T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI İDARESİNDE SAFED
(1516-1600)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**

Prof. Dr. Enver ÇAKAR **Ünal TAŞKIN**

2010

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI İDARESİNDE SAFED

(1516-1600)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**

Prof. Dr. Enver ÇAKAR **Ünal TAŞKIN**

Jürimiz, ……tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1.

2.

3.

4.

5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ….. tarih ve …….sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

DOKTORA TEZİ

OSMANLI İDARESİNDE SAFED (1516-1600)

ÜNAL TAŞKIN

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
ELAZIĞ-2010, SAYFA XXXVII+264

Günümüzde İsrail'in kuzeyinde küçük bir şehirdir.Haçlıların bölgeye gelişlerine kadar erken İslamî dönemi hakkında çok az bilgi vardır. Safed'in Haçlılar için asıl önemi Taberiye-Tibnin ve Şam-Akka yolları ile Yakup Kızları Köprüsü'nü kontrol altında tutmasından kaynaklanıyordu.

Sultan Baybars, 1266'da şehri Haçlılardan geri aldı ve kaleyi yenileyerek yeni binalar yaptı. Bu sayede Safed, Sur, Akka, Taberiye, Tibnin ve Şakif'in bağlı olduğu yeni eyaletin merkezi haline geldi.

1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi ile Osmanlı topraklarına dâhil olan Safed, 1918'de İngilizlerin işgaline kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. Küçük bir şehir ve kaza statüsünde olan Safed, XVI. yüzyıldaOsmanlı yönetiminde Şam eyaletine bağlı sancak statüsü kazandı. Safed, bu dönemde tekstil endüstrisi sayesinde zenginleşti. Bol su kaynakları, limanlara erişilebilirlik ve İber yarımadasından gelen Yahudi ustalar bunda etkili oldu. Bütün bunlar Safed'e Yahudi göçünü arttırdığı gibi, Yahudi mistisizmini de zenginleştirdi.

Anahtar Sözcükler: Safed, Haçlılar, Memlûklar, Osmanlı, Tekstil

ABSTRACT

DOCTORATE THESIS

SAFAD IN THE OTTOMAN ADMINISTRATION (1516-1600)

ÜNAL TAŞKIN

FIRAT UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
THE DEPARTMENT OF HISTORY

ELAZIG-2010, PAGES XXXVII+264

Safad is a small town in northern Israel in today. Little is known of Safad in the early Islamic period, until the coming of the Crusaders. The main strategic value of Safad was that it offered the Crusaders an excellent observation point over the Tiberia-Toron (Tibnin) and Damascus-Acre road, particularly the important Vadum Jacob (Djisr Banat Jacob).

Sultan Baybars was received from the Crusaders in 1266. Baybars set about repairing the fortress and civilian buildings. Inthis way, Safad was made the administrative centre of a new province with depends onTyre, Acre, Tiberia, Tibnin and Shaqif.

Yavuz Sultan Selim's Egyptian expedition in 1516 the city of Safad remained under Ottoman rule until the British occupation in 1918. Being a small town and townshipstatus, Safad gained the status sanjaq associated with theprovince of Damascus in the XVI. century in the Ottoman rules. Safad prospered through the textile industry in this period. Abundant water and accessibility to ports, hence to markets, and also benefiting from an influx of jewish craftsmen from the Iberian peninsula. All this have increased Jewish immigration at the Safad and Jewish mysticism, also enriched in the region.

Key Words: Safad, Crusader, Mamelouks, Ottoman, Textile

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **II**
ABSTRACT ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **IV**
TABLO LİSTESİ ..... **IX**
GRAFİK LİSTESİ ..... **XI**
ÖNSÖZ ..... **XII**
KISALTMALAR ..... **XIV**

KONU ve KAYNAKLAR

1. KONU XVI
2. KAYNAKLAR XIX
2.1. Arşiv Vesikaları XIX
2.1.1. Tahrir Defterleri XIX
2.1.2. Timâr ve Zeâmet Tevcih Defterleri XXXII
2.1.3. Maliyeden Müdevver Defterler XXXII
2.1.4. Mühimme Defterleri XXXIII
2.2. Kanunnâmeler ve Risâleler XXXIV
2.3. Seyahatnâmeler XXXIV
2.4. Salnâmeler XXXV
2.5. Vak'anüvisler ve Genel Tarihler XXXV
2.5.1. Arapça Eserler XXXV
2.5.2. Türkçe Eserler XXXVI
2.5.3. Süryanice-Ermenice Eserler XXXVI

GİRİŞ

SAFED'İN SİYASİ TARİHİ 1
1. SAFED ADININ MENŞEİ ve YAZILIŞLARI 1
2. OSMANLI HÂKİMİYETİNE KADAR SAFED 3
2.1. İslam Hâkimiyetinden Önceki Devir 3
2.2. Safed ve Çevresinin Müslümanlar Tarafından Fethi 9

2.3. Emevî ve Abbasî Hâkimiyetleri Devri 11
2.4. Tolunoğulları ve İhşidîler Hâkimiyetleri Devri 12
2.5. Fatimî Hâkimiyeti Devri 14
2.6. Filistin Çevresinde Türkler 15
2.7. Haçlı Hâkimiyeti Devri 17
2.8. Eyyûbî Hâkimiyeti Devri 22
2.9. Memlûk Hâkimiyeti Devri 26
3. SAFED'İN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİ 31
3.1. Yavuz Sultan Selim'den Önce Osmanlı-Memlûk İlişkileri 31
3.2. Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı-Memlûk İlişkileri ve Safed'in Osmanlı Hâkimiyetine Geçişi 34

BİRİNCİ BÖLÜM
İDARİ TEŞKİLAT ve TAKSİMAT

1. SAFED SANCAĞININ COĞRAFÎ KONUMU 38
2. SAFED SANCAĞININ İDARÎ TEŞKİLATI ve TAKSİMATI 40
2.1. Osmanlı Taşra İdarî Teşkilatı ve Safed Sancağının Yeri 40
2.2. Safed Sancağının Dâhilî Taksimatı (Kaza ve Nahiyeler) 44
3. SANCAK YÖNETİMİ 47
3.1. Örfî Yöneticiler 47
3.1.1. Sancakbeyi 47
3.1.2. Alaybeyi (Mîralây) 53
3.1.3. Çeribaşı (Ser'asker) 54
3.1.4. Subaşı 55
3.1.5. Çavuş 56
3.1.6. Solaklar 57
3.1.7. Kale Örgütü (Dizdâr, Kethüdâ, Kale Erleri, v.s.) 58
3.1.8. Şehir ve Mahalle Kethüdâları 58
3.1.9. Esnaf Yöneticileri, Muhtesip ve Pazarbaşı 59
3.2. Ulemâ (Ehl-i İlm) 61
3.2.1. Kadı 61
3.2.2. Müftü 65

3.2.3. Müderrisler 65
3.2.4. Vakıf Görevlileri 67
3.2.5. Nakibü'l-Eşraf 68

İKİNCİ BÖLÜM
YERLEŞME ve NÜFUS

1. SAFED ŞEHRİ 69
1.1. Şehrin Genel Görünümü 69
1.2. Mahalleler 70
1.3. Safed'in Fizikî Yapısı 72
1.3.1. Kale 72
1.3.2. Camiler ve Mescitler 74
1.3.3. Medreseler 76
1.3.4. Hamamlar 77
1.3.5. Bimaristânlar 77
1.3.6. Hanlar ve Bedestenler 77
1.3.7. Saraylar 78
1.3.8. Sinagoglar/Havralar 78
1.3.9. Zâviyeler ve Tekkeler 78
2. KIRSAL YERLEŞME 79
2.1. Nahiyeler 79
2.1.1. Cire 80
2.1.2. Tibnin 81
2.1.3. Şakif 81
2.1.4. Akka 82
2.1.5. Taberiye 83
2.1.6. Nablus 84
2.2. Köy ve Mezralar 85
3. NÜFUS 92
3.1. Şehir Nüfusu 93
3.1.1. Müslüman Nüfus 96
3.1.2. Gayrimüslim Nüfus 101

3.2. Kırsal Nüfus 107
3.2.1. Köyler 108
3.2.2. Konargöçerler 113
3.3. Sancak Nüfusu 116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İKTİSADÎ DURUM

1. TOPRAK İDARESİ 120
1.1. Mirî Toprak Rejimi 120
1.2. Malikâne-Divânî Toprak Rejimi 123
2. TARIM ve HAYVANCILIK 126
3. TİCARET ve SANAYİİ 128
4. VERGİLER 136
4.1. Toprak Mahsullerinden Alınan Vergiler 138
4.1.1. Öşür 138
4.2. Şahıslardan Alınan Vergiler 142
4.2.1. Adet-i Devre 142
4.2.2. Himaye 143
4.2.3. Mal-ı Sultan 143
4.2.4. Ricaliye 143
4.2.5. Cizye 143
4.3. Hayvanlar Üzerinden Alınan Vergiler 144
4.4. Niyâbet Resmi 145
4.5. Sayd-ı Semek (Balıkçılık) Resmi 145
4.6. Değirmen (Tahun) Resmi 145
4.7. Ma'sara Resmi 146
4.8. İpek Dolabı Resmi 147
4.9. Mukataalar 147
4.9.1. Safed Şehri Mukataaları 148
4.9.2. Nablus Şehri Mukataaları 155
5. TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE NARH FİYATLARI 158
6. SANCAK GELİRİ ve BÖLÜŞÜMÜ 159

6.1. Sancak Geliri.....159
6.2. Sancak Gelirlerinin Bölüşümü.....160
6.2.1. Haslar.....161
6.2.2. Zeâmetler.....166
6.2.3. Timârlar.....171
6.3. İktalar.....178
6.4. Vakıf ve Mülkler.....178
SONUÇ.....182
EKLER.....185
EKLERİN LİSTESİ.....185
KAYNAKÇA.....234
ÖZGEÇMİŞ.....264

TABLO LİSTESİ

Tablo - 1: Kasaba, Köy ve Mezraların Nahiyelere Dağılımı (1520-1548).....45
Tablo - 2: Kasaba, Köy ve Mezraların Nahiyelere Dağılımı (1555-1595).....45
Tablo - 3: Nablus'ta Kasaba, Köy ve Mezraların Nahiyelere Dağılımı (1536).....46
Tablo - 4: Safed Sancakbeyleri (1518-1600).....49
Tablo - 5: Safed Subaşıları 56
Tablo - 6: Hane Sayılarına Göre Köy Grupları (1520-1570).....88
Tablo - 7: Safed Şehrinin Vergi Nüfusu.....94
Tablo - 8: Ecnâd-ı Halka Nüfusunun Yıllara Göre Değişimi 95
Tablo - 9: Safed Şehrinin Tahmini Nüfusu.....95
Tablo - 10:Müslüman Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı (1520-1555) 97
Tablo - 11: Müslüman Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı (1570-1595) 98
Tablo - 12: Nablus Vergi Nüfusunun Mahallelere Dağılımı (1536).....99
Tablo - 13: Yahudi Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı (1548-1595) 103
Tablo - 14: Kırsal Vergi Nüfusu 108
Tablo - 15: Kırsal Nüfusun Nahiyelere Dağılımı (1520-1548) 109
Tablo - 16: Kırsal Nüfusun Nahiyelere Dağılımı (1555-1595) 110
Tablo - 17: Nablus Kırsal Nüfusunun Nahiyelere Dağılımı (1536).....112
Tablo - 18:Konargöçer Nüfusun Yıllara Göre Değişimi.....116
Tablo - 19: Sancak Nüfusu 118
Tablo - 20: Taravne'ye Göre Safed'deki Değirmenler 133
Tablo - 21: Hayvanlar Üzerinden Alınan Vergiler 145
Tablo - 22: Safed Sancağındaki Değirmen Sayıları (1555).....146
Tablo - 23: Safed Sancağındaki Ma'saralar (1555) 146
Tablo - 24: Bac-ı Ağfar Gelirleri 152
Tablo - 25: Balıkçılık Sahaları.....152
Tablo - 26: İskele Gelirleri 153
Tablo - 27: Safed Şehri Mukataaları (1520-1595) 154
Tablo - 28: Nablus Şehri Mukataaları (1536).....158
Tablo - 29: Safed Sancağındaki Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatları 159
Tablo - 30: Safed Sancağının Gelir Dağılımı 160
Tablo - 31: Padişah Haslarının Nahiyelere Göre Dağılımı.....162

Tablo - 32: Zeâmetler (1526-1570).....168
Tablo - 33: Zeâmetler (1595).....169
Tablo - 34: Safed Sancağında Timârların Nahiyelere Göre Dağılımı.....176
Tablo - 35: Nablus Timârları (1536).....176
Tablo - 36: Timar Sahiplerinin Görevleri.....177

GRAFİK LİSTESİ

Grafik - 1: Safed Şehrinde Yıllara Göre Müslüman Nüfusunun Değişim Grafiği 99
Grafik - 2: Nablus Şehir Nüfusunun Mahallelere Dağılımı (1536) 100
Grafik - 3: Nablus Şehir Nüfusunun DinîGruplara Göre Dağılımı (1536).....100
Grafik - 4: Safed Şehrinde Yıllara Göre Yahudi Nüfusunun Değişim Grafiği 104
Grafik - 5: Safed Şehrinde Yıllara Göre Müslüman ve Yahudi Nüfusunun Değişim Grafiği.....105
Grafik - 6: Halep, Hama, Humus ve Safed Şehir Nüfuslarının Karşılaştırması (1570) 106
Grafik - 7: Safed, Nablus ve ‘Aclun Şehir Nüfuslarının Karşılaştırması (1595).....107
Grafik - 8: Kırsal Nüfusun Nahiyelere Göre Dağılımı (1548).....110
Grafik - 9: Kırsal Nüfusun Nahiyelere Göre Dağılımı (1555).....111
Grafik - 10: Nablus Kırsal Nüfusunun Nahiyelere Dağılımı Grafiği (1536).....112
Grafik - 11: Konargöçer NüfusunYıllara Göre Değişim Grafiği.....116
Grafik - 12: Yıllara Göre Nüfus Artış Grafiği 119
Grafik - 13: Padişah Hasları.....161
Grafik - 14: Safed’de Padişah Haslarının Nahiyelere Dağılımı (1536) 163
Grafik - 15: Nablus’ta Padişah Haslarının Nahiyelere Dağılımı (1536).....163
Grafik - 16: Sancakbeyi Kasım Bey’in Safed ve Nablus’taki Haslarının Nahiyelere Göre Dağılımı (1536).....166

ÖNSÖZ

Osmanlı taşra teşkilatının daha iyi anlaşılması ve bölgeler arasındaki benzerlikler veya farklılıkların ortaya konulması için eyalet ve sancak çalışmaları oldukça önemlidir.Bu çalışmalar yakın döneme kadar daha ziyade Anadolu üzerine yoğunlaşmış bulunmaktaydı. Son yıllarda ise Türkiye sınırları dışındaki Osmanlı sancak ve eyaletleri ile ilgili çalışmalar artmaya başlamıştır. Bu bakımdan "Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)" adlı tez çalışmamız, bu çalışmaların devamı olarak görülmelidir.

Çalışmamızın konusu, sancağın Osmanlı idaresine girdiği 1516 yılından 1600 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Çalışmamız Konu ve Kaynaklar, Giriş ve üçana bölümden oluşmaktadır. Konu ve Kaynaklar kısmında, çalışmanın temel kaynaklarını oluşturan arşiv vesikaları ile tetkik eserlerin tenkidiyapılmıştır. Zira kaynakların sağlıklı bir değerlendirilmeye tabi tutulması, çalışmanın içerik olarak sağlam temellere dayanmasını sağlayacağından, önemlidir. Bu açıdan öncelikle konunun çerçevesi çizilmiş ve kaynaklar değerlendirilmiştir.

Giriş kısmında Safed'in siyasî tarihi incelenmiş, bu bağlamda Safed'in Osmanlı hâkimiyetinden önceki tarihî seyri ile Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi konuları üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölümde, Safed sancağının idarî taksimatı, sancak yöneticileri ve Safed sancağının Osmanlı idarî teşkilatındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölümde, sancağın coğrafî yapısı, Safed şehrinin fiziki özellikleri ileyerleşme ve nüfus konuları incelenmiştir. Safed şehrinin mimari yapıları olan sosyal ve dinî binalar, iş merkezleri, çarşı ve pazar yerleri ile şehrin mahalleleri bu bölümde ele alınmıştır. Yine bu bölüm içerisinde şehir ve kırsal kesimlerde sakin olan nüfus, dinî dağılımına ve hareketliliğine göre izah edilmeye gayret edilmiştir. Ortaya çıkan verilerden hareketle Safed şehrinin nahiyelerinin ayrı ayrı nüfusu tespit edildiği gibi, sancağın tahminî genel nüfusu da ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlgili bölümün içerisinde sancak genelinde yaşayan Türkmen, Ekrad ve Arap aşiretleri gibi konargöçer unsurlara ve yine sancağınmünferit yerlerinde, özellikle de şehir merkezinde mahallelerde sakin olan Halka askerlerine de işaret edilmiştir.

Çalışmamızdaki ana bölümlerin sonuncusunu oluşturan Üçüncü Bölümde, sancağın iktisadî durumu üzerinde durulmuş; sancak genelindeki ekonomik faaliyetler, vergiler ve elde edilen gelirin ne şekilde bölüşüldüğü tespit edilmeye çalışılmıştır.

İncelememizin Ekler kısmında Safed sancağı kanunnameleri, sancaktaki köylerin nüfus ve hâsılları ile timâr, vakıf ve mülk sahipleri tablolar halinde verilmiştir. Ayrıca, Safed şehrinin köy ve nahiyelerini gösteren iki ayrı harita da çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Çalışma konusunun tespit edilmesinde, planlanmasında ve yazım aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Enver ÇAKAR'a teşekkürlerimi sunmayı zevkli bir görev olarak kabul ediyorum. Ayrıca, tezin hazırlanma sürecinde fikirlerine başvurduğum, Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK başta olmak üzere, bütün hocalarıma minnettarlığımı sunuyorum. Yine, çalışma esnasında desteklerini esirgemeyen annem Nahide Güzel TAŞKIN ve babam Fethi Ahmet TAŞKIN ile büyük bir sabır ve anlayışla yardımını gördüğüm eşim Emine TAŞKIN'ada teşekkürü bir borç bilirim.

ELAZIĞ-2010 Ünal TAŞKIN

KISALTMALAR

age	**:** Adı geçen eser
agm	**:** Adı geçen makale
agt	**:** Adı geçen tez
bkz.	**:** Bakınız
BOA	**:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	**:** Cilt
Çev.	**:** Çeviren
DFE.RZ.	**:**Timâr Ruznamçe Defteri
DİA	**:** Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİE	**:** Devlet İstatistik Enstitüsü
DTCFD	**:** Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
edt.	**:** Editör
EI^2	**:** Encyclopedia of Islam
FÜSBD	**:** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
göst. yer	**:** Gösterilen yer
Haz.	**:** Hazırlayan
İA	**:** MEB İslam Ansiklopedisi
İÜEFTD	**:** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜİFM	**:** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

MAD : Maliyeden Müdevver Defterler

MD : Mühimme Defteri

nr. : Numara

nşr. : Neşreden

OTDTS : Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü

S. : Sayı

s. : Sayfa

TD : Tahrir Defteri

thk. : Tahkik

TKA : Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi

TM : Türkiyat Mecmuası

TSA : Topkapı Sarayı Arşivi

tsz. : Tarihsiz

vd. : ve devamı

KONU ve KAYNAKLAR

1. KONU

Osmanlı tarihinin bütün yönleriyle araştırılıp ortaya konulması kendi tarihimiz için olduğu kadar, Ortadoğu, Afrika ve Avrupa tarihleri için de son derecede önemlidir. Üç kıta üzerine yayılmış olan Osmanlı Devleti bu geniş coğrafya üzerinde farklı din, dil ve ırktan insanlarla uzun bir süre muhatap olmuş, onları idareleri altında tutmuştur.

Osmanlı Devleti'nin sosyal, idarî ve iktisadî tarihi hakkında bugüne kadar çok kıymetli eserler verilmiştir. Bunların önemli bir bölümü eyalet ve sancak çalışmaları olup, iktisadî tarih hakkında da önemli bilgileri içermektedirler.

Osmanlı taşra teşkilatının daha iyi anlaşılması ve bölgeler arasındaki benzerlikler veya farklılıkların ortaya konulması için oldukça önemli olan eyalet ve sancak çalışmaları, yakın döneme kadar daha ziyade Anadolu üzerine yoğunlaşmış bulunmaktaydı[1]. Fakat son yıllarda, Türkiye sınırları dışında kalmış bulunan Osmanlı sancak ve eyaletleri ile ilgili çalışmalar da hız kazanmıştır[2]. Bu bakımdan "Osmanlı

---

[1] Bunlardan yayınlanmış olanları için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul, 1952; Zeki Arıkan, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988; Feridun Emecen *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara,1989; Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul, 1992; Mehmet İnbaşı, *XVI. Yüzyılın Başlarında Kayseri*, Kayseri, 1992; Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri,* Ankara, 2001; Göknur Göğebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya, 2002; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991; Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1999; aynı yazar, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997; Mübahat S. Kütükoğlu, *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir, 2000; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–1566)*, Ankara 1990; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999; M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, 1999; aynı yazar, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1546)*, Ankara, 1989; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840),* Ankara, 1995; Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999; Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1522-1584)*, Konya, 2005; Mehmet Akif Erdoğru, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İstanbul, 2006

[2]Bunlardan yayınlanmış olanları için bkz. Amnon Cohen- Bernard Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, New Jersey, 1978; Wolf-Dieter Hütteroth- Kamal Abdulfettah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen, 1977; M. Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beyrut, 1977; Seyyid Muhammed es-Seyyid, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul,1990; Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003; aynı yazar, *17. Yüzyılda HalebEyaleti ve Türkmenleri*, Elazığ, 2006; Géza Dávid, *Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı*,(çev Hilmi Ortaç), İstanbul, 1999; Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Ankara, 1999; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Ankara, 2000; Recep Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, Malatya, 1998; Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Elazığ, 2004; Ahmed Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Elazığ, 2003

İdaresinde Safed (1516-1600)" adlı tez çalışmamız, bu çalışmaların devamı olarak görülmelidir.

Bu çalışma, Safed'in Osmanlı idaresine girdiği 1516'dan sancak yönetiminin önemini kaybetmeye başladığı yüzyılın sonuna yani 1600 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Zira bundan sonraki dönemde Osmanlı taşrasında *sancaktan eyalete* doğru bir geçiş söz konusudur.

Bu güne kadar Safed'i konu edinmiş muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bunların da başında M. Öztürk'ün çalışması gelmektedir[3]. Bu çalışmada tahrir defterlerine dayalı olarak sadece Safed şehrinin demografik yapısı incelenmiştir. Yine Rhode'un, *The Geography of the Sixteenth Century Sancak of Safad* adlı çalışması da bu alanda yapılmış önemli çalışmalardan biridir. Safed'in XVI. yüzyıldaki coğrafyası hakkında bilgiler verdiği gibi, Safed sancağı hakkında da genel bilgiler vermiştir. Bu çalışmada Safed'in köy, mezra, kıta' ve cemaatlerine tek tek işaret edilmiştir. Bu açıdan oldukça kıymetli bir çalışmadır.

Safed hakkında yapılan diğer çalışmalar da vakıflar üzerinedir. Bunlardan Muhammed A. Bakhit'in *Safad et sa Région d'Aprés des Documents de Waqf et des Titres de Propriété*, adlı çalışması Safed'in vakıf ve mülkleri üzerine yapılmış bir çalışmadır. Çalışma eksiklikleri içinde barındırmakla beraber önemlidir. Bundan başkaMehmet İpşirli ile Muhammed Davud et-Temîmî[4], 522 numaralı tahrir defterini, 312 numaralı deftere de atıfta bulunarak, tahkiki olarak yayınlamışlardır. Bu itibarla yer adlarının okunmasında bu eserden ziyadesiyle faydalandık. Bahsedilen 312 numaralı defter de Muhammed İsa Salhiye tarafından yayınlanmıştır.

XVI. yüzyılda Filistin'e ait diğer önemli çalışmalar, Hütteroth-Kemal Abdülfettah'ın *Historical Geography of Palestine Transjordan and Syria in Late 16th. Century* adlı eser ile Amnon Cohen-Bernard Lewis'ın *Population and Revenue in the Towns of Palestine* adlı çalışmalarıdır. Hütteroth-Kemal Abdülfettah ikilisi tahrir defterlerine göre Filistin'in genel iktisadî ve tarihî coğrafyası vermiş olup, vakıfların teferruatına değinmemişlerdir. Sadece vakıf köyler ve gelirleri tablo ve grafiklerle

[3] Mustafa Öztürk, "Population of Safad in the First Half of 16th Century According to the Tahrir Defters", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, VII/2, Elazığ, 2010, s. 61-93

[4] Mehmet İpşirli-Muhammed Davud et-Temîmî, *Evkâfu'l-Müslimîn fi-Filistîn fi-Elviyyeti Gazze, el-Kuds-i Şerif, Safed, Nablus, Aclûn Hasbe'd-Defter Rakam 522 min-Defâtîri't-Tahrîri'l-Osmanîyyeti'l-Müdevvereti fi'l-Karni'l-âşiri'l-Hicrî*, Merkezü'l-İbhâse li't-Tarîhi ve'l-Funûnu ve's-Sakâfete'l-İslamiyyete bi-İstanbul, 1402-1982

verilmiştir. Amnon Cohen-Bernard Lewis ikilisi ise Filistin hakkında genel bilgiler verdikten sonra, bölgede bulunan sancak merkezlerinin, nüfus ve gelirlerini içeren konulara değinmişlerdir. Bu açıdan son zikrettiğimiz eserler sadece Safed için değil, bütün Filistin bölgesi için önemli çalışmalar olarak göze çarpmaktadırlar.Gadefroy-Demombynes[5] ve Rene Dussaud'ın[6] eserleri de bu açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bahsedilen Dussaud'un eseri daha ziyade topoğrafik eser olması dolayısıyla ayrıca önemlidir. Yine Safed'in Taberiye nahiyesine bağlı köylerden biri olan Nasıra (Nezareth) ile ilgili yapılmış bir çalışması da mevcuttur[7].

Enis Fureyha'nın, *Mu'cemu esmai'l-mudun ve'l-kura el-Lübnaniye* adlı eseri[8], Lübnan ve çevresindeki yerleşim yerlerinin ismen bir değerlendirmesi olup yer isimlerinin okunuşunda müracaat edilmiştir. Zuhair Ghanaim[9] ve Noufan el-Hmoud'un[10] kaleme aldığı eserleri, bölgede son dönem Osmanlı hâkimiyetini anlattığı için incelemeye tabi tutulmuştur. Bahsedilen bu eserler daha ziyade idari taksimat ve eğitimle ilgili bilgiler içermektedir. 'İsam Kemal Halife'nin *Nevahi-i Lübnan*[11] adlı eseri de bölge ile ilgili bilgiler verdiğinden incelenmiştir. Fakat bu eser daha çok bugünkü Lübnan sınırları esas alınarak hazırlandığı için, Safed'in Lübnan sınırları içerisinde Tibnin ve Şakif nahiyeleri dışında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

Safed hakkında klasik kaynakları kullanarak bilgi veren Yesâr el-'Askerî'nin, *Mevsû'atü'l-müdüni'l-Filistiniyye*'de yazdığı Safed maddesi[12], yukarıda saydığımız eserlerin bir değerlendirmesi gibidir. Fakat Safed hakkında yakın dönemlere kadar bilgiler verir.

Yukarıdaki eserlerden de anlaşılacağı üzere, bugüne kadar Safed sancağını bir bütün olarak yani siyasî, idarî, demografik ve iktisadî açılardan inceleyen genel mahiyette bir çalışma yapılmamıştır. Bu açıdan bizim çalışmamız ayrı bir önem taşımaktadır.

---

[5]Gadefroy-Demombynes, *La Syrie A L'époque des Mamelouks*, Paris, 1923
[6]René Dussaud, *Topographie Historique de la Syrie Antique et Médiévale*, Paris, 1927
[7]ID. "Nazareth in the Sixteenth Century According to the Ottoman Tapu Registers", *In Arabic and Islamic Studies in honour of Hamilton A. R. Gibb*, Leiden, 1969, s. 416-425
[8]Enis Fureyha, *Mu'cemu Esmâi'l-Mudun ve'l-Kura'l-Lübnaniye*, Beyrut, 1996
[9] Zuhair Ghanaim, "Vilayet-i Beyrut fî Fiteretü't-Tanzimat el-Osmaniye", *Research in the History of Bilad al-Sham During the Ottoman Period*, Amman, 1992, s. 133-193
[10]Noufan el-Hmoud, "Tanzimat el-Osmaniye fî Vilayet-i Suriye", *Research in the History of Bilad al-Sham During the Ottoman Period*, Amman, 1992, s. 14-68
[11]'İsam Kemal Halife, *Nevahi-i Lübnan*, Beyrut, 2004
[12]Yesâr el-'Askerî, "Safed", *Mevsû'atü'l-Müdüni'l-Filistiniyye*, Dimaşk, 1990, s.371-419

2. KAYNAKLAR

Osmanlı idaresinde Safed konulu çalışmamızın temel kaynaklarını arşiv vesikaları teşkil etmektedir. Bu vesikaların yanı sıra, doğrudan XVI. yüzyılı kapsamasa da kanunnameler, risaleler, seyahatnameler ve salnameler ile tetkik eserlerden de azami derecede istifade edilmeye gayret edilmiştir. Arşiv vesikaları dışında bahsedilen bütün bu kaynaklar devletin kurumsal işleyişi ile ilgili bilgiler verdiği gibi, coğrafî açıdan da bölgenin tetkikinde önemli bilgileri ihtiva etmektedirler. Bu açıdan kullanılan kaynakların içeriği ve araştırmada ne ölçüde yararlanıldığının izah edilmesi gerekmektedir. Aşağıda, başta arşiv kaynakları olmak üzere, konu ile ilgili temel kaynaklar tanıtılmaya ve tahlil edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Arşiv Vesikaları

Araştırmamızın temel kaynaklarını teşkil eden arşiv vesikaları, İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Ankara'daki Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kûyud-ı Kadime Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Bunların en önemli olanları; Tapu-Tahrir Defterleri, Timar ve Zeamet Tevcih Defterleri(Rûznamçeler) ile Mühimme Defterleri'ndeki Safed sancağı ile ilgili hükümlerdir. Diğer taraftan, Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde bulunan defterlerde de birçok konuyla alakalı bilgi bulmak mümkündür. Dolayısıyla, ilgili tasnifte bulunan Safed ile alakalı defterler incelemeye tabi tutulmuştur.

2.1.1. Tahrir Defterleri

2.1.1.1. Osmanlı Tahrir Sistemi ve Tahrir Defterleri

Safed sancağı tahrir defterlerini tanıtmadan önce, Osmanlı tahrir sistemi ve tahrir defterlerinin içerikleri hakkında genel mahiyette bilgi vermek kanaatimizce faydalı olacaktır. Bu sayede tahririn amacı ve sistemin işleyişi hakkında genel bir kanaat oluşturmak da mümkün olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni fethedilen yerlerin genel durumunun, belli usul ve kaidelere göre tespit ve kaydedilmesine *tahrir*[13]adı verilmekteydi. Bu kayıtlar önceden mevcut veya yeni uygulanacak olan idari teşkilatın çerçevesi içinde tutulurdu[14]. Tahrir neticesinde meydana gelen defterlere*Tapu Tahrir Defteri*, bu defterlerin özeti şeklinde hazırlanan ve elde edilen gelirin kimlere ve ne şekilde verildiğini gösteren defterlere de *İcmâl Defter* denirdi.

Tahrire esas olan birim sancak olmakla birlikte, genişliği fazla olmayan vilâyetler de bir sayım ünitesi olabilirdi[15]. Tahrir sırasında, sancaktaki kasaba ve köylerdeki yetişkin erkek nüfusu, babalarının adları ile birlikte belirtilir, ellerindeki toprak miktarı (çift, nimçift; çift sistemi uygulanmayan yerlerde feddan, kırat ve sehm) ve bağlı bulundukları vergi mükellefiyetleri kaydedilirdi. Bu vergi gelirlerinin kimlerin tasarrufunda bulunduğu, köylerde ekimi yapılan tarım ürünlerinin ve yetiştirilen hayvanların çeşitleri de kaydedilirdi[16]. Sayım görevlileri, nüfusu sayarken önce merkez kazadan veya nahiyeden başlarlar ve sonra diğer kazalara veya nahiyelere giderlerdi. Köylerde yapılan sayımlarda, köyün adı deftere yazıldıktan sonra, vergi nüfusunu meydana getiren evli erkekler*hane* veya *bennâk*, kazanç sağlayabilecek durumdaki yetişkin bekâr erkekler de mücerred olarak yazılırdı. Kadınlar ve çocuklara tahrir kayıtlarında yer verilmezdi. Yalnızca kocasının çiftliğini işletmeyi üstüne alan dul kadınlar "bive" (kocasız) diye kaydedilirdi. Sonra köyde hangi vergiler tahsil ediliyorsa hâsıl başlığı altında tek tek yazılır ve toplamı da verilirdi. Diğer yandan reâyânın dinleri ve etnik grupları belirtilir, vergi veremeyecek durumdaki a'mâ, divane ve yaşlı (pir-i

---

[13]Osmanlı tahrir sistemi ve tahrir defterleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948*, Ankara, 1952, s. 290-294; aynı yazar, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I, *İÜİFM*, II/1, 1940, s. 20-59; aynı yazar, "Tarihî Demoğrafi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, (1951-1953), s. 1-24; Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXII, 1991, s. 429-439; aynı yazar, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, (derleyenler: Halil İnalcık, Şevket Pamuk), DİE, Ankara, 2000, s. 16-27; Kemal Çiçek, Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metot Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97 (Ağustos 1995), s. 93-111; Feridun Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, *28-29 Mayıs 1990Bildiriler*, İstanbul, 1991, s. 143-156; Margaret L. Venzke, "The Ottoman Tahrir Defterleri and Agricultural Productivity", *Osmanlı Araştırmaları*, XVII 1997, s. 1-61

[14] Bahaddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara, 1985, s. 5

[15] Halil Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 1989, s. 27

[16] Ö. L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I)", s. 20; aynı yazar, "Tarihi ve Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", s. 9; aynı yazar, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", s. 292-293

fani) gibi kişilerle imâm, müezzin, hatip, papaz, şeyh, derviş, şerif ve seyyid olanlar da ayrıca işaret edilirdi[17]. Şehir ve kasabalardaki aile reislerinin icra ettiği mesleklerin kaydedilmesine erken dönem tahrirlerinde dikkat edilmiş, fakat sonraki dönemlerde bundan vazgeçilmiştir[18].

Fethi müteakip yapılan ilk tahrirden sonra, yeni bir padişahın tahta çıkması, umumî olarak meydana gelen değişiklikler, vergi gelirlerinin herhangi bir sebepten artması veya eksilmesi, tenkisât, defter harici kalan gelirlerin deftere kaydedilmesi gibi çeşitli sebeplerle tahrirler yenilenirdi[19].

Tahrir işlerini yürütenlere *Tahrir Emini*, *Mübaşir*, *İl-yazıcısı* veya *Muharrir* adı verilirdi. Tahrir işini üzerine alan *Tahrir Emini*'nin yanına ayrıca *Kâtipler* de görevlendirilirdi. Rüşvet ve suistimallere müsait olan tahrir emanetine genellikle itimat edilen nüfuzlu beyler ve veya kadılar tayin olunurdu[20]. Her türlü hile ve sahtekârlıkları önlemek için emin, bütün timar sahipleri veya temsilcileri, havas-ı hümâyun yetkilileri ile diğer hasların yöneticileri, vakıfların mütevellileri ve mülk sahiplerinin katıldığı bir toplantı düzenlerdi. Bölgenin kadısı da bu toplantıya katılmak zorundaydı. Ayrıca emin, reâyâ ile de görüşür ve önceki mufassal tahrir defterlerini de tetkik ederdi[21].

Tahrir işi bitince, kayıtlar, eski defterin kayıtlarıyla karşılaştırılırdı. Defter, sonra temize çekilir ve hangi sancağın kayıtlarını içeriyorsa onun mufassalı olduğunu gösteren bir yazı defterin kapağına veya ilk sayfasına düşülürdü. Merkeze gönderilen defterlerin onaylandığını ve bu defterlerin resmiyet ifade ettiğini göstermek için, başına padişahın tuğrası çekilirdi. Devamında tahririn kimler tarafından yapılıp bitirildiği açıklanır ve sancakta uygulanacak olan kanunlar konulurdu[22].

Tahrir işlemi bittikten sonra Mufassal defter olarak adlandırılan ve ilgili bölgeye dair ayrıntılı bilgiler içeren defterden başka, timâr vahdetlerini (kılıç) göstermek üzere timâr sahiplerine göre tertip edilen bir özet defter de hazırlanırdı ki, bu deftere de*Defter-i İcmal-i Hâkâni* adı verilirdi. Padişah tarafından hatt-ı hümayun ile kabul ve tasdik olunduktan sonra yürürlüğe giren bu defter, yeni bir tahrire kadar timâr işlemlerinde

[17] H. Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 29
[18] İlhan Şahin-Ferudun M. Emecen, "XV. Asırın İkinci Yarısında Tokat Esnafi", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VII (1988), s. 288
[19] B. Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, s. 5
[20] H. İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s. XIX
[21] Nicora Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (çev: M. Ali Kılıçbay), Ankara, 1985, s. 63
[22] H. Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 29-31

esas tutulurdu[23]. Merkezi yönetim bu defterleri hazırlatarak gelirin ne kadarının hazineye gireceğini, dirlik sahiplerine ne kadar pay bırakılacağını ve bu paylaşımdan kimlerin yararlanacağını belirlemiş olurdu. Bu açıdan bakıldığında, icmal defterler mali kaygılarla hazırlatılmış gibi gözükmektedir. Diğer yandan icmallere kaydedilen timâr ve zeamet sahiplerigelirleriyle orantılı olarak asker (cebelü) beslemek durumundaydılar. Timârlı sipahi denilen bu askerler devletin askeri gücünün önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Bu sebeple icmal defterlerlerinin hizmet alanı farklılaşıyordu.

Sayımın icmâlle görülen işlemine *tevzi* (dağıtım) adı verilirdi. Çünkü muharrir Mufassal defterlerde yazılı gelirlerden devletçe belirlenen bölümünü timârlılara kendisi dağıtıyordu[24]. Tevzi bir bakıma genel bir yoklama görevini de yerine getiriyordu ve bu şekilde timârlı ordu mevcudu tespit ediliyordu[25].

Tahrirden sonra, tahrir defterleri üzerinde muhtelif sebeplerle yapılması gereken düzeltmeler bizzat nişancının kalemiyle yapılırdı[26]. Nişancının tahrir defterleri üzerinde yaptığı bu tashihlere resmi ıstılah olarak *tevkii kalemiyle tashih*denirdi. Divanın muntazaman içtima ettiği tarihlerde, divanda bulunan vezir-i azamla diğer kubbe vezirleri huzurunda yapılan tashihlerde o vezirlerin isimleri de şerhte tekrar edilirdi[27].

Bir bölgede ilk tahrirden sonra ikinci bir tahrir yapılırsa, bu yeni tahririn neticelerinin yer aldığı deftere *Defter-i Cedid*, ilk tahrir defterine ise *Defter-i Atik* denirdi. Şayet üçüncü bir tahrir söz konusu olursa, o zaman ilk tahrire ait deftere *Defter-i Köhne*, ikincisine *Defter-i Atik* ve soncusuna da *Defter-i Cedid* denirdi[28]. Yeni yapılan tahrirde belirtilmek istenen bir ifade varsa ve önceki dönemlerden beri uygulanagelmişse, "*defter-i atikde mukayyed olmağın vech-i meşruh üzere defter-i cedide kayd olundu*" gibi bir not düşülürdü. Dolayısıyla defterlerin birbirlerine müracaat ettiklerini, bazı durumlarda önceki kayıtların esas alındığını söyleyebiliriz.

---

[23] H. İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s. XX-XXI
[24] H. Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 31
[25] H. Sahillioğlu, göst. yer
[26] Erhan Afyoncu, "Defterhane", *DİA*, IX, s. 102
[27] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 223-224
[28] B. Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, s. 7

2.1.1.2. Safed Sancağı Tahrirleri ve Tahrir Defterleri

2.1.1.2.1. 1518-20Yılı Tahriri (TD 427)

-TD 427

Osmanlı fethinden hemen sonra Safed sancağı mufassal olarak tahrir edilmiştir. Başbakanlık Arşiv kayıtlarında ve buna dayanarak diğer çalışmalarda bu defterin tarihi 1527 olarak zikredilmektedir. Bunun sebebi defterin Gazze sancağı ile ilgili bilgilerin bulunduğu bölüm(244. sayfa) ile Kudüs sancağıyla ilgili bilgilerin bulunduğu bölümde (285, 301 ve 308. sayfalarda)yapılan tashihlerdir. Bu tashihlerin hepsi Hicrî 934 yılında yapılmıştır ve miladî olarak 1527-28 yıllarına tekabül etmektedir.

Bu defter, 1526 yılı icmal kayıtlarını gösteren tahrir defteri ile karşılaştırıldığında, özellikle vakıf gelirlerinin birbirine uygunluk gösterdiği görülmektedir. Fakat 427 numaralı defterde yer alan bazı vakıf kayıtlarına, 1526 icmalini gösteren 132 numaralı defterde rastlanmamaktadır. Vakıf kayıtları dışında tevziatı yapılan gelirler ise farklılaşmaktadır.427 numaralı defterin hiçbir yerinde *defter-i atik* ifadesinin olmaması, bu defterdeki kayıtların, Safed sancağının ilk tahrir sonuçlarını içerdiğini düşündürmektedir.Defterin 41. sayfasına ek olarak düşülmüş bir kayıtta hicrî 930 kaydı bulunmaktadır. Bu tarih miladî 1524 yılına tekabül etmektedir. Bölgede 1520-1526 yıllarında genel bir tahrir yapıldığı bilinmektedir. Muhtemelen 132 numaralı defter de bu yılları içeren tahrir kayıtlarının icmali olmalıdır. 427 numaralı defter ise bundan önceki bir tarihte tutulmuş olup, 1518-1520 yıllarına ait olması kuvvetle muhtemeldir.

427 numaralı defterde Safed, Gazze ve Kudüs sancaklarının tahrir kayıtları bulunmaktadır. Bilindiği üzere bu üç sancak bölgenin Osmanlılar tarafından fethinden sonra, Şam sancağıyla beraber Canbirdi Gazalî'ye tevcih edilmiştir. Buradan hareketle, bu üç sancağın bir defter içinde kayıt altına alınmasının sebebinin biraz da bundan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Yavuz Sultan Selim'in ölümünü fırsat bilip isyan eden Canbirdi Gazali, bu amacını gerçekleştirememiş ve 1521'de öldürülmüştür. Bahsi geçen sancaklar ise ifraz edilerek her biri müstakil sancak haline getirilmiştir. Sonraki dönemlerde hazırlanan defterlerde, Safed tek başına (TD 132), Gazze ve Kudüs ise birlikte (TD 131) zikredilmişlerdir. Dolayısıyla 427 numaralı defterin, Gazali'nin

yönetim bölgesini ifade ettiğini ve tahrir kayıtlarının da bu dönemin verilerine işaret ettiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Başbakanlık Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi'nde 427 numarada kayıtlı bulunan bu defter 321 sayfadan ibarettir. Safed, Gazze ve Kuds-i Şerif sancaklarınıkapsayan bu tahrir defterinin, 1-160. sayfaları arasında Safed, 161-260. sayfaları arasında Gazze ve 261-321. sayfaları arasında da Kuds-i Şerif sancaklarının tahriri yer almaktadır. Defterin, 1-9. sayfalarında Safed'in mahalleleri, bu mahallelerdeki Müslüman ve gayrimüslim vergi nüfusu ile buralarda sakin olan ecnâd-ı halka nüfusları verilmiştir. Ayrıca, 9. sayfada Safed şehrindeki (nefs-i Safed el-mahrûse) mahsulâtın yıllık geliri verilmiştir. Bundan sonra, 12-160. sayfalarda Safed sancağının nahiyeleri ile bu nahiyelerdeki köy ve mezraların isim ve nüfusları, buralarda ekimi yapılan tarım ürünlerinin, yetiştirilen hayvanların çeşit ve miktarları belirtilerek, köy ve mezraların rüsumları verilmiştir.

TD 427'de Safed sancağı kanunnamesi yoktur. Defter, *Defterü'l-mufassal-ı liva-i Safed ve'l-Gazze ve'l-Kuds-i Şerif* kaydıyla başlamaktadır. Söz konusu defterin bazı sayfaları boştur. Bu sayfalar; 11, 160, 258-260. sayfalar olup, tahrirden sonra meydana gelebilecek değişiklikleri kaydedebilmek amacıyla, bahsi geçen sancaklara ayrılan sayfalar arasında bırakılmışlardır.

2.1.1.2.2. 1523 Yılı Tahriri (TD 998)

-TD 998

Bu defterin tarihi konusunda farklı görüşler vardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, tarafından iki cilt halinde yayınlanmış olan[29] bu defterin tarihi 1530 olarak verilmiştir. Ö. Lütfi Barkan defterin tarihi konusunda herhangi bir bilgi vermemiş, sadece Kanuni dönemine ait olduğunu kaydetmiştir. Nejat Göyünç'e göre defterin tarihi 1523, Heath Lowry'e göre ise 1525'tir. Suraiya Faroqhi, defterin tarihini 1522-1523 olarak vermektedir ki, M. Ali Ünal'da aynı kanaattedir[30]. Son olarak Enver Çakar, defterdeki kayıtlardan yola çıkarak yaptığı çıkarımlarla defterin 1523 tarihli olduğunu

[29] *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) II: Şam, Gazze, Safed, Salt-'Aclûn, Haleb, Hama-Humus, Trablus, 'Ayntâb, Birecik, Adana, 'Üzeyr, Tarsus, Sis, Mar'aş ve Boz-ok Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1999

[30] M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 5

söylemektedir[31]. Kanuni Sultan Süleyman döneminde hazırlanan bir kanunname mecmuasında, 1522 yılında, Çavuş Sinan Bey, Safed'e Sancakbeyi olarak gönderilmiştir[32]. Fakat bu kanunname mecmuasında yer alan kaza taksimatında Safed, Nablus ve Gazze görülmemektedir[33]. Hâlbuki liva taksimatında Safed ve Gazze'den bahsedilmektedir. Bu durumda Safed ve Nablus'u idarî bakımdan bir birim kabul etmek gerekir. Zira 1526 yılı icmal kayıtlarını içeren tahrir defterinde (TD 132), Safed ve Nablus tek sancak olarak ifade edilmiştir. Aynı durum 1527 yılı için de geçerlidir[34]. TD 998'de, Hama ve Humus, Salt ve Aclun ve Gazze, Remle, Kudüs birlikteliklerine değinilmesine rağmen, Safed ve Nablus'tan birlikte bahsedilmemesi düşündürücüdür[35]. Bu durum muhtemelen Nablus'un henüz kaza merkezi olarak tanınmamasından kaynaklanmış olmalıdır. Gerek bahsettiğimiz kanunname mecmuasında gerekse TD 998'de liva olarak Safed'den bahsedilmesi, defterin 1526 tarihinden önceki bir tarihte tutulmuş olabileceğini göstermektedir. Ayrıca Kanuni'nin tahta geçer geçmez ülkenin genelini kapsayan bir tahrir yaptırdığı[36] ve bu genel tahririn de 1522-1523 yıllarında tamamlandığı bilinmektedir[37]. Dolayısıyla bu defterin tarihini biz de 1523 olarak tahmin etmekteyiz.

TD 998, bir icmal defteri olmasından dolayı, daha çok genel bilgiler ihtiva etmektedir. Defterde Safed ile ilgili olarak, sadece nüfus toplamları, kasaba, köy ve mezraların toplam sayıları ile has ve vakıf gelirlerinin toplamı verilmiştir. Defter, toplam olarak 682 sayfa olup, Safed ile ilgili kayıtlar 292. sayfasında yer almaktadır.

2.1.1.2.3. 1525-26 Yılı Tahriri (TD 132)

-TD 132

TD 132, Safed icmal defteri olup, toplam 68 sayfadır. Defterin hemen ilk sayfasında dibacesi ve tarihi bulunmaktadır. Buna göre defteri yazanlar, Nuh Çelebi bin Ahmed Paşa ve Hüseyin ibn Ahmed'dir. Defter, 932 (1526-1527) tarihli olup, Safed'in

---

[31] Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. XXVI
[32] *Kanunname-i Sultan Süleyman Han*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, nr. 1969, varak 121[a]
[33] *Kanunname*, varak 115[b]
[34] İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978, s. 129
[35] *BOA, TD*, *998*,s. 291, 292, 295
[36] Ö. Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *TM*, X (1951-1953), s. 11
[37] Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 579, not: 17

diğer icmal defterlerinden farklı olarak, 53. sayfasından itibaren vakıf ve mülk kayıtları bulunmaktadır. Kayıtlar tutulurken belli bir sınıflama yapılmıştır. Öncelikle Safed sancağından elde edilen gelirin kimlere tevcih edildiği, padişahtan başlanarak yazılmıştır. Has, timâr ve zeâmet gelirlerinin kimlerin uhdesinde olduğu belirtildikten sonra vakıflar sıralanmıştır. Vakıflar da kendi içerisinde bölümlere ayrılmış, bir kısım vakıflar verildikten sonra Safed'de bulunan cami, mescid, medrese, zaviye, türbe gibi yapıların vakıfları bir arada verilmeye gayret edilmiştir. Vakıf başlığının altında muhtelif yerlerde mülk kayıtları zikredilmekle beraber, asıl mülk kayıtları defterin son sayfasında verilmiştir.

2.1.1.2.4. 1536 Yılı Tahriri (TD 1038, TD 1025)

-TD 1038

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi'nde 1038 numarada kayıtlı olan bu defter, bir mufassal tahrir defteri olup 299 sayfadan ibarettir. Defterin baş tarafı eksiktir. Bu yüzden Safed'in mahalleleri, nüfusu, mukataaları ve vergi gelirleri hakkında bir bilgi yer almadığı gibi, defterin ilk üç sayfası dışında Cire nahiyesi hakkında da bir bilgi mevcut değildir. Defterin herhangi bir yerinde ait olduğu yıla dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Fakat defterin içindeki bir takım bilgiler, tarih tespitimizi kolaylaştırmaktadır.

TD 1038, Safed ve Nablus'un mufassal defteridir. Defterin 1-144. sayfaları Safed, 146-299. sayfaları ise Nablus hakkındadır. Safed'in Nablus ile birlikte bir sancak olarak Osmanlı idari yapısı içinde 1526 yılında yer aldığını daha evvel zikretmiştik. Dolayısıyla bu defterin tarihinin 1526 ve sonrası bir tarihe ait olması gerekmektedir. Bir diğer ipucu ise defterde Osmanlı öncesinden, yani Memlûklardan kalan bazı vergilerin oluşudur. Himaye, Adet-i Devre, Mal-ı Sultanî olarak adlandırılan bu çeşit vergilere ilk tahrir dışında rastlanmadığından ve bu vergilerin 1548 tarihinde tamamen kaldırıldığından[38] dolayı, bu defter yukarıdaki verilerle birlikte değerlendirildiğinde tahmini tarih aralığı daralmaktadır. Diğer yandan 1025 numaralı Safed ve Nablus İcmal defteri incelendiğinde gelirlerin eşit olduğu görülmektedir. Ancak TD 1025'in herhangi bir yerinde tarih kaydı yoktur. Bu defterin, 61. sayfasında Safed ve Nablus sancakbeyinin Kasım Bey olduğu kayıtlıdır. Buradan hareketle 2 numaralı ruznamçe

[38] *TKA, TD, 72,* s. 1-2

defterine baktığımızda, Kasım Bey'in 943 yılında Safed ve Nablus sancakbeyi olarak görev yaptığını görmekteyiz[39]. Dolayısıyla TD 1025, h. 943 (1538-1539) yılı ve öncesi döneme ait bir defterdir. TD 1025, TD 1038'inicmali olduğuna göre, TD 1038'in1536 yılı tahrir sonuçlarını içerdiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

-TD 1025

TD 1025, 128 sayfa olup, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir timâr icmal defteridir. Safed ve Nablus'un kayıtlarının bulunduğu bu defterin 105-113. sayfaları arasında ayrıca Tarabay'ın iktaları da verilmiştir. Defterin tarihi konusunda, içinde herhangi bir kayıt olmamakla birlikte, yukarıda ifade ettiğimiz ipuçlarından hareketle, defterin 1536 tarihli olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.1.2.5. 1548 Yılı Tahriri (TD 72)

-TD 72

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde 72 numarada kayıtlı olan bu defter, 389 sayfadır. Defterin baş tarafında kanunnamesi olup, 1548 tarihlidir. Dibacesinden anlaşıldığına göre, tahriri gerçekleştirenler Dergâh-ı Âlî Defter Kâtiblerinden Kâtib Ahmed ve Kâtib Derviş'tir. Defterin, 3-37. sayfaları arasında Safed'in mahalleleri, 38 ve 39. sayfalarında de mahsulâtı yazıldıktan sonra, 41. sayfadan itibaren nahiyelerine geçilmiştir.

Kanunnamesinden anlaşıldığına göre, daha önceki tahrirlerde var olan Osmanlı öncesinden kalma *adet-i devre*, *mal-ı sultan* ve *himaye* gibi vergiler bu tarihte kaldırılmıştır. 1548 yılı tahrir sonuçlarını ihtiva eden bu defter, dönemler arası ilişki kurmayı kolaylaştırması bakımından önemlidir.

2.1.1.2.6. 1555 Yılı Tahriri (TD 300, TD 1039, TD 312)

-TD 300

TD 300, Başbakanlık Arşiv kataloğunda 963/1555-1556 tarihli olarak kaydedilmiştir. Defterin girişinde (dibace) veya herhangi bir yerinde ne zaman bitirildiğine dair herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Fakat defterin 76. sayfasındaki bir

[39] *DFE.RZ, 2*, s. 661

kayıtta, 963 tarihi düşüldüğünden tahririn bu tarihten önce bitirildiği anlaşılmaktadır. 1548'den önce mevcut olanhimaye, adet-i devre, mal-ı sultan gibi vergilerin bu defterde yer almaması bu tahririn 1548'den sonra yapıldığını göstermektedir. Bu ipuçlarından hareketle defterin tarihini biz de 1555-1556 olarak tahmin etmekteyiz.

Öte yandan,Şam vilayetinin yeniden tahriri için 967/1559-1560 tarihinde hüküm çıkmıştır[40]. Defter, bizim tahmin ettiğimiz gibi 1555-1556 tarihlerinde tutulmuş ise, dört yıl sonra bir tahririn yapılması olağanüstü bir durumun olduğunu göstermektedir. Zira Osmanlı tahrir geleneğinde böyle kısa aralıklarla tahrir yapma yoktur. Ankara Tapu Kadastro Arşivi'ndeki 72 numaralı defterin daha önce 955/1548 tarihli olduğunu ifade etmiştik. 1548 tarihindeki rakamlar, 300 numaralı defterin rakamlarından fazladır. Bu durum, bölgede ani bir nüfus azalışını ve doğal olarak gelirlerin de azaldığını göstermektedir.

Defter, Kâtib Rüstem ve Ahmed tarafından yazılmıştır. Defterin 9-36. sayfalarındaşehrin mahalleleri verildikten sonra, 37 ve 38. sayfalarında mukataalar yazılmıştır.Bundan sonra ise hasların bulunduğu yerler nahiye sırasıyla verilmiştir. Defter sonradan numaralandırılmış olup 381 sayfadır. Bu sayfalardan bazıları boştur. Boş olan sayfalar 8, 122, 172, 206 ve 352. sayfalardır. Ayrıca defterin başında 1, sonunda 6 sayfası boştur.

-TD1039

TD 1039, bahsettiğimiz TD 300'ün icmalidir. TD 1039'da herhangi bir tarih kaydı yoktur. Ancak, defterdeki kayıtlarla TD 300'ün kayıtları karşılaştırıldığında aynı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla TD 1039 1555-1556 yılı tahririnin icmalidir. Defter sonradan numaralandırılmış olup toplam 64 sayfadır. Ayrıca defterin başından 1, sonundan ise 4 sayfası boştur.

-TD312

TD 312bir evkaf defteridir.Son kayıtlarına bakılırsa Hicrî 964 (1556-1557) yılında hazırlanmıştır. Defterin tamamı 133 sayfa olup, 69. ve 119. sayfaları boştur. Defterin dili Arapça, derkenarları ise Türkçe olarak düşülmüştür.

---

[40] *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Özet ve Transkripsiyon*, Ankara, 1993, s. 401/889

Defterin ilk sayfasında Kanunî Sultan Süleyman'ın tuğrası bulunmaktadır. Vakıf kayıtları 2. sayfadan itibaren başlamaktadır. Defterde Safed, Nablus ve Gazze vakıfları ile emlak kayıtları bulunmaktadır. Safed vakıfları 2-19, emlakları da 20-31. sayfaları arasındadır. Nablus vakıfları 32-57, emlakları 58-68 ve Gazze vakıf ve emlakları da 70-133. sayfalarında kayıtlıdır. Bu defterMuhammed İsa Salhiyye tarafından da yayınlanmıştır[41].

2.1.1.2.7. 1560 Yılı Tahriri

Şam vilayetinin yeniden tahriri için 967/1559-1560 tarihinde hüküm çıkmıştır[42]. Fakat Safed sancağının ilgili yıla ait mufassal veya icmal defteri mevcut değildir. Dolayısıyla 967 tarihli hükümden yola çıkarak bölgede bu tarihte de bir tahririn yapıldığını söyleyebiliriz.

2.1.1.2.8. 1570 Yılı Tahriri (TD 559, MAD 17738, MAD 459, TD 552)

-TD 559, MAD 17738

Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir Defteri Tasnifi'nde 559 numarada kayıtlı olan defterin mevcut sayfaların ilk beşi sayılmazsa, defter Tibnin nahiyesi kayıtlarıyla başlamaktadır. Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi'nde yer alan 17738 numaralı defter de bu defterin eksik olan baş tarafını oluşturmaktadır. Bu defter parçası, arşiv idaresince tasnif edilirken ayrı bir defter olarak düşünülmüş ve öylece kayıt altına alınmıştır.Fakat MAD 17738'de yer alan fihristteki köy listesinden anlaşıldığına göre defter yine de eksik kalmaktadır. Cire Nahiyesi fihristinden takip ettiğimiz kadarıyla 27. sıradaki Samu'iyye karyesinden sonra, TD 559'un 1. ve 2. sayfasındaki ilk kayıtlar olan, 28. sıradaki Farradiye karyesi, 29. sıradaki Mallaha mezrası ve 30. sıradaki Sa'sa' karyesi-ki yarım bırakılmıştır- yer almakta, buna karşın 31-76. Sıralarda kayıtlı olan köy ve mezralar yer almamaktadır. Bu durumda defterin 47 kayıtlık bir kısmının hala eksik olduğuanlaşılmaktadır.

MAD 17738 mahalle fihristinin olduğu sayfa ile başlamaktadır. Defter, 38. sayfaya kadar Safed mahalleleri, 41. sayfaya kadar da mukata kayıtları ile devam etmektedir. Bu defterin baş tarafında dibace veya kanunname olmadığından tarihini

[41]Muhammed İsa Salhiyye, *Sicill-i Arazi Elviye (Safed, Nablus, Remle ve Kazâü'r-Remle) Hesâbü'l-defter Rakam 312 Tarih H. 963/1556*, Amman-Ürdün, 1999
[42]*3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Özet ve Transkripsiyon*, Ankara, 1993, s. 401/889

tespit etmek zordur. Ancak her iki defter, değerlendirmeye tabi tutulursa içlerinde muhtelif yerlerde derkenarlar bulunmakla beraber, bunlardan en eski tarihlisi, 559 numaralı defterin 182. sayfasında yer alan bir kayıttır. Bu kayıttan anlaşıldığına göre defter 26 Şa'ban 977 (1570) yılında işlem görmüştür. Dolayısıyla bahsi geçen defterler, 1570 yılı veya öncesi döneme ait tahrir kayıtlarını içermektedir.Ayrıca MAD 17738'de yer alan 45, 46 ve 47. sayfalar, bu defterin parçası sayılarak eklenmişse de aslında Halep'e ait olan bir avarız defterinin parçalarıdır.

TD 559 toplam 356 sayfa olup, bu sayfalardan bazıları boştur. Boş olan sayfalar 9, 62, 64, 83, 152, 271, 313, 352, 353, 354, 355 ve 356. sayfalardır.

-MAD 459

Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde 459 numarada kayıtlı bulunan bu defter, Şam Eyaletinin Mufassal İcmal Defteri olup 1570-1574 yılları kayıtlarını içermektedir. Defterde Şam Eyaletine tabi olan Gazze, Nablus, Safed, Trablus, Cebele, Humus, Aclun, Leccun ve Kudüs sancaklarında timâr ve zeâmet tasarruf eden hizmet erbabı verilmiştir. Bunların yanı sıra defterde Şam ve Humus sancaklarının Sipahiyan-ı Türkman ile yine Şam Divanî Çavuşlarının kayıtları da bulunmaktadır. Şam sancağı, sancaktaki Sipahiyan-ı Türkman ve Divanî Çavuşları 3-38, Gazze 39-44, Nablus 45-47, Safed 52-57, Trablus 60-64, Cebele 66-77 (67-70. sayfalar başka kayıtlar içermektedir.), Humus 80-89, Aclun 90-93, Leccun 95-97, Kudüs 98-101 sayfaları arasındadır. Defterin 1, 2, 3, 48, 49, 50, 51, 58, 59, 78, 79, 88, 89 ve 102 numaralı sayfaları ise boştur.

-TD 522

Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir Tasnifi'nde 522 numarada kayıtlıdır. Safed, Nablus, Kudüs, Gazze, Remle ve Aclun sancağında bulunan vakıfları içeren bir evkaf defteri olup, Hicrî 980 (1572-1573) yılına aittir. Bu defter daha evvel Mehmet İpşirli ile Muhammed Davud et-Temîmî tarafından, TD 312 ile karşılaştırmalı olarak yayınlanmıştır[43].

---

[43] Mehmet İpşirli-Muhammed Davud et-Temîmî, *Evkâfu'l-Müslimîn fî-Filistîn fî-Elviyyeti Gazze, el-Kuds-i Şerif, Safed, Nablus, Aclûn Hasbe'd-DefterRakam 522 min-Defâtîri't-Tahrîri'l-Osmanîyyeti'l-Müdevveret fi'l-Karni'l-âşiri'l-Hicrî,* Merkezü'l-İbhâse li't-Tarîhi ve'l-Funûnu ve's-Sakâfete'l-İslamiyyete bi-İstanbul, 1402-1982

2.1.1.2.9. 1580 Yılı Tahriri (TD 602)

-TD 602

Başbakanlık Arşivi Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi'nde 602 numarada kayıtlı bulunan bu defter bir Şam evkaf defteri olup, Hicrî 990 (1582-1583) yılına aittir. Defter, 495 sayfa olup 421, 424 ve 462. sayfaları boştur. Defter,Şam vakıfları kayıtlarıyla başlamakta ve Şam mülkleri kayıtlarıyla 420. sayfaya kadar sürmektedir. 422. sayfadan sonra Halilürrahman, Kudüs, Gazze ve Remle vakıfları kayıtları bulunmaktadır. Defterin 463. sayfasından itibaren ise Kudüs, Gazze, Remle, Safed ve Nablus'ta bulunan mülklere yer verilmiştir.

2.1.1.2.10. 1595 Yılı Tahriri (TD 686, TD 312, TD 581)

-TD 686

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi'nde 686 numarada kayıtlı olan bu defter, bir mufassal tahrir defteridir. 289 sayfadan ibaret olan defterin 129, 130, 131, 250 ve 254. Sayfaları boştur. Defterin ilk iki sayfasında dibacesi ve Sultanın tuğrası bulunmaktadır. Dibaceye göre defter, 1005 (1596-1597) tarihli olup, defteri Katib Hasan b. Sinan ile Katib Ahmed b. Derviş Mehmed tutmuştur. Defterin 3-5. sayafaları arasında Safed sancağının kanunnamesi, 6-40. sayfaları arası mahalle kayıtları, 41 ve 42. sayfalarında da mukataa kayıtları bulunmaktadır. Defterde gelirlerin yazımı padişah haslarıyla başlamış, sonra sırasıyla sancakbeyi hasları ve timârlarla devam etmiştir. Ancak defterin son kısımları eksiktir. Tibnin nahiyesi ile ilgili sancakbeyi hasları ile timârlar verilirken, defter kesintiye uğramıştır. Defterin hemen hemen yarısı yoktur denebilir. Zira Şakif, Akka ve Taberiye nahiyelerinin, padişah hasları dışında kalan gelir, nüfus, hayvan varlığı ve yetiştirilen ürünler hakkında bilgileri mevcut değildir. Dolayısıyla defter, Safed sancağı hakkında genel bir intiba edinmeyi mümkün kılmamaktadır.

-TD 312

TD 312 Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde olup Hicrî 1005 (1596-1597) yılına ait icmal kayıtlarını göstermektedir. TD 686'ın son kısımlarının eksik olduğu hesaba

katılırsa, bu icmal defter, eksik olan kısımlarla ilgili gelirler hakkında fikir edinebilme açısından önemlidir.

-TD 581

Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 581 numarada kayıtlı olan bu defter Şam evkaf defteri olup, defterin sonunda Safed vakıfları ve mülkleri de bulunmaktadır. Defterin tarihi 1595 yılına tekabül etmektedir. Defterde Safed vakıfları 195-200. sayfalar arasında verilmiştir. Safed mülkleri ise 201. sayfadan itibaren Gazze, Kudüs ve Nablus mülkler ile birlikte yazılmıştır. Defter toplam 206 sayfadan ibarettir.

2.1.2. Timâr ve Zeâmet Tevcih Defterleri

Bu defterler, tahrir defterleri kadar önemli bilgiler içermese de, özellikle iki tahrir arasında idarî, iktisadî ve askerî alanlarda meydana gelen değişiklikleri tespit etmek için önemli kaynaklardır. Zira has, zeâmet ve timâr tevcihleri bu defterlere kaydediliyordu. Safed sancağının 1536-1548 yılları arasında bir tahririnin bulunmaması, bu defterleri, sancak hakkındaki bazı bilgilerin tespiti açısından önemli kılmaktadır. Bu defterler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Timâr ve Zeâmet Tevcih Defterleri Tasnifi ile Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi'nde yer almaktadır.

2.1.3. Maliyeden Müdevver Defterler

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi'nde çok sayıda ve farklı konuları içeren defterler bulunmaktadır. Bu defterleri Timâr Tevcih, Mukataa ve Cizye Defterleri gibi daha pek çok başlık altında toplamak mümkündür. Çalışma esnasında yararlanılan bu defterlerden çoğu araştırdığımız dönemi kapsamamakla beraber, azami ölçüde istifadeye gayret edilmiştir. Bu tasnifte kullandığımız defterler, daha ziyade has, zeâmet ve timâr kayıtlarının bulunduğu defterlerdir. Ayrıca 1570 yılı tahririni içeren 559 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin eksik olan baş tarafı da bu tasnif içerisinde yer almaktadır. 17738 numarada kayıtlı olan bu defter Safed şehri ile Cire nahiyesinin büyük bölümü hakkında eksik bilgileri tamamlamaktadır. Yine 1570'li yıllara ait timâr dağılımını da459 numaralı defterden öğreniyoruz.

2.1.4. Mühimme Defterleri

Mühimme defterlerine, Divân-ı Hümâyûn'da görüşülen önemli hadiselerin kararları kaydedilirdi. Özellikle sosyal ve idarî alanlardaki gelişmeler ile değişimlerin kaydedildiği bu defterler, devletin içinde bulunduğu durumu tespit etmek açısından önemli kaynaklardır. Bu defterlerden bazıları yayımlanarak, ilim dünyasına kazandırılmıştır. 3, 5, 6, 7, 12, 82, 83 numaralı mühimme defterleri[44], Başbakanlık Arşivi, 44 numaralı defter ise M. Ali Ünal tarafından yayımlanmıştır[45]. Aynı zamanda Suriye Filistin bölgesinin hükümlerini içeren çalışmalar da yapılmış olup bunlardan biri Uriel Heyd'ın *Ottoman Documents on Palestine* adlı çalışmasıdır[46]. Bu çalışmada birçok Mühimme defterinde bulunan bölge ile ilgili hükümler ayrı başlıklar halinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Diğer çalışma ise 7 ve 9 numaralı Mühimme

---

[44] *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Tıpkıbasım*, Ankara, 1993 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 12. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; 1); *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Özet ve Transkripsiyon*, Ankara 1993 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 12. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; 1); *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Tıpkıbasım*, Ankara, 1994 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 21. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; II); *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet ve İndeks*, Ankara, 1994 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 21. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; II); *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Tıpkıbasım*, Ankara, 1995 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 28. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; III); *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-transkripsiyon ve İndeks*, Ankara, 1995 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 28. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; III); *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Tıpkıbasım I, II*, Ankara, 1997 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 37. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; V); *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks I*, Ankara, 1998 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 37. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; V); *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks III*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1999 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 37. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; V); *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Tıpkıbasım*, Ankara, 1996 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 33. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; IV); *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, Ankara, 1996 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 33. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; IV); *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2000 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 47. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; VI); *83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/1626-1628) Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2001 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 54. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; VII); *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040/1630-1631) Tıpkıbasım*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2001 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 56. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; VIII); *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632)), Özet-Transkripsiyon-İndeks*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2002 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 60. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; VIII)

[45] Mehmet Ali Ünal, *Mühimme Defteri 44*, İzmir, 1995

[46] Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615 A Study of the Firman According to the Mühimme Defteri*, Oxford, 1960

defterleri esas alınarak yapılmış olan Fadıl Bayat'ın *Biladü'ş-Şam fi'l-Ahkâm es-Sultaniye el-Varidât fî Defteri'l-Mühimme* adlı eseridir[47]. Bu çalışmada mühimme hükümleri Arapça ve Türkçe olarak yazılmıştır. Yaptığımız çalışmada bu defterlerden de azami ölçüde yararlanılmaya çalışılmıştır.

2.2. Kanunnâmeler ve Risâleler

Araştırmamızda kullandığımız kaynakların bir kısmını da kanunnâmeler ve risâleler oluştumaktadır. Bunların en önemlisi, 1522 yılında Kânûnî Sultan Süleyman tarafından hazırlatılan ve Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın ilk yarısındaki idari taksimatını da gösteren bir kanunnâme mecmuasıdır. Bu mecmuanın Osmanlı idarî taksimatını gösteren kısmı Enver Çakar tarafından yayınlanmıştır[48].Dolayısıyla Safed sancağının da bağlı bulunduğu Şam beylerbeyiliğinin idari taksimatının ortaya konulmasında bu kanunnâme mecmuasından da istifade edilmiştir.

Öte yandan incelediğimiz dönemi kapsamamakla birlikte, Osmanlı timâr düzeni hakkında kıymetli bilgileri ihtiva eden Ayn-i Ali Efendi[49], Hazerfen Hüseyin Efendi[50] ve Sofyalı Ali Çavuş'un[51] kanunnâmeleri ile İlhan Şahin'in[52] yayımladığı timâr hakkındaki bir risâleden de çalışmamız sırasında faydalanılmıştır.

2.3. Seyahatnâmeler

Çalışmamızda faydalandığımız seyahatnâmeler, Yakut el-Hamevî[53], İbn Battuta[54], Yakubî[55], Nasır-ı Hüsrev[56], Tudelalı Benjamin ve Ratisbonlu Patechia[57],

---

[47]Fadıl Bayat, *Biladü'ş-Şam fi'l-Ahkâm es-Sultaniye el-Varidât fî Defteri'l-Mühimme H. 975-977 M. 1567-1570*, I-II, Amman, 2006

[48]Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *FÜSBD*, XII/1 (Ocak, 2002), s. 261-282

[49]Ayn Ali, *Kavânin-i Âli Osman der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul, 1280

[50]Hazerfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i Ali Osman*, (Hazırlayan: Sevim İlgürel), Ankara, 1998

[51]*Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (nşr. Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992

[52]İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risale", *İÜEFTD*, XXXII (1979), s. 905-935

[53]Yakut el-Hamevî, (Şihâbuddîn Ebu Abdullah), *Mu'cemü'l-Buldân*, I-V, Dâru Sâdr, Beyrut, 1977

[54]İbn Battûta (Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî), *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, (çev. A. Sait Aykut), İstanbul, 2000

[55]Yakubî, *Ülkeler Kitabı*, (çev. Murat Ağarı), İstanbul. 2002

[56]Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (çev. Abdülvehhab Tarzî), İstanbul, 1994

[57]Tudelalı Benjamin ile Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağ'da (12. yy) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri Üç Kıtada Ekonomik, Siyasi, Sosyal İlişkiler Azınlıklar, Dini Kurumlar ve Haçlı Seferleri*, (Türkçesi: Nuh Arslantaş), İstanbul, 2001

Polonyalı Simeon[58] ve Evliya Çelebi[59] seyahatnâmeleridir. Bunlardan Yakut el-Hamevî, İbn Batuta, Yakubî, Nasır-ı Hüsrev, Tudelalı Benjamin ve Ratisbonlu Patechia ile Polonyalı Simeon'un seyahatnâmelerinde doğrudan Safed hakkında bilgi verilmemekle birlikte incelenmiştir. Nitekim bunlar, Safed sancağı içerisinde yer alanAkka, Sur ve Taberiye hakkında önemli bilgileri içermektedirler. Fakat Evliya Çelebi'ninSeyahatnâmesi, Safed hakkında kıymetli bilgiler ihtiva ettiğinden çokça başvurduğumuz bir eser olmuştur. Ayrıca Osmanlı idaresinde Beyrut Vilayeti'ni anlatan Mehmed Behcet ve Refik Temimî'nin iki ciltlik eserleri[60], bölge ile ilgili önemli bir başvuru kaynağıdır. Diğer yandan Karl Baedecker[61] ve John Lewis Bruckhardt'ın[62] XIX. yüzyılda bölgeyi tanımlayan gezi kitapları da önemli eserler olarak zikredilebilir.

2.4. Salnâmeler

Safed sancağı, XIX. yüzyılda Osmanlı idarî düzeni içerisine, Beyrut Vilayeti'nin Akka Kazasına bağlı bir birim olmuştur. Bu açıdan Beyrut salnamelerinin ilgili bölümlerinden de faydalanma yoluna gidilmiştir.

2.5. Vak'anüvisler ve Genel Tarihler

Safed hakkında doğrudan bilgi veren bir kaynağımız maalesef mevcut değildir. Safed ile bilgileri daha ziyade genel tarih niteliğindeki eserlerdegörebiliyoruz. Genel tarih bilgilerini içeren kitapları Arapça, Türkçe ve Süryanice-Ermenice olmak üzere üç grupta değerlendirebiliriz.

2.5.1. Arapça Eserler

Arapça eserlerden öncelikle Kalkaşandî'nin, Subhu'l-'Aşa'sı[63] ile Yakut el-Hamevî'nin Mucemü'l-Buldân'ını[64] zikretmek gerekmektedir. Bu kitaplarda, Ortadoğu bölgesi hakkında genel bilgiler yer almakta, özellikle Mucemü'l-Buldân şehirlerin

---

[58]Polonyalı Simeon, *Polonyalı Simeon Seyahatnamesi 1608-1619*, (haz. Hrand D. Andreasyan), İstanbul, 1964
[59]Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*(Haz. Yücel Dağlı, Ali Kahraman, Robert Dankoff), 9. Kitap, İstanbul, 2005
[60]Mehmed Behcet-Muhammed Refik Temimî, *Beyrut Vilayeti (I) Cenub Kısmı*, Beyrut, 1335
[61]Karl Baedeker, *Palestine and Syria with Routes through Mesopotamia and Babylonia and the Island of Cyprus*, Leipzig, 1912
[62]John Lewis Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, London, 1822
[63]Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, IV, Kahire, 1914
[64]Yakut el-Hamevî, (Şihâbuddîn Ebu Abdullah), *Mu'cemü'l-Buldân*, I-V, Dâru Sâdr, Beyrut, 1977

coğrafî özelliklerinden de bahsetmektedir. Bunlar dışında, İbnü'l-Cevzî[65], İbnu'l-Esîr[66], İbnu Kesîr[67], Taberî[68], Hasan[69], İbn Haldun[70], Zehebî[71], İbn İyas[72] veDimaşkî'nin[73] eserlerinden de istifade yoluna gidilmiştir.

2.5.2. Türkçe Eserler

Osmanlı tarihleri genel itibariyle bir bölgenin değil, doğrudan devletin tarihini yazmışlardır. Osmanlı Tarih yazarları kendi dönemlerinde vuku bulan hadiseleri anlattıkları gibi, kendilerinden önceki dönemleri de alıntı yoluyla anlatmaya çalışmışlardır. Osmanlı tarihlerinde Safed ile ilgili doğrudan bilgi olmamasına karşın, Osmanlı Devleti'nin Mısır ve Suriye hâkimiyetini sağlayan seferler ile sonraki dönemlerde bölge ile ilgili gelişmeler kaydedilmiştir. Genel itibariyle kaynaklarda anlatılanlar birbirinin tekrarı niteliğindedir. Bunların başlıcaları, Hoca Sadettin[74], Solakzade[75], Müneccimbaşı Ahmed[76], Koca Nişancı olarak bilinen Celalzade Mustafa[77], Feridun Bey[78] ve Silahşor'un[79] kaleme aldığı eserlerdir.

2.5.3. Süryanice-Ermenice Eserler

Genel tarih açısından değerlendirmeye tabi tutulan bu eserlerin içerisinde, özellikle Haçlı dönemi ve Türklerin bölgeye gelişleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

---

[65]İbnu'l-Cevzî, (Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed), *El-Muntazam fî Tarihi'l-Mulûk ve'l-Umem,* IV, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992

[66]İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İ'zuddîn, *El-Kâmil fi't-Târîh*, (thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah El-Kâdi), II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987

[67]İbnu Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX, Dâru Hicr, Beyrut, tsz.

[68]Taberî, (Ebu Ca'fer Muhemmed b. Cerîr),*Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Meârif, Mısır, tsz.

[69]Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, I-X, (çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991

[70]İbnu Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, V, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001/1421

[71]Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhire ve'l-'Alâm*, (thk. Ömer Abdusselam Tedmurî), XLVII, Beyrut, 1995

[72]İbn İyas, *Beda'i'uz-Zühur fi Veka'i'id-Dühur* (nşr. Muhammed Mustafa), V, Kahire, 1963

[73]Dımaşkî (Muhammed b. Tulun es-Salihi), *İ'lamü'l-Vera Bimen Vulliye Naiben mine'l-Etrak bi-Dimaşki'ş-Şam el-Kübra*, (nşr. Muhammed Ahmed Duhman), Dimaşk, 1963

[74]Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, I-II, İstanbul, 1279

[75]Solakzade, *Tarih*, İstanbul, 1297

[76]Müneccimbaşı Ahmed, *Sahaifu'l-Ahbar*, I-II-III, İstanbul, 1285

[77]Celalzade Mustafa, *Selimnâme*, (nşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara, 1990

[78]Feridun Bey, *Münşeatü's-Selatin*, I-II, İstanbul, 1264

[79]Silahşor, *Fethname-i Diyar-ı 'Arab*, (nşr. Selahattin Tansel, *Tarih Vesikaları*, Sayı 17, İstanbul, 1957

Safed ve çevresinin tarihi izah edilmeye çalışılırken Abu'l-Ferec[80], Urfalı Mateos[81] ve Süryani Mihail'in[82] eserleri de incelenmiştir.

[80]Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi I*, (Süryaniceden İngilizceye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1999

[81]Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Türkçeye çeviren: Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer, Halil Yinanç (çeviren)), Ankara, 2000

[82]Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi I (1042-1195)*,(çev. Hrant Andreasyan), Ankara, 1944

GİRİŞ

SAFED'İN SİYASİ TARİHİ

1. SAFED ADININ MENŞEİ ve YAZILIŞLARI

Haçlı seferlerinin bir sonucu olarak, konumu itibariyle Filistin'in önemli şehirlerden biri olarak ortaya çıkan Safed, birçok farklı yazılışla ifade edilmiştir. Kaynaklarda, *Safet, Safed, Safad, Çafad, Saphet, Zefat, Tsfat, Tzfat, Tzefat ve Szaffad* olarak adlandırılmıştır. Safed ismi çoğu kere, Josephus'ta geçen *Seph* veya *Sepph*ile ilişkilendirildiği gibi[83], adını antik dönemde burada bulunan *Yorafas* kalesinden aldığı da söylenmektedir. Yorafas'ın yazımında kullanılan İbrani harflerinin ses değeri değişebileceğinden, bu ismin *Tzefat* olarak okunması da mümkün olabilmektedir[84].

Safed isminin menşei hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin ilkine göre, Nuh Tufanı'ndan sonra Şam'ı kuran Sam b. Nuh tarafından Safed'in de bina edildiğidir. Buhtunnasr, Safed'i harap edene kadar, Yahudilerin asli vatanı olarak kalmıştır[85]. İkinci rivayete göre, Arapça'da "hediye" anlamına gelen *Safet* sözcüğünden gelmektedir. Kalkaşandî'ye göre, burası Haçlılara hediye olarak verildiğinden dolayı bu adla anılagelmiştir[86]. Üçüncü rivayete göre ise, şehrin adı, fiziki konumunu ifade eden ve İbranice "bakmak, gözetlemek" anlamalarına gelen *Sefat*'tan gelmektedir[87]. Şehrin coğrafi konumu düşünüldüğünde, bu çıkarımın daha doğru olduğu söylenebilir.

Safed'in ismi ve kuruluşu ile ilgili olan bu tartışmaların yanı sıra bulunduğu coğrafyada tartışılmaktadır. İlk dönem İslam coğrafyacıları Safed'in yerini tam olarak işaret edememişlerdir. Mesela Yakut el-Hamevî, Safed'i tanımlarken Şam ve Humus arasında, Cebel-i Lübnan'da bir şehir demiştir[88]. R. Ellenblum'a göre ise, XII-XIII. yüzyıllarda Akka bölgesinde Safet adlı bir yerleşim yeri vardı. Fakat bu Safed kalesi veya kasabasından farklı bir yerdi. Ellenblum, 1208'de Akka bölgesindeki Safet'in Haçlıların, Yukarı Galile'deki Safed'in ise Müslümanların elinde olduğunu

---

[83] J. H. Kramers, "Safed", *İA*, X, İstanbul, 1966, s. 48
[84] David Rossoff, *Safed The Mystical City*, New York, 1991, s. 39
[85] Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*(Haz. Yücel Dağlı, Ali Kahraman, Robert Dankoff), 9. Kitap, İstanbul, 2005, s. 219
[86] Kalkaşandî, *Subhü'l-'Aşa*, IV, Kahire, 1914, s. 149
[87] R. Amitai-Preiss, "Safad", *EI*^{2}, VIII, Leiden, 1995, s. 757
[88] Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, III, Beyrut, 1977, s. 412

yazmaktadır. Yine bildiğimiz Safed'in 1220 yılına tarihlenen bir belgede St. George'un zeametinin bir parçası olarak Batı Galile'de gösterildiğini de aktarmaktadır[89].

Bu durumda Yakut el-Hamevî'nin coğrafî bir yanlışlık yaptığı kabul edilebilir. R. Ellenblum ise muhtemelen Safed sancağında, Tibnin nahiyesinde Safed ile aynı adı taşıyan Safed el-Batih veya Safed el-'Uzma ile Akka nahiyesindeki Safed el-'Adi köylerinden biriyle Safed'i karıştırmış olmalıdır. Akka bölgesinden bahsettiğine göre kastedilen yer muhtemelen Safed el-'Adi köyüdür.

[89] Ronnie Ellenblum, *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of the Jerusalem*, Cambridge, 1998, s. 147

2. OSMANLI HÂKİMİYETİNE KADAR SAFED

Safed hakkında ilk çağlara ait bilgiler bulanıktır ve yukarıda da belirttiğimiz gibi kuruluşu ve adlandırılışı rivayetlere dayanır. Dolayısıyla, Safed'in ilk dönemleri hakkında sağlıklı bilgiler çok azdır. Fakat sonraki dönemlerde, özellikle Haçlılar ile beraber adına sıkça tesadüf edilen bir yer olmuş ve çok geçmeden Akka, Taberiye ve Sur'u içine alan bir idarî bölge haline gelmiştir. Dolayısıyla, Safed'in siyasi tarihini öğrenebilmek için çevresinde bulunan yerleşim yerlerinin de tarihini bilmek elzemdir. Zira Safed'in tarihi, çevresinde bulunan Akka, Taberiye (genel manada Galile veya Celile bölgesi), Sur, Şakif ve Tibnin ile sıkı sıkıya bağlıdır.

2.1. İslam Hâkimiyetinden Önceki Devir

Ön Asya'nın Mezopotamya sınırlarından Akdeniz ve Süveyş kanalına kadar uzanan kısmına eski Mısırlılar *Retenu* adını veriyorlardı. Bu ad Tevrat'ta *Lotanu* veya *Rotanu* şekliyle geçmiştir. Bu tabir bütün Suriye ve Filistin'i ifade ettiği gibi kendi içinde de bölümlere ayrılmıştır. *Yukarı Lotanu*, *Aşağı Lotanu (Haru)* ve *Zahi* olarak üçe ayrılan bölgenin, *Yukarı Lotanu* kısmını bugünkü Suriye'yi oluştururken *Aşağı Lotanu* ve *Zahi* olarak adlandırılan yerler ise bugünkü İsrail ve Filistin bölgesini kapsamaktadır. *Aşağı Lotanu* veya *Haru* iç Filistin'i ifade ederken, sonradan *Fenike* adını alacak kıyı bölgeleri ise *Zahi* olarak biliniyordu[90]. Filistin bölgesi, Mısır ile Suriye arasında bir ara bölge veya geçiş güzergâhı olduğundan tarih boyunca, Mısır, Suriye ve Anadolu merkezli devletlerin mücadele alanı olmuştur. Mısır için kendi güvenliğini sağlayacak bir tampon bölge, Suriye ve Anadolu merkezli güçlerin ise ticarî yolları koruma ve Mısır ileri hareketi için bir geçiş bölgesi özelliğindedir. Dolayısıyla, Filistin tarih boyunca bahsedilen güç merkezlerinin hâkimiyet mücadelesine tanıklık etmiştir.

M.Ö. 1483 yıllarında yakın şarkın en güçlü devleti olarak göze çarpan Mitanniler ile Mısırlılar arasında Suriye ve Filistin hâkimiyeti mücadelesi başlamış bulunuyordu. Mitanniler, Kuzey Suriye'yi hâkimiyetleri altına almaktan başka Megiddo'ya (Leccun) kadar Kuzey Filistin topraklarını da kontrol ediyorlardı. Megiddo çevresinde yapılan savaşta Mısırlılar üstünlük sağladılar ve Galile bölgesinden hareketle Kadeş'e kadar ilerlediler. Firavun III. Tutmosis, Bekaa'dan Şeri'a kaynağına ve sahilde Sur'a kadar olan fethedilmiş bölgelere yerli prensleri tayin ettikten sonra başkent Teb'e

[90] Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark III Suriye ve Filistin*, Ankara, 1987, s. 1

döndü[91].Sonraki yıllarda Suriye ve Filistin üzerine toplam on altı sefer düzenleyen Firavun III. Tutmosis, bölgeyi Mısır hâkimiyetine almaya muvaffak olmuştur.

Firavun IV. Amenofis zamanında, Suriye ve Filistin'deki otoritesini kaybeden Mısır, bölgede Hattilerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu sıralarda Anadolu'da güçlü bir otorite kuran Hattiler, Mitanni topraklarını ele geçirerek hâkimiyetlerini Kadeş'e kadar yaymış bulunuyorlardı[92]. Mitannilerin halefi olarak ortaya çıkan Hattiler, doğal olarak Mısır ile bölge üzerinde hâkimiyet mücadelesine giriştiler.Bölge üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, Hatti kralı III. Hattuşil ve Mısır Firavunu II. Ramses arasında imzalanan ve bilinen eski yazılı anlaşma olan Kadeş Anlaşması'na kadar sürmüştür. Bu anlaşmayla beraber her iki devletin hâkimiyet sahası belirlenmiş ve ortak hareket etme kararı alınmıştır. Böylece Suriye'de Hatti hâkimiyeti tesis edilirken Filistin Mısır yönetiminde kalmıştır[93]. Sonraki dönemlerde, Mısır yönetimindeki Yahudilerin bölgeye göç etmeleri, yeni siyasi olaylara zemin hazırlamıştır.

Hz. Musa önderliğinde Mısır'ı terk eden Yahudiler, önceleri Sina Yarımadası'nda Tih sahrasına yerleşmişler fakat yaşamaya pek elverişli olmayan bu yerden daha elverişli konumdaki Filistin'e hareket etmişlerdir. Filistin'in Merom, Taberiye ve Lut gölleri bölgesine hücumlara başlayan Yahudiler bu devirde on iki klandan oluşuyorlardı. Yahudi monarşisi kurulana kadar Mavera-i Ürdün yaylalarıyla Galile'nin dağlık kesimlerinde tutunabilmişlerdi[94].

Bahsedilen bu dağlık kesimler arasında muhtemelen Safed bölgesi de bulunmaktaydı. Galile'nin dağlık kesimlerini oluşturan Carmak, Karmel ve Tabor dağları, Safed'in doğal coğrafyasını oluşturuyordu. Evliya Çelebi'nin Safed için yazdığı Yahudilerin aslî vatanı ifadesi bu çerçevede anlam kazanmış gibi görünmektedir.

Burada bulunan kavimlerle amansız mücadelelere girişen Yahudiler, bir krallık kurmaya da muvaffak oldular[95]. İslam tarihçileri, Hz. Musa'nın vefatından sonra İsrailoğulları'nın başına geçen Yuşa' b. Nûn'un ümmetini Arz-ı Mev'ud'a yerleştirebilmek için bölgenin yerli halkı olan Amalikalar[96] ile savaştığını kabul

---

[91] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 79-82
[92] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 99-100
[93] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 111
[94] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 309-311
[95] T. H., "Yahudiler", *İA*, XIII, İstanbul, 1986, s. 340
[96] Amalikalar ile ilgili bilgi için bkz. Sargon Erdem, "Amâlika", *DİA*, II, İstanbul, 1989, s. 557

etmektedirler[97]. Bu dönemde Yahudiler, aşağı Lotanu'yu yurt edinmiş olan Filistilerin baskısı altında kaldılar. İbrani şehirlerini birer birer ele geçiren Filistiler, her şehre bir *Nessib* yani muhafız tayin ettiler. Klanlar arası mücadeleleri sona erdirip birlik kurmaya muvaffak olan Samuel ve Saul İbrani monarşisinin temelini attılar[98].Fakat kısa bir süre sonra İbraniler arasında karışıklık baş gösterdi. Bu karışıklıklar sonucunda Davud, İbrani tahtına oturarak birliği yeniden kurmaya muvaffak oldu[99].

Davud'dan sonra tahta çıkan Süleyman, hükümdarlığının ilk yıllarında ihtiyatlı ve barışsever bir politika takip etmiştir. Fenike'nin Sur kralı Hiram ile bağlarını kuvvetlendirmiş ve Filistilere karşı Mısır firavunlarıyla anlaşma yoluna gitmiştir. Konumunu güçlendiren Süleyman ticaret ağları kurarak İbrani ülkesini bayındır hale getirmiş ve başka toplumlar tarafından tanınmasını da sağlamıştır[100].

Süleyman'ın son yıllarında kuzey kabileleri Jeroboam adlı bir kişinin önderliğinde ayaklanmıştı. Süleyman'dan sonra tahta geçen Roboam devrinde kuzey kabileleri Sichem'de (Nablus) toplandılar. Roboam'ın tavrı neticesinde toplantı dağıtıldı ve kuzeydeki on kabile isyan ederek ayrıldılar. Kendilerine Jeroboam'ı kral seçen kuzey kabileleri İsrail krallığını kurdular[101]. Roboam'a sadık kalan diğer iki kabile ise Yahuda adıyla diğer bir krallığı teşkil ediyordu[102].

Krallığın ikiye ayrılmasından sonra bölge üzerinde varolan baskı daha da arttı. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Mısır firavunu I. Şeşonk, Filistin'e hücum ederek Kudüs'ü ele geçirdi. Daha sonra ileri harekâtını Galile'ye kadar yayan Şeşonk birçok yeri de yağma etti[103]. Fakat Mısır hâkimiyeti bölgede kalıcı olmadı. Yahuda krallığı üzerinde emelleri olanİsrail kralı Pekakh, Suriye kralı Razin ile ittifak kurarak, Yahuda kralı Akhaz üzerine yürüdü. Akhaz, Kudüs'ü kurtarmak için Süleyman mabedindeki altınları Asur kralı III. Tiglatpalasar'a göndererek yardım istedi. Bu yardım talebi üzerine Asur orduları İsrail topraklarına girerek şehirleri tahrip ettiler. Pekakh, muhasarayı kaldırarak geri dönmek zorunda kaldığı gibi Asurlulara vergi vermeyi de kabul etti. Fakat,Pekakh'tan sonra tahta çıkan Osee, Mısırlılardan sağladığı desteğede

---

[97] Ahmet Suphi Furat, "Yûşa", *İA*, XIII, İstanbul, 1986, s. 443-444
[98] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 312-313
[99] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 315-323
[100] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 324
[101] Ömer Faruk Harman, "İsrâil (Benî İsrâil)", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001, s. 194
[102] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 331; Philip K. Hitti, *History of Syria, İncluding Lebanon and Palestine*, London, 1951, s. 191-192
[103] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 333

güvenerek bu vergiyi vermeyi reddedince, o sıralarda Asur kralı olan V. Salmanasar, Samariye'yi muhasaraya başladı[104]. Üç yıl dayanabilen şehir, Asur kralı II. Sargon zamanında ele geçirildi ve İsrail krallığı tarihe karışmış oldu[105]. Kısa süre sonra bölgeye atanan Asur valisine isyan eden halkı bastırmak için II. Sargon M.Ö. 720'de tekrar bölgeye gelerek Asur hâkimiyetini yeniden tesis etti[106].

Asur krallığının bölgede sukût etmesinden sonra bir güç olarak ortaya çıkan Babilliler, büyük kralları Buhtunnasr (Nabukadnazer) zamanında, Mısır kuvvetlerini kati bir hezimete uğratıp bölgede hâkimiyetlerini tesis ettiler[107].

Buhtunnasr, hükümdarlığının ilk yıllarında Firavun II. Nechao'yu Kargamış'ta yenerek Mısır'a kadar takip etti[108]. Bu arada Suriye ve Filistin'i de yönetimi altına aldı. Suriye ve Filistin prensleri, Mısır ile ittifak ederek direnmeye çalışmışlarsa da, bu teşebbüs Mısır ile Kudüs'ün zaptı ve Yahudilerin Babil'e sürülmesiyle sonuçlanmıştır[109]. Fenikelilerin elinde bulunan Sur şehri ise, Buhtunnasr tarafından on üç yıl kuşatıldıktan sonra M.Ö. 572'de ele geçirilmiştir[110].

M.Ö. 539 yılından itibaren Babil ve Ninova'yı ele geçiren Persler, bölgenin tek hâkimi haline geldiler. Asur ve Babil hâkimiyetleri döneminde sürgün edilen Yahudiler, Pers kralı Kiros (II. Keyhüsrev) tarafından affedildiler. Böylece Filistin'e dönmeye başlayan Yahudiler, Perslere bağlı hahamların idare ettiği teokratik bir satraplık haline geldiler[111]. Persler zamanında Suriye, Filistin ve Kıbrıs, *Abar Nahara* Satraplığını oluşturuyordu[112]. Bu durum Büyük İskender'in bölgeye girişine kadar devam etti.

Büyük İskender, Issus Savaşı sonrası Pers İmparatorluğuna son vererek geniş bir imparatorluk kurmaya muvaffak olmuştur. Fakat İskender'in kurduğu büyük imparatorluk onun ölümüyle yıkılmış, *Diyadoklar* denilen generalleri ayrı ayrı devletler kurmuşlardır[113].Bu devletlerden Mısır'da kurulan Ptolemeler ile Yakın Doğu'da hâkimiyetini tesis eden Selevkoslar arasında Filistin, nüfuz mücadelesine sahne

---

[104] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 341-342
[105] T. H., "Yahudiler", *İA*, XIII, İstanbul, 1986, s. 340
[106] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 341-342
[107] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 353
[108] Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 381
[109] B. Carra de Vaux, "Buhtunnasr", *İA*, II, İstanbul, 1979, s. 774-77
[110] P. K. Hitti, *History of Syria*, s. 144
[111] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 363-369
[112] P. K. Hitti, *History of Syria*, s. 220
[113] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 369

olmuştur. Bu mücadeleler sonucunda Selevkos kralı III. Antiokhos, Filistin'i Ptolemelerden alarakbölgede hâkimiyetini tesis etmiştir[114].

Selevkoslar zamanında Suriye bölgesi dördü kuzeyde ve dördü de güneyde olmak üzere toplam sekiz satraplığa ayrılmıştı. Bunlardan Coele-Syria (Şam, Lübnan ve Fenike), Galile ve Samaria, Ürdün ve İdumea ile Judea güney satraplıklarını oluşturuyordu[115].

M.Ö. 167'de Yahudiler, Selevkoslara karşı bir hahamın önderliğinde isyan ettiler. İsyan hahamın oğlu Judas Makhabe'nin komutasında, M.Ö. 162 yılına kadar devam etti ve isyancılar Selevkosları Filistin'den çıkarmaya muvaffak oldular. Judas'ın kardeşi Jonathan, Selevkoslarla mücadeleye devam ederken diğer kardeşi Simon *Asmoni* hanedanını kurdu[116]. M.Ö. 141'de Selevkos kralı II. Demetrius Nicator, Simon'un bağımsızlığını onayladı[117]. Yafa ve Akka'yı ele geçiren Simon'dan sonra oğlu Jean Hırkan devletin sınırlarını Davud zamanındaki kadar genişletti. Kral Aristobul zamanında ise Galile bölgesi ele geçirildi[118]. Josephus, Aristobul için başına taç giyen ilk gerçek kral (put a diadem on his head) ifadesini kullanır[119]. Çok geçmeden Anadolu'yu ele geçiren Romalılar, bölgede görülmeye başladılar.

M.Ö. 65 yılında Pompeius, generallerinden Scorus'u Filistin'i hâkimiyeti altına alması için bölgeye gönderdi. Scorus bölgeyi tam yetkiyle iki yıl kadar idare etti. Yahudilerin ellerinde bulunan bir kısım yerler ele geçirildiği gibi Suriye'de birinci konsül olan *Cabinius*, Yahuda memleketini beş parçaya böldü. Bu sayede*Cabinus*, krallık müesseselerini yıkarak yerine bir aristokrat oligarşisi kurmayı amaçlıyordu. Yahuda devletinin başında bulunan kral II. Hırkan yönetimi elinde tutuyor gibi görünmekle beraber iktidar aslında Antipator'un elindeydi. Sezar, hizmetleri karşılığında Antipator'u Yahuda *Procurateur*'u tayin etti. Ayrıca, Antipator'un büyük oğlu Faselus'u Kudüs, küçük oğlu Herod'u ise Galile valiliğine atadı. Böylece Yahudi *Asmoni* hanedanının krallığı Antipator ve oğullarının eline geçmiş bulunuyordu. Bu durum karşısında Asmonilerin veliahtı Antigon, İranlıların yardımıyla tekrar tahta çıkmaya teşebbüs etti. İranlılar, Filistin topraklarını istila ve Kudüs'ü yağma ederek II.

---

[114] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 372
[115] P. K. Hitti, *History of Syria*, s. 267
[116] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 376-377
[117] P. K. Hitti, *History of Syria*, s. 245
[118] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 377
[119] P. K. Hitti, *History of Syria*, s. 246

Hırkan'ı esir aldılar. Antigon halk tarafından kral ilan edildiği sırada Herod Mısır'a kaçmış bulunuyordu. Herod, burada Romalılardan sağladığı destekle Filistin'e girerek Kudüs'ü muhasaraya başladı. Şehrin düşüşünden sonra bütün düşmanlarını ortadan kaldıran Herod, Roma eyaletine dönüşen Filistin'de taç giydi. Romalılar Herod'a ek olarak Galile ve Şeria ötesini de yönetme yetkisi verdiler[120].

Safed ve çevresi Galile bölgesi içerisinde yer aldığından, buralara Roma adına Herod hükmediyordu. Herod bölge üzerindeki tasarrufunu ailesine bırakmak istiyor olacak ki, vasiyeti yönettiği toprakların oğullarına verilmesi yönündedir. M.S. 26 yılında Herod Antipas, imparator Tiberius adına bir payitaht tesis ettiğinde Taberiye tanınan bir yer haline geldi[121].

Herod'un vasiyeti üzerine Roma imparatoru Auguste, toprakları onun oğullarına vermeyi uygun gördü. Buna göre Galile bölgesi Herod Antipas'a, kuzeydoğu toprakları Filip'e ve Gazze ile Hippos dışındaki Yahuda toprakları ise Arkhelaus'a verildi[122]. İmparator Caligula, Herod Antipas'ı Roma'ya ihanet suçlamasıyla Lyon'a sürünce, Galile ve Filip'in idaresinde olan yerler, Şeria Irmağı'nın batısındaki Skitopolis'in başkent olduğu *Decapol*'un bir parçası haline geldi. Her şehrin çevresindeki topraklar o şehrin yönetimine bırakılmıştı[123]. Bu sıralarda Mecde'de ortaya çıkan Hz. İsa, İbranilere kral olmak suçlamasıyla çarmıha gerildi[124].

M.S. 39 yılında Filistin, imparator Caligula'nın inayetiyle Herod'un torunu I. Agrippa tarafından tek bir taç altında birleştirdi. I. Agrippa öldükten sonra bölge bir süre yine bir *Procurateur* tarafından idare edildiyse de imparator Neron, I. Agrippa'nın oğlu II. Agrippa'ya Galile ve çevresi ile Taberiye'yi yönetme yetkisi verdi[125].

Sonraki dönemlerde bölgedeki *Procurateur*'lerin zalimane tavırları sonucu Filistin'de Roma'ya karşı bir ayaklanma baş gösterdi. İmparator Neron, sonradan imparator olacak olan Vespasianus'u isyanı bastırmak için Filistin'e gönderdi. Galile bölgesindekiisyanı bastıran Vespasianus, Kudüs'ü muhasaraya hazırlanırken imparatorluğa seçildiğinden, bu görevi oğlu Titus'a bırakarak Roma'ya döndü. Titus,

---

[120] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 378-381; P. K. Hitti, *History of Syria*, s. 281-284
[121] F. Buhl, "Taberiye", *İA*, XI, İstanbul, 1979, s. 599
[122] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 383
[123] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 384
[124] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 385; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi I*, (Süryaniceden İngilizceye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1999, s. 121
[125] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 387

Kudüs'ü kanlı bir şekilde ele geçirdiği gibi Yahudiler sürgün edildiler. Bu tarihten itibaren artık Filistin'de tam anlamıyla Roma idaresi kurulmuş oldu[126].

Roma-Bizans idaresinde kalan bölgeye *Syria Palestina* adı veriliyordu[127]. Filistin ise, *Palestina Prima* ve *Palestina Secunda* olarak iki idarî kısma ayrıldı. Filistin'in kuzeyini ve Galile bölgesini içine alan kısım, başkent Scythopolis (Baysan) olmak üzere Palestina Secunda olarak adlandırıldı[128].

Sâsânîler, imparator Phokas döneminde Suriye ve Filistin'i işgal edene[129] kadar bölge Roma-Bizans idaresinde kaldı. Bizans imparatoru Herakleios, Sâsânîlerin ana ordusunu 627'de Ninova'da kesin bir yenilgiye uğratınca yapılan anlaşmayla içlerinde Suriye ve Filistin'in de bulunduğu kaybedilmiş topraklar geri alındı[130]. Bu tarihten sonra güneyde bir güç olarak ortaya çıkan İslam Devleti ile mücadelelere başlayan Herakleios, bölgeyi bir daha alamamak üzere kaybetti.

2.2. Safed ve Çevresinin Müslümanlar Tarafından Fethi

İslam orduları, Bizanslıların hâkim olduğu bölge olan Suriye bölgesine Hz. Peygamber'in son döneminden itibaren birçok sefer düzenlemişlerdir. Mute Savaşı, Tebük Seferi ve Halid b. Velid'in komutasında gönderilen Dûmmetu'l-Cendel Seriyyesi, Hz. Peygamber hayatta iken bu bölge üzerine gerçekleşen seferlerdendir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir, Ridde olaylarının hemen ardından Suriye'nin fethini gerçekleştirmek üzere orduları buraya sevk etti. Hz. Ebu Bekir, İslam ordusunu dörde bölerek Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı ve Yezid b. Ebi Süfyan'ı Suriye tarafına, Amr b. Âs'ı Eyle üzerinden Filistin'e, Şurahbil b. Hasene'yi Ürdün vadisi tarafına gönderdi[131]. Filistin bölgesine giren Amr b. Âs, ordusunu ilk olarak Arabe vadisine yerleştirdi. Filistin'e giren birlikleri pek ciddiye almayan Sergius, içinde Samirîlerin de bulunduğu 5.000 kişilik bir ordu toplayarak İslam ordularını karşıladı.

---

[126] Ş. Günaltay, *Yakın Şark III*, s. 388-390; P. K. Hitti, *History of Syria*, s. 339; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, s. 123-124

[127] Fr. Buhl, "Filistin", *İA*, IV, İstanbul, 1979, s. 636

[128] P. K. Hitti, *History of Syria*, s. 351

[129] Işın Demirkent, "Bizans", *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 233

[130] Işın Demirkent, "Herakleios", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, s. 211

[131] İbnu Kesîr, (İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX, Dâru Hicr, Beyrut, tsz., s. 543; Taberî, (Ebu Ca'fer Muhemmed b. Cerîr),*Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), III, Dâru'l-Meârif, Mısır, tsz., s. 417; Hasan, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş), I, İstanbul, 1991, s. 289; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, X, İstanbul, 1994, s. 104

Fakat yapılan savaşta, Bizans birlikleri Müslümanlara yenildiler[132]. Bizans kralı Heraklieos Müslümanların üzerine büyük bir ordu gönderince, Amr halifeye mektup yazarak takviye kuvvet istedi. Bunun üzerine Halife, Halid b. Velid'i ve komutasındaki orduyu o bölgeye gönderdi. Müslümanlar ile Bizanslılar Ecnâdeyn[133] adı verilen yerde karşı karşıya geldiler. Hicrî 13 yılında meydana gelen Ecnâdeyn Savaşı Müslümanların zaferiyle sonuçlandı[134]. Ecnâdeyn Savaşı'nda bozguna uğrayan Bizanslılar Fihl'e[135] çekildiler. Fihl'de bir kez daha karşı karşıya gelen iki ordu arasındaki savaşın galibi yine Müslümanlar oldu[136]. Fihl Savaşı'ndan sonra Bizanslılar Şam'a çekildi. Müslümanlar da onları takip ederek bu şehri kuşatma altına aldılar. Ordu komutanları Halid b. Velid, Ebu Ubeyde, Amr b. el-Âs ve Yezid b. Ebi Süfyân Şam'ın çeşitli yönlerinden saldırıya geçtiler. Şehrin muhasarası yetmiş gün sürdükten sonra fethedildi[137].

Suriye topraklarında peş peşe yenilen Bizanslılar, tüm güçlerini toplayarak Müslümanlara karşı koymak amacıyla tekrar sahneye çıktılar. Bu sebeple Bizanslılar 200.000 kişiden müteşekkil bir ordu oluşturdular. Buna karşılık Müslümanlar ancak 50.000 kişilik bir ordu toplayabilmişlerdi. Hicretin 14. yılında Recep ayının 15'inde meydana gelen Yermuk Savaşı, Müslümanların galibiyeti ile neticelendi[138]. 20 Ağustos 636'da Yermuk'da Bizans'ın mukavemeti kırılırken Filistin ve Suriye'nin de kaderi belli olmuştu. Her ne kadar Kudüs ve civarında şiddetli bir direnme görülmüşse de bu sonucu etkilemedi ve bölgede İslâm-Arap fütuhatı 640'da tamamlandı. Heraklieos'un Sasanîleri mağlup etmek suretiyle Müslüman Arapların kuzeye yayılışını kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır[139].

---

[132] Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, s. 174-175

[133] Bu bölge Filistin topraklarında yer almaktadır. Geniş bilgi için bkz. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, I, 103; Taberî, *Tarih*, III, 417; Buhl, "Ecnâdeyn", *İA*, IV, 105; H. Dursun Yıldız, "Ecnâdeyn", *DİA*, X, 385

[134] İbnu'l-Cevzî, (Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed), *El-Muntazam fî Tarihi'l-Mulûk ve'l-Umem,* IV, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s. 142; İbnu'l-Esîr, (Ebu'l-Hasan İ'zuddîn), *el-Kâmil fi't-Târîh*, (thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah El-Kâdi), II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, s. 265

[135] Fihl, Ürdün adı verilen bölgede yer alan bir şehirdir. Geniş bilgi için bkz. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân,* IV, 237; Taberî, *Tarih*, III, 434; Buhl, "Fihl", *İA*, IV, 445-446;

[136] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IV, 142; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 279-280; Taberî, *Tarih*, III, 417; İbnu Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 589–590

[137] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IV, 142-143; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 278; İbnu Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 578

[138] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IV, 118-123; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 258-262; İbnu Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 545-550.

[139] Suriye ve Filistin bölgesinin fethi ile ilgili ayrıntılı bilgi çin bkz. Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enis et-Tübba ve Ömer Enis et-Tübba), Beyrut, 1987; W.E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm*

638'de Kudüs, 640'da Kayseriye ve sonradan sahil şehirleri Belâzûrî'nin ifadesiyle *kolay fetihle* ele geçirilerek Filistin'de hâkimiyet tesis edildi. Bütün Suriye'nin ele geçirilmesinden sonra, bölge Dimaşk, Filistin, Humus ve Ürdün cündlerine (askerî idare birimi) ayrıldı[140]. Ürdün Cündü, Galile bölgesini kapsıyor, doğuda çöle kadar yayılıyordu[141]. İslam devrinde eski taksimatın Palestine Secunda'sına tekabül eden Ürdün Cündü, Akka, Sur, Taberiye ve bu arada Safed'i ihtiva ediyordu[142].

Ürdün yerleşimleri Hz. Ömer zamanında, Taberiye şehri haricinde fetihle ele geçirilmiştir[143]. Şurahbil b. Hasane, Taberiye ileri gelenleriyle Şam'da anlaşarak ve burayı sulhen teslim almıştır[144].

2.3. Emevî ve Abbasî Hâkimiyetleri Devri

H.17-19(M.638-640) yıllarında Şam ve çevresinde görülen veba salgını birçok Müslüman askerin yanı sıra Şam valisi Yezid b. Ebi Süfyan'ın da ölümüne neden olunca onun yerine kardeşi Muaviye vali tayin edildi[145]. Muaviye, Suriye bölgesinin fethi için gönderilen abisi Yezid b. Ebi Süfyan'ın yanında yardımcı olarak görevlendirilmişti[146]. Muaviye, Suriye valisi olduktan sonra, bölgede bulunan Bizans'tan kalma eski gemi havuzlarını onartarak gemi inşasına uygun hale getirtti. Bu dönemdeAkka, İskenderiye'den sonra gemi inşasına uygun ikinci büyük tersane haline geldi ve Müslüman denizcilerin ilk deniz seferleri için donanma üssü olarak kullanıldı[147]. Akka'dan ilk deniz seferi 649'da Kıbrıs'a karşı yapıldı ve ilk büyük deniz zaferi Bizans İmparatoru II. Costans'a karşı kazanıldı[148].

Emevî hilafeti devrinde bölgedeki şehirler yeniden düzenlendi. Abdulmelik b. Mervan döneminde Sur ile Akka'nın kenar mahalleleri imar edildi. Hişam b. Abdulmelik zamanında Akka'daki tersaneler Sur'a nakledilerek buralarda ambarlar ve

---

Fetihleri,(çev. M. Özay), İstanbul 2000; T. W. Arnold, *İntişâr-ı İslâm Târihi*,(çev. H. Gündüzler), İstanbul, 1971; B. Lewis, *Târihte Araplar*,(çev. H.D.Yıldız), İstanbul, 1979; J. Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Târihine Giriş*, (çev. F.Işıltan), İstanbul, 1960; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Târihi*,(çev. F. Işıltan), Ankara, 1981

[140] H. Lammens, "Suriye", *İA*, XI, İstanbul, 1979, s. 52

[141] P. K. Hitti, *History of Syria*, s. 424

[142] Vahid Çabuk, "Ürdün", *İA*, XIII, İstanbul, 1986, s. 117

[143] Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, (çev. Murat Ağarı), İstanbul. 2002, s. 103

[144] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IV, s. 144

[145]Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*,s. 192

[146] İsmail Yiğit, "Emeviler", *DİA*, XI, İstanbul, 1995, s. 88

[147] Feridun Emecen, "Akka", *DİA*, II, İstanbul, 1989, s. 265

[148] P. K. Hitti, *History of Syria*, s. 426-427

tersane havuzları inşa edildi. Halife Mütevekkil'in donanma ve deniz kuvvetlerini Suriye'nin çeşitli limanlarına taksimine kadar da öyle kaldı[149].

Emevîlerden sonra iktidara gelen Abbasîler, Endülüs dışında Emevîlerin hâkim olduğu sahaya hükmetmeye devam ettiler. Başkenti Şam'dan Bağdat'a nakleden Abbasîler, bölgeyi Mısır ve Suriye valilerinin eliyle idare ediyorlardı. Fakat Abbasî hilafetinin gücü azalınca, Mısır merkezli ayrılık hareketleri başladı ve bu hareketler Suriye-Filistin bölgesine de yansıdı. Diğer yandan dinî temelli Karmatîlik hareketi de bölge üzerinde Abbasî hâkimiyetini tehdit eden diğer bir durumdu. Sonuç olarak Abbasî nüfuzu Mısır'dan öteye geçemiyordu. Hatta Tolunoğulları ve İhşidîler devrinde, Suriye ve Filistin bölgeleri de Abbasî nüfuzundan ayrılmış bulunuyordu. Aynı yıllarda Kuzey Afrika'da Fatimîler ortaya çıkmış ve kısa sürede bu bölgedeki Abbasî nüfuzunu kırmışlardı. Aynı durum devletin doğu illeri için de geçerliydi. Abbasîler, sadece Bağdat ve çevresine hükmedecek durumda bulunuyorlardı.

2.4. Tolunoğulları ve İhşidîler Hâkimiyetleri Devri

Abbasilerin Mısır valisi *Ahmed b. Tolun*[150], Bizanslılara karşı müdafaa etmek bahanesiyle 877 yılında Suriye'ye girdi ve burada bağımsızlığını ilan etti. Fakat Ahmed'in 884 yılında ölmesi üzerine, çıkan iç karışıklıklardan istifade eden Abbasiler Suriye'yi geri aldılar. Ahmed'in oğlu *Humareveyh* Suriye'de kısa bir müddet hâkimiyetini tesis etti ise de[151], baş gösteren Karmatî isyanı Tolunlu birliklerini bozmuş[152], Yafa'ya kadar ilerleyen[153] Karmatî isyancıları bu bölgelerde kontrolü ele geçirmişlerdir. Abbasi ordularının Karmatîlerle olan mücadeleleri neticesinde Zikreveyh'in öldürülmesiyle Karmatîlik siyasi açıdan sona ermiştir[154]. Bu olaylardan sonra durumunu iyice güçlendiren Abbasiler, zaten direnecek gücü kalmayan

---

[149] E. Honigman, "Sûr", *İA*, XI, İstanbul, 1979, s. 43
[150] Tolunoğulları hakkında detaylı bilgi için bkz, Ş. Altundağ, "Tolunlular", *İA*, XII/1; Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *Türkler*, V, Ankara, 2002, s. 1-38; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1991, s. 4-9; Carl Brocekelman, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (çev. Neşet Çağatay), Ankara, 1992, s. 113-116
[151] Ş. Altundağ, "Tolunlular", *İA*, XII/1, s. 433
[152] K. V. Zettersteen, "Zikreveyh b. Mihreveyh", *İA,* XIII, İstanbul, 1986, s. 564
[153] E. Honingman, "Yafa", *İA*, XIII, İstanbul, 1986, s. 330
[154] L. Masignon, "Karmatiler", *İA*, VI, İstanbul, 1977, s. 353; Ayrıca bkz. Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 510-514

Tolunoğullarından önce Suriye'yi, ertesi yıl da Mısır'ı alarak bu devlete kesin olarak son verdiler[155].

Tolunoğlu Ahmed, Suriye'nin murakabesini kolaylaştırmak için bazı deniz üsleri kurmuştu veAkkada bu üslerin merkezi konumundaydı. Yine bu dönemde Akka limanında büyük dalgakıranlar da inşa edilmişti[156].

Tolunoğullarından sonra, Abbasilerin Suriye'deki hâkimiyeti fazla uzun sürmedi. Bu defa *Muhammed b. Tuğç* adındaki Abbasilerin Türk asıllı Mısır valisi Suriye ile birlikte Filistin, Mısır ve Hicaz'ı kendisine bağlayarak 934 yılında bağımsızlığını ilan etti. Muhammed b. Tuğç, Mısır'da hâkimiyeti tam anlamıyla ele aldığında, Suriye hâkimi İbn Raik ile mücadeleye girişti. Halifenin başkomutanı (emirü'l-ümera)[157] olan İbn Raik, adına camilerde dua edilecek kadar güçlü bir konumdaydı[158]. Raik, Ariş'te yapılan savaşta yenilmesine rağmen kendisini takip eden Tuğç'un kardeşi Ebu Nasır Hüseyin'i Leccûn'da yendi. Daha sonra iki taraf Remle'yi sınır kabul eden bir anlaşma yaptı. Buna göre Mısır, Muhammed b. Tuğç'a, Suriye ise Raik'e kaldı. Muhammed b. Tuğç, ancak Raik'in ölümünden sonra Suriye ve Filistin bölgesine girebildi[159].

Suriye hâkimiyetini yaymak ve sağlamlaştırmak isteyen Muhammed b. Tuğç, Hamdanîlerle mücadeleye başladı. Hamdanîlerden Seyfüddevle ile olan mücadelesi sonucunda Şam ve çevresini İhşidîlerin hâkimiyetine almayı başardı[160]. Muhammed'den sonra her ne kadar oğulları tahta geçtiyse de hâkimiyet vezir Kâfur'un elindeydi. Muhammed'in ikinci oğlu öldükten sonra hâkimiyetini tamamen tesis eden Kâfur, Suriye bölgesinde Hamdanîlere karşı mücadeleye devam etti. Kâfur'un ölümünden sonra Muhammed'in torunlarından Ahmed tahta çıktı.Fakat çok geçmeden Fatimîler,Mısır'ı ele geçirdiler[161].

Karmatîlerin bölgedeki faaliyetleri ve bu sıralarda Hamdanîler'in Halep'te iktidar mücadelesi, 969 yılında Bizans'ın Şam bölgesine büyük bir sefer düzenlemesine

---

[155] Ş. Altundağ, "Tolunlular", *İA*, XII/1, s. 435
[156] F. Buhl, "Akka", *İA*, I, İstanbul, 1978, s. 250
[157] Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *DİA*, I, İstanbul, 1988, s. 34
[158] Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, İstanbul, 2000, s. 30
[159] Ahmet Ağırakça, "İhşidîler", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000, s. 551
[160] C. H. Becker, "İhşîdîler", *İA*, V/2, İstanbul, 1987, s. 945
[161] İhşidler hakkında daha fazla bilgi için bkz, C. H. Becker, "İhşîdîler", *İA*, V/2; Nadir Özkuyumcu, "İhşîdîler", *Türkler*, V, Ankara, 2002, s. 39-59; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 10-12

zemin hazırladı. İmparator Phokas komutasındaki asıl ordu Dımaşk'ı hedef alarak Hums'a girip çevreyi yakıp yıkarken, bir kısım kuvvetler de Baalbek ve Beyrut'a girmiş, Kudüs yakınlarına kadar akınlarda bulunmuştu[162]. Fakat Bizans kuvvetleri bölgede kalıcı olamadılar. Çok geçmeden bölge üzerinde İslam devletlerinin hâkimiyet mücadelesi yeniden başladı.

2.5. Fatimî Hâkimiyeti Devri

Fatimîler Mısır'ı ele geçirdikten sonra, kendi hâkimiyet sahalarını Suriye'ye yayma ihtiyacı duydular. Zira hem Mısır'ın güvenliğini sağlamak hem de Şam üzerinden Bağdat'a ileri harekâtta bulunmak için buna ihtiyaçları vardı.

Bu sebeplerden 969 yılında Fatimî komutanı Cevher, Şam'a yürümek için büyük bir ordu hazırladı ve komutan olarak yardımcısı Cafer b. Fellah'ı görevlendirdi. Remle üzerinden Suriye bölgesine giren ordu burayı kolaylıkla ele geçirerek 970 yılında Taberiye'ye vardı. Bu sırada Taberiye'de Kâfûr tarafından vali olarak atanmış olan Fatik Gulam Mülhem bulunuyordu. Cafer, rahatlıkla Taberiye'yi de ele geçirince, durumdan ürken Şam valisi Cafer'e teslim olmak üzere Taberiye'ye gitti. Bu durum Şam'da karışıklıklara neden oldu ve şehrin önde gelenlerinden oluşan bir grup Taberiye'ye gidip Cafer'le görüşmeyi denediler fakat kötü bir muameleyle karşılaştılar. 970 yılının Eylül ayında Şam önlerinde Fatimî karargâhları kurulmuştu[163]. Sonuç olarak Fatimî ileri harekâtı Suriye'nin tekrar Mısır merkezli bir devletin hâkimiyetine girmesini sağladı.

Halife Hâkim zamanında başlayan ve Halife Zahir devrinde ortaya çıkan Fatimî yönetiminin zaafiyeti nedeniyle, devlete bağlı birçok eyaletde ayaklanmalar çıkmıştır. Bu ayaklanmalardan biri de Tayy kabilesine mensup Hasan b. Dağfal'in Filistin'deki baş kaldırışıdır. Fatimî komutanlarından Anuştegin'in gayretleriyle bölge tekrar itaat altına alınsa da bu durum fazla uzun sürmemiş, Anuştegin'in ölümüyle beraber isyanlar yeniden başlamış ve Hasan Filistin'de hâkimiyetini ilan etmiştir[164].

Bölgede görülen karışıklık sadece Filistin ile sınırlı değildir. Fatimî ülkesinin kuzeyinde de karışıklıklar baş göstermiştir. Mirdasoğulları'ndan Simal, Halep

---

[162] *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Türkçeye çeviren: Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer, Halil Yinanç (çeviren)),Ankara, 2000, s.30vd.
[163] Aydın Çelik, *Kuruluş Dönemi Fatimî Devleti-Siyasî Tarihi (909-969)*, Ankara, 2007, s. 234-235
[164] Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1983, s. 29

hâkimiyetini Fatimîlere terk edeceğini fakat buna karşılık kendisine bir Fatimî kentinin yönetiminin verilmesini istemiştir. Bu teklifi değerlendiren Halife Mustansır, Halep'e karşılık Akka ve Beyrut şehirlerinin yönetimini Simal'e bırakmıştır. Halep'in Fatimîlere verilmesine razı olmayan, Simal'in de mensup olduğu Beni Kilab kabilesinin, Halep'e yürüyerek şehri ele geçirmesi üzerine Simal, Akka ve Beyrut yönetiminden alınmıştır[165].

Selçukluların Suriye'de göründüğü yıllarda Fatimîler iç buhranlarla uğraşıyorlardı. Durumun içinden çıkamayan Fatimî halifesi Müstansırbillah, Akka'nın yönetimini üstlenmiş olan Bedrülcemalî'yi yardıma çağırmak zorunda kaldı. Bunun üzerine yönetimi eline alan Bedrülcemalî ve sonrasında oğlu Efdal zamanlarında, Suriye ve Filistin bölgesindekifaaliyetlerle pek ilgilenmediler[166]. Hatta Haçlı saldırıları karşısında bölgedeki şehirler kendi kendilerini korumak zorunda kalmış, zaman zaman çevrede kurulmuş olan Türk devletlerinden yardımlar istemek zorunda kalmışlardır.

Selçuklu komutanlarının Kudüs ve Şam'ı ele geçirmeleri üzerine Fatimîlerin Suriye ve Filistin hâkimiyeti sona ermiştir. Haçlıların bölgedeki faaliyetleri sonucu, 1121'de Fatimîlerin elinde Sur'dan başka bir yer kalmamıştır[167].

2.6. Filistin Çevresinde Türkler

Türklerin Filistin ve çevresi ile ilgili tarihleri, Oğuz Han'a isnad edilen, Anadolu, Suriye ve Mısır seferlerine kadar götürülmektedir[168]. Daha sonra Meduva veya Madyas adı verilen ve Togan'a göre Alper Tunga olan kişi tarafından bölgenin fethi gerçekleşmiştir[169]. Kudüs ile Askalan civarını tahrip eden ve Goglar adı verilen bu siyasi teşekkül fazla uzun ömürlü olmamıştır[170]. Yine 395 yılında Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu bölgesine giren Batı Hunlarından bir grup Urfa ile Antakya'yı vurup, hızla Sur ve Kudüs önlerine ulaşmış, bölgeyi yağmaladıktan sonra Azerbaycan üzerinden Karadeniz'in kuzeyindeki üslerine dönmüşlerdir[171]. Görüldüğü üzere

---

[165] A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 29
[166] Eymen Fuad Seyyid, "Fatimîler", *DİA*, XII, İstanbul, 1995, s. 231
[167] E. Graefe, "Fatimîler", *İA*, IV, İstanbul, s. 524-525
[168] A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul, 1972, s. 120
[169] A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Târihine Giriş I*,İstanbul, 1981, s. 166 vd.
[170] Gogların Türk olduğuna dair bkz. Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi I (1042-1195)*,(çev. Hırand Andreasyan, Ankara, 1944, s. 11 vd.
[171] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*,Ankara 1977, s. 53; Bahaeddin Ögel, *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*,Ankara 1986, s. 12

Türklerin bu geliş gidişleri uzun soluklu değilidir. Türklerin bölgeye kitleler halinde yerleşmeye başlaması İslam fetihleriyle birliktedir. Özellikle Abbasî hilafeti devrinde, ordularda istihdam edilen Türkler, zamanla bölgeyi yönetmeye başlamışlar ve kısa bir süre sonra ise buralarda devlet kurmaya muvaffak olmuşlardır. Fakat Filistin ve Suriye'ye kitleler halinde Türkmenlerin girişleri, Selçukluların bölgedeki faaliyetlerinden sonradır.

Filistin'e giren ilk Türk unsurunun Kurlu Bey yönetimindeki Navekiyye (Yabguyya) Türkmenleri[172] olduğu kaynaklar tarafından ifade edilmektedir. Önceleri Taberiye Gölü'nün doğusundaki Belka'ya yerleşen bu Türkmenler, daha sonra göçebe Arapların yağmaları sonucu harabeye dönmüş olan Remle'yi mesken tutarak, Filistin'de Selçuklular'a bağlı ilk Türkmen beyliğini kurmuşlardır[173].

Navekiyye Türkmenleri Filistin'i yurt tuttukları sırada Fatimîler'in Akka valisi olan Bedrülcemalî, Arap kabilelere karşı Kurlu Bey'den yardım istedi. Kurlu Bey, Arap kabileleri bir sorun olmaktan çıkarmayı başardı; fakat hizmetine karşılık isteklerinin yerine getirilmemesi sonucu Taberiye'ye yürüyerek buraları ele geçirdi ve Türkmenlere dağıttı. Bu hareketten hoşnut olmayan Bedrülcemalî, bu kez Kurlu Bey'e karşı Arap kabilelerle işbirliği yoluna gitti. Taberiye bölgesine gelerek Türkmenlerin yerleştiği bölgelere yakın yerlere yerleşmeye başlayan Arapların niyetini anlayan Kurlu Bey, bir gece ani bir baskınla çoğunu ortadan kaldırdı[174].

Bu sıralarda Sur'da Fatimî yönetimine isyan eden Aynüddevle kendisini tediple görevlendirilen Bedrülcemalî'ye karşı Kurlu Bey'den yardım talep etti. Bunun üzerine harekete geçen Kurlu Bey, doğrudan Sur'a gitmeyip Bedrülcemalî'nin yönetiminde bulunan Sayda'yı kuşattı. Sur kuşatmasını kaldırmak zorunda kalan Bedrülcemalî'nin Sayda'ya doğru geldiğini haber alan Kurlu Bey, amacına ulaşmış olduğundan kuşatmayı kaldırarak kendi bölgesine geri döndü. Bölgede durumunu kuvvetlendirmek isteyen Kurlu Bey, Şam'ı kuşatmış fakat Şam valisi İbn Münzev'in vaat ettiği elli bin altının yirmi üç binini verip geri kalan kısmı için oğlunu rehin bırakmasıyla kuşatmayı

---

[172]Yabguyya-Navakiyye meselesi için bkz. Osman Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1998 s. 171-175; A. Ateş, "Yabgulular Meselesi", *Belleten*, XXIX/115, (Temmuz 1965), s.517-526; F. Sümer, "Yıva Oğuz Boyuna Dair", *Türkiyat Mecmuası*, IX (1946-1951),s. 151; F. Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar",*Târih Araştırmaları Dergisi*, I/1 (Ankara 1963), s.5, nu 5; A. Sevim, "Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu",*Erdem* IX/26 (Eylül 1996), Aydın Sayılı Özel Sayısı II,s.788-792

[173] A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 51

[174] A. Sevim, göst. yer

kaldırmıştır. Çok geçmeden Bedrülcemalî'nin yönetimindeki Akka'yı sıkıştırmaya başlayan Kurlu Bey, kuşatma sırasında ölmüştür. Bir Türkmen beyinin (muhtemelen Uvakoğlu Atsız) önderliğinde kuşatma devam ettirilmiş ise de, bir sonuç elde edilememiştir. Sur ve çevresine akınlarda bulunulmuş ve kuşatma kaldırılarak Filistin'e geri dönülmüştür[175].

Kurlu Bey'in ölümünden sonra Navekiyye Türkmenlerinin başına geçen Atsız, Kudüs ve Remle'yi fethettikten sonra Şam'a yöneldi. Beylerinden Şöklü ise Filistin'in kıyı bölgelerinde faaliyette bulunuyordu. Bu sıralarda Bedrülcemalî, Fatimîleri içine düştüğü buhrandan kurtarmak için Mısır'a çağrılmış bulunuyordu. Bu durumdan faydalanan Şöklü, Bedrülcemalî'ye karşı Akka'da faaliyette bulunan İbn Sukha ile anlaşarak şehri teslim aldı. Akka'da bağımsız bir beylik kurmak isteyen Şöklü, Atsız'a karşı isyankâr hareketlerde bulunmaya başladı. Bu sebeple Şam kuşatmasını kaldırıp Şöklü üzerine yürüyen Atsız, Şöklü'yü bozup geri çekilmeye mecbur etmiştir. Fakat Atsız Şöklü'yü takip etmeyip tekrar Şam üzerine yürüyerek kuşatmaya devam etmiştir. Bu sıralarda Kutalmışoğullarından yardım talep eden Şöklü, Taberiye bölgesinde yeni bir savaşa hazırlanıyordu. Kutalmışoğullarının Taberiye'de Şöklü'ye katıldığını haber alan Atsız, kuvvetleriyle Şöklü ve müttefiklerinin üzerine yürüdü. Taberiye'de yapılan savaşta Atsız kesin bir zafer kazandı[176].

2.7. Haçlı Hâkimiyeti Devri

Dinî, siyasî ve iktisadî sebeplerle Avrupa'dan kopup gelen Haçlı birlikleri Anadolu üzerinden Suriye ve Filistin bölgesine akmaya başladılar. Anadolu'da önemli kayıplar vermelerine rağmen ileri hareketlerini bu bölgeye ulaştırmayı başaran Haçlılar, küçük beyliklerle dolu bu coğrafyada ilerlemekte pek de zorlanmadılar.

Haçlılar, Beyrut'ta bir direnişle karşılaşmadan hızlı bir yürüyüşle Sayda'ya vardılar. Sayda garnizonu Nehrü'l-avâlî kenarındaki Haçlılara çıkış hareketi yaptıysa da geri püskürtüldü. Haçlılar şehrin varoşlarındaki bahçeleri tahrip ederek yine hızlı bir şekilde Sur'a doğru yürüdüler. Sur'da Antakya ve Urfa'dan gelen bir miktar şövalyenin orduya yetişmeleri için beklediler. Bu sırada Sur'dan herhangi bir karşılık gelmedi. Haçlılar iki gün kaldıktan sonra şehri terk ederek "*Sur Merdiveni"* adı verilen dağ geçidi

[175] A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 51-52
[176] A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 66-67

ile Nakûra Tepeleri'ni aşıp Akka'ya vardılar. Akka valisi, Haçlılara bol miktarda hediye ve erzak vererek şehrin çevresindeki verimli bölgenin zarar görmesini engelledi[177].

Haçlılar, Judea ve Samaria bölgelerini Fatimîler'in elinden bir bir alırken bu sıralarda Tancred yirmi dört şövalye ve bunların maiyetlerinden oluşan küçük bir birlikle Galile bölgesine girdi. Galile bir müddet önce Fatimîler ile Şam meliki Dukak arasında ihtilaf konusu olmuştu.Fakat Dukak Fatimîler'in Haçlılar karşısındaki yenilgilerinden sonra burayı işgal için fırsat bulamamıştı. Bu sebepten yerli Müslüman halk Tancred'e mukavemet edemedi. Tancred, bölgenin merkezi olan Taberiye şehrine yaklaşınca Müslümanlar Şam'a doğru kaçtılar. Taberiye'yi ele geçiren Tancred daha sonra Nezaret ve Tabor Dağı istikametinde devam ederek Scythopolis'i (Baysan) zapt ve tahkim etti. Takip eden günlerde civar bölgelere yaptığı yıldırım baskınlarla ganimet elde etmenin yanında Galile hâkimiyetini sağlamlaştırdı[178].

Haçlı hâkimiyet alanları belirlendikten sonra Bohemund ve Baudouin, kuzeye Baysan'a giden vadiye ve Taberiye'ye yöneldiler. Banyas ve Litani vadisi yoluyla Güney Suriye'ye yürüme kararı aldılar. Baalbek'e varıncaya kadar hiçbir mukavemetle karşılaşmayan Bohemund ve Baudouin, Şam meliki Dukak'a ait olan araziye girmiş bulunuyorlardı. Dukak onları burada kıstırmak amacındaydı. Önde Bohemund ve arkada Baudouin olduğu halde Şam birliklerinin taarruzuna uğradılar. Dukak, Haçlı birliklerini yok etmekten ziyade kendi arazisinden çıkarmayı düşünüyordu ve pek güçlük çekmeden bunu başardı[179].

Takviye kuvvetlerle gücü artan Godefroi, hâkimiyetini Filistin'in sahillerine yöneltmeye çalıştı. Haçlı arazisinin Yafa'ya giden koridor hariç tutulursa denizle hiçbir bağlantısı yoktu.Yağma akınlarla liman şehirlerinin hinterlandını işlevsiz kılan Godefroi, Pisalıların yardımıyla Yafa'yı tahkim ve ıslah etti. Yağmalardan bunalmış olan sahil kentleri Yafa karşısında tutunamadı. İtalyan ve Provence limanlarına mensup gemiler yeni fırsatlardan yararlanmak üzere Yafa'ya gelmeye başladılar. Bunların da yardımıyla Godefroi, bütün Filistin sahilini abluka altına alabilecek duruma geldi. Bu durum karşısında Müslüman limanlarına malzeme göndermeye çalışan Fatimîler, büyük zorluklarla karşılaştılar[180].Arsuf'un yardım isteğine cevap için Fatimîler tarafından

[177] Steven Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiI*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1998, s. 212
[178] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiI*, s. 234-235
[179] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiI*, s. 237
[180] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiI*, s. 237-238

küçük bir birlik gönderildi. Bundan cesaret alan Arsuflular, Haçlılara bir baskın girişiminde bulundularsa da tuzağa düşürülüp kılıçtan geçirildiler. Bunun üzerine şehir, Godefroi'ye elçi göndererek şehrin anahtarlarını ve yıllık haraç vermeyi teklif etti. Aradan çok geçmeden Akka başta olmak üzere diğer sahil şehirleri aynı şeyi yaptılar ve Godefroi'nin hâkimiyetini tanıdılar[181].

Godefroi, Cavlan bölgesindeki akından Galile'ye dönerken bir Venedik filosunun Yafa limanına girdiğini duydu. Süratle Taberiye ve Akka üzerinden bölgeye yöneldi. Venediklilerle işbirliği yapmaya çalışan Godefroi, hastalanmasına rağmen şartları görüştü[182].Buna göre Venedikliler, bütün Haçlı topraklarında ticaret yapabilecek, her şehirde bir kiliseleri ve pazarları olacak, fethine yardım ettikleri her şehrin üçte birine hâkim olacak ve Trablus'u alacaklardı. Bunlara karşılık Godefroi'ye belirli bir vergi ödeyeceklerdi. Böylece, emirinin Godefroi ile anlaşma yapmış olmasına karşın Akka ilk hedef olarak belirlendi. Hazırlıklara başlayan Godefroi'ye, Taberiye hâkimi Tancred de katıldı. Bu sırada Godefroi hastalığının ilerlemesi sonucu öldü[183].

Godefroi'nin ölümü bir tereddüt oluştursa da, Venediklilerin yardım fırsatını kaçırmak istemeyen Tancred, Akka'ya karşı yapılacak seferi ertelemek fakat hiç olmazsa Hayfa'yı almak teklifinde bulununca, kabul edildi[184].

II. Baudouin Kudüs krallığına seçilmesinden hemen sonra Joscelin de Courtenay'i Urfa kontluğuna tayin etti. Fakat o sıralarda Joscelin, Taberiye (Galile) prinkepsliğinde bulunuyordu. Taberiye'nin durumunun sıkışık olmasından dolayı bu görevi birkaç ay gecikmeli aldı[185].

Baudouin'in tahta çıkışı sırasında Haçlılar, Filistin'in büyük bir kısmını ele geçirmişler, fakat Bethlehem'den kuzeye Jesreel Ovası'na doğru uzanan kısım dışında sağlam bir otorite kuramamışlardı. İşgallerden sonra Hıristiyan ahali dışındakilerin büyük çoğunluğu bölgeyi terk etmiş bulunuyordu. Filistin'in kuzeyinde Tancred'in Hıristiyanlık hesabına zaptetmiş olduğu Galile bölgesinde şehirlerdeki küçük Yahudi kolonileri, özellikle Talmud geleneklerinin yurdu Safed'deki Yahudiler bir kenara bırakılacak olursa, Hıristiyanlar meskûn kalmış, Müslümanların çoğu hicret etmişti. Bu

[181] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiI*, s. 238-239
[182] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiI*, s. 241
[183] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiI*, s. 242
[184] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiI*, s. 245
[185] Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara, 1987, s. 15

iki bölge yani Kudüs çevresi ile Galile, krallığın çekirdeğini oluşturuyordu. Galile, Hayfa'yı ele geçirerek denize ulaşmayı başarmıştı. Kudüs'ün ise Remle ve Lydda (Lüdde) üzerinden Yafa'ya giden bir koridorla denize bağlantısı vardı.Ancak bu yol askerî güçlerle korunan konvoylar dışında tehlikeye açıktı[186]. Haçlıların elinde kaldığı dönemde Hayfa Taberiye'nin kapısı olarak tanımlanıyordu[187].

Godefroi'un ölmesiyle Urfa'dan gelerek Kudüs Krallığı'nın başına geçen Baudouin, hâkimiyet sahasını emniyete alabilmek için bölgede yeni kalelerin inşasına ihtiyaç duymuştur. Ayrıca yeni inşa edilecek kaleler krallığın genişleme siyasetinde birer üs vazifesi göreceği gibi bir kısım ticarî yolları da kontrol altına alabilecekti. Krallığın sahille olan irtibatını emniyetli bir şekilde sağlayabilmek bu tip kalelerin inşasına bağlıydı. Haçlıların Toron olarak adlandırdıkları Tibnin Kalesi, Şam-Sur güzergâhında inşa edilen ilk kaledir[188].

Safed ve Taberiye'nin de içinde bulunduğu Celile (Galilae) bölgesinde şatolar inşa edildi[189]. Daha sonraları Galile bölgesinde hem Şam tarafından gelecek tehlikeyi önlemek hem de Mısır-Şam, Şam-Akka-Sur ticaret yollarını güvenceye almak için irili ufaklı birçok kale yapıldı. Özellikle Taberiye bu açıdan önemli bir konumdaydı. Zira Şam ile olan bağlantı buradaki Cisr-i Benat-ı Yakub ile sağlanıyordu. Aynı zamanda Şam'dan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı tampon bölge görevi görüyordu. Nitekim Haçlı krallığını sıkıştırmak için yapılan girişimler genelde Taberiye üzerinden gerçekleşiyordu.

Cisr-i Benat-ı Yakub (Yakup'un Kızları Köprüsü), Şam'dan Safed ve Akka'ya giden denizyolunun, Şeri'a Nehri'ni geçtiği Hula Gölü'nün güneyindeki köprüdür[190]. Şeri'a Nehri sığ yerleri yüzünden suyolu ulaşımına el verişli değildir. Fakat bu sığ yerler, ilkçağdan itibaren Mısır'ın Şam ile bağlantısını sağlayan geçitler olarak kullanılmaktaydı. İsrail devleti zamanında nehrin her iki tarafı ıssız olup, özellikle Roma döneminde iskân edilmişti. Ortaçağ'da Vadum Jakobi olarak bilinen bu geçit, Haçlıların askerî harekâtlarında büyük önem arz etmekteydi[191].

---

[186] Steven Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiII*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1992, s. 3-4
[187] Mustafa L. Bilge, "Hayfa", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, s. 41
[188] Coşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul, 1985, s. 31
[189] Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, s. 531
[190] *İslam Ansiklopedisi*, "Cisr Benât Yakûb", *İA*, III, İstanbul, 1963, s. 198
[191] F. Buhl, "Ürdün", *İA*, XIII, İstanbul, 1986, s. 114

Galile'de inşa edilen bu kaleler, aynı zamanda Şam'ı da tehdit ediyordu. Bu sırada Şam'da Tuğteginliler devletini kurmuş olan Tuğtegin hüküm sürüyordu. Tuğtegin, Haçlılar tarafından Şam'ı tehdit için kurulmuş olan 'Al'al kalesini şiddetli bir kuşatmadan sonra Taberiye prensi Hugues'ten aldı. Kaleyi tahrib eden Tuğtegin, Şam için tehlikeli gördüğü Taberiye'deki birkaç önemli haçlı kalesini etkisiz hale getirdi. Haçlılar tarafından kuşatılan Sayda'ya yardımcı kuvvet gönderen Tuğtegin, Taberiye üzerine yaptığı yeni bir seferle, aralarında I. Baudouin yeğeni Gervaise'nin de bulunduğu birçok esir alınca, Kudüs kralı barış yapmak zorunda kaldı (1108). 1113'te Tuğtegin'in müttefiki olan Musul emiri Mevdud ile Taberiye'de, kral I. Baudouin ile Taberiye prensi Joscelin'i bir kez daha mağlup etmişlerdir[192].

Fatimîler'in Sur emiri İzzulmülk, Şam hâkimi Tuğtegin ile anlaştıktan sonra, Haçlıların elinde bulunan Tibnin'e (Toron) saldırarak kenar mahallelerini yağmaladı. Kral Baudouin, Taberiye'den Sur üzerine yürüyünce İzzulmülk geri çekilmek zorunda kaldı. Ertesi yıl tekrar Sur üzerine yürüyen Baudouin, Tel Ma'şuka'da bir kale inşa etti ve şehri kuşattı.Fakat 7.000 dinar karşılığında geri çekildi. Baudouin, 1111'de Sur'u yeniden muhasaraya başladı. Buna karşılık Tuğtegin'den yardım istediler. Banyas'a gelen Tuğtegin, Haçlıların ikmal yollarını kesmek için birlikler gönderirken, kendisi de bizzat Sayda'ya yürüyerek şehri tahrip etti. Bunun üzerine Baudouin muhasarayı kaldırıp Akka'ya dönmek zorunda kaldı. Haçlıların tekrar döneceklerinden ürken Surlular, şehri Tuğtegin'in himayesine vermek istediler. Bunun üzerine Tuğtegin, emiri Mesud'u ve bir kısım askerî birlikleri Sur'un müdafaası için görevlendirdi[193].

Önemli bir ticaret şehri olup Fatimîlerin hâkimiyetinde bulunan Sur'un valisi, Haçlı kuşatmasına karşı Tuğtegin'den yardım istemiş, o da bir miktar kuvvetle Seyfüddevle Mesud adındaki emirini göndermiştir. Şehri birkaç sene idare eden Mesud'un davranışları karşısında halk Fatimî halifesine şikâyetçi olmuş, bunun üzerine Sur'a Mısır'dan yeni bir vali gönderilmiştir[194]. Mesud'un Sur valiliğinden alınmasından sonra, Haçlı birlikleri şehri ele geçirmek için yeniden hareket ettiler[195]. 1124'te Haçlılar Sur'u kuşatma hazırlıklarına başlayınca, Fatimîler Tuğtegin'e müracaat ederek kendisini Sur valisi olarak tayin ettiklerini bildirdiler.

---

[192] Ali Sevim, "Tuğtegin", *İA*, XII/2, İstanbul, 1988, s. 44-45
[193] E. Honigman, "Sûr", s. 44
[194] Ali Sevim, "Tuğtegin", s. 46
[195] E. Honigman, "Sûr", s. 44

Bu sıralarda Belek, Joscelin'i Menbiç yakınlarında mağlup etti. Menbiç'in muhasarasını amcası oğlu Timurtaş'a bırakarak Frankların kuşatmış oldukları Sur'a yardıma gelmeyi planlayan Belek, iç kaleden atılan bir okla öldü (rivayete göre oku İsa attı)[196].Belek'in ölümünün Haçlıları ateşlediği ve şehrin böylece düştüğü anlatılır. Zira Belek'in Tuğtegin ile birleşerek üzerlerine geleceği endişesi taşıyan Haçlılar, bu tehlikenin ortadan kalkmasıyla cesaretlenmişlerdir[197].

Sur'a yardım için harekete geçen Tuğtegin, Banyas'ta iken şehir Haçlılara teslim olmuş bulunuyordu[198].Haçlıların, Havran'a bir baskın yapmasından sonra, Şam hâkimi Şemsulmülk, 1134'te, Taberiye, Sur ve sahil arazisinin tamamını tahrip etti. 1156'da ise Mısır donanması Sur limanına baskın yaparak Hristiyan hacılara ait gemileri ele geçirdi[199].

Halife Adıd zamanında, Mısır'da vezir olan Şaver'e karşı Haçlı Kralı Amaury'nin desteklediği bir isyan baş gösterdi. İsyan başarıya ulaşamadı.Fakat Amaury'nin yandaşları Kudüs'e ulaşıp, Mısır'ın işgali için Amaury'i ikna etmeyi başardılar. Amaury böylece Askalan üzerinden Mısır'a hareket etti. Bunun üzerine Şaver ve Adıd, Nureddin Zengi'den yardım istediler. Nureddin yardım için adamlarından Şirkuh ve Şirkuh'un yeğeni Selahaddin'i 7000 kişilik bir orduyla Mısır'a gönderdi. Bunu duyan Amaury geri çekilmek zorunda kaldı. Şirkuh ve Selahaddin, Mısır'da iken, Şaver'i kendi aleyhlerine faaliyet göstermesi sebebiyle tutuklayarak idam ettiler. Şaver'in idamıyla vezirlik makamına oturan Şirkuh, kısa bir süre sonra ölünce, Nureddin'in etkisiyle, Selahaddin vezir olarak tayin edildi. Selahaddin ve beraberindeki Oğuzları kendileri için tehdit kabul eden muhalifler isyan ettilerse de, Selahaddin bunları bastırdı ve Nureddin'in emriyle Fatimî hilafetini ortadan kaldırdı[200].

2.8. Eyyûbî Hâkimiyeti Devri

Selahaddin, Nureddin'in ölümü üzerine, yerine geçen Salih İsmail ile anlaşmaya razı iken, İsmail'in amcası Gazi'nin büyük bir ordu ile üzerine gelmekte olduğunu haber alıncaonunla savaşmak zorunda kaldı. Hama'da Gazi'yi kesin bir mağlubiyete uğratan

---

[196] I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, s. 50-51
[197] I. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, s. 52
[198] Ali Sevim, "Tuğtegin", s. 46
[199] E. Honigman, "Sûr", s. 44
[200] Ramazan Şeşen, "Adıd-Lidînillah", *DİA*, I, İstanbul, 1988, s. 374-375

Selahaddin, Halep dışındaki bütün bölgelerin hâkimi oldu. Aynı zamanda halife tarafından da Mısır, Filistin ve Orta Suriye'nin hâkimi olarak kabul edildi[201].

1177 yılında ani bir hareketle Filistin'deki Haçlılar üzerine yürüyen Selahaddin, önceleri başarılı olduysa da yenilgiden kurtulamadı. Selahaddin'in mağlubiyetinin bir sonucu olarak, 1178'de Kral Baudouin Şeria Nehri'nin kıyısında, Yakub Kızları Köprüsü'nün yakınlarında Beytü'l-İhzan[202] denilen yerde bir kale inşa etti. Selahaddin buna engel olmak üzere, yeğeni Ferruhşad komutasında bir orduyu bölgeye sevk etti. Ferruhşad, Baudouin'i mağlub ettiği gibi, aynı yıl içerisinde Selahaddin, Merc'uyun'da Baudouin'e ağır bir mağlubiyet daha tattırdı. Kısa bir süre sonra Yakub Kızları Köprüsü'nü ve kaleyi ele geçirerek tahrip etti[203].Böylece, Selahaddin Safed çevresini de denetimi altına almış oluyordu.

1187'de Kerek hâkimi Renaud de Chatillon'un büyük bir kervana baskın yapıp buna karşılık tazminatı reddetmesi var olan kısmî barışı bozdu. Selahaddin, Kerek'i istila ettiği gibi, Mekke'den dönen hac kervanını korumak üzere Mısır kuvvetlerini yanına çağırdı[204]. Eyyûbî ordusu, 1187'de Taberiye Gölü'nün 8 km batısındaki Lûbiye Ovası'nda yer alan Kefer Sebt mevkiinde mevzilendi. Ordunun öncü kuvvetleri Haçlılarla temasa geçtiği sırada Selahaddin, hassa birlikleriyle Taberiye üzerine yürüdü ve şehri ele geçirerek iç kaleyi kuşattı. Haçlılar, yardım için Taberiye'ye hareket ettiklerinde, Selahaddin kuşatmaya yetecek kadar askeri Taberiye'de bırakıp ordusunun başına döndü[205].

Nihayet iki ordu Hıttin'de karşı karşıya geldiler. Yapılan savaş sonunda Selahaddin büyük bir zafer kazanmış, Safed ve Sur dışında bildiğimiz bütün Safed bölgesini ele geçirmiştir. Hıttin Savaşı'ndan sonra, Şaban ayının sonunda Kudüs fethedildi ve Selahaddin, oğulları Efdal ve Zahir, kardeşi Adil ve yeğeni Takiyüddin ile beraber bölgeyi muhasara altına aldı[206]. Ertesi yıl Şam üzerinden bölgeye yürüyen Selahaddin, Safed'i muhasaraya başladı[207]. Karargâhını Savavin'de kuran Selahaddin

---

[201] M. Sobernheim, "Salahaddin Eyyûbî", *İA*, X, İstanbul, s. 106
[202] Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf'tan ayrı düştükten sonra hayatını ızdırap içinde geçirdiği ev için kullanılan tabirdir. Burasının Kenan ili olarak anılan ve Şam ile sahil arasında bir kasaba olduğu rivayet edilir (bkz. Mustafa İsen, "Beytülahzân", *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 88).
[203] M. Sobernheim, "Salahaddin Eyyûbî", s. 106-107
[204] M. Sobernheim, "Salahaddin Eyyûbî", s. 107
[205] Ramazan Şeşen, "Hittîn", *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, s. 166
[206] Abdurrahman ibn Haldun, *Tarih-i ibn Haldun*, V, Beyrut, 2000, s. 362-363
[207] İbn Haldun, *Tarih-i ibn Haldun*, s. 368; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac TarihiII*, s. 449

Eyyûbî, Mes'ud es-Salutî komutasındaki kuvvetleri Safed'e gönderdi ve 500 atlıyı Tuğrul el-Candar komutasında takviye olarak yolladı. Daha sonra komutayı kendisi aldı[208]. Şehri aman ile teslim alan Selahaddin[209], Haçlıların Sur'a gitmesine izin verdi[210].

Selahaddin Eyyûbî, Safed'i fethettikten sonra buraya uzak akrabası Mesud b. Mübarek'i görevlendirdi. Mesut, üstlendiği görevi oğlu Ahmet'e vasiyet etti. Fakat Ahmet'in faaliyetleri hakkında kaynaklarda bilgi yoktur[211].

Selahaddin, Hıttin Savaşı sonucu Kudüs ve sahil şehirlerinin çoğunu ele geçirdikten sonra Sur'u kuşattı. Fakat Akka'dan yardıma gelen gemilerin Haçlı donanması tarafından tahrip edilmesi sonucu kuşatma başarıya ulaşamadı. Kudüs kralı ünvanıyla Sur'da oturan Konrad, İsmailîler tarafından katledilince, halefi olan Henri de Champagne, Selahaddin ile Remle anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Anlaşmaya göre Yafa ile Sur arasındaki sahil bölgesi Haçlıların elinde kalacaktı.

Akka'yı tahkim ettirdikten sonra Haçlıların elindeki Suriye kalelerini almak için yeni bir sefere çıkan Selahaddin, 1189 yılı itibariyle içlerinde Safed'in de bulunduğu bütün kaleleri ele geçirmiş bulunuyordu. Bütün bu fetihlerden sonra Avrupa'da yeni bir Haçlı seferinin hazırlıklarına başlandı. Avrupa'dan gelen Haçlı birlikleri, hala Haçlıların elinde bulunan Sur'da karaya çıkarak çağın önemli askerî teşebbüslerinden biri olarak kabul edilen Akka kuşatmasına başladılar. Sonuç olarak Akka teslim olmak zorunda kaldı[212]. Henri de Champagne'nin idaresine verilen Akka bu tarihten itibaren Haçlıların Filistin'deki merkezi haline geldi[213].

Selahaddin döneminde Haçlılarla yapılan anlaşma, onun ölümünden sonraki karışıklık devrinde de devam etti. Gerek Adil gerekse Akka kralı Henri de Champagne barıştan yana idiler. Ancak Alman imparatoru VI. Henri'nin Haçlı seferine karar vermesi iki taraf arasındaki düşmanlığı yeniden canlandırdı. 1196 yılında Adil, İngiltere kralının ölümü sonucu, onun Selahaddin Eyyûbî ile olan anlaşmasının geçersiz olduğunu söyleyerek, Haçlılara karşı savaş ilan etti. Tibnin önünde karargâh kuran

---

[208] Yesâr el-'Askerî, "Safed", *Mevsû'atü'l-müdüni'l-Filistiniyye*, Dimaşk, 1990, s. 378
[209] İbn Haldun, *Tarih-i ibn Haldun*, s. 368
[210] Yesâr el-'Askerî, "Safed", s. 379
[211] Joseph Drory, "Founding A New Mamlaka: Some Remarks Concerning Safed and the Organization of the Region in the Mamluk Period", *Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, (edt. Michael Winter), Leiden, 2004, s. 164
[212] M. Sobernheim, "Salahaddin Eyyûbî", s. 108; Abû'l-Farac, *age*, II, s. 454 vd.
[213] F. Emecen, "Akka", s. 266

Eyyûbî birlikleriyle Haçlılar savaşa başladıklarında, Akka kontu Henri'nin ölüm haberi geldi. Bunun üzerine anlaşma yapılarak Beyrut Haçlılarda, Tibnin Eyyûbîlerde kalmak üzere savaş sona erdirildi[214].

1197 yılı yazında bazı Alman Haçlı grupları komşu Müslüman topraklarına saldırdılar. Bunun üzerine iki taraf arasında çarpışmalar oldu ve Adil bu durumdan faydalanarak Yafa'yı ele geçirdi. 1203'te Akka'ya gelen öncü Haçlı birlikleri, II. Amaury'yi karşı sefere ikna etmeye çalıştılar. Durumu takip eden Adil, Venediklilerle anlaşarak bu seferi İstanbul üzerine yöneltmeye çalıştı ve bunda başarılı oldu. II. Amaury'nin Müslümanlarla mücadele etmeye devam etmesi üzerine, Haçlı seferinin Filistin'e uzamasından endişe eden Adil, Merkab'dan Yafa'ya kadar olan sahil şeridini yeniden onlara verdi[215].

Adil, 1207'de Trablus kontluğuyla anlaşmaya vardı. Ayrıca Akka'da Haçlıların hareketlerini kontrol edebilmek için ovaya hâkim Tur Dağı üzerine bir kale inşa ettirdi. Çok geçmeden birleşen Haçlı kuvvetleri Tur Kalesi'ne yöneldiler. Adil savunma durumunda kalmayı tercih etti[216].

Safed Kalesi, tekrar Haçlıların eline geçebileceği endişesiyle 1220'de yıktırılmıştı[217]. Selahaddin'in ölümü üzerine Eyyûbîler arasında taht kavgalarının başlamasıyla Şam hâkimi Salih İsmail, Mısır'daki rakibi olan yeğeni Necmeddin Eyyûb'a karşı mücadele ederken Haçlılarla ittifak yapabilmek için Safed, Şakif ve birkaç yeri daha 1240'ta Tapınakçılara iade etti[218].Bundan sonra Safed Kalesi de yeniden müstahkem hale getirildi. Marsilya Piskoposu Benedict d'Alignan tarafından başlatılan ve iki yıl kadar süren inşaat sonucu güçlendirilen kale, Şam-Akka yolunda askerî açıdan büyük önem kazandığı gibi, ekonomik ve idarî bakımlardan da bir merkez haline geldi[219]. Safed'in haçlılar açısından stratejik önemi büyüktü. Safed konumu itibariyle Taberiye-Toron (Tibnin) yolunu, daha da önemlisi Akka-Şam yolunu ve bu

[214] Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac TarihiII*, s. 469
[215] Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *DİA*, XII, İstanbul, 1995, s. 22
[216] R. Şeşen, göst. yer
[217] J. H. Kramers, "Safed", *İA*, X, İstanbul, 1966, s. 48
[218] Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhire ve'l-'Alâm*, (thk. Ömer Abdusselam Tedmurî), XLVII, Beyrut, 1995, s. 8-9
[219] Ersin Gülsoy, "Safed", *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008, s. 445-446

yol üzerindeki Yakup Kızları Köprüsü'nü kontrol ediyordu. Nitekim Safed bu köprüye yalnızca 12 km uzaklıktaydı[220].

Mısır'da yönetimi ele geçiren Memlûkler, Eyyûbîlerin denetimi altında bulunan Suriye bölgesinde hâkimiyetlerini tesis etmek istiyorlardı. Eyyûbîler ile onları Mısır'dan çıkarmaya muvaffak olan Memlûklular arasındaki Suriye hâkimiyeti meselesi, Moğolların bölgeye gelişlerine kadar devam etti[221]. Suriye'de bulunan Eyyubî devletçikleri kısa süre sonra Moğol tabiyetini tanımak zorunda kaldılar.

2.9. Memlûk Hâkimiyeti Devri

Moğolların bölgeye girişleri siyasi dengeleri kökünden değiştirdi. Bağdat, Halep ve Şam gibi büyük merkezlerMoğollar tarafından ele geçirilmiş, Moğol kumandanı Kitboğa vasıtasıyla Nablus ve Gazze işgal edilmiş bulunuyordu. Durumdan istifade etmek isteyen Sayda ve Beaufort (Şakif) hâkimi Julien, Bekaa'nın verimli topraklarına yağma akını düzenledi. Kitboğa, Julien'i cezalandırmak için yeğeninin kumandasında küçük bir birliği gönderdi. Bunun üzerine Julien komşularından yardım istedi ve bir pusu neticesinde Kitboğa'nın yeğenini öldürdü. Kitboğa büyük bir orduyla Sayda'ya yürüyerek şehri yağma etti. Sur sahilindeki müstahkem kule ise Cenevizlilerin gayreti sonucu Moğol tahribinden kurtarıldı. Julien Ermeni kralı Hethum'un damadıydı ve Hethum Moğollarla ittifak halindeydi. Hethum durumu öğrenince bundan Templier (Tapınakçılar) şövalyelerini sorumlu tuttu. Bu olaydan kısa bir süre önce Beyrut hâkimi II. Jean ile Templier şövalyelerinin Galile'ye yapmış oldukları akın Moğol yardımcı kuvvetleri tarafından şiddetli bir şekilde geri püskürtülmüştü[222].

Bu sıralarda Möngke'nin ölümü ve Moğolistan'da iç savaş çıktığı haberi, Hülagü'yü ordusunun büyük kısmını doğu sınırına çekmek zorunda bırakmıştı. Bu sebepten Kitboğa Haçlılara karşı yeni bir teşebbüste bulunamadı. Ortaya çıkan bu durum Filistin'e yürümek için Mısır Memlûklarını harekete geçirdi. 1260 yılında Hülagü itaat arz etmesi için Mısır'a bir elçi gönderdiyse de, Kutuz elçiyi öldürterek Suriye'ye hareket etmek için hazırlıklara başladı. 26 Temmuz 1260'ta Memlûk komutanı Baybars ordusuyla Gazze'ye geçti ve Baydar komutasındaki Moğol birliğini bozguna uğrattı. Baalbek'teyken haberi alan Kitboğa, hemen Taberiye üzerinden

---

[220] R. Amitai-Preiss, "Safad", *EI*^{2}, Leiden, s. 757
[221] C. H. Becker, "Eyyubiler", *İA*, IV, İstanbul, s. 428
[222] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiIII*, s. 262

hareket etmek istediyse de Şam'da Müslümanların çıkardığı isyan neticesinde geri döndü. Bu sırada Kutuz, Moğolların ikmal yollarını kesmek maksadıyla sahilden ilerleyerek kuzeyde Akka'dan Filistin'e girmeyi kararlaştırdı ve Akka Haçlılarından geçiş için izin istedi. Moğolların Sayda'ya yaptıklarından dolayı Haçlılar, Memlûk ordusuna müsaade ettiler. Kutuz Akka'da bulunduğu sırada Kitboğa'nın Doğu Galile'ye girmiş olduğu haberini aldı ve hemen ordusunu Nezareth üzerinden Ayncalut'a sevketti. Burada Memlûk ordusuyla karşılaşan Moğollar, ağır bir mağlubiyete uğradılar ve Memlûklar bütün Suriye'ye hâkim oldular[223].Muzaffer Memlûklar Kahire'ye dönerken, Kutuz'u bertaraf eden Baybars sultanlığını ilan etmiş bulunuyordu.

Baybars, sultanlığının ilk yıllarında Moğollarla birkaç mücadele daha yaptıktan sonra yüzünü Haçlı şehirlerine döndü. Akka Haçlıları, Ayncalut seferi sırasında Memlûklara yardımcı olduklarından korunacaklarını umuyorlardı. Son yıllarda Memlûkların eline düşmüş olan Haçlı esirleri ve Aybek zamanından kalma Galile'deki Zirin meselesini görüşmek üzere Haçlılar, Baybars'a elçi gönderdiler. Baybars elçileri dinlemeyi reddettiği gibi bütün esirleri çalışma kamplarına gönderdi[224].

Daha sonra görüşmeye razı olan Baybars, Templier ve Hospitalier tarikatları ellerindeki zanaatkâr esirleri bırakmaya yanaşmayınca, Nezareth'i yağmaladı ve 1263'te Akka'ya saldırdı. Şehrin varoşlarını yağmaladıktan sonra geri çekildi[225]. Suriye kıyılarındaki müstahkem mevkilerde bulunan Haçlıların, Moğollar ile kendi aleyhine ittifak halinde olduklarını bilen Baybars, 1265'te Kayseriye ve Arsuf'u Haçlıların elinden aldı[226].

1266'da Baybars Akka önlerine gelmiş bulunuyordu. Fakat St. Louis, Akka'da bulunduğu sırada garnizona Fransa'dan takviye almıştı[227]. Akka'yı müstahkem şekilde gören Baybars, Monfort'ta birkaç küçük çarpışmayla Safed'e yöneldi ve kaleyi on bir gün süren bir kuşatmadan sonra ele geçirdi[228]. Safed Kalesi 1240'ta baştanbaşa yeniden inşa edilmiş olup oldukça güçlü bir garnizona sahipti. Baybars yaptığı ilk hücumlardan hiçbir sonuç alamadı. Bunun üzerine kalenin teslim olması halinde kimseye dokunulmayacağını duyurdu. Garnizonda karışıklık çıktı ve Templier şövalyeleri kaleyi

[223] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiIII*, s. 264-266
[224] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiIII*, s. 269
[225] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiIII*, s. 270-271
[226] M. Fuad Köprülü, "Baybars I", *İA*, II, İstanbul, 1979, s. 358
[227] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiIII*, s. 272
[228] J. H. Kramers, "Safed", s. 48

korumanın imkânsız olduğunu gördüler. Aralarından Leo adlı bir Suriyeli, kalenin teslimini arz etmek üzere Baybars'ın huzuruna çıktı. Leo, Baybars'ın garnizonun Akka'ya çekilmesine müsaade edeceği vaadiyle geri döndü ve kale teslim edildi[229]. Kale emanla teslim olmasına rağmen içindeki garnizon tamamen imha edildi. Baybars kaleyi yeniden takviye ettirerek,kalenin ortasına büyük bir burç yaptırdı. Biri kalede olmak üzere iki cami inşa ettirdi[230] ve tekrar imar için ümeraya bölüşümler yaptı[231].

Safed'in fethi, Baybars'a Galile üzerinde hâkimiyet sağladı ve bu olaydan hemen sonra Baybars, Toron'a (Tibnin) taarruz etti. Memlûklar sonbaharda geri çekilince, Akka naibi Hugue, Galile içlerine bir saldırıda bulundu. Fakat Haçlı öncü kuvvetleri Safed garnizonu tarafından pusuya düşürüldü ve Hugue ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı[232].

Baybars, 1267'de Taberiye ve Akka bölgelerini vurdu[233]. Bir müddet Suriye kalelerini tahkim ve techiz ettiren Baybars, Moğolların yeni bir istila teşebbüsünü haber alarak 1268'te Kahire'den yola çıktı. Yol üzerinde Haçlıların elinde bulunan Şakif (Beaufort) kalesini zaptetti. Buradan Antakya'ya doğru devam eden Baybars, Antakya, Besni ve çevredeki birkaç kaleyi alarak Şam'a döndü[234]. Burada, o sırada Akka'ya gelen Prens Edward ile beraberindeki Haçlılarla görüşen Baybars, on yıllık bir anlaşma imzaladı[235]. Anlaşmaya göre, Akka ve mülhakatı iki taraf arasında paylaşılacaktı. Fakat sonraları Haçlılar ile Moğolların yine ittifak kurarak hücum edecekleri haberini alan Sultan, süratle Şam'a geldi. Sultanın hareketini duyan Moğolların geri çekilmesine karşın, Haçlı birlikleri Safed'e hücum etmişler, fakat ağır bir mağlubiyet almışlardır[236].

Baybars, 1266 ve 1269'da Sur'a karşı iki sefer düzenledi. İkinci sefer sonucunda yapılan anlaşmaya göre, Sur'un on kasabası Haçlılara, beş kasabası Sultan Baybars'a, geri kalan yerler ise ortak bir yönetime terk edildi[237].

Sultan Kalavun devrinde, Merkab kalesindeki Hospitalier şövalyeleri, 1281'de civardaki Müslüman şehirlerine saldırınca, Kalavun ordusuyla Rahva'ya geçti. Burada

---

[229] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiIII*, s. 273
[230] E. Gülsoy, "Safed", s. 446
[231] Yesâr el-'Askerî, "Safed", s. 380
[232] S. Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiIII*, s. 273
[233] Kazım Yaşar Kopraman, "Baybars I", *DİA*, V, İstanbul, 1992, s. 222; G. Wiet, "Baybars I", *EI²*, Leiden, 1979, s. 1124
[234] M. F. Köprülü, "Baybars I", s. 359
[235] K. Y. Kopraman, "Baybars I", s. 222
[236] M. F. Köprülü, "Baybars I", s. 359
[237] E. Honigman, "Sûr", s. 45

Haçlı kontluklarının elçileriyle görüşmeler yapan Kalavun, Moğollara yardımcı olmamaları ve ellerindeki Müslüman esirleri bırakmaları şartıyla, Hospitalier (İsbitariye) ve Templier (Daviyye-Tapınakçılar) şövalyeleri[238], Trablusşam ve Akka kontlarıyla bir anlaşma imzaladı[239]. 1285 yılında Sur hâkimi Marguerite, gelirlerinin yarısını vermek ve şehri tahkim etmemek şartıyla Kalavun ile on yıllık bir anlaşma yaptı[240]. Kalavun, bu anlaşmayla Haçlı-Moğol ittifakını bozmuş oluyordu[241]. Akka'daki Müslümanların katliama uğradığını duyan Kalavun, sefer için Kahire'den ayrıldığı sırada vefat etti. Kalavun'un hazırladığı orduyla[242] onun vasiyeti üzerine Akka'yı muhasara altına almaya karar veren oğlu Sultan Halil, 5 Nisan 1291'de şehri kuşattı. Daha önceden böyle bir seferin olacağını bilen Haçlılar yardım çağrılarında bulunmuş, fakat İsviçreli Otto von Grandson, İngiltere Kralı I. Edward ve Kıbrıs Kralı Henry bir miktar kuvvet göndermişti. Çağrıya uyan diğer gruplar ise Templier ve Hospitalier şövalyeleriydi. Kral Henry yeni kuvvetlerle, 4 Mayıs'ta kırk gemilik bir donamayla Akka'ya geldi. Ancak onun getirdiği kuvvetler sonucu etkileyecek düzeyde değildi. 18 Mayıs 1291'de Templier şövalyelerinin tarikat binası dışındaki bütün Akka, Memlûkların eline geçti. Sultan Halil, Hıristiyanların Suriye bölgesine yapacakları herhangi bir saldırıda burayı üs olarak kullanmamaları için şehri tahrip etti. Akka'dan sonra Sur ve sahil şeridindeki diğer yerler de alınarak Filistin ve Suriye sahilleri Haçlılardan tamamen temizlendi[243].

Sur şehri bundan sonra muhtemel bir Haçlı seferine karşı tahrip edildi. Akka ile beraber eski şaşaalı günlerinden uzaklaşan Sur, küçük birer deniz kasabası haline geldi. Memlûklar bölgeyi daha içeride fakat güvenilir bir bölgede yer alan Safed şehri merkezli yönetmeye başladılar. Çevresinde bulunan ve hepsi büyük yerleşim yerleri olan Sur, Akka ve Taberiye şehirleri Safed'in nahiyeleri haline getirildiği gibi, Haçlıların müstahkem askerî üsleri olan Şakif ve Tibnin buraya bağlandı. Böylece

---

[238] İslam kaynaklarında Templierlere Dâviyye, Hospitalierlere İsbitâriyye deniyordu. Dâviyye'nin hâkimiyetinde bulunan yerler Antartus, Bağras, Gaston, Gazze ve Safed'di. Dâviyye ve İsbitâriyye Haçlıların çekirdek gücü olan en şekçin süvarileri meydana getiriyorlardı. İsbitâriyyeler zırhlarının üstüne giydikleri uzun mantolara işlenmiş beyaz haç, Dâviyyeler ise beyaz pelerinler üzerine işlenmiş kırmızı haç ile tanınırlardı. Haçlı isminin de bundan dolayı ortaya çıktığı söylenmektedir. Hıttîn Savaşı'ndan sonra Selahaddin Eyyûbî, Dâviyye'den Safed kalesini aldı. Selahaddin'in ölümünden sonra, Haçlılarla işbirliği yapan hükümdarların yardımıyla Safed'i tekrar ele geçirdilerse de, 11266'da Baybars tarafından geri alındı (bkz. Ramazan Şeşen, "Dâviyye ve İsbitâriyye", *DİA*, IX, İstanbul, 1994, s. 19-21).
[239] İsmail Yiğit, "Kalavun", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 227
[240] E. Honigman, "Sûr", s. 45
[241] İ. Yiğit, "Kalavun", s. 227
[242] İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, s. 91
[243] Abdülkerim Özaydın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV, İstanbul, 1997, s. 319

önceki dönemlerde ismi pek duyulmayan, fakat Haçlılarla beraber önem kazanan Safed, Memlûkların, Suriye bölgesindeki yönetim merkezlerinden biri haline geldi.

Memlûk hâkimiyetinin ilerleyen yıllarında Safed, birçok isyan ve siyasi olaya sahne oldu. Memlûk Sultanı Nasır Muhammed, Suriye'nin fiili denetimini Tengiz el-Hüsamî'ye devretmişti. 1312'de Şam'a vali atanmasından birkaç yıl sonra Tengiz fiilen Suriye genel valisi haline geldi. Artık Halep, Hama, Humus, Trablusşam ve Safed valileri onu atlayarak doğrudan sultanla temas kuramıyorlardı. Bu duruma karşı koyan Safed naibi zincire vurulup Mısır'a gönderildi[244].

Sultan Nasır Hasan döneminde evladü'n-nas denilen ve Memlûk soyundan gelen kimselere makam vererek kendi konumunu sağlama almaya çalıştı. Bu politika çerçevesinde Şam, Halep ve Safed valiliklerine ayrıca Suriye'deki çoğu kalenin yönetimine evladü'n-nas'dan kimseleri atadı[245].

Barsbay'ın saltanatı sırasında 1422'de Suriye'de Safed valisinin başını çektiği bir isyan daha çıktı. Vali, Sultan Tatar'ın oğlu devrik es-Salih Muhammed'in adamlarındandı[246]. Barsbay, Muhammed'in naiplerinden Canıbek'in taraftarlarını takip etti ve isyanı şiddetle bastırdı[247].

Memlûklar döneminde Safed; Berr-i Safed, Tibnin-Huneyn, Sur, Şakif, İklim, Akka, Şağur, Nasıra, Atlit, Marc ibn Amir ve Taberiye'den oluşan bir yönetim merkeziydi[248]. Safed valileri, bizzat hükümdar tarafından *ashabu's-suyuf* sınıfından seçilirdi ve genellikle müstakil haldeydiler[249]. Bu durum Osmanlıların bölgeye gelmesine kadar devam etti.

---

[244] İbn Haldun, *Tarih-i ibn HaldunV*, s. 505; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, s. 117
[245] P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 126
[246] P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 190
[247] Kazım Yaşar Kopraman, "Barsbay", *DİA*, V, İstanbul, 1992, s. 84. Ayrıca bkz. G. Wiet, "Barsbay", *EI*^{2}, I, s. 1053-1054; M. Sobernheim, "Barsbay", *İA*, II, s. 317-318
[248] Kalkaşandî, *Subhü'l-Aşa*, IV, Kahire, 1914, s. 150-155
[249] M. Sobernheim, "Memlûkler", *İA*, VII, İstanbul, s. 690

3. SAFED'İN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİ

3.1. Yavuz Sultan Selim'den Önce Osmanlı-Memlûk İlişkileri

Osmanlılarla, Mısır, Suriye ve Anadolu'nun bir kısmına hâkim olan Memlûklar arasındaki ilk ilişkiler XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dostane bir şekilde başlamıştı. O tarihlerde küçük bir beylik olan Osmanlıların Rumeli'de gösterdikleri başarılar Memlûklar tarafından takdir ediliyordu[250].

XV. yüzyıl sonlarında Memlûk Devleti, Suriye'den başka Doğu Anadolu'da Malatya ve Divriği'ye kadar uzanan bölgelere hâkimdi. Memlûklar, Osmanlıların Toroslar'ın güneyine inmelerini Mısır için tehlikeli görüyorlardı. Anadolu'nun güvenliği ve bütünlüğü bakımından doğu ve güneydoğuya doğru genişleme siyaseti güden Osmanlılarla, Memlûkların nüfuz alanları çakışıyordu. Osmanlılar için Anadolu'nun stratejik savunma sınırları Toroslar, Zağros Dağları, Kars ve Erzurum Yaylaları ve Fırat boyları ötesini ihtiva ediyordu. Anadolu'nun birliği için bu bölgelere sahip olunmalıydı[251].

Yıldırım Bayezid döneminde, Osmanlılar ile Memlûklar arasında Timur'a karşı bir ittifak girişimi olmuşsa da, Sultan Berkuk'un ölümü üzerine, Yıldırım'ın Malatya ve Elbistan'ı alması bu girişimi boşa çıkarttı. Memlûkların Malatya valisi Mintaş'ın isyanı sonucu, Malatya, Kadı Burhaneddin'in eline geçmiş, daha sonra Yıldırım Bayezid tarafından Malatya'nın alınmasıyla, Osmanlı-Memlûklu ilişkileri ilk defa bozulmuştur[252]. Berkuk'un ölümüyle karışıklık içinde bulunan Memlûklar buna cevap verememiş fakat 1400 yılında Timur'un Anadolu'ya girişinde tarafsızlıklarını ilan ederek Osmanlıları yalnız bırakmışlardı[253]. İki taraf arasındaki bu ihtilaf herhangi bir çatışmaya yol açmadan, Çelebi Mehmed tarafından çözüldü. Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde devam eden iyi ilişkiler, Fatih devrinde Hicaz suyolları ve Dulkadiroğulları[254] toprakları yüzünden yeniden bozuldu.

---

[250] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara, 1983, s. 187

[251] Göknur Göğebakan, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi", *Türkler*, IX, Ankara, 2002, s. 462-463

[252] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı TarihiII*, s. 187-188

[253] Kazım Yaşar Kopraman, "Osmanlı-Memluklu Münasebetleri", *Türkler*, IX, Ankara, 2002, s. 473

[254] Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara, 1989; aynı yazar, "Dulkadiroğulları", *DİA*, IX, İstanbul, 1994, s. 553-557; Hasan Basri Karadeniz, "Osmanlı Devletinin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliğinin İlhakı", *Türkler*, IX, Ankara, 2002, s. 486-498

Fatih Sultan Mehmed'in doğuya açılma politikası Memlûk nüfuz alanını tehdit ediyordu. Zira bölgede bulunan Akkoyunlu, Karamanlı ve Dulkadirli beylerini, Memlûk sultanları kendi himayesinde görüyorlardı. Trabzon'un fethini Uzun Hasan'a karşı bir hareket saydığı için Fatih'i tebrik etmeyen Memlûk Sultanı, aynı zamanda Kahire'ye gelen Osmanlı elçisinin yer öpmemesiyle karşılaştı. Fatih'in şık bir manevrayla Memlûk sultanını "kardeşim" hitabıyla kendine eşit görür hali, Memlûk sultanlarının öteden beri var olan üstünlüklerine de gölge düşürmüştü. Diğer taraftan Dulkadirli Beyliği üzerinden yürütülen güç savaşı durumu daha da gergin bir hale sokmuştu[255]. Fatih Sultan Mehmed'in, Bozkurt Bey'i Dulkadiroğulları Beyliği'nin başına geçirmesiyle, beylik toprakları her iki devlet için uzun yıllar rekabet alanı oldu[256].

Fatih, hacıların şikâyetleri üzerine, suyollarını tamir ettirmek için ustalar görevlendirmiş, Memlûk sultanına ve nâiblerine de, ustalara yardım etmeleri hususunda mektuplar göndermiştir. Fakat MemlûkSultanı, bu durumu iç işlerine yapılmış bir müdahale ve kendilerine karşı yapılmış bir hakaret olarak değerlendirmiş ve teklifi geri çevirmiştir[257]. Diğer taraftan, Osmanlılarla anlaşmazlık halinde bulunan Karamanoğlu Pir Ahmed, Memlûk sultanına elçi göndererek, Fatih'in suyollarını bahane ederek Mekke sultanına yüklerle flori gönderdiğini ve onu Mısır'a karşı isyana teşvik ettiğini yazması, rahatsızlığı biraz daha arttırmıştır[258].

Kayıtbay için başlıca siyasî mesele, Osmanlılar ile münasebet meselesiydi. Dulkadirli Beyi Şahsuvar, Mısır'a karşı savaş halindeydi ve Osmanlılar tarafından gizliden gizliye destekleniyordu. Buna karşılık Kayıtbay, Karamanoğlu Ahmed ile ittifak halindeydi. Dulkadirlilere karşı girişilen iki seferde de Memlûklar başarızlığa uğramışlardı. Kayıtbay, Karamanlılarla olan ittifakını bir kenara bırakıp Osmanlıların Dulkadiroğullarına yardımını engellemeye çalıştı ve bunda da başarılı oldu. Böylece kuvveti azalan Şahsuvar, Atabey Özbek'e yenilerek Zamantı'ya kaçtı. Burada kuşatılarak Memlûk tabiiyetini tanımak, fakat beyliğinin sahibi kalmak şartıyla teslim olmuşsa da Kahire'ye götürülüp idam edildi[259].

---

[255] Abdülkadir Özcan, "Hoşkadem", *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, s. 249
[256] Şehabettin Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memluklu Münasebetleri", *İÜEFTD*, XXX, 1976, s. 77 vd
[257] Ş. Tekindağ, göst. yer
[258] Selahaddin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara, 1985, s. 330
[259] Sobernheim, "Kayıtbay", *İA*, VI, İstanbul, 1977, s. 463

Geçmişten beri Osmanlılarla, Memlûklar arasında anlaşmazlık konusu olan Dulkadiroğulları topraklarının Fatih tarafından ele geçirilmek istenmesi, ilişkileri iyice gerginleştirdi. Memlûk Sultanı Kayıtbay, Osmanlıların Mısır'a yürüyeceğinden endişe edip hazırlıklara başladı. Fatih, yaklaşık 500 gemi ve pek çok asker tedarik ederek, hasta olmasına rağmen, 29 Nisan 1481'de Üsküdar'a geçti. Doğuya doğru hareket eden Fatih, Gebze yakınlarına geldiği sıralarda 3 Mayıs 1481'de öldü. Fatih'in nereye gittiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, seferin Mısır üzerine olacağı kuvvetle muhtemeldir[260].

Fatih'in ölümünden sonra, yerine geçen II. Bayezid döneminde de Osmanlı-Memlûk ilişkileri gerginleşerek devam etti. MemlûkSultanı, Fatih'in ölümünden dolayı taziyede bulunmamış, Bayezid'in cülûsunu tebrik etmemiş[261] ve Osmanlı tahtı için Bayezid ile mücadele eden kardeşi Cem Sultan'ı desteklemeye başlamıştı[262]. Ayrıca, devam eden Dulkadiroğlu meselesi ile Behmenî hükümdarı Mahmud'un gönderdiği hediyelerin Memlûkların Cidde valisi tarafından el konularak müsadere edilmesi her iki taraf için savaşı kaçınılmaz kılmaktaydı[263]. II. Bayezid'in cülusunu müteakip İstanbul'a Memlûk elçisi gelmiş, Fatih'e gönderilen ve onun vefatı üzerine tutuklanan Hint elçisini ve müsadere edilen hediyelerini takdim edip özür dilemişti. Ancak hareketlerine karşılık Memlûkların elçisine sıcak davranılmamıştı[264]. Nihayet 1485'te başlayan ve beş yıl devam eden Osmanlı-Memlûk savaşları[265], Osmanlı kuvvetlerinin mağlubiyetiyle sonuçlandı. Tunus hükümdarı Osman Hafsî'nin aracılığıyla 1491'de anlaşmaya varıldı[266]. Osmanlılar tarafından ele geçirilen Çukurova bölgesi ise Haremeyn vakfına dâhil olduğundan Memlûklara iade edilmiştir[267]. Yapılan antlaşmayla sağlanan barış dönemi Yavuz Sultan Selim'in saltanatına kadar devam etti[268].

---

[260] Ş. Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memluklu Münasebetleri", s. 83-84
[261] Selahaddin Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasî Hayatı*, İstanbul, 1966, s. 94, 96
[262] V. J. Parry, "Bayezid II", *EI*^{2}, Leiden, 1979, s. 1119
[263] İ. H. Uzunçarşılı, "Bayezid II", *İA*, II, İstanbul, 1979, s. 393
[264] Kenan İnan, "II. Bayezid Dönemi", *Türkler*, IX, Ankara, 2002, s. 386
[265] Osmanlı-Memlûklu savaşları için bkz. Şehabettin Tekindağ, "II. Bayezid Devri'nde Çukurova'da Nüfuz Hareketleri ve İlk Osmanlı Memluk Savaşları", *Belleten*, XXXI/123, 1967, s. 345-373
[266] Şerafettin Turan, "Bayezid II", *DİA*, V, İstanbul, 1992, s. 236
[267] İ. H. Uzunçarşılı, "Bayezid II", s. 393
[268] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı TarihiII*, s. 191-195

3.2. Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı-Memlûk İlişkileri ve Safed'in Osmanlı Hâkimiyetine Geçişi

Safevi hükümdarı Şah İsmail'i Çaldıran'da ağır bir mağlubiyete uğratan Yavuz Sultan Selim, Memlûklu meselesini de kesin bir sonuca bağlamak istiyordu. Dulkadiroğulları topraklarını fetheden Osmanlılar ile kendilerini bu beyliğin metbuu sayan Memlûklar arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirdi. Yavuz Sultan Selim bu sınır ihtilafından başka, büyük önem verdiği doğu ticaretini, Portekizlilere[269] karşı korumakta acziyet gösterdiklerinden Memlûklar üzerine hareket etmek istiyordu[270].

Daha önce II. Bayezid döneminde, Selman Reis başkanlığında mühimmat ve asker, Memlûklara yardım amacıyla gönderilmişti. Selman Reis'in gayretleriyle yeni bir donanma yaptırılmış ve Osmanlı ülkesinden gönderilen malzemelerle techiz edilmişti[271]. Fakat Memlûklar yine de Portekizlilere karşı elle tutulur bir başarı gösterememişlerdi. Hatta Kızıldeniz'i güneyden kuşatan Portekizliler, Harameyn'i de tehdit eder hale gelmişlerdi.

Yavuz, yapacağı seferi İran üzerine tevcih edecekmiş gibi gösteriyordu[272]. Sultan Selim, kışı Edirne'de geçirdikten sonra 1516 yılı ilkbaharında Vezir-i azam Sinan Paşa'yı kırk bin kişilik bir kuvvetle Maraş üzerinden Fırat tarafına sevketti. Bu sefer görünüşte Safeviler üzerine yapılıyordu ve bu hususa dair Gavri'ye de bir mektup yazılmıştı[273]. Gavri, Selim'in gönderdiği mektuplardan memnun olmakla birlikte, her ihtimale karşı tedbirlerini de alıyordu[274]. Sinan Paşa, Kayseri'de toplanan kuvvetleri de

---

[269]Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Portekizliler ile mücadeleleri için bkz. Cengiz Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", *İÜEFTD*, XII/16 (Eylül 1961), s. 1-24;Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *İÜEFTD*, S. 31 (Mart 1977), s. 63-143; Yakub Mughul, "Portekizlilerle Kızıldeniz'de Mücadele ve Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi Hakkında Bir Vesika", *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, II/3-4, Ankara, 1967, s. 37-48; aynı yazar, *Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası Ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, İstanbul, 1974

[270] Şinasi Altundağ, "Selim I", *İA*, X, İstanbul, s. 427-428

[271] Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2000, s. 315; Ayrıca bkz. P. M. Holt, "Kansawh al-Ghawry", *EI²*, IV, Leiden, 1979, s. 552-553

[272]F. Emecen, Yavuz Sultan Selim'in amacının Memlûklulara sefer açmak olmadığını, Diyarbakır bölgesinde Safevîler adına faaliyet gösteren Karahan'a karşı yürümek olduğunu yazmaktadır(F. Emecen, "Selim I", *DİA*, XXXVI, İstanbul, 2009, s. 410).

[273] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, II, İstanbul, 1279, s. 325

[274] Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara, 1969, s. 123-124; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı TarihiII*, Ankara, 1983, s. 280-281

alarak Maraş ve Malatya üzerinden Diyarbakır'a doğru gidecek ve yolda bir engelleme ile karşılaşırsa durumu derhal padişaha bildirecekti[275].

Sinan Paşa, Diyarbakır'a gitmeye memur olduğunu sınırdaki Memlûk beylerine bildirip, Fırat'ı geçmek üzere müsaade istediğinde Memlûk kumandanları onun bu teklifini sert bir dille reddettiler[276]. Bu sırada Mısır'da yerine kardeşinin oğlu Tumanbay'ı bırakan Kansu Gavri de elli bin kişilik bir kuvvetle Şam'a geldi[277].

Yavuz Sultan Selim'in harekete geçmesi üzerine sınırlarında olan çatışmalardan huzursuzluk duyan Kansu Gavri'nin ordu toplayarak Suriye'ye hareket etmesi ve Osmanlı ordusuna sınırdan geçiş izni verilmemesi, savaşı kaçınılmaz hale getirdi[278].

Bu gelişmeler üzerine, zaten Memlûklara savaş açmak için fırsat kollayan Osmanlı hükümdarı, durumu ulema ve devlet adamlarıyla müşavere ettikten sonra Memlûklarla savaşa karar verdi[279]. Kararı hemen Vezir-i azam Sinan Paşa'ya bildiren Yavuz yola çıkarak, seferin İran için olduğunu duyurmaya devam etti. Bu amaçla Rumeli Kazaskeri Zeyrekzade Molla Rükneddin ile Karaca Paşa'yı elçi olarak, beraberlerinde birçok hediye ve padişahın mektubuyla Gavri'ye gönderdi[280].

Padişahın Elbistan'a varmasından biraz önce, Haleb'e gelmiş olan Gavri, Osmanlı elçileri ile burada görüştü. Elçileri önce iyi karşılayan Gavri, Dulkadiroğullarına ait yerlerin işgalinden dolayı, ağır sözler söyledikten sonra onları hapsetti. Fakat Osmanlı ordusunun yaklaştığı haberi üzerine bu elçileri serbest bıraktığı gibi[281], kendisi de Moğolbay Devadar'ı barış elçisi olarak gönderdi[282].

Osmanlı elçileri padişah Bucakdere'de iken orduya yetiştiler ve başlarından geçenleri anlattılar[283]. Gavri'nin Osmanlı elçilerine yaptığı muameleye çok sinirlenen Sultan Selim, Memlûk elçisi Moğolbay'ı derhal zincire vurdurarak öldürülmesini emretti. Padişah, vezirlerin araya girmesiyle bu kararından vazgeçti ise de, saç ve

---

[275] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, II, İstanbul, 1279, s. 325; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 127
[276] Solakzade, *Tarih*, İstanbul, 1297, s. 383-384; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı TarihiII*, s. 282; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 127-128
[277] Müneccimbaşı Ahmed, *Sahaifu'l-Ahbar*, III, İstanbul, 1285, s. 461; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, s. 327
[278] F. Emecen, "Selim I", *DİA*, XXXVI, İstanbul, 2009, s. 410
[279] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, 327; Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbar III*, s. 461
[280] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, s. 328; Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbar III*, s. 462
[281] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, s. 330
[282] Solakzade, *Tarih*, s. 386
[283] Celalzade Mustafa, *Selimname*, (nşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara, 1990, s. 185

sakalını tıraş ettirdikten sonra onu topal bir eşeğe bindirerek[284] savaş ilanını bildiren bir mektupla geri gönderdi[285].

Osmanlı ordusu Antep'e yaklaştığında Memlûkların Antep valisi Yunus Bey Osmanlı padişahına itaatini arz ederek Halep'e kadar Osmanlı ordusuna rehberlik etti[286]. Bu sırada Kansu Gavri de bütün ordusuyla Halep'ten çıkarak Mercidabık'a geldi ve karargâhını orada kurdu[287].

Savaşın başlaması ile birlikte önce Memlûklu emirlerinden Canbirdi Gazali, ondan sonra da Halep Naibi Hayır Bey bozularak Halep ve Şam istikametine doğru kaçtılar[288]. Memlûk ordusu beş altı saat gibi kısa bir zaman içinde mağlup edildi. Çok sayıda Memlûklu emiri öldürülürken, Şam Naibi Sibay, Trablus Naibi Kanberdi ve Safed Naibi Tarabay gibi bazı önemli şahsiyetler de esir düştüler[289]. Durumun vahametini gören Sultan Gavri ise Halep'e kaçmak istedi, fakat üzüntüsünden hastalanarak bir ırmağın kenarında öldü[290].

Bu zaferi müteakip Halep'e gelen Yavuz Sultan Selim'i Halepliler şehrin dışında karşılayarak ona itaat ve bağlılıklarını arz ettiler[291]. Daha sonra Osmanlı orduları büyük bir hızla hareket ederek Hama, Humus, Trablus ve arkasından da Şam'ı ele geçirdiler. Sultan Selim Şam'a gelerek sefer hazırlıkları için kışı burada geçirmeye karar verdi[292].

Bu sıralarda Canbirdi Gazalî'yi Şam Melikü'l-ümerası olarak tayin eden Tumanbay, onu kalabalık bir kuvvetle Gazze'ye sevk etti. Sinan Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetleri ile Gazalî arasında şiddetli bir çarpışmadan sonra, bölge Osmanlı idaresine geçti[293]. Son olarak 23 Ocak 1517'de Ridaniye Savaşı'nın ardından, Tumanbay bir müddet daha direndiyse de yakalanarak idam edildi. Böylece Mısır'da Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiş oldu.

---

[284] İbn İyas, *Beda'i'uz-Zühur fi Veka'i'id-Dühur* (nşr. Muhammed Mustafa), V, Kahire, 1963, s. 64
[285] M. Sobernheim, "Kansu", *İA*, VI, İstanbul, 1977, s. 164
[286] Feridun Bey, *Münşeatü's-Selatin*, I, İstanbul, 1264, s. 399; Celalzade, *Selimname*, s. 186; Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, s. 331; Solakzade, *Tarih*, s. 386
[287] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, s. 332
[288] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, s. 335-336
[289] Muhammed Harb, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi*, İstanbul, 1986, s. 71-72
[290] Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbar III*, 462
[291] Silahşor, *Fethname-i Diyar-ı 'Arab*, (nşr. Selahattin Tansel, *Tarih Vesikaları*, Sayı 17, İstanbul, 1957, s. 310; Celalzade, *Selimname*, s. 190
[292] Silahşor, *Fethname-i Diyar-ı 'Arab*, s. 312
[293] Celalzade, *Selimname*, s. 194-195; Feridun Bey, *Münşeatü's-Selatin*, s. 400

Osmanlı fethinden sonra bölge Arab (veya Şam) ve Mısır olmak üzere iki beylerbeyilik olarak düzenlenmiştir. İlk tevcihte Sultan Selim, Şam'a bağlı bir sancak olan Safed'e Müstansıroğlu'nu[294] görevlendirmiştir[295]. Fakat çok geçmeden 25 Eylül 1517'de Gazze, Kudüs ve Safed'in yönetimini, Ridaniye Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren Canbirdi Gazalî'ye verdi[296]. 1511'de Memlûkların Safed naibi olan Gazalî, daha sonra Tumanbay tarafından Şam naibliğine getirilmiş ve Osmanlı kuvvetlerine karşı bu bölgedeki direnişi yürütmekle görevlendirilmişti[297]. 16 Şubat 1518'de Gazze, Kudüs ve Safed'e ek olarak Şam Sancağı da Gazalî'nin yönetimine bırakılmıştır[298].

[294] Solakzade, bu kişiyi Muzafferoğlu olarak kaydetmiştir (Solakzade, *Tarih*, s. 391).
[295] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, s. 342; Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbar III*, s. 463
[296] Feridun Bey, *Münşeatü's-Selatin*, s. 403
[297] Feridun Emecen, "Canbirdi Gazâlî", *DİA*, VII, İstanbul, 1993, s. 141
[298] Muhammed b. Tulun es-Salihi ed-Dimaşki, *İ'lamü'l-Vera Bimen Vulliye Naiben mine'l-Etrak bi-Dimaşki'ş-Şam el-Kübra*, (nşr. Muhammed Ahmed Duhman), Dimaşk, 1963, s. 228; Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut, 1982, s. 35-36

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARİ TEŞKİLAT ve TAKSİMAT

1. SAFED SANCAĞININ COĞRAFÎ KONUMU

Filistin toprakları coğrafî bakımdan Akdeniz kıyı şeridi, kuzeyden güneye doğru uzanan dağ silsilesinin bulunduğu ortadaki yayla bölümü ve en doğuda da Şeri'a Vadisi olmak üzere üç parçaya; Celile (Galile), Samiriye (Samaria), Yahudiye (Judea) ve Necef (Negeb) olmak üzere de dört kısma ayrılır[299].

Bölgeyi Arabistan platformundan ayıran tektonik çukurluk, güneyde Akabe körfezinin karadaki uzantısı olan Vadi-i Araba ile başlar. Orta kesiminde Gavr ve daha kuzeyde Hula ovaları ile devam eder. İkinci büyük birimi, Gavr-Araba depresyonunun batısında, bu tektonik çukur alandan fay diklikleriyle ayrılmış bulunan dağ ve platolar oluşturur. Yüksekliği çoğu yerde 1.000-2.000 metreyi bulan bu birim kuzeyde Celile dağlarıyla başlar ve Harun Irmağı'nın doğuya, Kişon Irmağı'nın batıya doğru izlediği Yizreel Ovası ile kesintiye uğradıktan sonra orta kesimde Samariye ve Yahudiye platoları ile devam eder[300].

Ortadaki dağlık kesim ve yüksek yaylalar kısmı, kuzeyde, Safed ve Nasıra (Nazareth) şehirleri ile Tabor Dağı'nın bulunduğu Celile (Galile) bölgesi, Şeri'a Vadisi'nin kuzey kesimleri ve Hula Gölü çevresi ile Akka-Sur arasındaki kıyı şeridi Safed'in XVI. yüzyıldaki coğrafyasını ifade eder. Yine bütün bunlara XVI. yüzyılın ilk yarısı için içinde Nablus'un bulunduğu Samariye bölgesini de katmak gerekir.

Safed Akka'ya 45, Şeri'a Nehri'ne 15 km uzaklıkta ve denizden 838 m yükseklikte bir tepe üzerine kurulmuştur.

Şehrin etrafı bağ, bahçe ve zeytinliklerle çevrili olup, oldukça güzel bir iklime sahiptir[301]. Galile bölgesinin en yüksek yöresi olan Safed ve çevresinde aynı zamanda bütün Filistin'in en yüksek dağları olan 1.114 m yüksekliğindeki Zebud ve 1.199 m yüksekliğindeki Carmak dağları bulunmaktadır[302].

---

[299] M. Lutfullah Karaman, "Filistin", *DİA*, XIII, İstanbul, 1996, s. 89
[300] Sırrı Erinç, "İsrail", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001, s. 181-182
[301] 1311 Beyrut Salnamesi, s. 448; 1318 Beyrut Salnamesi, s. 312
[302] Mehmed Behcet-Muhammed Refik Temimî, *Beyrut Vilayeti (I) Cenub Kısmı*, Beyrut, 1335, s. 368

Carmak Dağları'ndan başka Nasıra Dağları silsilesi içerisinde bulunan Tabor (Tur) Dağı (561 m), yüksekliği fazla olmamasına rağmen önemli bir yükselti olarak kabul edilir. Merc Beni 'Amir'in bu dağın eteğinde olması; İbrani, Roma ve Haçlılar döneminden beri yerleşim yeri olarak kabul edilmesi, önemini arttırmıştır. Galile Dağları'nın güneyinde yükseklik birden azalır ve ovalık bir alan olup Filistin'i adeta ikiye bölen Merc Beni 'Amir (Esderlon) Ovası başlar[303].

Bölgede önemli su kaynakları bulunmaktadır. Bunlardan biri, Litanî (Leontes) olarak da bilinen Kasımiye Nehri'dir. Kaynağını Lübnan Dağları ile Antilübnan bölgesindeki birkaç vadiden alır. Kuzey-güney doğrultusunda akan nehir Merc'uyun yolunda, Şakif'in birkaç km güneyinde, doğu-batı istikametinde akmaya başlar ve buradan itibaren Kasımiye olarak anılır. Nehrü'l-Kebir, Safed kazasından kaynağını alarak Akka'da Akdeniz'e dökülür, Akka ve köylerinin su ihtiyacını karşılayan en önemli su kaynağıdır. Bunun yanı sıra yine Safed kazası sınırlarından kaynağını alan Nu'ayn Nehri de Akka'nın su ihtiyacını karşılamaktadır. Maktu' Nehri olarak bilinen ve Celboa' ile Nasıra Dağları'ndan doğan iki kolun birleşmesiyle oluşan bu nehir, Hayfa'ya 10 km uzaklıkta üçüncü bir kolla birleşerek Akka-Hayfa arasında Akdeniz'e dökülür[304].

Bölgenin en önemli su kaynağı Şeri'a (Ürdün) Nehri'dir. Lübnan Dağları'ndan kaynağını alan bu nehir belli başlı üç koldan oluşur. Bunlar Hasbanî, Banyas ve Dan ırmaklarıdır. Hasbanî Irmağı, Hasbanî kasabasından doğarak Hula Gölü'ne dökülür. Hula Gölü'nden çıkarak akmaya devam eden su buradan itibaren Şeri'a olarak adlandırılır ve Taberiye Gölü'ne akar. Taberiye Gölü'nün güneyinden tekrar çıkarak akmaya devam eden bu nehir Gavr Vadisi boyunca ilerleyerek Lut Gölü'ne varır[305].

Safed ve çevresinde göllere de tesadüf edilir. Bunlardan Hula Gölü (Merom Suları) esasen Şeri'a Nehri'ni oluşturan kolların birikmesinden meydana gelmiştir ve gölün etrafı bataklıklardan oluşur[306].

Taberiye Gölü (Kezneth, Genazereth) ise Taberiye nahiyesinin hemen yanı başındadır. Tatlı su kaynağı olarak kullanıldığı gibi, aynı zamanda önemli balıkçılık sahalarından biridir[307].

---

[303] M. Behcet-M. R. Temimî, *Beyrut Vilayeti*, s. 40
[304] M. Behcet-M. R. Temimî, *Beyrut Vilayeti*, s. 41-42
[305] M. Behcet-M. R. Temimî, *Beyrut Vilayeti*, s. 42
[306] M. Behcet-M. R. Temimî, *Beyrut Vilayeti*, s. 43

2. SAFED SANCAĞININ İDARÎ TEŞKİLATI ve TAKSİMATI

2.1. Osmanlı Taşra İdarî Teşkilatı ve Safed Sancağının Yeri

Osmanlılar, bir bölgeyi yönetmek için kuruluş yıllarından itibaren oraya iki yönetici yollamışlardır. Bunlardan biri, yürütme kuvvetini temsil eden *Bey* (Beylerbeyi veya Sancakbeyi) ve diğeri de yargı kuvvetini yani sultanın yasal yetkisini temsil eden *Kadı'*dır. Bey kadının hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramadığı gibi, kadı da beyin kuvvetine dayanmadan hükmünü uygulayamazdı. Kadı, hükümlerinde bağımsızdı ve doğrudan doğruya padişahtan emir aldığı gibi, ona arzda da bulunabilirdi. Osmanlılar taşra yönetimindeki bu güçler ayrımını, adil bir yönetimin temeli olarak görürlerdi[308].

Bu anlayışa uygun olarak Osmanlı ülkesi, bir yandan *beylerbeylik* (*vilayet* ya da *eyalet*) ve *sancak* (*liva*) diye askerî-idârî birimlere ayrılırken, aynı zamanda bu ayırıma tâbi topraklar üzerinde *kaza* denilen şer'î-idârî birimler teşkil edilmiştir. Bu birimlerin başında, yukarıda sözünü ettiğimiz iki otorite bulunuyordu[309].

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin taşra idarî taksimatını, karakteristik olarak eyalet (beylerbeylik, vilayet), sancak (liva), nahiye, köy ve mezralar meydana getiriyordu[310]. Sancaklar Osmanlı merkez idaresince taşradaki en önemli idarî bölüm olarak görülüyordu. Zira devlet merkezinin ülkeyi idare etmek için yaptırdığı tahrirler de genellikle sancak esas alınmak suretiyle yapılmaktaydı. Aynı şekilde, tahrir defterlerinin hazırlanmasında uygulanacak genel hükümleri, yani toplanacak vergi gelirlerinin ne şekilde toplanacağı ve paylaşılacağını belirten ve çoğunlukla mufassal tahrir defterlerine eklenen kanunnâmeler de genellikle her sancak için ayrı ayrı düzenleniyordu[311].

Sancaklar coğrafî ve tarihî şartların sonunda oluşmuş birimler olup, idare ve hukuk yönünden birbirlerinde kesinlikle ayrılmaları söz konusu değildir. Bunlar çoğunlukla aynı anda ya da aynı kumandanlar eliyle Osmanlı Devleti'ne katılmış, bir

---

[307] M. Behcet-M. R. Temimî, *Beyrut Vilayeti*, s. 43

[308] Halil İnancık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul, 2003, s. 108

[309] Yaşar Yücel,"Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII/152 (1974),s. 665

[310] Orhan Kılıç, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı–Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997, s. 42; T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 87

[311] İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1560 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978, s. 17-18.

dereceye kadar tabii veya idarî yöresel özellikleri olan, fakat en önemlisi ne merkezi güce rakip olabilecek kadar çok, ne de fazla önemsiz görülecek kadar az, belirli sayıda timârlıyı besleyebilecek bölgeler olarak ortaya çıkmıştır[312].

Sancaklardan *beylerbeyilik*[313]veya *eyalet* denilen daha büyük idari birimler oluşturulmuştur. Klasik dönemde eyalet tabiri yerine beylerbeyilik ve vilayet tabirleri kullanıldığını görüyoruz. Vilayet tabiri, XVI. yüzyılın sonlarına kadar daha ziyade beylerbeyinin görev alanını göstermek maksadıyla kullanılmıştır[314]. Vilayet terimi, genel anlamda, belirli bir bölgeyi işaret ettiği için[315] ilk zamanlarda nahiye[316], kaza hatta sancak yerine dahi kullanılmıştır[317]. Bu sebepten eyalet, vilayet, kaza, liva ve nahiye tabirleri çok defa birbirinin yerine kullanılmıştır[318]. Fakat XVI. yüzyılın ilk yarısında hazırlanmış olan Sancak Tevcih Defterleri'nde vilayet tabiri beylerbeyinin idaresindeki bölge olarak karşımıza çıkmaktadır[319]. Beylerbeyilik yerine eyalet teriminin kullanılması XVI. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlık kazanmıştır[320].

Diğer taraftan, sancaklar *nahiye* ve *kaza* adı verilen alt birimlere ayrılmışlardır ki, bu konuya ilerde ayrıca temas edilecektir.

Osmanlı ordusu Memlûk ordusunu 24 Ağustos 1516'da *Mercidabık'*da mağlup ettikten sonra, Suriye ve Filistin şehirleri hemen hemen hiç mukavemet göstermeden birer birer Osmanlı yönetimine geçtiler ve buralara yeni yöneticiler tayin edildi.

Sultan Selim, 1516 yılı içerisinde Safed'in yönetimini Mustansıroğlu'na (Muzafferoğlu) verdi.Fakat 25 Eylül 1517'de Kudüs, Gazze, ve Safed'in yönetimini Osmanlılar'ın hizmetine girmiş bulunan ve Mısır'ın alınmasından önce Memlûkların

---

[312] İ. M. Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s. 20

[313] Beylerbeylik payesi vilayetlerde birden çok sancak oluşundan ve her bir sancağın başında "Bey" oluşundan ileri gelmektedir (Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı",(Arapça'dan çev. Mustafa Öztürk), *Belleten*, LIV(1991), s. 1233). Ayrıca, Bey kavramı için bkz. Orhan F. Köprülü, "Bey", *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 11-12

[314]Halil İnalcık, "Eyalet", *DİA*, İstanbul, 1995, s. 548; Halil İnancık, "Eyalet", *Eİ*[2], II, s. 721-722

[315] Nejat Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", *İÜEFTD*, 23 (1969), s. 34, not:84

[316]Selçuklular devrinde "vilayet", genelde şehir dışındaki alanları, taşrayı içine alıyordu ve su başılığına bağlı bir valinin idaresindeki belirli bir coğrafi alanı ifade ediyordu. Osmanlı devrinde, XVI. yüzyılın başlarına kadar Selçuklu devri "vilayet"i, sancakların bir alt birimi olarak kullanılmıştır. Daha sonra bunun yerini "nahiye" almıştır (T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 30-31).

[317] Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 21

[318] M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarında Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul, 1952, s. 8

[319] Bkz. Ferudun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının kaynaklarından 957-958(1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler-Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, XIX/23, Ankara, 1999, s. 53-122; İ. M. Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s. 133-149; T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, s. 99-110.

[320] H. İnalcık, "Eyalet", s. 549. Beylerbeyi için bkz. Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 69-74

Şam naibi olan *Canbirdi Gazalî'*ye tevcih ettiği gibi, 16 Şubat 1518'de bu sancaklara ilaveten *Şam* sancağını da ona verdi. Böylece Gazalî, Memlûk yönetiminde olduğu gibi, Osmanlı yönetiminde de Şam vilayetinin beylerbeyi konumuna yükseldi.

Osmanlı padişahı, Gazalî'yi bu makama getirmek suretiyle Bedeviler'i de tedricen itaat altına almayı ve bu bölgede Osmanlı hâkimiyetini kısa zamanda ve kolaylıkla benimsetmeyi düşünmüş olmalıdır. Zira Yavuz Sultan Selim Mısır için de aynı şeyi düşünmüş olacak ki, Memlûklar'ın Haleb nâibi Hayır Bey'i de buraya vali olarak tayin etmiştir. Bu arada, Haleb'e ve diğer sancaklara birer Osmanlı beyinin atanmış olması, Gazali'nin Suriye'de ileride tek başına güçlü bir otorite kurmasına imkân vermemiştir[321].

Yavuz Sultan Selim, Memlûklar'dan alınan Suriye, Filistin ile Anadolu'nun doğu ve güneyindeki bir kısım bölgeleri *Arab (Şam) Vilayeti*adıyla teşkilatlandırdı. Bu vilayete tabii olan bütün sancakların mâli işlerine bakmak üzere de 1518 yılında *Arab ve Acem Vilayetleri Defterdarlığı* adıyla bir de defterdarlık teşkil etti[322].

Arab vilayetinin idâri durumunu gösteren ve*Topkapı Sarayı Arşivi*'nde 9772 numarada kayıtlı bulunan 1517 tarihli[323] ve bir defterdeki listeye göre, Arab vilayeti 15 sancaktan müteşekkildi ve bu sancaklardan sadece Şam sancağı mahlûldü. Fakat hem bu sancak, hemde bu listede adı geçmeyen *Gazze, Kudüs* ve *Safed* sancakları Canbirdi Gazalî'ye verilmiştir.

1520 yılında Yavuz Sultan Selim'in ölümünü ve oğlu I. Süleyman'ın (Kanuni) tahta geçmesini fırsat bilen Şam Beylerbeyi Canbirdi Gazalî, istiklal davasıyla harekete geçince bölgedeki istikrar da bozuldu. Gazalî'nin maksadı önce Şam ve civarını ele geçirmek, ardından da hâkimiyetini Mısır'a kadar uzatıp Memluk sultanlığını tekrar canlandırmaktı[324]. Bu arada etrafına Osmanlı idaresinden memnun olmayan Memluk beylerini ve Arapları toplayarak bir ordu kuran Gazalî, Rodos şövalyelerinden aldığı destekle Beyrut ve Trablusşam gibi kıyı şeridindeki yerleri ele geçirdikten sonra 1 Kasım 1520'de Haleb'i de kuşattı. İsyan haberinin merkeze ulaşması üzerine, Osmanlı

---

[321] E. Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 22-23

[322] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 327

[323] Bu arşiv vesikasının üzerinde herhangi bir tarih olmamakla beraber, Ö. L. Barkan 1520-21 yıllarına ait olduğunu söylemektedir. Fakat vesika üzerinde incelemelerde bulunan E. Çakar, evrakın içindeki bilgileri farklı kaynaklarla karşılaştırarak, bu tarihin 1517 olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu yazmaktadır (bkz. Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", *FÜSBD*, XIII/1, Elazığ, 2003, s. 361).

[324] Feridun M. Emecen, "Canbirdi Gazali", *DİA*, VII, s. 142.

hükümdarı, üçüncü vezir *Ferhad Paşa* ile Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletleri timârlı sipahilerini ve kapıkulu efradından 4 bin yeniçeriyi Gazali'ye karşı gönderdi ve Dulkadır beyi *Şahsuvar oğlu Ali Bey*'i de yardıma gönderdi. Ferhad Paşa bölgeye ulaşmadan önce harekete geçen Şehsuvar oğlu Ali Bey, 1 Şubat 1521'de Gazalî'yi bozup Haleb'i kurtardıktan sonra, Haleb Sancakbeyi Ahmed Bey ile birlik olup onu ikinci bir muharebede tekrar mağlup etti ve bunu müteakip yetişen Ferhad Paşa kuvvetleri de beraber olmak üzere son bir çarpışmada mağlup edilen Gazali'nin başı kesilerek İstanbul'a yollandı. Bu hadiseden sonra Şam beylerbeyiliğine Ayas Paşa getirilirken, Kudüs, Gazze ve Safed sancakları da ifraz edilerek her birine sancakbeyi tayin edildi[325].

Gazalî isyanından sonraki belgelerde Şam beylerbeyliğinin idari durumunu daha açık olarak tespit edebilmekteyiz. İstanbul'da Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunan ve 1522 tarihine ait bilgileri ihtiva eden bir kanunnamede Ferhad Paşa'nın yönetimindeki Şam beylerbeyliğinin *Adana, Antakya, Ayntab, Birecik ve Rum-kal'a, Gazze (Remle ile birlikte), Haleb, Hama ve Hums, Safed, Sis, Şam(paşa sancağı), Tarsus ve Trablus* olmak üzere 12 sancaktan müteşekkil olduğu görülmektedir[326].

Osmanlı yönetiminde Safed sancağının Memlûk dönemindeki idarî yapısı büyük ölçüde muhafaza edildi. Sancağın ilk tahririnde zikredilen nahiyelere bakılırsa, Safed şehir merkezi ile birlikte altı nahiyeden ibaret olarak görünmektedir. Bu nahiyeler, Cire, Tibnin Beni Beşare (Cibal-i 'Amili), Sur, Şakif, Akka ve'l-Bukay'a ve Taberiye'dir. Diğer yandan Akkaile Bukay'a, Taberiye ile Kefer Kene gibi yerleşimler birlikte bir nahiye olarak zikredilmiştir. Fakat tahrir kayıtlarında bazı köylerinŞağur, Kefer Kene veTarabay gibi yerlere tabi oldukları zikredilmiştir. Bu durum, Osmanlı fethinin ilk yıllarında Safed'de idarî yapının henüz tam olarak netleşmediğini ve Memlûk dönemindeki yapının devam ettirildiğini göstermektedir.

1536 yılı tahririndeSafed bölgesindeki nahiye sayısı beş olarak belirlenmiş, Sur nahiyesi Tibnin'e dâhil edilmiştir. Fakat bu beş nahiye Safed kazasına bağlı olan nahiyelerdir. Zira bahsedilen yıl Safed, Nablus ile birlikte bir sancağı meydana getirdiği için sancak dâhilinde Nablus kazasına bağlı beş nahiye daha bulunuyordu. Dolayısıyla 1536'da sancak dâhilinde 2 kaza ve 10 tane de nahiye yer alıyordu.

---

[325]Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *FÜSBD*, XII/1 (Ocak, 2002), s. 261-282

[326] Kanun-nâme, vrk. 116^a –117^a .

2.2. Safed Sancağının Dâhilî Taksimatı (Kaza ve Nahiyeler)

Osmanlı Devleti'nde sancaklar askerî ve adlî olmak üzere iki idarî kısma ayrılırdı. Askerî olarak nahiyelere ayrılan sancaklar, adlî bakımdan da "kaza" adı verilen kısımlara ayrılıyordu. Kazalar kadının sorumluluk alanını ifade ettiği gibi, ticarî ve kültürel olarak çevresinde bir merkez olarak kabul edilmiş bir kasaba ile etrafındaki köylerin birleşerek teşkil ettiği idarî birlik anlamına da geliyordu[327].

Genel anlamda köyler nahiyelere, nahiyeler de kazalara bağlıydı. Fakat tahrir defterlerinde idarî ve askerî bakımdan esas birim nahiye olarak kaydedildiğinden, hangi nahiyenin hangi kazaya bağlı bulunduğunu tespit etmek zordur.Mühimme kayıtlarından anlaşıldığı üzere Safed sancağının 3 kaza merkezi iletoplam5 nahiyesi vardı.

Tahrir defterlerinde şehir ve kasabalar *"nefs"* olarak kaydedilmişlerdir. Safed şehrine *"nefs-i Safedü'l-mahrûse"* denilmiştir. Safed'e bağlı nahiyeler bu dönemde birer köy hüviyetinde olduklarından, nahiye merkezlerinigöstermek için de nefs tabiri kullanılmıştır. Mesela, "Nefs-i Akka", "Nefs-i Tibnin" gibi köy olarak yazılan yerler aslında zikredilen nahiyelerin merkezidir. Fakat herhangi bir şehir veya kasaba özelliği göstermezler. Bunlar nahiyeye adını vermiş olan merkez köylerdir.

Kasabalar, çevresindeki yerleşim yerlerine nazaran iktisaden üstün yerler olarak göze çarpar. Bu yerler tarım ve hayvancılığın yanı sıra ticaret ve sanayi malları da üretilen merkezlerdir. Safed sancağında bu özelliği taşıyan Minye, 'Ayn Zeytun ve Kefer Kene köyleri mevcuttu. Fakat zikrettiğimiz bu yerler tahrir defterine nefs değil, karye olarak kaydedilmişlerdir.

Safed sancağı, XVI. yüzyılın ilk yarısında Nablus ile beraber bir sancağı teşkil ediyordu. Dolayısıyla,sancak dâhilinde Safed ve Nablus olmak üzere iki kaza merkezi bulunuyordu. Ancak, bu taksimat yüzyıl boyunca böyle kalmamış, 1545 yılında Nablus'un müstakil sancak olarak teşkil edilmesiyle kaza sınırları değişmiştir. Mühimme defterlerinden hareketle Safed dışında, Kefer Kene ve Akka kadılarına hükümler yazıldığını biliyoruz. Buradan hareketle XVI. yüzyılın ikinci yarısında Safed'in üç kaza merkezine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

---

[327] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, İstanbul, 1979, s. 83

Tablo - 1: Kasaba, Köy ve Mezraların Nahiyelere Dağılımı (1520-1548)

Nahiyeler	1520			1536[328]			1548		
	N	K	M	N	K	M	N	K	M
Cire	1	55	54		35	33	1	43	48
Tibnin	-	53	217	-	59	114	-	98	255
Şakif	-	31	69	-	25	48	-	36	65
Akka	-	51	57	-	31	28	-	43	49
Taberiye	-	32	126	-	25	44	-	36	55
Toplam	1	222	523		175	267	1	256	472

N: Kasaba (Nefs) **K:** Köy **M:** Mezra

Yukarıda 1520-1548 yılları itibariyle Safed'de bulunan kasaba, köy ve mezralara işaret edilmiştir. Tabloya dikkat edilirse nahiyeler içerisinde yerleşim olarak en fazla gelişme kaydeden yer Tibnin'dir. XVI. yüzyılın başında Sur ile beraber 53 köy ve 217 mezraya sahip olan Tibnin, 1548 yılı itibariyle 98 köy ve 255 mezradan ibaret bir hale gelmiştir. Sayıca köy ve mezraların artmasında, yeni köylerin kurulmasının yanı sıra, yeni arazilerin tarım alanı olarak açılması da etkili olmuş gibi görünmektedir.Zira 1548 yılı itibariyle Safed sancağının nüfusuda önemli oranda artmıştır. Dolayısıyla artan nüfusun yerleşebileceği yeni alanlar ve üretim yapabileceği yeni araziler ortaya çıkmış olmalıdır. Ayrıca, göçerlerin zamanla yerleşik hale geçmeleri de köy sayısının artmasında etkili olmuştur. Mesela, daha evvel mezra olan Abl el-Kamh Tayboğa Türkmenlerinin yerleşmesiyle köy haline gelmiştir.

Tablo - 2: Kasaba, Köy ve Mezraların Nahiyelere Dağılımı (1555-1595)

Nahiyeler	1555			1570			1595		
	N	K	M	N	K	M	N	K	M
Cire	1	52	73	1	54	74	1	55	75
Tibnin	-	77	105	-	77	331	-	77	224
Şakif	-	38	102	-	38	107	-	-	-
Akka	-	61	107	-	65	114	-	-	-
Taberiye	-	53	90	-	51	95	-	-	-
Toplam	1	281	477	1	285	721	1	132	299

N: Kasaba (Nefs) **K:** Köy **M:** Mezra

1555-1595 yılları arasında nahiyelerde, Tibnin mezraları istisna tutulursa, köy ve mezra sayılarında pek fazla bir değişiklik olmamıştır (bkz. Tablo-2). Tibnin nahiyesinin

[328] 1536 yılı tahririni içeren defterin baş tarafının eksik olması sebebiyle Cire nahiyesinin köy ve mezra sayıları tam olarak gösterilememektedir. Bu sebepten 1536 yılı tahririnde Cire ile ilgili veriler, köy ve mezralar açısından tam bir bilgiyi içermez.

köy sayılarında bir değişiklik göze çarpmamakla birlikte, mezra sayısı inişli çıkışlı bir seyir takip etmektedir. Dikkat çeken nokta 1555 yılında, Tibnin'de 105 mezra bulunurken 1570 yılında bu sayı 331'e yükselmiştir. Mezraların, kabaca köylerin ekinliği olarak kullanıldığını biliyoruz. Dolayısıyla bu yıllarda Tibnin'de mezraların etkisiyle üretimde bir artış olduğunu da söyleyebiliriz. Fakat tahrir defterlerinden öğrendiğimiz kadarıyla Tibnin'de bu yıllardaönemli bir nüfus artışından bahsedilemez. Dolayısıyla üretim sahalarına dönüştürülen bu arazi parçalarının bu denli artmasını açıklamak güçleşmektedir.

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, 1570 ve 1595 yıllarını içeren tahrir defterleriyırtık sayfalar nedeniyle, eksik bilgileri ihtiva etmektedir. 1570 yılı tahririnde Cire nahiyesinin bir kısım köyleri hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Ayrıca, 1595 yılı tahririni içeren defterin de önemli bir bölümü eksiktir. Bu sebepten dönemler arası ilişki kurmak zorlaşmaktadır. Dolayısıyla, ilgili verileri anlamlı kılabilmek ve değerlendirebilmek, sadece ihtimal olarak kalmaktadır. Tibnin nahiyesindeki mezra sayılarındaki bu değişimin, sosyal ve siyasi olaylar tarafından şekillendirildiği söylenebilir. Zira bu yıllarda Safed sancağı genelinde Arap aşiretlerinin isyanları, yerel beylerin hâkimiyet mücadelesi ve sosyal huzursuzluklar ortaya çıkmıştır. Bu durum nüfusun, kendi güvenliğini sağlamak üzere daha büyük yerleşim yerlerine göç etmesine ve dolayısıyla ilgili arazilerin terk edilmesine sebep teşkil etmiş olabilir. Bu yıllarda Kefer Kene, Lubiye, Saffuriye gibi önceki dönemlerde zaten büyük olan köyler, nüfus olarak daha da büyümüştür

Tablo - 3: Nablus'ta Kasaba, Köy ve Mezraların Nahiyelere Dağılımı (1536)

Nahiyeler	N	K	M
Cebel Kubal	1	102	49
Cebel Şami	-	75	73
Beni Sa'b	-	36	17
Merc Beni 'Amir	-	50	75
Kakun eş-Şihabi	-	12	9
Toplam	1	275	223

N: Kasaba (Nefs) **K:** Köy **M:** Mezra

Nablus, Safed sancağıyla 1545 yılına kadar birlikte bir sancağı oluşturuyordu. 1536 yılı tahririni içeren defterden hareketle, Nablus'a bağlı nahiyelerin köy ve mezra sayıları Tablo-3'te verilmiştir. Buna göre Nablus kazasında en fazla köy Cebel Kubal

nahiyesinde bulunmaktaydı. Nablus'ta yerleşimin en az olduğu yer ise sadece 12 köy ve 9 mezraya sahip olan Kakun eş-Şihabi nahiyesi idi.

3. SANCAK YÖNETİMİ

Safed sancağında, Osmanlı Devleti'nin diğer sancaklarında olduğu gibi, örf mensupları ile ulema (ehl-i ilm) sınıfından olan çeşitli yöneticiler vardı. XVI. yüzyılda Safed sancağında görev yapan örfî yöneticiler ile ulema sınıfının isim ve görevleri aşağıda ayrı başlıklar altında incelenecektir.

3.1. Örfî Yöneticiler

3.1.1. Sancakbeyi

Osmanlı devletinde temel idarî ünite *sancak* (*liva*) olup, her sancak merkezden tayin edilen bir *sancakbeyi* (*mirliva*) ile yine merkezden gönderilen bir *kadı* tarafından yönetilirdi. Belirli bir bölgedeki sancaklar da *vilayet* (*eyalet, beylerbeyilik*) adı verilen ve bir *beylerbeyi'*nin (*mir-i mirân, vali*)emri altında bulunan idari üniteleri meydana getirirlerdi.

Eyaletleri teşkil eden sancakların en yüksek idarecisi Sancakbeyi idi. Sancakbeyleri sancağın merkezindeki kazada ikamet ederdi. Kaza ve nahiyelerde, zâim, subaşı veyahut voyvoda denilen asayiş işleriyle meşgul bir görevli tarafından temsil edilirdi. Sancakbeylerine ait vergiler, bu görevliler tarafından toplanırdı. Seyfiyye veya ehli örf adı verilen zümrenin içinde yer alan Sancakbeyleri, Enderun'da yetiştikten sonra bu göreve tayin edilirlerdi[329]. Bu yöneticilerin tümü kul sisteminden yetişme, bağlılıkları daha önceki görevlerinde denenmiş, devlete ve hükümdara yararlılıklarından dolayı terfi ettirilerek bu göreve getirilmiş kimselerden oluşmaktaydı[330]. Fakat bu durum genel teamülü yansıtmaktaydı. Zira yerel beylerin veya aşiret reislerinin de zaman zaman bu görevi yürütmek üzere görevlendirildikleri olurdu. Nitekim Safed'de Fureyhoğlu ve Maanoğlu aileleri sancakbeyliği görevini yürüten aileler olarak

[329] İlhan Şahin, "Sancak", *DİA*, XXXVI, İstanbul, 2009, s. 99
[330] Y. Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", s. 665

gösterilebilir. Aynı şekilde Filistin bölgesinde Tarabay, Kansu, Sayfa, Şihab gibi aileler de zaman zaman sancaklarda bu görevi yürütmüşlerdir[331].

Daha önceki görevinde başarılı olan bir kul, bağlı bulunduğu makam sahibinin arzı üzerine veya re'sen padişah tarafından sancakbeyi olarak atanması planlanırdı. Bu durum kendisine ve atandığı sancağın kadılarına bir ferman ile bildirilir diğer yandan Divan-ı Hümayun'da Tahvil kaleminde hangi yıl ve ayın hangi gününden itibaren, ne kadar has ile gönderildiği ruznameye kaydedilirdi. Bu durumu en açık şekilde timâr ruznamçe defterlerinde görmek mümkündür. Atanan şahıs fermanı alınca berat almak için merkeze başvururdu. Bu sırada görevlendirildiği sancağın kadılarına durum bildirilirdi. Berat gelince de atama işlemi tamamlanmış olurdu[332]. Sancakbeyi veya mirlivaların ellerinde bulundurdukları bölgelerin üzerinde mülkiyet değil, sadece tasarruf hakları vardı[333].

Sancakbeyinin yanında *Miralem* veya *Emir-i alem* adı verilen bir sancaktar bulunurdu. Bu kişi eyalet ve sancağın sancaklarını muhafaza etmekle görevli olup, yeni sancakbeyine sancağını götürür ve mansıbının alameti olan sancağı kendi eliyle beye verirdi[334]. Miralemler, timar tasarruf ederdi. Mesela 1555 yılında Miralem olan *Şeyh* 8.000 akçe tutarındaki bir timâr tasarruf ediyordu[335].

Sancakbeyinin başlıca iki asli görevi vardı. İlk olarak kapı halkı ve emrindeki timârlı sipahilerle çağrıldığı anda sefere katılmak zorundaydı[336]. Seferberlik halinde sancakbeyleri, kumandan sıfatı ile bölüklerin başında, toplanma yerlerine giderlerdi[337] ve bağlı bulunduğu beylerbeyinin sancağı altında toplanırlardı[338]. Sancakbeyinin ikinci görevi ise, sancak dâhilinde asayişi sağlamak ve adaleti temin etmekti. Sancakbeyi bu hizmetleri kadı ile ortak olarak yerine getirirdi[339].

---

[331] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdul-Rahim Abu Husayn, *Provincial Leaderships in Syria (1575-1650)*, Beyrut, 1985

[332] Y. Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", s. 666

[333] J. Deny, "Sancak", *İA*, X, İstanbul, s. 188

[334] M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, 1983, s. 256.

[335] *BOA, TD*, 1039, s. 9

[336] Y. Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", s. 666

[337] J. Deny, "Sancak", s. 188.

[338] Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı", s. 1233.

[339] Y. Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", s. 666

Diğer taraftan, sancakbeyleri tahrir emini olarak da görevlendirebilirlerdi. Nitekim Safed beyi Ahmed Bey'in h.963 (1555-56) yılında Nablus'u tahrir ettiği kaydı bulunmaktadır[340].

Safed sancakbeyleri zaman zaman Şam emirhaclığı görevini de yürütüyorlardı. Osmanlı Devleti'nde iki emirhac vardı. Bunlardan biri Mısır olup Mısır ve Kuzey Afrika Müslümanlarının gidiş gelişlerinden sorumluydu. Şam emirhaclığı ise Anadolu, Halep, ve Bağdat vilayetlerinin hacılarının gidiş gelişlerinden sorumlu bulunmaktaydı. Şam emirhacları bölgenin askerî veya sivil erkânından seçilir yahut Şam Beylerbeyi bu görevi bizzat yürütürdü. Eşraftan seçilen kimselerin başarılı olamamaları ve kervanları bedevi saldırılarına karşı koruyamamaları sonucunda XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bölgedeki sancakbeylerine bu görev tevcih edilmiştir[341]. Safed sancağında Şam emirhaclığı göreviniMustafa Bey ile Fureyhoğlu Mansur yürütmüşlerdir.

Tablo - 4: Safed Sancakbeyleri (1518-1600)

No	Sancakbeyleri	Görev Yılı
1	Müstansıroğlu	1517
2	Canbirdi Gazali	1517-1521
3	Çavuş Sinan Bey	1521
4	Hacı Bey	1525
5	Kasım Bey	24 Haziran 1536
6	Behram Bey	1545
7	Hasan Bey	1550
8	Mustafa Bey	24 Aralık 1555
9	Ahmed Bey	30 Mart 1556
10	Rıdvan Bey	3 Temmuz 1556
11	Mehmed Bey	1565
12	Ahmed Bey	1568
13	Mehmed Bey	14 Mart 1571
14	Mahmud Bey	24 Şubat 1572
15	Mehmed Bey	6 Şubat 1576
16	Hasan Bey	1582
17	Hüseyin Bey	1584
18	Fureyhoğlu Mansur	1584
19	Ali Bey	1595
20	Maanoğlu	

[340] *BOA, MD*, 2, s. 100/1026
[341] Münir Atalar, "Emir-i Hac", *DİA*, VIII, İstanbul, 1995, s. 132

Osmanlı fethinden sonra bölge Arab (veya Şam) ve Mısır olmak üzere iki beylerbeylik olarak düzenlenmiştir. İlk tevcihte Sultan Selim Şam'a bağlı bir sancak olan Safed'e Müstansıroğlu veya Solakzade'ye göre Muzafferoğlu'nu[342] görevlendirmiştir[343]. Fakat çok geçmeden 25 Eylül 1517'de Gazze, Kudüs ve Safed'in yönetimini, Ridaniye Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren Canbirdi Gazalî'ye verdi[344]. 1511'de Memlûkların Safed naibi olan Gazalî, daha sonra Tumanbay tarafından Şam naibliğine getirilmiş ve Osmanlı kuvvetlerine karşı bu bölgedeki direnişi yürütmekle görevlendirilmişti[345]. 16 Şubat 1518'de Gazze, Kudüs ve Safed'e ek olarak Şam Sancağı da Gazalî'nin yönetimine bırakılmıştır[346].

1520 yılında Yavuz Sultan Selim'in ölümünü ve oğlu I. Süleyman'ın (Kanuni) tahta geçmesini fırsat bilen Şam Beylerbeyi Canbirdi Gazalî, *Melik Eşref* ünvanıyla hükümdarlığını ilan etti ve kendi adına hutbe okutup para bastırdı. Ayrıca, kendisi ile birlikte hareket etmesi için de İran hükümdarı Şah İsmail'e ve Mısır Beylerbeyi Hayır Bey'e elçi ve mektup gönderdi. Bu tekliften telaşa düşen Hayır Bey, hemen durumu hükümete bildirdi ve Gazalî'nin kendisine yolladığı mektupları da birlikte yolladı[347].

Gazalî'nin maksadı hâkimiyetini Mısır'a kadar uzatıp Memlûk sultanlığını tekrar canlandırmaktı. Bunun için etrafına Osmanlı idaresinden memnun olmayan Memlûk beylerini ve Arapları toplayarak bir ordu kurdu[348] ve aynı yıl içerisinde 20 bin kişilik bir kuvvetle Halep üzerine yürüyerek şehri muhasara etti. Fakat burada hiç beklemediği şiddetli bir mukavemetle karşılaştı. Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman, Gazalî'ye karşı, üçüncü vezir *Ferhad Paşa* ile Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletleri timârlı sipahilerini ve kapıkulu efradından 4.000 yeniçeriyi gönderdi ve Dulkadır beyi *Şehsuvar oğlu Ali Bey*'i de yardıma memur etti[349]. Henüz Ferhad Paşa kuvvetleri yetişmeden harekete geçen Şehsuvar oğlu Ali Bey beraberindeki kuvvetlerle Halep'in yardımına koştu ve 1 Şubat 1521'de (22 Safer 927) Gazalî kuvvetlerini bozguna uğratarak Halep'i kurtardı. Ayrıca, Halep sancakbeyi Ahmed Bey ile birlik olup

---

[342] Solakzade, *Tarih*, s. 391
[343] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, s. 342; Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbar III*, s. 463
[344] Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtîn*, I, İstanbul, 1264, s. 403
[345] Feridun Emecen, "Canbirdi Gazâlî", *DİA*, VII, İstanbul, 1993, s. 141
[346] Muhammed b. Tulun es-Salihi ed-Dimaşki, *İ'lamü'l-Vera Bimen Vulliye Naiben mine'l-Etrak bi-Dimaşki'ş-Şam el-Kübra*, (nşr. Muhammed Ahmed Duhman), Dimaşk, 1963, s. 228; Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut, 1982, s. 35-36
[347] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı TarihiII*, Ankara, 1983, s. 308
[348] Feridun M. Emecen, "Canbirdi Gazali", *DİA*, VII, s. 142
[349] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı TarihiII*, s. 308

Gazalî'yi ikinci bir mağlubiyete daha uğrattı. Bunu müteakip, yetişen Ferhad Paşa kuvvetleri de beraber olmak üzere, son bir çarpışmada tekrar mağlup edilen Gazalî'nin başı kesilerek İstanbul'a yollandı[350]. Bu olaydan sonra Şam beylerbeyiliğine Anadolu beylerbeyi *Ayas Paşa* getirilirken, *Kudüs*, *Gazze* ve *Safed* sancakları da ifrâz edilerek her birine sancakbeyi tayin edildi.

Gazalî isyanından sonra müstakil hale gelen Safed sancağına, Çavuş Sinan Bey Sancakbeyi olarak atandı[351]. Fakat bu zamanda hazırlanan, kaza taksimatında Safed, Nablus ve Gazze görülmemektedir[352]. Hâlbuki liva taksimatında Safed ve Gazze'den bahsedilmektedir. Bu durumda Safed ve Nablus'u idarî bakımdan bir birim kabul etmek gerekir. Zira 1526 yılı icmal kayıtlarını içeren tahrir defterinde (TD 132), Safed ve Nablus tek sancak olarak ifade edilmiş ve XVI. yüzyılın ortalarına kadar da bu durum devam etmiştir.

1526 yılına gelindiğinde Safed sancakbeyliği görevini Hacı Bey'in yürüttüğünü görmekteyiz[353]. 1520 yılından 1545 yılına kadar Safed Sancakbeyliği görevini kimlerin yürüttüğü hakkında bir fikrimiz yoktur. Fakat 2 numaralı Timâr Ruznamçe ile 1025 numaralı Tapu Tahrir defterlerindeki kayıtlardan hareket ederek 1536 yılında Safed ve Nablus sancakbeyliği görevini Kasım Bey'in yürüttüğünü söyleyebiliriz[354].

1545 yılına gelindiğinde Pîrî Paşa yönetimindeki Şam beylerbeyiliğinde yeni bir idarî düzenleme içine giren Osmanlı Devleti, Safed ve Nablus'un her birini müstakil sancak haline getirmiştir[355]. Yapılan bu düzenlemeyle Safed sancağı Behram Bey'e, Nablus sancağı ise Melek Mehmed Bey'e tevcih edilmiştir[356].

Safed Sancağı 1550 yılında Hasan Bey'in[357], 1555 Aralık'ı ile 1556 Temmuz'una kadar sekiz ay içerisinde ise sırasıyla Mustafa Bey[358], Ahmed Bey[359] ve

---

[350] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı TarihiII*, s. 308
[351] *Kanunname-i Sultan Süleyman Han*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, nr. 1969, varak 121[a]
[352] *Kanunname*, varak 115[b]
[353] *BOA, TD, 132*, s. 22
[354] *BOA, DFE.RZ, 2*, s. 661; *BOA, TD, 1025*, s. 63
[355] Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı", *FÜSBD*, 13/1, Elazığ, 2003, s. 360
[356] *TSA, E. 12321*, s. 84
[357] Feridun Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler-Türk Tarih Belgeleri DergisiXIX/23* (Ankara, 1999), s. 72-73
[358] *BOA, MD, 2*, s. 125, 160, 162; *BOA, DFE.RZ., 7*, s. 501
[359] *BOA, MD, 2*, s. 45/407-408; *BOA, DFE.RZ., 7*, s. 474-475

Rıdvan Bey'in[360]yönetimine bırakılmıştır. Bu kadar kısa bir süre içinde üç sancakbeyinin göreve getirilmesi, sancak dâhilinde bir sorun olduğunu göstermektedir. Diğer yandan ilgili dönemin kayıtlarını içeren 300 numaralı tahrir defteri incelendiğinde, 1548 yılı tahririni içeren 72 numaralı defterin kayıtlarından hem nüfus olarak hem de gelir olarak daha az miktarları ifade etmektedir. Dolayısıyla sancak dâhilinde nüfus hareketliliğinden bahsetmek de mümkündür.

1565 yılında ise Safed, Mehmed Bey'in[361] idaresinde bulunuyordu. 1568'de Ahmed Bey[362], yine 1568'de Mehmed Bey[363], 1572 yılında Mahmud Bey[364], 1575-1576'da Mehmed Bey[365], 1582 yılında Hasan Bey[366] ve 1584 yılında ise Hüseyin Bey[367] sancakbeyi olmuşlardır. Bu yıllarda Safed sancağı dâhilinde Arap aşiretlerinin hareketliliği dikkat çekmektedir. Mühimme kayıtlarına yansıyan isyan[368], köy basma[369], 'Uyun et-Tüccar'a ve çevresine yapılan baskınlar[370] ile Akka iskelesinden bölgeye silah sokulması[371], bölgede izinsiz silah üretimi ve silah alım satımı[372] gibi faaliyetler, sancağın huzurunu bozmuştur[373]. Sadece Müslümanlar arasında değil Yahudiler içinde de huzursuzluk olduğunu, Safed Yahudilerinin kendi içlerindeki hırsız ve haramzadeleri şikâyet etmelerinden öğreniyoruz[374]. Bu durum yerel beylerden biri olan Fureyhoğlu Mansur'un 1584'te sancak yönetimine tayiniyle neticelenmiştir[375]. Aynı zamanda

---

[360]*BOA, MD, 2*, s. 45/407-408, *BOA, DFE.RZ., 7*, s. 510

[361]*BOA, MD, 6*, s. 536/1165; *BOA, DFE.RZ., 33*, s. 386-387; *BOA, MD, 14-1*, s. 77/99; Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, 2000, s. 134

[362]*BOA, MD, 7*, s. 708/1945

[363]*BOA, MD, 7*, s. 722/1982

[364]*BOA, DFE.RZ., 39*, s. 48

[365]*BOA, DFE.RZ., 43*, s. 186; *BOA, MD, 26*, s. 147/383-384. Bu hükümde Mehmed Bey ayrıca Şam Emirhacı olarak görevlendirilmiştir.

[366]*BOA, MD, 46*, s. 181/373; *BOA, MD, 46*, s. 183/380

[367]*BOA, MD, 50*, s. 29

[368]*BOA, MD, 46*, s. 228/501; *BOA, MD, 21*, s. 53/130. 1573 yılında baş gösteren isyan sadece Safed'de değil çevredeki sancaklarda da etkili olmuştur. 'Aclun, Leccun ve Nablus isyanın etkili olduğu diğer yerlerdir (*BOA, MD, 25*, s. 108/1198).

[369]*BOA, MD, 33*, s. 202/409

[370]*BOA, MD, 46*, s. 182/373; *BOA, MD, 46*, s. 180/372 Hükümlerde fesadatın giderilmesi için gerekirse Şam Yeniçerilerinden yeteri miktarda yardım alınabileceği de kaydedilmiştir.

[371]*BOA, MD, 33*, s. 159/316.Akka iskelesine getirlen silahlar ikişer üçer altına Araplara satıldığından, sancakta Yeniçeri, zü'emâ ve erbab-ı timâr olanlardan başka kimlerde silah bulunduğunun tespit edilmesi istenmiştir.

[372]*BOA, MD, 46*, s. 368/854; *BOA, MD, 37*, s. 154/1815

[373] 1576 yılında sancakbeyi olan Mehmed Bey'in gönderdiği bir yazıda halka (reaya ve beraya) zulüm edildiği kayıtlıdır(*BOA, MD, 28*, s. 133/266). Görevlerini kötüye kullanan İbrahim ve Kadı muhzırı olan Ahmed'in sıkıntıya sebep olduğu, yapılan şikâyetler üzerine durumun tetkik edilmesi istenmiştir(*BOA, MD, 28*, hüküm:312).

[374]*BOA, MD, 22*, s. 276/556

[375]*BOA, MD, 68*, s. 45; *BOA, MD, 70*, s. 152, 156; *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 165

Emirhaclık[376] görevini de yürüten Fureyhoğlu Mansur ile ailesi, bu görevi 1593 yılına kadar ellerinde tutmuşlardır[377]. Osmanlı Devleti bölgeye yerel beyleri atayarak istikrarsızlığın önüne geçmeye çalışmıştır. Zira bölgede etkin olan ailelerden Fureyhoğulları, Şihaboğulları, Maanoğulları, Şerafeddinoğulları ve Tarabayoğulları daha önceleri isyan etmiş bulunuyorlardı[378].

1595'te Ali Bey'in[379] uhdesine bırakılan Safed sancağı, daha sonra Ma'anoğlu ailesinin tasarrufuna terk edilmiştir. Fakat bu yerel ailelere yönetimi teslim etmek istikrarsızlığı engellememiş, sonuç olarak devlet, 1614'te yeni bir düzenlemeyle Sayda, Beyrut ve Safed'i birleştirerek bir eyalet teşkil etmek zorunda kalmış[380] ve yönetimine de Hasan Paşa'yı tayin etmiştir[381].

3.1.2. Alaybeyi (Mîralây)

Bir sancakta sancakbeyinden sonra askerî kuvvetlerin en yetkili kişisi alaybeyi idi. Alaybeyi serbest dirlik tasarruf edip sancaktaki timârlı sipahilerin komutanlığını yürütürdü. Sancakta bulunan sipahilerin istekleri de dikkate alınarak beylerbeyi veya sancakbeyi arzıyla tayin edilen alaybeyi, yine beylerbeyi veya kadının arzı ile azledilirdi[382]. Alaybeyi, hizmetinde bir yararlılık görüldüğü takdirde, beylerbeyi arzıyla maaşına terakki yani zam elde edebilirdi. 1525 yılı kayıtlarını içeren icmal defterine göre Safed sancağının alaybeyi İsa Bey'dir. İsa Bey bu tarihte 21.883 akçe zeâmet tasarruf ediyordu[383]. 1536 yılında Safed alaybeyi Mahmud Bey olup 21.175 akçelik zeâmeti tasarruf ediyordu[384]. 1548 yılında bu makamda yine Mahmud Bey bulunuyordu[385].

1555 yılında Safed alaybeyi Ali Bosna olup 27.000 akçelik bir zeâmet gelirine sahipti[386]. 1570 yılında Safed Alaybeyi Ali Bey 40.654 akçeye mutasarrıf iken[387], 1595

---

[376]*BOA, MD, 68*, s. 45/92
[377]*BOA, MD, 73*, s. 461
[378]*BOA, MD, 46*, s. 393-394; *BOA, MD, 46*, s. 44
[379]*TKA, TD, 312*
[380]*BOA, MD, 80*, s. 141
[381]Feridun Emecen, "Fahreddin Ma'noğlu", *DİA*, XII, s. 80;Uriel Heyd, *age*, s. 48. XVII. yüzyılın ilk yarısında Safed yöneticileri için bkz. Enver Çakar, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti (İdarî Taksimat-Eyalet ve Sancak Yöneticileri), *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, I/2, Elazığ, 2003, s. 41-60
[382] Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul, 1969, s. 50
[383]*BOA, TD, 132*, s. 8
[384]*BOA, TD, 1025*, s. 64
[385]*TKA, TD, 72*
[386]*BOA, TD, 1039*, s. 6

yılında alaybeyi olan İbrahim Bey ise 24.999 akçelik bir zeâmeti tasarruf ediyordu[388]. Dikkat edilirse alaybeylerinin maaşlarında belirgin bir farklılık göze çarpmaktadır. Bunun asıl sebebi alaybeylerinin kıdem farklılığıdır.

3.1.3. Çeribaşı (Ser'asker)

Çeribaşı, sipahi, müsellem, voynuk, evlâd-ı fatihân veya bunlara eşdeğer askerî teşekküllerin zâbitlerinden birinin adıdır[389]. Ser'asker olarak da bilinen çeribaşı, sancakta alaybeyinden sonra en yüksek rütbeli subay olup serbest dirlik tasarruf ederdi[390]. Çeribaşının vazifesi, memur olduğu yerlerin asayişini temin etmek, sefer sırasında ve muhafazalarda gereken askerleri çıkarmak ve savaşın sona erdiği senelerde de iktiza eden muâfiyetleri tahsil eylemekti[391]. Çeribaşılar sancağın bir nahiyelik bölgesinin âmiri konumunda idiler[392]. Fakat bu sorumluluk sahasının idari bölünmelere göre şekillendiğini söylemek zordur. Zira 5 nahiyesi bulunan Safed'de 1525 yılında sadece 1 ser'asker bulunuyordu. Bu tarihte Taberiye nahiyesinde timâr tasarruf eden Arnavud Ali adlı çeribaşına, 5.999 akçelik bir timâr tevcih edilmiştir[393].

1536 yılında 2 ser'asker kaydı bulunmaktadır. Şakif ve Tibnin ser'askeri olarak kaydedilen Cafer[394] ve Taberiye'de timâr tasarruf eden Hacı Ali[395] 5999 akçe tutarında birer timâr tasarruf ediyorlardı.

Safed'de 1555 yılında 3 ser'asker bulunmaktaydı. Hüsrev Paşa'nın adamlarından olan Ferhad Çeribaşı, 12.100 akçe timâr tasarruf ederken[396]AkkaSer'askeri Ali 10.000 akçe[397], Taberiye Ser'akeri Kulı da 5999 akçe timâra mutasarrıf idiler[398].

1570 yılında Safed sancağında Kara Ahmed[399], Derviş[400], Ferhad[401] ve Kulı[402] adlarında 4 çeribaşı bulunuyordu. Bunlar sırasıyla 6.320, 10.000, 6.150ve 2.890 akçe tutarında birer timârı tasarruf ediyorlardı.

---

[387]*BOA, TD, 559*, s. 160, 282, 327
[388]*TKA, TD, 312*, s.7
[389] M. Z. Pakalın, *OTDTS*, I, s. 353
[390] Abdülkadir Özcan, "Çeribaşı", *DİA*, VIII, s. 270
[391] M. Z. Pakalın, *OTDTS*, I, s. 353
[392] A. Özcan, "Çeribaşı", s. 270
[393]*BOA, TD, 132*, s. 28
[394]*BOA, TD, 1025*, s. 83
[395]*BOA, TD, 1025*, s. 100
[396]*BOA, TD, 1039*, s. 8
[397]*BOA, TD, 1039*, s. 13
[398]*BOA, TD, 1039*, s. 29
[399]*BOA, TD, 559*, s. 173

Dolayısıyla, çeribaşıların, sorumluluk sahalarının, bulundukları nahiyelerle sınırlı olmadığı, çevre nahiyelerle de alakadar olduklarısöylenebilir.

3.1.4. Subaşı

Subaşı, beylerbeyi ve sancakbeyinin kendi yönetim bölgesindeki güvenliği sağlamakla mükellef kişi olup, yönetimde ayrı bir yeri vardı. Subaşı, Osmanlı Devleti'nin klasik çağı boyunca doğrudan merkezden atanan, idarî ve askerî görevleri olan bir örf mensubu iken, sonraları beylerbeyi ve sancakbeyi tarafından atanan bir hizmetli durumuna gelmiştir[403]. Subaşılar, timâr sahibi olup bulundukları bölgede asayişi sağlama vazifesi görüyorlardı. İdarî bakımdan sancakbeyine bağlı bir alaybeyinin emri altında bulunurlardı[404]. Subaşılar, bir bölgenin askerlerine komuta ettiği gibi aynı zamanda orada sultanın naibi konumunda idiler[405]. Bunlar, Zaimü'l-vakt olarak da biliniyorlardı.

Subaşılık sadece şehir yönetimiyle ilgili bir kurum değildi. Zira sancak sınırları dâhilinde kalan topraklar, bir yandan kazalara ayrılırken diğer yandan da subaşılıklara ayrılmıştı. Sancakbeyi, sancak dâhilindeki bu subaşılıklardan her birine kendi adamlarını atardı. Bu arada en kalabalık yer olan şehir için de bir subaşı görevlendirirdi. Subaşılar, sancakbeyinin durumu bir mektupla kadıya bildirmesi ve bunun sicile kaydedilmesi ile tayin edilmiş olurlardı[406].

Subaşının başlıca görevleri, bâd-ı hevâ üst başlığında toplanan cürm-i cinâyet, niyâbet, resm-i arûsâne gibi vergileri toplamak, genel güvenliği sağlamak ve kadı hükümlerini uygulamaktı[407].

Serbest olmayan köylerin asayişi sancakbeyinin tayin ettiği sancak subaşısı tarafından sağlanırdı. Sancakbeyleri her kazaya birer toprak subaşısı, köylere ise köy subaşıları gönderirdi. Bunlar kazanın kadısı emrinde olarak sancakbeyi adına asayişi

---

[400] *BOA, TD, 559*, s. 215
[401] *BOA, TD, 559*, s. 238
[402] *BOA, TD, 559*, s. 338
[403] Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, XIII/1-2 (1955), s. 50; Y. Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", s. 666; Mücteba İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. II, Ankara, 1981, s. 1276
[404] J. H. Kramers, "Sü-Başı", *İA*, XI, İstanbul, 1979, s. 79
[405] T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I*, s. 35
[406] Y. Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", s. 666-667
[407] Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995, s. 69-70

teminle görevliydiler. Toprak ve köy subaşılarının başında Sancak Subaşısı bulunurdu[408].

Subaşının emri altında bir asesbaşı ve asesler kethüdâsı ile aseslerden ibaret bir emniyet kuvveti de vardı. Subaşılar kendilerine bağlı asesbaşı ve asesler ile birlikte hem asayişi koruyorlar hem de hâsıl olan bâd-ı hevâ resimlerini ve bazı şehir içi mukâtaa gelirlerini topluyorlardı. Genellikle serbest olmayan timârlardaki bâd-ı hevâ ve cerimeler bazı yerlerde sancakbeyi ve timâr sahibi arasında bölüşülürken, bazı yerlerde de timâr sahibine ait olmayan yarı hisse, sancakbeyi ve subaşı arasında ikiye bölünürdü[409]. Safed'de görev yapan subaşıların isimleri ve timârları Tablo-5'te gösterilmiştir.

Tablo - 5: Safed Subaşıları

1525		1536		1555	
Subaşının Adı	**Timârı**	**Subaşının Adı**	**Timârı**	**Subaşının Adı**	**Timârı**
Yusuf Subaşı	4.856	Ali Subaşı	5.999	Hamse Subaşı	9.000
Ali Subaşı	11.998	Ali Subaşı	5.950	Hüseyin Subaşı	6.599
				Hızır Subaşı	5.999

Tablo-6'da görüldüğü üzere Safed Subaşıları timâr tasarruf etmekte olup bunların timârları 4.856 akçe ile 11.998 akçe arasında değişiyordu. Safed Subaşıları içerisinde en yüksek geliri 15252te 11.998 akçe ile Ali adlı Subaşı, en az geliri ise aynı tarihte 4.856 akçe ile Yusuf Subaşı tasarruf ediyordu.

3.1.5. Çavuş

Çavuşlar[410] timâr erbabından olan bütün devlet büyüklerinin, sancakbeyi ve beylerbeyilerin hasları ile alaybeyleri ve benzerlerinin dirliklerini teşkil eden yerler kanununca serbest kaydını taşıdıkları için, bunların her türlü idaresini ve asayişini yürütme yetkisinde olan görevlilerdi[411]. Ayrıca, bunlar fermanların yerine ulaştırılması,

[408]Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, s. 89-90
[409] H. İnalcık, *Sancak-i Arvanid*, s. XXVIII
[410] Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Fuad Köprülü, "Çavuş", *İA*, III, s. 362-369; Ümit Koç, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı", *FÜSBD*, XII/2, Elazığ, 2002, s. 395-420
[411] M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, s. 116

fermanın gereğinin yerine getirilmesi ve cezaların infazı hususları[412] ile suç olaylarının teftişinde de yetki sahibi idiler[413].

Dergâh-ı âlî çavuşları olarak anılan Dîvân-ı Hümâyûn çavuşları, orduda nizam ve intizamı sağlamakla görevliydiler. Çavuş oğullarına yıllık geliri 10.000 akçe olan timâr tevcih edilirdi. Ayrıca Dîvân-ı Hümâyûn çavuşları, yabancı elçilerin karşılanması, padişah ve veya veziriazam tarafından verilen bir emrin tebliği, idam hükümlerinin icrası ve gözaltında tutulan sefirlere nezaret etme gibi görevleri vardı. Bunlardan başka, Yeniçeri Ocağı başta olmak üzere Kapıkulu ocaklarında da çeşitli rütbelerde çavuşlar bulunurdu. Bunlar savaş sırasında askerin gerilemesine veya kaçmasına engel olmak için ordu etrafında elleri topuzlu süvariler olarak görev yaparlardı[414]. Safed sancağında 1525 yılında 11, 1536 yılında 20 ve 1555 yılında 9 çavuş timâr tasarruf ediyordu.

3.1.6. Solaklar

Cemaat ortalarından 60, 61, 62 ve 63. ortalara solak ortaları, bunların kumandanları olan dört yayabaşıya da solakbaşı veya sersolak denirdi. Solak ortaları yeniçeriler arasındaki dört ortadan müteşekkil hükümdar muhafız bölükleri olup cesur kuvvetli, boylu boslu, tecrübeli ve sözü dinlenir yeniçeriler arasından seçilirlerdi. Bilhassa XVI. yüzyılda seğirdin aşçıları arasından alınırlardı[415].

Kanuni Sultan Süleyman zamanında solakbaşılar hariç olarak her solak ortasında seksen nefer var iken bu sayı sonradan her ortada yüz nefere çıkartılmıştır. Solaklık mahlûl olunca Yeniçeri Ağası arz etmedikçe oraya hiç kimse verilmezdi[416].

Solaklardan bölüğe yani kapıkulu süvariliğine çıkanlar onbeş akçe yevmiye ile çıkarlardı. Suçlu olan solaklara timâr verilerek ocaktan uzaklaştırılırlardı. Bunlar, XVI. yüzyılın ortalarında onbeş bin akçelik dirlikleri tasarruf ederlerdi[417].

Safed sancağında da dirlik tasarruf eden solaklar mevcuttu. Bunlardan Çavuş Ali 13.826 akçe[418], Hüseyin de 15.096 akçe[419]tutarındaki birer timârı tasarruf ediyordu.

---

[412] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997, s. 46
[413] E. Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 84
[414] Orhan F. Köprülü, "Çavuş", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 237
[415] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara, 1984, s. 218
[416] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, s. 220, 223
[417] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, s. 225
[418] *BOA, TD, 1025*, s. 81
[419] *BOA, TD, 1025*, s. 123

3.1.7. Kale Örgütü (Dizdâr, Kethüdâ, Kale Erleri, v.s.)

Dizdâr, şehir kalesi ile ilgili her hususun sorumlusu ve kale erlerinin başbuğu olup genellikle kapıkulu askerleri arasından tayin edilirdi. Bu makam getirilen kapıkulunun ulûfesi hazineye kalır ve kendisine bulunduğu bölgeden timâr tevcih edilirdi[420]. 1555 yılında Safed kalesi dizdârı Mustafa Çavuş olup 10.734 akçe tutarındaki bir timârıtasarruf ediyordu[421]. 1570 yılında da dizdârlığı devam eden Mustafa Çavuş'un bu zamandaki timârı da 13.600 akçe idi[422]. Diğer icmal defterlerinde Safed dizdârının adının geçmemesi, zikredilen tarihler dışında bunların ulûfe aldığını göstermektedir.

Dizdâr, görevi gereği, beylerbeyi/sancakbeyi ve kadıya karşı sorumlu ve onların denetimi altında bulunuyordu. Herhangi bir başarısızlığı veya görevini suistimal etmesi halinde, bu kişilerin arzı ile azledilirdi[423]. Dizdârın en önemli görevi, kaleyi ve doğal olarak şehri korumak ve o yöreden geçecek merkeze ait hazineye kılavuzluk etmekti[424]. Ayrıca, kalede saklanan değerli eşyaların korunması, şehrin asayişi ve hapishaneden sorumlu olmak gibi çok çeşitli vazifeleri de vardı[425]. Dizdârın emrinde kale erleri veya mustahfızân ve azebân denilen ulûfeli askerler bulunurdu[426]. Dizdârlar merkezden beratla tayin edilirlerdi[427].

Kalede bulunan kethüdâ ise dizdârın her işte yardımcısıydı. Kale erlerinin dirlik ve düzeninin sağlanmasında yetkisi ölçüsünde sorumluluk sahibidir[428]. Kale erlerinin bölükleri ve bölükbaşıları vardı. Bir bölükbaşılığın herhangi bir sebeple mahlûl kalması halinde kale erleri arasından biri terfi ettirilerek bu göreve tayin edilirdi[429].

3.1.8. Şehir ve Mahalle Kethüdâları

Halkın arasında devlet işlerine yardımcı olan kişi anlamına gelen Kethüdâ, mahallelerde, köylerde, şehirlerde ve konargöçer topluluklar içerisinde, halkın önderi,

---

[420] Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 78
[421] *BOA, TD, 1039*, s. 11
[422] *BOA, TD, 559*, s. 176, 209, 338
[423] Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 79
[424] Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *OndokuzMayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1, Samsun, 1987, s. 153
[425] Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, IX, s. 481
[426] M.Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 48
[427] Y. Oğuzoğlu, "Dizdar", s. 481
[428] M.Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 48
[429] E. Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 88

temsilcisi demekti[430]. Her Osmanlı şehrinde, şehir halkını hükümet nezdinde temsil eden bir şehir kethüdâsı bulunurdu. Yerine getirdiği görevler bakımından, o dönemin belediye başkanı hükmündeydi. Gerçi kadı, bulunduğu kazanın aynı zamanda bir nevi belediye meclisi başkanı durumunda ise de, pratikte şehir işlerinin çoğunu şehir kethüdâsı yerine getirirdi[431].

Şehir kethüdâsının atanması, şehir ileri gelenlerinin ve halkın üzerinde ittifak ettiği bir kişinin hükümete teklif edilmesi ile olurdu. Halkın tercih ettiği bu kişi sancakbeyi tarafından merkeze arz edilir ve merkez tarafından verilen bir berât-ı hümâyûn ile atama işlemi tamamlanırdı. Seçilen kişinin halk tarafından sevilen ve sayılan birisi olmasına dikkat edilirdi. Şayet şehir halkı kethüdâsından memnun kalmazsa, sancakbeyi vasıtasıyla bu husus merkeze bildirilerek yerine bir başkasının atanması talep edilirdi[432].

Şehir kethüdâsı, şehre gelen mübaşir ve ulak gibi resmî görevlilere hizmet etmek, barınma ve beslenmelerini sağlamak, bir şehirden başka bir şehre gidecek olan üst seviyedeki yöneticilerin yol boyunca ihtiyaçlarını karşılamak, sefere çıkan askerî birliklere gerekli zahireyi temin etmek gibi idarî görevlerinin yanı sıra vergilerin tevzi ve taksim edilmesi, mahallelerde kimin ne kadar vergi vereceği, kimin muâf olduğunun tespiti gibi bir takım malî görevleri de yerine getirirdi[433].

Şehir kethüdâsının yanı sıra her mahallenin de bir kethüdâsı vardı[434]. Reis olarak da bilinen bu kethüdânın başlıca görevi kendi mahallesinin düzenini sağlamaktı. Şehir kethüdâsına bağlı olarak çalışan mahalle kethüdâları, asayişin sağlanması konusunda mahalle bekçileriyle işbirliği yaparlardı[435].

3.1.9. Esnaf Yöneticileri, Muhtesip ve Pazarbaşı

Osmanlı şehirlerinde sanayi dalındaki üretici kesim, kendi iktisadî, idarî ve sosyal hizmetleri faaliyetlerini düzenleyen bir teşkilat yapılanmasına sahip bulunuyorlardı. Safed'de de durum bundan pek farklı değildi.

---

[430] T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I*, s. 39
[431] M.Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 49
[432] M.Ali Ünal, göst. yer
[433] Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s. 158-159
[434] Safed'de 1595 yılında el-Vata mahallesinde, bir mahalle kethüdası bulunuyordu (bkz. *BOA, TD, 686*, s. 17).
[435] M.Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 50

Esnaf teşkilatları öncelikle, kendi üyelerinin meslekî etkinliklerini denetlemekle yükümlüydüler. Bu aşamada üretim süreci boyunca ürünün kalitesini gözetim altında tuttukları gibi, fiyatların belirlenmesinde de rol oynarlardı. Bunun dışında teşkilata üye olanlar arasındaki uyuşmazlıklar ve müşterilerle yaşanan anlaşmazlıklarla da ilgilenirlerdi. Diğer yandan aynı mesleği icra edenlerin çarşının veya şehrin belirli bir bölümünde toplanmasından ötürü, bulundukları bölgedeki düzeni sağlamak da dâhil, idarî nitelikte bir etkinlik de yürütüyorlardı[436].

Her esnaf teşkilatının başında, devlet yöneticileri ile esnaf arasında veya esnafın birbirleriyle aralarındaki ilişkileri düzenleyen bir yönetici (şeyh veya reis) ile bunlara yardımcı olan yiğitbaşılar bulunuyordu. Yiğitbaşılar esnaftan ticarî kurallara uymayanları, kötü mal satanları, suçunun çeşidine göre, ya mahkemeye götürü ya da dayak ile cezalandırırdı[437].

Esnaf yöneticilerinin belirlenmesinde temel yol seçimdi. Esnaf, kendi mesleğinden olup beğenip güvendikleri birini seçer, daha sonra seçim sonucunu mahkemeye bildirerek berat için ilamın yazılmasını talep ederdi. Padişahın seçimi tasdik etmesi ve sonucun ilgili mahkeme tarafından Sicill-i Mahfûz'a kaydedilmesiyle atama tamamlanmış olurdu[438]. Seçimde takip edilen diğer bir yol ise atama ve feragat usulüdür. Bazı durumlarda bir esnaf yöneticisi, kendi isteğiyle yöneticilikten vazgeçip görevini erbâb-ı istihkâk'dan olan birisine ferağ edip elindeki atik beratı da mahkemeye verirdi. Kadı, durumu merkeze bildirerek ferağ edilen kişinin atanması için berat talep ederdi.

Şehrin iktisadî hayatında söz sahibi olan görevlilerden biri de muhtesiptir. Muhtesipler, şehirlerde ticaret hayatını düzenleyici bir rol üstlenirlerdi. Muhtesibin uyguladığı kurallara hisbe adı verilmekle beraber, Müslümanların günlük hayatta birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen, şeriata dayalı kuralların toplamı demektir[439].

---

[436] André Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktay), İstanbul, 1995, s. 86
[437] M. Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 51
[438] Rifat Özdemir, "Tokat Esnaf Teşkilatı (1771-1840)", *OndokuzMayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986*, Samsun, 1988, s. 405
[439] Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 103

Her şehirde çeşitli pazarlar olup, ayrı ayrı ticarî faaliyetlere sahne olurdu. Pazarbaşılar, bu birbirinden ayrı mahiyette olan pazarları idare ederlerdi. Bir anlamda muhtesibin işini kolaylaştıran yardımcıları gibiydiler[440].

3.2. Ulemâ (Ehl-i İlm)

3.2.1. Kadı

Her kaza idaresinin başında en büyük sivil ve adlî âmir olarak Kâdı bulunuyordu. Osmanlı merkeziyetçi idaresinin esasını, birer kazayı idare eden bütün kadıların hiçbir vasıta olmadan doğrudan doğruya Divân'a bağlı olmaları ve oradan emir almaları teşkil etmektedir. Sefer halindeki ordu ve askerî müesseselerin personel muamelatı hariç, devletin bütün müesseselerinin işleyişinin kadıların murakabe ve nezaretleri altında olması, kadının Osmanlı idaresindeki birinci planda gelen önemini izah eder[441]. Kısaca Osmanlıların ilk devirlerinden şer'î mahkemelerin ilgasına kadar, divân ve huzur mahkemeleri ayrı tutulursa, kazâ yetkisi kadılara havale edilmiştir[442].

Kadı olabilmek için sahn medreselerinden çıktıktan sonra Bağdat, Kahire, Konya, Bursa gibi yerlerin kadıları yanında danişmendlik yani staj devresi geçirmek gerekiyordu. Kadı adayı, 3-5 yıl veya daha fazla olabilen danişmendlik süresini bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek bir sene kadar da mülazemet süresini doldurur ve ancak bundan sonra bir yere kadı olarak atanabilirdi[443].

Kadıların tayini mutlaka padişah beratıyla olur, tayin, yol ve nakil işlemlerini Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin daireleri yapardı. Bunun için de kadının mesleğe intisabında bu dairelerden birini seçmesi gerekirdi. Dairelerde işlemler rûznâmelere işlenir ve artık kadıların meslekteki özlük işleri bu büroda yürütülürdü[444]. Kadıların özlük işleriyle Anadolu ve Rumeli kazaskerleri ilgilenirdi. Her kazaskerlik makamı kendi bölgelerindeki ilmiye sınıfının tayin, nakil ve azil gibi özlük işlerini rûznâmeye kaydederdi ki, bu iş için tutulan deftere akdiye yani kadılar defteri denirdi[445]. Eğer bir kadının tayini bu deftere işlenmemişse elindeki berat hükümsüz olup iptali gerekirdi[446].

---

[440] M. Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 51
[441] M. Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 48
[442] Ebül'ulâ Mardin, "Kadı", *İA*, VI, İstanbul, 1977, s. 45
[443] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, s. 97-98
[444] İlber Ortaylı, "Kadı", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 70
[445] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 87-88
[446] Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 81-84

Kadılıklar, büyük ve küçük kazalarda sancak ve eyalet olmak üzere başlıca iki sınıftı. Kaza kadısı tayinleri divân-ı hümâyûn içtimalarının haftada dört gün devamı esnasında ve arz günü denilen günde kazaskerlerin padişaha arzıyla olurdu. Yani tayin edilecek Anadolu kadılarından ise onu Anadolu kazaskeri, Rumeli'den ise Rumeli kazaskeri elindeki defter mucebince arz ile iradelerini alırdı[447]. Kaza kadılarının görev müddeti 20 ay olup, bu müddeti dolduran kadı mâzul olarak İstanbul'a gider ve her Çarşamba günü kazasker dairesine mülazemet edip tekrar atanmak için sırasını beklerdi. Kendisinden boşalan yere ise yeni bir kadı tayin edilirdi[448].

Bir kazaya tayin edilen kadıya şer'î ahkâmı icraya mezun olduğuna dair padişahın tuğralı bir ruûs (berât) verilirdi. Bundan sonra kadı, mensup olduğu kazaskerden de bir mühürlü mektup alarak vazifesine giderdi[449].

Kadı, insanlar arasında vuku bulan dava ve tartışmalı konuları yasal hükümlere göre çözen, bu nedenle padişah tarafından atanmış kişidir. Osmanlı'da kadı doğrudan merkeze sorumlu ve ona muhataptır. Osmanlı Devleti'nde yargı kuvvetinin en önemli birimi kadıdır[450]. İslamî kanunların tatbiki kadılara tevdi edilmiştir. Kadılar esas itibariyle dini mevzuatı temsil ettiklerinden, örfî kanunlarda bunlara dayandığından, hiç olmazsa, bunlara aykırı olmaması gerektiğinden, bütün bu mevzuatın tatbikat, icra ve kontrolü kadılara tevdi edilmiş durumdadır[451].

Kadıların görev ve yetkilerini, adlî, idarî ve beledî olmak üzere üç başlık altında inceleyebiliriz.

Kadıların asıl görevi insanlar arasında meydana gelen hukukî ihtilafları sonuçlandırmak, hukuka aykırı davranışların cezasını hükme bağlamak, verdikleri hüküm ve cezaları icra ve infaz etmektir. Fakat bunların yanı sıra kadılara dinî (imam-hatiplik), malî, idarî, eğitim öğretim gibi kazâî olmayan görevler de tevdi edilirdi[452].

Kadılar, öncelikle bir hâkim olarak bütün davalara bakarlar, adlî işleri görürlerdi. Kadıların bulundukları kazalarda şer'î ve hükmî muamelatta kendilerine verilen

---

[447]İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 105;M. Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 48
[448]İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 94
[449]İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 105
[450]Hasan Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı", *Osmanlı,*VI, Ankara, 1999, s.453
[451] Şinasi Altundağ, "Osmanlılarda Kadıların Sâlahiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961 Ankara-Tebliğler)*, Ankara, 1967, s. 344
[452] Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 68

berâtlarda gösterilen vazifeleri görüp hanefî mezhebi üzere hüküm verirlerdi. Davalar kadılar tarafından görülür ve verilen hükümler hükümete bildirilerek oranın vereceği karara göre infaz olunurdu[453]. Başlıca yardımcıları nâib, muhzırbaşı ve muhzırlar ile kâtipler olan kadı, görevlerinin büyük bölümünü mahkemede yürütürdü[454].

Genellikle *müderris* ve *ma'zul kadılar* arasından seçilen nâibler mahkeme dışındaki olayların soruşturmasında görev aldıkları gibi geceleri mahkemede nöbetçi olarak da kalabiliyorlardı. *Muhzırbaşı,* bir çeşit kolluk gücü olup, yanındaki muhzırlarla ya gerekli kişileri mahkemeye çağırırlar ya da nâib ile birlikte mahkeme dışında yapılan keşif ve soruşturmalarda hazır bulunurlardı. Muhzırbaşılık, genellikle taşrada görevlendirilmesi gereken kapıkullarına verilir ve bunlara timâr tevcih edilirdi[455]. Kâtipler ise güzel yazı yazan, dürüstlüğü ve bilgisi ile tanınan kişiler arasından kadı tarafından seçilirdi[456]. Kâtipler, mahkemeyi ilgilendiren yazışmaları yürütürlerdi. Merkezden, beylerbeyiden ve diğer resmî makamlardan kadıya gelen yazılar ve davalara ait siciller, sicill-i mahfûz denilen deftere kaydedilir, vakfiye, ıtakname, hüccet vb. belgeler kâtipler tarafından usulüne uygun biçim ve üslupta düzenlenirdi[457]. Ayrıca *mukayyid, mahkeme imamı, kethüda, çukadar, feth-hân* gibi görevlilerde vardı[458].Yine her kaza merkezinde bulunan bir müftü, fetva makamı olarak kadıya adlî vazifesinde yardım ederdi[459].

Kadılar, mahkemelerde davalara baktıklarında, dürüstlüğüne herkesin itimat ettiği o şehrin ahalisinden beş altı kişi celselerde daima müşahit olarak bulunurlar (şuhudu'l-hal) ve kâtipler tarafından Şer'iyye Sicili denen defterlere geçen hüccet suretlerinin altını imza ederlerdi. Yani bu kişiler bir tür jüri oluşturuyorlardı. Büyük davalarda veya siyasi mahiyette olanlarında bu jürinin kadrosu geniş tutulur ve bazen 30-40 kişi bile mahkemeye iştirak ederlerdi[460].

Kadıların bir başka vazifesi de idarî işlerle ilgilidir. Kadıya bu hususta hükümetçe ferman gönderilir ve o da gereken cevabı bizzat kendisi hükümete arz

---

[453]İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 108-109
[454]Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *OndokuzMayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* S.1, Samsun, 1986, s. 151
[455]E. Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 98
[456]Y. Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", s.151-152
[457]Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 85
[458]R. Özdemir,*XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara,* s.185-200
[459]M. Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 49
[460]M. Akdağ, göst. yer; aynı yazar, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, s. 100

ederdi. Kadılar bulundukları şehir ve kasabaların inzibatı mahalli ve askerî sınıfına bırakılmıştı. Zahire ve amele tedariki, hayvan sevki, menzil emirleri, asker toplanması, iktisadî işler, hep kadılar tarafından görülürdü[461]. Diğer yandan asayiş amiri de kadı idi. Bu hususta kendisine bir subaşı ve onun emrinde bulunan asesbaşı ile asesbaşının emrindeki asesler yardım ederlerdi.

Kadının üçüncü vazifesi ise şehir veya kazanın belediye reisliği idi. Bu hususta da kendisine yardım edecek memurları vardı. Bunlar, muhtesip, pazarbaşı, esnaf yiğitbaşıları, çöp subaşısı ve mimarbaşı idi. Narh tespiti suretiyle fiyatların keyfiliğini önlemek, satışları kontrol etmek ve hükümete ait kazanç vergilerini toplamak gibi işleri kadı hep muhtesip vasıtasıyla idare ediyordu[462]. İhtisab işinde çalışan başka görevlilerde vardı ki bunlardan biri de terazibaşı idi. Terazibaşı haksız bir iş yaptığında kadı tarafından sorgulanır ve suçlu bulunursa görevinden azledilerek cezalandırılırdı. Çöp subaşısı da temizlik işlerine bakar ve bu hususta kadılardan emir alırdı[463]. Mahkeme personelinin görevinde gösterdiği ihmaller, cezalara çarptırılmalarına sebep olurdu. Mesela, Safed mahkemesinde görevinde ihmali görülen Kasım, Kıbrıs'a sürülmüştür[464]. Yine İbrahim ve Kadı Muhzırı olan kardeşi Ahmed'in görevlerini suistimal ettikleri gerekçesiyle, durumun tetkik edilmesine karar verilmiştir[465].

Her eyalet ve sancakta XVI. yüzyıl sonlarına kadar toprak kadısı ismiyle seyyar kadılıklar da vardı. Gerek devlet merkezinde ve gerek eyaletlerden tahkiki icap eden bir iş toprak kadıları vasıtasıyla tahkik ve teftiş olunurdu. Bunlar, köylülerin sancakbeyi, alaybeyi, subaşı, zeâmet ve timâr sahipleri tarafından herhangi bir haksızlığa uğradıkları zaman eyalet ve sancak kadılarına ve Divân-ı Hümâyûn'a yaptıkları şikayetleri tahkik edip icap ederse kendilerine verilen emirlerle davalar da bakarlardı[466]. Mesela, Maanoğlu, Şerafeddinoğlu ve Tarabay'ın bazı adamalarının tüfek istihsal edip isyan etmeleri üzerine, toprak kadıları marifetiyle bunların yakalanıp cezalandırılması, kendi hallerinde, suçsuz olanların tespitinde ise dikkatli davranılması istenmiştir[467].

---

[461] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 109
[462] M. Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 49
[463] M. Akdağ, göst. yer
[464] *BOA, MD, 19*, s. 156/329
[465] *BOA, MD, 28*, hüküm: 312
[466] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 126
[467] *BOA, MD, 46*, s. 44/89

3.2.2. Müftü

Osmanlılarda dört ehl-i sünnet mezhebinden hanefî fıkhı üzerine kendisine sorulan umumî ve hususî şer'î ve hukukî meselelere ait dinî hükümlere uyarak karar veren kişiye müftü ve verilen karara da fetva adı verilmiştir[468].

Bir kazada müftülük vazifesi, o kazanın tanınmış bir müderrisine yine padişah tarafından tevcih olunmakla beraber, resmî bir vazife sayılmıyordu ve müftü olan müderris esas vazifesi olan müderrisliğine devam edebiliyordu[469]. Müftülük hizmetine ait ayrı bir maaş mevcut değildi ve verdikleri fetvalar karşılığında fetva alan şahıs kendilerine muayyen bir resim öderdi. Her kazanın müftüsü aynı zamanda orada bulunan bütün imam, hatip, müderris gibi ilmiye mensuplarının kethüdâsı yani bir anlamda derneklerinin reisi idi ve bu meslek mensuplarının kendi aralarındaki ufak tefek ihtilafları da hallederdi[470].

3.2.3. Müderrisler

Müderris her şeyden önce takva sahibi, salih ve zeki bir kişi olmalıydı. Belirtilen ahlakî nitelikler yanında tefsir, hadis, usul, furu' gibi dini ilimlere, lügat, sarf, nahiv, meani, beyan vs. edebi ilimlere, bunları öğretebilecek derecede vakıf olmalıydı.

Fatih ve Kânûnî'nin sistemleştirdiği medreselerden sonra Müderrislik şu yöntemle elde edilmekteydi: Osmanlı medrese teşkilatında *Hâric* ve *Dâhil* derslerini gören talebe, *Sahn-ı Semân* veya *Süleymaniye* seviyesinde belli bir öğretimden sonra, müderrislik yapabileceğini gösteren diploma anlamına gelen *icâzet*[471] alırdı. Kazaskerin belirli günlerde toplanan meclislerine devam ederek *matlab* adı da verilen *ruznâme*'ye *mülazemet* dönemini geçirmek üzere *mülazim* olarak kaydedilirdi. Mülazemete, *İ'âdeten*[472], *Vefâttan*[473] ve *Müstakil arzla*[474] geçilebilirdi[475].

---

[468] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 173
[469] M. Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 49
[470] M. Akdağ, göst. yer
[471] Danişmendliğin son kademelerinde mu'idlikten sonra sıkı bir imtihandan geçen talebelere, icazetname ve temessük denilen diploma verilirdi. Bu belgelerde öğrencinin okuduğu dersler ve hocaları yazılır, sonra da icazetnameyi veren hocanın adı kaydedilir ve onunda hocalarının silsilesi sayılarak meşhur bir âlime dayandırılırdı. Henüz mu'idliğe kadar çıkmamış öğrencilerin de bir hocanın dersini bitirdikten sonra diğer bir hocaya devam edebilmeleri için mutlaka ellerinde temessük bulunması şarttı(Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 34).
[472] Usulüne uygun olarak *danişmend* ve *mu'id* olduktan sonra mülazim olmaları
[473] Henüz mu'id olarak görevini tamamlamayan danişmendlerin son olarak bağlı bulundukları hocalarının vefatıyla mülazim olmaları

Mülazim olarak kaydedilenler, göreve başlamak için sırası gelinceye kadar beklerdi. Bu bekleme dönemine *nöbet* denirdi. İlk dönemlerde belli bir süre olmadan mülazemete geçilirken Ebussuud Efendi'den sonra bu süre yedi yıl olarak belirlenmiştir[476].

Kazaskerin atadığı müderris, elindeki beratla medresede görev almaktaydı. Kazaskerin yanında bulunan rûznâmede yazılı olmayan ve belli bir süre mülazemet etmeyen kişilerin müderrislik almaları mümkün değildi. Müderrislerin atamalarında, özellikle yer değiştirmelerde ve terfilerinde *tevkît* adı verilen, şartlara göre üç, beş, hatta yedi ay sürebilen beklemeler olabilmekteydi. Müderrisler, beklemeleri gereken sürenin dolmasıyla eski görevlerinden alınarak bir üst dereceye yükseltilebildikleri gibi (*ma'zuliyet*), kendi istekleriyle müderrislikten (*infisal*) ayrılabilirlerdi. Ancak infisal eden kimse, tekrar müderrisliğe dönmek isterse, açık yer bulunduğunda usulüne uygun olarak atamaları yapılırdı. Bazen de bu usulün dışına çıkılarak terakki sağlanır, hatta birkaç payeye bedel olarak yüksek bir payeye tayin edilirdi ki buna *tahille tarîki* denirdi. Bir müderris, bulunduğu seviyeden üst payedeki bir medreseye terakki ederken, münhal bir medrese mevcut ve başka istekli yoksa hemen tayin edilir, birden fazla istekli olursa aralarında imtihan yapılırdı. Bu imtihanlar daha çok Harice talip olanlar arasında görülmekle beraber, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri huzurunda, İstanbul'da, Zeyrek, Ayasofya ve Vefa camilerinde yazılı ve sözlü olarak iki aşamada yapılırdı[477].

Müderrisler, eğitim hizmeti sırasında istedikleri zaman ifta ya da kaza alanında görev almakta serbesttiler. Müderrislikten kadılığa geçebilirlerdi ancak bu alan değişmelerinde denklik prensibine dikkat edildiği ve belli bir düzenin getirildiği anlaşılmaktadır. Müderrisler, hangi aşamada olursa olsun yevmiyesine ve derecesine uygun bir kadılığa geçebilirdi.

Müderrislere aldıkları ücretlerin yanı sıra "taamiye " adıyla, pişmiş yiyecekler ve özellikle *selâtîn* medreselerinde, miktarlarının yıllık olarak belirlendiği hububat türü ödenekler de tahsis ediliyordu. Müderrisler, almakta oldukları en son ücret ne ise onun üzerinden emekli edilirlerdi. Şer'î özrü olmaksızın görevi terk etmesi, amirlere karşı

---

[474] Daha çok Padişah hocası çocuklarıyla Şeyhülislam çocuklarının mu'id olmadan arz ile mülazim olmaları

[475] Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of Social Research*, (Volume 1/3 Spring), 2008, s. 354

[476] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 45-46

[477] Ü. Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", s. 355

kötü davranışlarda bulunması ve sözler sarf etmesi, mu'idlik ve mülazimliği ticarî bir meta haline getirmesi gibi durumlar ise müderrislerin görevlerinden azl edilme sebepleriydi[478].

3.2.4. Vakıf Görevlileri

Medrese ve vakıfta çıkabilecek her türlü idari meselelerle *mütevelli* ilgilenirdi. Muhasebe kayıtlarının incelenmesinden *mürtezika*[479]denilen vakıf çalışanlarının sorunlarının çözümüne kadar birçok konuda sorumluluğu bulunan mütevelliler, görevleri karşılığında genelde 1-5 akçe arsında değişen yevmiye veya vakıf gelirinin bir kısmını alırdı. Mütevellilerin vakfın şartlarına göre hareket edip etmediklerini tespit etmekle yükümlü kişi ise *nâzır* idi. Nâzırın vakıfta herhangi bir tasarruf yetkisi yoktu. Bu yetki sadece mütevelliye aitti[480].

Vakfın birimlerinde görev alan kişilerin, müderrislerin, muidlerin, danişmendlerin ve vazifelilerin devam devamsızlıklarını takip eden ve gelmeyenlerin isimlerinin yanına nokta koyan görevliye *noktacı* denirdi. Gelmeyenler mütevelliye bildirilir, mütevelli ise bunların maaşlarını keserdi. Ayrıca cüzhan ve devirhanları denetleyen, her seferinde Kur'an'ın ne kadarın okunduğunu da işaretleyen (noktalayan) bir görevi de vardı[481]. Vakıflarda ayrıca bütün yazışmaları yapan, adeta mütevellinin sekreterliğini üstlenen *kâtipler*, vakıf için gerekli malların alım ve satımı ile ilgilenen *vekilharçlar*, gelirlerin muhasebesini yapan *cabiler*, ışıkları yakmak ve temizlikle ilgili işleri yapmakla görevli olan *kayyımlar*, medresenin kapısını bekleyen, danışma görevini ifa eden *bevvablar*, medresenin bütünün temizlik ve bakımından mesul olan *ferraşlar* olduğu gibi bazı medreselerde de ayrıca müstahdem, kandilci ve tuvalet bakıcısı da vardı[482].

---

[478] Ü. Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", s. 356

[479] Rızk alan demektir. İmamlar, müezzinler, kayyumlar ve diğer vazife sahipleri vakıftan aldıkları maaşla geçindikleri için bu ad verilmiştir. Bunlara ehl-i vezaif, aldıkları maaş ve tayinine vazife denirdi (M. Z. Pakalın, *OTDTS*, II, İstanbul, 1993, s. 624).

[480] Ü. Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", s. 357

[481] Bunun yanında vakıflarda, bir de noktacı-i Buhârî denilen ve Sahih-i Buhârî nüshalarının her seferinde ne kadar okunduğunu tespit etmekle yükümlü bir görevli vardır (Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Istılahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, XVII, Ankara,1983, s. 59).

[482] Ü. Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", s. 357

3.2.5. Nakibü'l-Eşraf

Hz. Peygamberin, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'dan gelen sülalesinin işleriyle meşgul olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Hz. Peygamberin torunu Hz. Hasan'dan gelen kola *Şerif*, Hz. Hüseyin'den gelen kola ise *Seyyid* deniyordu[483]. Nakibü'l-Eşraf, peygamber sülalesi mensuplarının, doğumlarını, ölümlerini bu iş için tutulan deftere geçirir, haklarını korur, adi bir işle meşgul olmaktan alıkoyar, sülaleden olan kadınların küfvî, yani kendilerine denk olmayanlarla evlenmelerini engeller ve en önemlisi sülalenin neseplerini kayıt altına alırdı[484].

Nakibü'l-Eşraf başkentte oturduğu için sancak veya kazalarda bunların temsilcileri bulunurdu. Nesepleri konusunda şüphe edilen seyyid ve şerifler takibata tabi tutulur ve başlarında bulunan yeşil sarıklarının iadesi istenirdi. Sarıkları iade etmeyenler cezalandırılardı. Seyyid ve şeriflerden birinin cezalandırılması icap ederse, öncelikle başlarındaki emirlik alameti olan yeşil sarıklı başlıkları alınarak öpülür, cezaî müeyyide uygulandıktan sonra başlık iade edilirdi[485].

1536 tahrir defterinden anlaşıldığına göre Safed sancağında Şerif aileleri yaşamaktaydı. Bu aileler tespit edebildiğimiz kadarıyla sancağın Tibnin nahiyesinde birkaç köyde ikamet etmekteydiler. 1536 yılında 'Akberü'l-Garbiye'de 3, Deyr Bata'da 1, Bassa'da 2, Kadas'ta 1 ve Mecdel Mis'de de 2 Şerif ailesi yaşamaktaydı. 1548 yılında Mecdel Mis'deki şerif hane sayısı 9'a yükselmiştir.

Diğer yandan, Safed sancağında Seyyid ve Şerifler için kurulmuş vakıflar da mevcuttu. Mesela, es-Seyyid Ebu Bekir veledi eş-Şerif Muhammed, eş-Şerifî Yunus b. Burhaneddin, eş-Şerife bintü'l-Eşrâf bintü's-Seyyid Muhammed gibi vakıflar bu tip vakıflardır.

---

[483] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 161
[484] M. Z. Pakalın, *OTDTS*, II, s. 647
[485] İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 163

İKİNCİ BÖLÜM

YERLEŞME ve NÜFUS

1. SAFED ŞEHRİ

1.1. Şehrin Genel Görünümü

Safed şehri, Kenan Dağı'nın güneybatısına düşen ufak bir tepe üzerine yerleşmiştir. Esmer ve yüksek kayalıklardan ibaret olan Kenan Dağı'nın güneybatı eteğinde bir tepe üzerindedir. Denizden yüksekliği 838 metredir ve hemen hemen dört tarafına nazırdır.

Safed kasabası ise bir taraftan Kenan Dağı'nın batı eteğinden başlayarak hafif vadiye doğru bir mil yaptıktan sonra tekrar yükselerek Safed tepesinin etrafına yayılır. Safed tepesi kuzeyinde Sur ve Merc'uyun arazilerine, güneyde Taberiye Gölü'ne ve Baysan sahasına, batısında ise Zebud ve Carmak dağlarına nazırdır[486]. Aşağısında Vadi et-Tevâhin uzanır. Güneyinde Tabor Dağı ve güneydoğusunda Karmel Dağı yükselir. Dağlardan Taberiye Gölü görülebilir. İklimi yumuşak ve sağlıklıdır[487].

Kasaba, tepe çevresinde düzgünce inşa edilmiştir. Vadiden başlayarak tabaka tabaka yükselen Safed bir anfitiyatroyu andırır[488]. Birkaç tepe üzerine kurulmuş olan şehrin farklı merkezleri vardır[489].

XIX. yüzyıl itibariyle Safed iki büyük kısma ayrılırdı. Safed'in Kenan Dağı'nda üç mahallesi vardı. Cauna'dan gelirken Safed'in görünen ilk evleri Haretü'l-Ekrad'ı teşkil ederdi. Bu kısmın orta taraflarına Haretü'l-Deyabiye ve en son kısımlarına Haretü'l-Cura adı verilirdi. Safed tepesinin en yüksek noktasında Haçlılar zamanından kalma bir kalenin harabeleri bulunduğu için buralara Araziü'l-Kal'a denirdi. Bu mahallenin etrafında zeytinlikler ve ağaçlıklar vardı. Kalenin güneyinde Haretü'l-Burc vardı. Vaktiyle burada bir burç bulunduğu için bu isim verilmişti. Bu mahalle ile

---

[486]Mehmed Behcet-Muhammed Refik Temimî, *Beyrut Vilayeti (I) Cenub Kısmı*, Beyrut, 1335,, s. 363
[487] Karl Baedeker, *Palestine and Syria with Routes through Mesopotamia and Babylonia and the Island of Cyprus*, Leipzig, 1912, s. 259
[488] M. Behcet-M. R. Temimî, *Beyrut Vilayeti*, s. 363
[489] John Lewis Burckhardt, *Travels in Syria and the Holy Land*, London, 1822, s. 317

beraber diğer üç mahalleye birden Savavin adı verilirdi. Aynı zamanda kale kısmıyla Savavin arasında bir de köprü vardı.

Şehrin güney kısmında Haretü'l-Camiü'l-Ahmer, batısında ise Haretü'l-Vata ve Haretü's-Suk bulunurdu. Safed'in dükkânları Suk mahallesindeydi. Kaleye yakın batı kısmına ise Haretü'l-Kal'a adı verilirdi. Bunlardan başka Yahudi mahalleleri vardı ve ikiye ayrılırdı. Doğuda Aşkinaziler'in ve kuzeybatıda Sefaradlar'ın mahalleleri bulunmaktaydı[490].

1.2. Mahalleler

Safed'de ikamete ayrılmış bölgelere, Anadolu'da olduğu gibi mahalle adı verilmekteydi.

Osmanlı şehirlerinde mahallenin en önemli özelliği temel yönetim birimi olmasıdır. Vergi yükümlüsü reâyâ tahrir defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına bulundukları mahallelere göre ismen yazılmış, oturdukları binaların hangi mahalle sınırları içinde bulunduğu belirlenmiştir. Mahalle halkı birbirine müteselsilen kefildir, yani mahallelerinde meydana gelen bir olayın aydınlığa kavuşturulmasında ve doğan bir zararın karşılanmasında ortaklaşa sorumludur[491].

Mahalle, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştiği şehir kesimi şeklinde tanımlanmıştır[492]. Bu yönü ile şehir sosyal bir bütün değil, mahallelerden meydana gelen bir bileşimdir[493]. Mahalleler daha ziyade dinî ve etnik gruplara göre şehrin bölgelere ayrılmasını ifade eder. Bu sayede nüfusun daha kontrollü bir şekilde idaresi de mümkün olmaktadır[494].

İslam şehirlerinde her din mensubunun kendi mahalleleri olduğu gibi, Müslümanların da kendi içlerinde Araplar, Kürtler ve Türkler gibi farklı etnik gruplar kendi mahallelerinde yaşıyorlardı[495]. Mesela, Safed'de Yahudiler kendi mahallelerinde, Müslümanlar da kendi mahallelerinde toplanmışlardı. Müslüman gruplar içerisindeki Kürtler, kendi adlarıyla anılan Ekrad mahallesinde ikamet etmekteydi. Ancak bu durumdan grupların etnik bir ayrım içinde oldukları sonucunu çıkarılmamalıdır. Zira

---

[490] M. Behcet-M. R. Temimî, *Beyrut Vilayeti*, s. 364-365
[491] Ali Murat Yel-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mahalle", *DİA*, XXVII, s. 325
[492] Ali Murat Yel-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mahalle", s. 324
[493] Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995, s. 145
[494] Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktay), İstanbul, 1995, s. 89
[495] Ira M. Lapidus, "Muslim Urban Society in Mamluk Syria", *The Islamic City*, Oxford, 1970, s. 196-197

dinî ve kabilevî bağlar nedeniyle tercih edilen bir durum olan aynı mahallede ikamet etmek bir kural değildi. Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber oturdukları mahallelere de sık sık tesadüf edilir. Mesela, 1548 yılında Ekrad mahallesinde 5 hanelik bir Samirî nüfus yaşıyordu[496]. Yine 1536 yılında Nablus'un Garb mahallesinde 7 hane Hıristiyan, Debburiye mahallesinde 32 hane Yahudi ve Cebele mahallesinde de 34 hane Musta'ribe Yahudisi ve 5 hane Efrenc Yahudisi ile 29 hane Samirî ikamet etmekteydi[497].

Safed merkezinde, 1548 yılında Ekrad mahallesinde mevcut olan, fakat sonraki tahrirlerde bu mahallede görülmeyen Samirîler istisna tutulursa, Müslümanlar ve Yahudiler ayrı ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Fakat yukarıda da değindiğimiz gibi, bu ayrım Nablus için söz konusu değildi.

Safed'de Müslümanlar, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde altı mahallede sakin iken, sonradan mahalle sayısı yediye yükselmiş ve yüzyılın sonunda yine altı mahalleye düşmüştür. XVI. yüzyılın başında Yahudi nüfusu, Yahûdiyân-ı Musta'ribe mahallesi adıyla kaydedilmiştir. Bu mahalledeki Yahudiler de *Efrenc*, *Talya* (İtalya) ve *Kanâdiye* adlı gruplardan oluşuyordu. Fakat sonraki tarihlerde mahalle sayısı on ikiye yükselmiştir. Buna paralel olarak da Yahudilerin nüfusu hem artmış, hem de grupları itibariyle farklılaşmıştır. Yahudilerin cemaat adlarından onların nereden göç ederek geldikleri anlaşılmaktadır. Buna göre Safed Yahudilerinin Portekiz ve İspanya'nın Kurtuba, Kastilya, Aragon ve Katalan bölgeleri ile Fas, Macaristan, Napoli, Sicilya, İtalya, Fransa ve Almanya'dan geldikleri anlaşılmaktadır.

Nablus'ta ise 1536 yılında altı mahalle olup bunlardan ikisi Müslüman diğerleri ise karışık nüfuslu mahallelerdi.

Tahrir defterlerine göre Safed ve Nablus'ta bulunan mahalleler şunlardır:

Safed'deki Müslüman Mahalleleri

Savavîn, Hendek, Gazzaviye, Camiü'l-Ahmer, Ekrâd, el-Vata, Sûk

Nablus'taki Müslüman Mahalleleri

es-Sariye, 'Akabe

---

[496] *TKA, TD, 72*, s. 12
[497] *BOA, TD, 1038*, s. 72, 73, 75

Yahudi Mahalleleri (Safed)

Portugal, Kurtubiye, Kastaliye, Musta'ribe, Mağaribe, Aragon ma' Katalan, Macar, Polye, Kalavriye, Sibiliye, Talyan, Alaman

Müslüman ve Gayrimüslimlerin Birlikte Yaşadıkları Mahalleler (Nablus)

ed-Debburiye, Garb, Yasmin, Cebele

1.3. Safed'in Fizikî Yapısı

Safed sancağı, beş nahiyeden oluşan bir idarî merkezdir. Nahiyeler, Şakif ve Tibnin bir kenara bırakılacak olursa, tarihleri çok erken devirlere kadar giden sosyal ve ticarî merkezlerdir. Safed şehri de özellikle Haçlılar devrinden itibaren önemli bir merkez olmuş ve bu özelliğini sonraki dönemlerde de korumuştur. Dolayısıyla şehir merkezinin fizikî dokusunu oluşturan yapılar, kale müstesna tutulursa, daha ziyade XIV ve XV. yüzyıllardan itibaren inşa edilmeye başlanmıştır.

XVI. yüzyılda Safed şehrinin fiziksel dokusunu oluşturan kale, cami, medrese, zaviye ile sosyal ve iktisadî yapılar aşağıda ayrı başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır.

1.3.1. Kale

Safed Kalesi şehrin ortasında bir tepe üzerinde inşa edilmiş ve şehir de bu tepe etrafında kurulmuştur. Antik dönemde burada Yorafas Kalesi'nden bahsedilmekle beraber bahsedilen yerin tam olarak Safed olup olmadığı belli değildir[498]. Safed Kalesi Galile bölgesindeki diğer kalelerle birlikte, Haçlıların Celile (Galilae) bölgesini işgal edip burada şatolar inşa ettikleri dönemlerde inşa edilmiş olmalıdır[499].

Safed Kalesi'nin Haçlılar tarafından kurulduğu tarih tam olarak belli değildir. Anjou Kralı Fulk tarafından Akka ve Galile arasında 1140 yılında inşa edildiği ve Safed adında müstahkem bir kale olarak ortaya çıktığı söylenir[500]. Müslüman kaynaklara göre ise 1102 yılında inşa edilmiştir. Kalenin Kral Fulk öldüğü sırada yani 1143 yılında

---

[498] David Rossoff, *Safed The Mystical City*, New York, 1991, s. 39
[499] Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, s. 531
[500] M.A.-Y., "Safed", *Encyclopedia Judaica*, XIV, Jerusalem, s. 626

mevcut olduğu bilinmektedir[501]. I. Amalric devrinde 1168'te kale Tapınak şövalyelerine verilmiştir[502].

Safed Kalesi tekrar Haçlıların eline geçebileceği endişesiyle 1220'de el-Muazzam İsa tarafından[503] yıktırılmıştır[504]. Selahaddin'in ölümü üzerine Eyyûbîler arasında taht kavgaları başlamıştır. Şam hâkimi Salih İsmail, Mısır'daki rakibi olan yeğeni Necmeddin Eyyûb'a karşı mücadele ederken Haçlılarla ittifak yapabilmek için Safed, Şakif ve birkaç yeri daha 1240'ta Tapınakçılara iade edince[505] kale yeniden müstahkem hale getirilmiştir. Marsilya Piskoposu Benedict d'Alignan tarafından başlatılan ve iki yıl kadar süren inşaat sonucu güçlendirilen kale, Şam-Akka yolunda büyük askerî önem kazanmıştır. Ayrıca bu zamanda sonra Safed, ekonomik ve idarî merkez haline gelmiştir[506].

1266 yılında Memlûk hükümdarı Baybars tarafından ele geçirilen kale takviye ettirildi ve kalenin ortasına büyük bir burç yaptırıldı. Baybars, biri kalede olmak üzere, iki cami inşa ettirdi[507] ve tekrar imar için ümeraya bölüşümler yaptı[508]. Bu çalışmalar Kalavun zamanında tamamlandı[509].

Safed Kalesi yedi dikdörtgen kule ile çevrelenmişti. Hendeğin altında yükselen kalenin dış avlusu bir patika içermekle beraber Baybars tarafından meyilli bir duvarla uzatıldı. Bunların önünde dış tarafta hendek ve uçurumla cephesi düzenlenmiş ve altı yuvarlak kule ile güçlendirilmişti. Kalenin çevresi doğal özelliğinden dolayı 170x300 metredir. Kalenin en yüksek yeri iç avlunun güneyindeki kuledir. Bu kule Memlûklar zamanında yapılmış ve 35 m çapındadır. Ayrıca erken dönem Haçlı özellikleri taşıdığı görülür. Kaynaklarda bu kulenin Haçlılar zamanında mevcut olduğu, Baybars tarafından silindirik hale getirildiği ve Kalavun zamanında da tamamlandığı ifade edilmektedir. Dimaşkî'ye göre yüksekliği 60 metre idi ve yan yana atların geçebileceği genişlikte çift sarmal formundaydı. Kule dış duvarlara doğru meyilliydi. Yekpare taş blokların

---

[501] Denys Pringle, "Safed", *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem: A Corpus*, Volume II (L-Z), Cambridge, 1998, s. 206
[502] M.A.-Y., "Safed", s. 626
[503] D. Pringle, "Safed", s. 206
[504] J. H. Kramers, "Safed", *İA*, X, İstanbul, 1966, s. 48
[505] Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhire ve'l-'Alâm*, (thk. Ömer Abdusselam Tedmurî), XLVII, Beyrut, 1995, s. 8-9
[506] Ersin Gülsoy, "Safed", *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008, s. 445-446
[507] E. Gülsoy, "Safed", s. 446
[508] Yesâr el-'Askerî, "Safed", s. 380
[509] D. Pringle, "Safed", s. 206

düzgünce yerleştirilmesiyle inşa edilmişti. Kuzeybatıdaki girişte üç metre genişliğinde kıvrım tonozlu kare bir koridor, dikdörtgen kemerli tonozla sola girintiliydi. Sağa doğru açılan koridor dönerek yükselirdi ve 2,2 metre genişliğindeydi. Kule üç katlı olup altında bir de sarnıç bulunuyordu. Sarnıç 10 metre çapında olup 11 metre yüksekliğinde bir kubbeyle kapatılmış vesarnıcın duvarları da pembe sıvayla kaplanmıştı. Sarnıcı bir metre genişliğinde ve sekiz metre yüksekliğinde sütunlar tutmaktaydı. Fakat günümüzde kuleden geriye kalanlar tamamen toprak altında kalmıştır[510].

Kale, Baybars tarafından ele geçirildiğinde burada bir Rabad veya Faubourg (Banliyö) olduğu bilinmesine ve İbelinli John tarafından bir kasaba mahkemesi olduğu kaydedilmesine rağmen, Haçlı yerleşmesine ait herhangi bir kanıt bulunamamıştır[511].

Safed'de mevcut olan ve St. James'e adanmış olan bir Haçlı kilisesi, Baybars tarafından 1275'te Kızıl Cami'e (Camiü'l-Ahmer) dönüştürülmüştür. İbn Furat'a göre, Haçlıların kaleyi koruduklarına inandıkları Ebu Corc (St. George Şapeli) adlı bir idol de kaldırılarak mihraba dönüştürülmüştür[512].

XVII. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, Safed Kalesi için, çevresindeki derelerden ve şehirden bir saatte çıkılabildiğini ve harap olduğu için de koyun ve keçi kışlatıldığını yazmaktadır[513].

1.3.2. Camiler ve Mescitler

Kızıl Cami/Camiü'l-Ahmer

Cami-i Zahirî olarak da bilinir. Safed'deki camilerin en büyüğüdür. XVII. yüzyılda şehrin hâkimi Salih Bey tarafından tamir edilmiş, minberi üzerine de bu tamir tarihi işlenmiştir. Mihrabı üzerinde celî hatt ile Ayete'l-Kürsi terkim olunmuştur. Caminin altında sütunlarla sağlamlaştırılmış bir sarnıc bulunmaktadır. Sarnıcın genişliği ve yüksekliği 100 ayaktır. Özellikle kış aylarında sarnıc tamamen su ile dolar. Caminin kıble kapısının üzerinde kule misali bir minaresi vardır. Caminin giriş kapısı üzerinde Baybars tarafından h. 674 (1275) yılında yaptırıldığı yazılmıştır[514].

---

[510] D. Pringle, "Safed", s. 206-207
[511] D. Pringle, "Safed", s. 206-207
[512] D. Pringle, "Safed", s. 207
[513] Evliya Çelebi,*Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*(Haz. Yücel Dağlı, Ali Kahraman, Robert Dankoff), 9. Kitap, İstanbul, 2005, s. 220
[514] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 220

Depremlerden zarar gören cami zaman içerisinde muhtelif tamirler görmüş, mihrabı ve minberi yenilenmiştir[515].

Caminin planı dikdörtgen olup 40,5x28,3 m ölçülerindedir. Duvarın kuzey cephesine dikdörtgen, dört katmanlı Suriye stilinde mukarnas tonozla süslenmiş bir kapı yerleştirilmiştir. Kapı kızıl-turuncu kireçtaşından inşa edilmiş olup Memlûk tarzında sıra taşlarla çevrilidir. Kapı içeride avluya açılır ve iskelelerle desteklenmiş çapraz tonozlu kemerler tarafından üç yanı çevrilidir. Batı kemerlerinin kuzey köşesinden, iki kat arasından ayrılan merdivenler şimdi yıkık olan minareye açılırdı. Ayrıca batı kemerleri güneye doğru ana avlunun yanında bahçeye açılırdı. Güneyde bahçe duvarının hemen arkasında diğer bir avlu daha vardır ve iki kapı ile caddeye açılır. Buradan camiye bir yan giriş daha vardır. İbadet yeri caminin güney tarafındadır. Günümüzde bu alanın ölçüsü 15,5 m genişliğinde ve 15,1 m derinliğindedir. Kıble iki mihrab içerir. İçeride eşit boyda dokuz direk vardır. Direklerin yedisi kuzey, doğu ve batı kenarlarında çapraz tonozludur ve 5,30 m yüksekliğindedir. Merkezdeki (ortadaki) direk aynı şekilde çapraz tonozludur ve dört katlı yivler ortada buluşarak bir rozet oluşturur. Caminin kubbesi de 8 m yüksekliğindedir[516].

Şeyh Ni'me Camii

Şehirde çarşı içinde kare şeklinde ve kubbeli bir camidir. Duvarlarının yüksekliği ve genişliği elli ayaktır. Cami içinde dört bir etrafı bir insan boyu yüksekliğinde beyaz mermerler yer alır. Bu mermerlerin üstü iki arşın boyunda çiçek desenleri ve çinî ile tezyin edilmiştir. Mihrabın üzerindeki kitabesine "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimseler imar eder[517]", mihrabın yanında bulunan kitabesine de "Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır[518]" ayetleri nakşedilmiştir. Caminin kıble kapısının hemen dışında Şeyh Ni'me'nin kabri bulunmaktadır[519].

Mu'allak Camii

Şeyh Ni'me Camii'nin yakınlarındadır. Caminin altı boş olup mahzenler olduğundan dolayı Mu'allak Camii denilmiştir. Caminin her iki tarafından yedi

[515] Hanna Tragan, "Doors That Open Meanings: Baybars's Red Mosque at Safed", *Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, (edt. Michael Winter), Leiden, 2004, s. 3
[516] H. Tragan, *agm*, s. 4
[517] Tevbe, 18
[518] Rahman, 26
[519] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 220

basamaklı taş merdivenlerle camiye çıkılır. Büyük ve eski bir camidir[520]. Vakıf defterlerinde bu camiden mescit olarak bahsedilmiştir.

Şihabüddin Camii

Vakıf kayıtlarından anlaşıldığına göre, Safed'de Gazzaviye mahallesinde yer alıyordu. Tibnin'deki Mezra köyünün gelirleri de bu cami için vakfedilmişti[521].

Çükündar Camii

Ekrad mahallesindeki camilerden biridir. 1309-1311 tarihleri arasında yapılmış olup, Memlûk dönemi eserlerindedir[522].

Diğer Cami ve Mescitler

Tahrir defterlerindeki muhtelif kayıtlardan anlaşıldığına göre, Savavin mahallesinde Safed Camii, Sadr Camii (Cami-i Cedid), Cami-i Kebir (Arkatay), Camiü'l-Harab, Ahmed Şeyh Camii; Ekrad mahallesinde Şeyh Camii, Gazzaviye'de Cami-i Kıblî, Suk'da Suk el-Kebir ile Mismar ve Suk camileri mevcuttu. Ayrıca Yakup Mağarası denilen ziyaretgâhın yanında bir de Mağara Camii bulunmaktaydı. Bunlara ek olarak Evliya Çelebi de Eynesî (Aşertahveya Kırklar), Şeyh İsa (Savavin mahallesinde), Ekrad mahallesi ve Mismar (Medrese) camiilerindenbahsetmektedir.

Bu camiler dışında Safed şehrinde mescitler de bulunmaktaydı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Haface Mescidi XVI. yüzyılda işler vaziyetteydi. Bunlardan başka bir de harab durumda olan Halil Mescidi vardı.

1.3.3. Medreseler

Tahrir defterlerinden öğrenebildiğimiz kadarıyla Safed'de Mismariye, Arkatay ve Ahmediye adlı medreseler bulunuyordu. Ayrıca, Mismariye Medresesi bünyesinde bir dârü'l-kurrâ ile yedi mektepde vardı[523].

---

[520] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 220
[521] *BOA, TD, 300*, s. 223
[522] M.A.-Y., "Safed, Historic Buildings and Archaeological Restorations", *Encyclopedia Judaica*, XIV, Jerusalem, s. 631
[523] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 220

1.3.4. Hamamlar

Amberiye Hamamı

Paşa Sarayı yakınlarında olan bu hamam amber koktuğu için bu adla anılmaktadır. Suyu ve havası oldukça yumuşaktır. Evliya Çelebi'ye göre tüm Osmanlı topraklarında bu hamamın eşine yalnızca Aydın Güzelhisarı'ndaki Sultan Hamamı'nda rastlanmaktadır[524].

Safed'de Amberiye Hamamı kadar mükellef olmayan Yeni Hamam ve Attarin Hamamı adlı iki hamam daha vardı. Amberiye, Yeni Hamam ve Attarin Hamamı yaz ve kış hizmet vermekteydi. Bunlardan başka, XVII. yüzyıldakapalı durumdaolan başka bir hamam daha bulunuyordu[525].

1.3.5. Bimaristânlar

Safed Bimaristânı(Tengizî Bimaristanı)

Memlûkların Şam Naibi Tengiz el-Hüsamî zamanında yapılmıştır. Bu yüzden Tengizî Bimaristanı olarak da bilinir. 1526 yılına ait Safed icmal defterinde bu adla kayıt altına alınan Bimaristan, sonraki dönemlerde Safed Bimaristanı olarak anılmıştır.

1.3.6. Hanlar ve Bedestenler

Paşa Hanı

Paşa Hanı, kalenin hemen altında bulunuyordu. Kare şeklindeki han, demir kapılı olup çevresi 600 adımdı. Evliya Çelebi, dört kat hücrelerden oluşan handa daha önce 12.000 kadar Yahudi varken, XVII. yüzyılda 2.000 kadar kaldığını ifade etmekte ise de bu rakamlar oldukça abartılıdır[526]. Yine Evliya Çelebi, Safed'de Paşa Hanı'ndan başka iki han daha olduğunu yazmaktadır. Fakatbunlar hakkında bilgi vermemiştir.

Sinan Paşa Bedesteni

Şeyh Ni'me Camii'nin yakınlarındadır. XVII. yüzyılda işler vaziyetteki tek bedestendi. Bedesten, kargir bir yapı olup içeriye on beş basamaklı taş merdivenle

---

[524] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 220
[525] Evliya Çelebi, göst.yer
[526] Evliya Çelebi, göst. yer

giriliyordu. Bedestenin giriş ve çıkışında demir kapıları ve bünyesinde de toplam olarak 22 dükkânı vardı[527].

Bu bedestenden başka, Safed'de iki bedesten daha bulunuyordu. Fakat bunlar XVII. yüzyıldaatıl durumda idiler.Ayrıca, Safed şehrinin içinde bütün eşyaların bulunabileceği 120 dükkânı havi bir de çarşı mevcuttu[528].

1.3.7. Saraylar

Paşa Sarayı

Safed şehrindeki bütün binaların en görkemlisi Paşa Sarayı idi. Tam donanımlı 70 odadan oluşanbu sarayın kapısı üzerinde h. 980 (1572) tarihi yazılıdır[529].

1.3.8. Sinagoglar/Havralar

Safed'in en meşhur sinagogu olan Ari Sinagogu (İsaac Luria'nın), XVI. yüzyıla ait bir yapıdır. Sefardi cemaatine ait olan bu sinagog, bir avluyla iki kemerli odalardan oluşuyordu. Aşkinazilere ait olan başka bir sinagogda 1837 depreminden sonra yenilenmiştir. Diğer ünlü sinagoglar ise, R. Yose ha-Bannai, R. Joseph Caro ve R. Isaac Aboab sinagoglarıdır[530].

1.3.9. Zâviyeler ve Tekkeler

Bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek ve yatacak yer verdikleri, yerleşme yerlerinde veya yol üzerinde bulunan binalara zâviye denilmektedir. Tarikatların merkez zâviyesine hângâh, hângâhtan küçük zâviyelere ise tekke adı verilmektedir[531]. Safed'de de birçok zâviye bulunmaktaydı. Tahrir defterlerindeki verilerden hareketle Safed'de varlığını tespit edebildiğimiz zâviyeler şunlardır: Şeyh Abdurrahman, Şeyh Muhammed, Harsiye, Saadeddin, Yusufşah, Şemseddin, Muhammed b. Salt, el-Mevla, Vakmak, Argun Mu'allak ve Benat-ı Hamid.

---

[527] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 220
[528] Evliya Çelebi, göst. yer
[529] Evliya Çelebi, göst. yer
[530] M.A.-Y., "Safed, Historic Buildings and Archaeological Restorations", s. 630
[531] Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, XII, 1978, s. 248; Ahmet Yaşar Ocak-S. Faruki, "Zaviye", *İA*, XIII, s. 468

2. KIRSAL YERLEŞME

2.1. Nahiyeler

Nahiye, Osmanlı İmparatorluğunda coğrafî ve idârî manada küçük veya büyük bir çevreyi ve bölgeyi bazen de çok geniş bir mıntıkayı ifade eden bir tabirdir. XVI. yüzyılda yine bir sancağın muhtelif kısımlarını ifade ettiği gibi, ayrıca livanın aynı adı taşıyan merkezi bölgesini de ifade ediyordu. Diğer yandan, bazen Irak, Bosna ve Dubrovnik gibi çok geniş bölge ve eyaletleri, bazen İstanbul'da üç dört mahalleden oluşan bir semti, bazen de bir caminin civarındaki mahalleleri ifade ettiği de oluyordu[532].

Bir kazanın idarî ve kaza bölgesi olan kazalara tabi köyler nahiyeler halinde gruplandırılarak, bunlara, adlî ve idarî işleri mahallinde yürütmek üzere bu kazanın kadısı tarafından kendi adına naibler tayin olunduğu da vakidir. Bu gibi nahiyelere, asayişlerini temin için, serbest ise dirliğin sahibi, değilse, sancakbeyi tarafından subaşılar gönderilirdi ve bunlar kadının yolladığı naiblerin emri altında bulunurdu[533].

Nahiye merkezlerine nefs adı verilmekle beraber, her nahiyenin bir merkezi (kasabası) olmayabilirdi. Bu durumda, nahiye belirli bir coğrafî bölgeyi ifade ediyordu. Safed'in nahiyeleri kasabası olmayan, daha doğrusu tahrir defterlerinde nefs olarak zikredilmeyen yerlerdi. Fakat sancak dâhilindeki Minye, Kefer Kene, 'Uyun et-Tüccar ve 'Ayn Zeytun gibi yerler halkın pazar ve diğer hizmetlerini karşılayacak özelliklere sahipti.

Coğrafî veya iktisadî sebeplerden dolayı bazen bir sancaktaki nahiyelerden birkaçı bağlı bulundukları kazanın adı altında sancak olarak teşkilatlandırılabiliyordu. Mesela, Nablus 1545 yılında Safed'den ayrılarak müstakil sancak yapılmıştır[534].

Safed'e bağlı nahiyelerin kasaba, köy ve mezra sayıları ile coğrafî durumları aşağıda ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

---

[532]Tayyib Gökbilgin, "Nahiye", *İA*, IX, İstanbul, 1964,s. 38; Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne Paşa Livasındaki Has-Mukataa Mülk ve Vakıflar*, İstanbul, 1952, s. 8-9

[533]T. Gökbilgin, "Nahiye", s. 38; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. M. Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, XII/1-2, Ankara, 1955, s. 50

[534]*TSA, E.12321*, s. 84

2.1.1. Cire

Cire Nahiyesi, Safed şehrini içinde barındırıyordu. Dolayısıyla nahiyenin merkezi Safed şehriydi. Cire nahiyesinin kuzeyinde Tibnin nahiyesi, batısında Akka nahiyesi, doğusunda Şeri'a Nehri, güneyinde ise Taberiye Gölü ve Taberiye nahiyesi bulunuyordu.

Cire nahiyesinde 1520 yılında 55 köy ve 54 mezra, 1548 yılında 43 köy ve 48 mezra, 1555'te 52 köy ve 73 mezra, 1570'te 54 köy ve 74 mezra, 1595 yılında da 55 köy ve 75 mezra bulunuyordu. 1520'te sadece bir köyün nüfusu 100 haneden fazla iken, bu sayı 1548'de 4'e ulaşmıştır. En büyük köyü olan 'Alma'da 1548'de 227 hane bulunuyordu.

Köylerin başlıca ürününü buğday ve arpa oluşturmakla beraber, darı, mercimek, pamuk, bahçe ve bostan mahsulleri ile hayvan yemi olarak kullanılan küşne de ekilmekteydi. Diğer yandan önemli oranda zeytin tarımı yapılıyordu. Cire nahiyesinde daha ziyade keçi besleniyordu. Ayrıca, muhtelif yerlerde arıcılık, ipekböcekçiliği ve manda yetiştiriciliği de yapılmaktaydı.

Taberiye Gölü'ne doğru alçalarak devam eden ve Vadi-i Tevahin adı verilen vadi, Cire nahiyesindeki önemli bir istihsal bölgesiydi.

Nahiyenin sınırları içinde Cisr-i Benat-ı Yakub (Yakup Kızları Köprüsü) adı verilen ve Şam-Akka, Şam-Taberiye yolunun kesiştiği önemli bir geçiş noktası bulunmaktaydı. Köprünün bulunduğu geçiş noktası Safed sancağının iç bölgelerle özellikle Şam ile bağlantısını sağlayan tek nokta olduğu söylenebilir. Bu yerin yanı sıra Cubb Yusuf adlı köy de yine bu ticarî yolun üzerinde olup önemli bir vergi istasyonuydu. Nüfusu az olmasına karşın bu köy, Bac-ı Ğafare adı verilen geçiş resminin toplanma merkezlerinden biriydi. Cubb Yusuf'ta ayrıca bir de mescit bulunmaktaydı.

Cire'de, tahrir kayıtlarında köy olarak kaydedilen fakat tam bir kasaba tanımlamasına uyan 'Ayn Zeytun ve Minye gibi yerleşim yerleri bulunuyordu. 'Ayn Zeytun'da, 1520'de 8 tane dükkân vardı ve bu dükkânlardan 320 akçelik bir gelir elde ediliyordu. 1555 yılına ise 17 tane dükkân ve bir tabakhane (debbağhane) ile bir çuka boyahanesi bulunuyordu. Ayrıca 'Ayn Zeytun'da bir hamam vardı. Yine Minye'de

1520'de keyyaliye ve suk resimleri alındığı gibi, 1555 yılında dükkânlardan 4000 akçe gelir elde ediliyordu.

Bunlara ek olarak Meyrun'da Mağara-i Yakub Ziyaretgâhı, Tabiga'da Rufa'î hazretlerinin zaviyesi ile Beytülahzan adlı tekke, Cire nahiyesindeki önemli yerler olarak gösterilebilir.

2.1.2. Tibnin

Bilâd-ı Beni Beşare olarak da bilinen Tibnin nahiyesinin güneyinde Cire ve Akka, doğusunda Hasbanî Nehri, batısında Akdeniz ve kuzeyinde de Şakif nahiyesi bulunuyordu. Nahiyenin merkezi yani kasabası yoktu. XII. yüzyılda Haçlılar tarafından bölgede inşa edilen ilk kalenin bulunduğu Tibnin, müstahkem bir yer olup, Toron adıyla da meşhurdu. 1520 yılında Cebel 'Amil ile birlikte bir nahiye kabul edilmiş olan Tibnin'de 53 köy ve 217 mezra, 1548'de 98 köy ve 255 mezra, 1555'te 77 köy ve 105 mezra, 1570'te 77 köy ve 331 mezra, 1595'te de 77 köy ve 224 mezra yer alıyordu.

Köylerin başlıca mahsulâtını buğday, arpa, darı, mercimek, pamuk ve küşne ile bahçe ve bostan mahsulleri oluşturuyordu. Ayrıca yaygın olarak zeytin tarımı da yapılıyordu. Tibnin nahiyesinde hayvancılık genel olarak keçi yetiştiriciliği, arıcılık ve ipekböcekçiliğinden ibaretti.

Tibnin nahiyesi sınırları içerisinde Sur, Monfort ve Tibnin gibi, Haçlılar devrinde önemli ve müstahkem yerler bulunuyordu. Sonraki devirlerde, özellikle Memlûklar zamanında, Sur, eski cazibesini yitirmiş ve küçük bir köy hüviyetine bürünmüştür. Buna karşın, Tibnin daha içeride olduğundan, merkez olarak kabul edilmiştir. Osmanlı fethini müteakip bu durum değişmemiş, ilk tahrirde Sur nahiye olarak kaydedilmiştir. Sonraki tahrirlerde ise Tibnin nahiyesi içerisinde köy olarak yazılmıştır.

2.1.3. Şakif

Haçlılar döneminde müstahkem bir kale olan Şakif, Beaufort olarak da biliniyordu. Sarp ve iyi tahkim edilmiş kalesi sayesinde uzun süre Haçlı birliklerinin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Şakif nahiyesinin kuzeyinde Zehrani Nehri, doğusunda ve güneyinde Tibnin, batısında ise Akdeniz bulunmaktaydı.

Şakif nahiyesinde 1520'de 31 köy ve 69 mezra, 1548'de 36 köy ve 65 mezra, 1555'te 38 köy ve 102 mezra, 1570'te de 38 köy ve 107 mezra bulunuyordu.

Şakif nahiyesinde Mumsiye adlı köy, Bac-ı Ğafare adı verilen geçiş resminin toplanma merkezlerinden biriydi. Ayrıca önemli bir merkez olarak Nebatiye et-Tahta köyü zikredilebilir. 1555 yılında bu köyde kaydedilen keyyaliye ve kassabiye gelirleri, bu yerin, nahiyenin kasabası olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Hem nüfus hem de yerleşim olarak Şakif nahiyesi, Safed sancağının en az gelişmiş nahiyesi idi. Nebatiye et-Tahta ve Nebatiye el-Fevka dışında 100 haneyi geçen köyü bulunmamaktaydı.

Köylerinin başlıca mahsulâtını buğday, arpa, darı, mercimek, pamuk ile bahçe ve bostan mahsulleri oluşturuyor, çok yaygın olarak zeytin tarımı da yapılıyordu. Hayvancılık alanında daha ziyade keçi yetiştiriciliği ve arıcılık ile muhtelif yerlerde ipekböcekçiliği yapılıyordu.

2.1.4. Akka

İlkçağlarda Ptolemais adı verilen Akka, Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik tarafından mamur hale getirildiği için Hişamü's-Sına olarak da bilinir[535]. Haçlılar devrinde Kudüs'ün düşmesinden sonra, Haçlı devletinin merkezi olmuş ve Saint Jean d'Acre olarak anılmıştır. Haçlılar devrinde ve öncesinde Akdeniz'in en önemli limanlarından biri olan Akka, Memlûk hâkimiyetinden sonra tahrip edilmiş ve eski önemini kaybetmiştir. Osmanlı hâkimiyetine geçtiği yıllarda da küçük bir sahil köyü özelliğindeydi.

Akka'nın kuzeyinde Tibnin, doğusunda Taberiye, güneyinde Taberiye ve Hayfa, batısında ise Akdeniz bulunmaktaydı. 1520 yılında Bukay'a ile beraber nahiye olarak kaydedilen Akka, bu zamanda 51 köy ve 57 mezraya sahipti. Nahiyede,1548'de 43 köy ve 49 mezra, 1555'te 61 köy ve 107 mezra, 1570'te de 65 köy ve 114 mezra bulunuyordu.

Kevkebü'l-Ekrad adlı yerde bulunan Kevkebü'l-Ekrad Zaviyesi ile Akka'daki Kasımiye Zaviyesi, bu nahiyedeki önemli yerler olarak göze çarpmaktadır.

Köylerinin başlıca mahsulâtını buğday, arpa, darı, mercimek ve pamuk ile bahçe ve bostan mahsulleri oluşturuyordu. Ayrıca, önemli miktarda zeytin tarımı da

[535] Yakut el-Hamevî, *Mucemü'l-Buldân,* IV, Beyrut, 1977, s. 144

yapılıyordu. Diğer nahiyelerden farklı olarak burada balıkçılık da yapılıyor ve manda yetiştiriliyordu.

2.1.5. Taberiye

Herod'un imparator Tiberius anısına inşa ettikten sonra Taberiye adıyla meşhur olan nahiye, önemli sıcak su kaynaklarıyla bilinir. Nahiyenin kuzeyinde Cire ve Akka, güneyinde Nablus, doğusunda Taberiye Gölü ve batısında da Akka ve Hayfa bulunmaktadır.

1520 yılında Merc Beni 'Amir ve Kefer Kene ile beraber bir nahiyeyi oluşturan Taberiye, 32 köy ve 126 mezraya sahipti. Bu köylerden üç tanesinin hane sayısı 100'ün üzerindeydi. Taberiye, 1548'de 36 köy ve 55 mezra, 1555'te 53 köy ve 90 mezra, 1570'te de 51 köy ve 95 mezraya sahipti.

Taberiye'de kasaba özellikleri taşıyan birkaç köy bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlisi Kefer Kene köyüydü. Mühimme kayıtlarından anlaşıldığına göre, burası bir kaza merkezi idi. Ayrıca burası önemli bir ticaret merkezi özelliğini de taşıyordu. Nitekim 1520 yılında Kefer Kene'de bac-ı bazar, ihtisab, dekâkin, kapan, bazar-ı esb ve kassaban mahsulleri bulunuyordu. 1555 yılında bunlara ek olarak keyyaliye, boyahane ve dükkân gelirleri de kaydedilmiştir. 1520 yılında işler vaziyette bulunan bir adet zeyt ve şiruğan masarası olup, 1555 yılında bu masara harap haldeydi. Ayrıca Kefer Kene'de Camiü'l-Ömerî adında bir cami ve bir hamam da bulunmaktaydı.

Yine önemli ticarî merkezlerden biri olarak 'Uyun et-Tüccar zikredilebilir. Burada tüccarların ve kutsal yerleri ziyaret etmek için gelip geçenlerin konakladığı bir kervansaray bulunduğu gibi, bölgenin korunması için yapılmış bir kale de vardı.

Taberiye nahiyesi sınırları içerisinde bulunan Hıttin köyü, tarihi özelliği olan bir yer olmanın yanı sıra, Hz. Şuayb'ın kabrini de barındırıyordu. Diğer yandan önemli ziyaretgâhlardan biri de Meşhed Yunus köyünde bulunan Hz. Yunus makamıydı. Meşhed Yunus köyünde ayrıca Yunus Mescidi adında bir de mescit bulunmaktaydı. Yine bu nahiyede Za'bili Zaviyesi ile Nasıra köyünde Deyr et-Tevatin Zaviyesi önemli yapılar olarak göze çarpmaktadır.

Köylerin başlıca mahsulâtını buğday, arpa, küşne, darı, mercimek ve pamuk ile bahçe ve bostan mahsulleri oluşturmaktaydı. Diğer yandan yaygın olarak zeytin tarımı

yapılıyordu. Taberiye nahiyesinde hayvancılık daha ziyade keçi yetiştiriciliği ile temsil edilmekle beraber muhtelif yerlerde arıcılık, ipekböcekçiliği, manda yetiştiriciliği ve balıkçılık da yapılmaktaydı.

2.1.6. Nablus

Tur (Gerizim) ile Selimiye (İbal) dağlarının arasında kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda uzanan bir vadide kurulmuştur. Tarih boyunca ticaret yollarının üzerinde olması ve bol su kaynaklarına sahip olmasından dolayı önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Şehrin adı, İmparator Flavius Vespanianus'a nispetle kurulan Flavia Neapolis'ten gelir. Tevrat'ta bahsedilen Şekim (Sichem) şehrinin Nablus olduğu söylense de, burası Nablus'un Balata köyüne tekabül etmektedir[536].

Ortaçağ İslam coğrafyacıları, çok miktarda zeytin yetiştirilen şehre Küçük Dimaşk demişlerdir. İbn Battuta, kendi döneminde Nablus'tan Mısır ve Suriye'ye zeytin ihraç edildiğini kaydeder. Ayrıca Nablusiyye adı verilen meşhur kavunların ve keçiboynuzu tatlısının üretildiğini de yazmaktadır[537].

1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in düzenlediği Mısır Seferi sonucunda, Osmanlı hâkimiyetine giren Nablus, 1517 yılında yapılan idari düzenlemeyle, Şam (Arab) Beylerbeyiliğinin içerisinde yer aldı. Fakat Şam (Arab) Beylerbeyiliğinin ilk idari taksimatını gösteren Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki 9772 numarada kayıtlı bulunan vesikada yer alan sancak listesinde, Nablus sancağının adına tesadüf edemiyoruz. XVI. yüzyılın ilk yarısı boyunca Safed sancağıyla beraber bir sancak teşkil eden Nablus[538], 1545 yılından itibaren müstakil sancak olmuştur[539]. Coğrafi olarak kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzun bir vadi boyunca meskûn olan Nablus'un, kuzeyinde Leccûn, güneyinde Kudüs ve Gazze, doğusunda 'Aclûn ve batısında ise Akdeniz bulunmaktadır.

Safed ile beraber bir sancak teşkil ettiği yıllarda Nablus, Cebel Şâmî, Cebel Kubâl, Kâkûn, Merc Beni 'Amir ve Beni Sa'b nahiyelerinden oluşmaktaydı. Bu

---

[536] Fr. Buhl, "Nablus", *İA*, IX, İstanbul, 1964, 13; Şit Tufan Buzpınar, "Nablus", *DİA*, XXXII, İstanbul, 2006, s. 265-268

[537] Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, (çev. A. Sait Aykut), İstanbul, 2000, s. 90

[538] *BOA, TD, 1038*; *BOA, TD,132*; *BOA, TD, 1025*

[539] *TSA, E.12321*, s. 84

tarihlerde Cebel Kubâl 102, Cebel Şâmî 76, Merc Beni ‘Amir 49, Kâkûn 12 ve Beni Sa’b da 36 köyden ibaretti.

2.2. Köy ve Mezralar

Köy, Türkçede belirli bir nüfusa sahip ve idari birim olan yerler için söylenir. Köyün kendisi bir iskân yeri olabileceği gibi, birçok ayrı birimden (köyceğiz, mahalle) ibaret de olabiliyordu. Bu durumda ayrı ve belirli bir sınırı olurdu. Osmanlı dönemi kayıtlarında, köy yerine, genellikle iskân edilen yer anlamında karye kullanılırdı[540]. Osmanlı yöneticileri, terk edilmiş köyleri eski hallerine getirmeye uğraşırlardı. İmparatorluğun vergi tabanını koruma kaygısı, köy kuruluşuna yön veren başlıca ilke olarak görünmektedir[541].

Safed sancağında bazı köyler, birden fazla isimle anılıyordu. Bu tür yerler tahrir defterlerinde “Karye-i x, nam-ı diğer x” şeklinde iki ismiyle birlikte zikredilmiştir. Mesela, 1520’de Akka’ya bağlı Muğayr’ın diğer isminin Makar olduğu yazılmıştır[542]. Bazen de “Karye-i x, el-ma’ruf x” veya “Karye-i x el-meşhur x” şeklinde köyün adı yazıldıktan sonra daha çok hangi ismiyle biliniyorsa o da kaydedilmiştir[543].

Safed sancağında köyleri “Reis”[544] veya “Şeyh”[545] denilen kişiler idare ederlerdi. Kethüda da denilen ve halkı devlet nezdinde temsil eden bu kişiler, köylü ile devlet arasında bağlantıyı sağlıyorlardı. Yine konargöçer unsurların da başında kethüdaları bulunurdu. Bazı durumlarda cemaatler kethüdalarının adlarıyla anılırlardı. Mesela, 1520’de Cire’nin Dallata köyünde meskûn olan Türkmen cemaati kethüdaları Hüseyin’in adıyla kaydedilmişlerdir[546].

Kethüda, Reis ve Şeyhler, halk arasında oldukça etkili şahıslardı. Nitekim 1573 tarihli bir hükümde Safed nahiyelerinde isyan halinde olan Fureyhoğlu ve Şihaboğlu’na destek veren köyler ve şeyhlerine işaret edilmiştir[547].

---

[540] T. Baykara, *Anadolu’nun Tarhi Coğrafyasına Giriş I*, s. 41
[541] H.İnalcık, *Sosyal Tarih*, s. 222; aynı yazar, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, s. 11
[542] *BOA, TD, 427*, s. 116
[543] *BOA, TD, 427*, s. 47
[544] *BOA, TD, 1038*, s. 30
[545] *BOA, MD, 22*, s. 229/591
[546] *BOA, TD, 427*, s. 31
[547] *BOA, MD, 22*, s. 229/591

Köylerin nüfusunun artması gibi durumlarda, bir köy ikiye ayrılabilirdi. Bu durumda köyün coğrafi konumuna göre aşağı-yukarı veya güney-kuzey şeklinde adlandırılma yapılırdı. Mesela, Şakif'in Nebatiye et-Tahta ve Nebatiye el-Fevka adlı iki köyü bulunurken[548], Nablus'un Merc Beni 'Amir nahiyesinin Tire eş-Şimalî ve Tire el-Kıblî adında iki köyü vardı[549].

Nüfusu kalabalık olan köylerin, camileri veya mescitleri bulunuyordu. Bu cami ve mescitlerde de bir veya birden fazla imam, müezzin veya hatip görev yapıyordu. Mesela, 1548'de Taberiye'ye bağlı Kefer Kene köyünde 2 imam, 10 müezzin ve 2 hatip bulunmaktaydı[550]. Bazı köylerde zaviye gibi dini müesseselerin bakımını üstlenen kişiler de bulunabiliyordu. Mesela, 1555'te Taberiye'nin İksal köyünde 1 zaviyedar vardı[551].

Aynı şekilde bazı köylere yerleşmiş bulunan askerler veya asker neslinden olan kişiler de yine tahrir defterlerinde belirtilirlerdi. 1536 yılında Nablus'un Kâkûn nahiyesine bağlı Seviki köyünde meskûn olan Mağalice cemaatinin Memlûklar döneminden beri sipahizadelerden oldukları kaydedilmiştir[552]. Yine 1555 yılında İksal köyünde Ecnâd-ı Halka cemaatinin üyeleri meskûndu[553].

Bunların yanı sıra, bir takım konargöçer unsurların da bazı köylerde, köy ahalisiyle kaydedildiğini görebiliriz. Mesela 1520'de Cire'nin Dallata köyünde 9 hane ve 3 mücerred nüfusun yanı sıra, 29 hane Türkmen cemaati ile 39 ve 34 hane olan iki Ekrad cemaati de bulunmaktaydı[554].

Bazı köyler ya vergilerin ağırlığından veya yol üstünde olmaları sebebiyle gelip geçenlerin köylerine yükledikleri masraflardan dolayı, harap hale gelmiştir. Mesela, Şakif'in Ka'ka'biye köyü bu durumdaydı. Ancak köy derbent olduğundan tamir edilip iskân edilmesinin faydalı olacağı düşüncesiyle, Safed Havas-ı Hümayun Emini Mısrî-zâde Mehmed marifetiyle, Safed sipahilerinden Hacı Veli adlı kişiye, on gırara buğday,

[548] *BOA, TD, 559*, s. 68, 264
[549] *BOA, TD, 1038*, s. 289
[550] *TKA, TD*, 72
[551] *BOA, TD*, 300, s. 197
[552] *BOA, TD*, 1038, s. 271
[553] *BOA, TD*, 300, s. 197
[554] *BOA, TD*, 427, s. 31-32

beş gırara arpa ile diğer vergilerine karşılık her yıl maktu' olarak 2250 akçe devlete vermek şartı ile verilmiş ve Defter-i Cedide bu suretle kaydedilmiştir[555].

Bazı köylerde bir kısım reayanın ziraat dışında işlerle meşgul oldukları da görülmektedir. Mesela, 1548 yılında Taberiye'nin Lubiye köyünde 7 hane ve 3 mücerredden oluşan Haddadin (Demirciler) cemaati bulunuyordu[556].

Köylerde bulunan bazı önemli zaviyelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için, devlet burada hizmet gören reayayı tekâlif-i örfiye ve avarızdan muaf saymıştı. Cire nahiyesindeki Tabiğa köyü gelirleri, köydeki Rufa'î Zaviyesine vakfedilmiş ve reayası bu çeşit vergilerden muaf tutulmuştur[557].

Meşhed Yunus gibi bazı köyler vakıf köyü olduklarından, köy sınırları dâhilinde yetiştirdikleri ürünleri kendileri tasarruf edip vergi vermezlerdi. Fakat başka bir yerde ektikleri ürünün öşrünü, orada bulunan sahib-i arza eda ederlerdi[558].

Bazı durumlarda tahrir defterlerinde karye olarak kaydedilen yerlerde reaya ikamet etmeyip yakın bir köyde meskûn olabilirdi. Böyle durumlarda başka bir köyde hane olarak yazılan kişiler tarafından, bahsi geçen yer ekinlik olarak kullanıldığı gibi başkaları da orayı ekebilirdi. Mesela,1520 yılında Mu'azzamiye köyü halkı yakındaki Kefer Bir'im'de ikamet eder, zikredilen köyü de ekerlerdi. Aynı yeri Kefer Bir'im köyünün halkı da ekerdi[559]. Ziraat sahası olmayan köyler ise, yakınlarındaki bir mezrayı tasarruf edip öşürlerini bu yolla verirlerdi[560].

Kırsal nüfusun kolayca kayma ve yer değiştirmeleri, zaman içinde birçok terk edilmiş köy ve çiftlik yaratan kesintisiz bir süreçti. Ama bunun yanı sıra, oldukça geniş bir alanda kıtlık baş göstermesi veya güvensizliğin hâkim olması da, kitlesel göçlere yol açabiliyordu. Açlık ve kıtlıklar öylesine yıkıcıydı ki, köylüler geçinebilmek için civar kent veya bölgelere göçüyor, hatta kendilerini köle olarak satışa çıkarabiliyorlardı[561]. Kıtlık veya yaygın güvensizlik sonucu köylülerin kitle halinde göç etmesi, imparatorluğun arazi ve nüfus tahrirleriyle sabitleştirilmeye çalışılan yerleşim

---

[555] *BOA, TD, 300*, s. 124
[556] *TKA, TD*, 72
[557] *BOA, TD*, 427, s. 28
[558] *BOA, TD*, 427, s. 135
[559] *BOA, TD*, 427, s. 39
[560] *BOA, TD*, 427, s. 35, 94
[561] Lütfi Güçer, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi*, İstanbul, 1964, s. 10-11

örüntüsünü alt üst ediyor; devletin vergi temeli ile askeri yapısını yıkıma uğratıyordu. Bu gibi durumlarda devlet bu yerleri yeniden iskâna açmaya gayret ederdi. Safed'de 1520 yılı tahririnde halkı perakende olmuş 15 köy yazılmıştır. Tarabay nahiyesinde olduğu zikredilen bu köyler sadece isim olarak kaydedilmişlerdir[562].

Önceden mezra olup sonradan köy haline gelmiş olan yerler tahrir defterlerinde yine mezra adıyla anılmaya devam edilmiştir. Mesela, Akka'daki Mezra köyü[563] ile Tibnin'deki Mezra köyü[564] bu türden yerlerdir.

Tablo - 6: Hane Sayılarına Göre Köy Grupları (1520-1570)

Tarih	1-50 Haneli	51-100 Haneli	101-200 Haneli	201-300 Haneli	301'den fazla Haneli
1520	211	7	4	1	-
1548	191	44	22	4	3
1555	203	45	25	3	3
1570	198	36	25	2	3

Safed sancağı dâhilinde bulunan köyler zaman içerisinde büyük gelişim göstermişlerdir. Sancağın ilk tahririni içeren kayıtlarda, köylerin genel itibariyle 1-50 hane arası nüfusa sahip olduklarını görüyoruz. Nüfusu 51-100 hane arasında olan köy sayısı ise 7'dir. Yüzyılın başında bütün sancakta 100 haneden fazla nüfusu barındıran sadece 5 köy bulunmaktaydı. 1548 yılında sancakta nüfus olarak büyük bir değişim olduğunu tespit ediyoruz. Bu yıl itibariyle nüfusu 51-100 hane arasında olan köylerin sayısı 44'e, 100 haneden fazla nüfusu olan köy sayısı ise 29'a yükselmiştir. Nüfusu 100 haneden fazla köylerden 4'nün hane sayısı 200, 3'ünün hane sayısı ise 300'ün üzerindeydi. Yüzyılın sonlarında ise bu genel tablo pek fazla değişikliğe uğramamıştır (bkz. Tablo-6).

Arapça zer' kökünden türeyen ve "ekilen yer, tarla" anlamına gelen mezra, Osmanlılarda sürekli bir yerleşim yeri olmayan, ekinlik olarak kullanılan küçük toprak parçalarını niteleyen mali bir terim özelliği kazanmıştır. Mezralar Macaristan'da *pusta* olarak bilinirdi[565]. Osmanlı tahrir kayıtları mezranın, etrafındaki tarlalarla çok defa

[562] *BOA, TD, 427*, s. 158
[563] *BOA, TD, 300*, s. 379
[564] *BOA, TD, 300*, s. 223
[565] L. Fekete, "Türk Vergi Tahrirleri", (çev. Sadrettin Karatay), *Belleten*, XI/42 (Ankara, 1947), s. 310

terkedilmiş (hali) köy yerleri olduğuna işaret eder[566]. Osmanlı kanunnameleri ise bir yerin müstakil mezra olabilmesi için o yerin harabesi, suyu ve mezarlığının olması gibi şartları öne çıkarır[567]. Bu şartlara bazı kayıtlarda içinde değirmen bulunması da eklenir[568]. Köye ait tarlalar dışında kalan fakat yine köye ait olan, tepeler arasındaki küçük sürülebilir alanlar olarak da tanımlanmışlardır[569]. Ancak bir mezra için belirtilen bu özellikler genel bir durumu yansıtır. Bu tarife uymayan yerler de görülür. Nitekim pek çok mezrada herhangi bir yerleşim izine rastlanmaz. Bazıları ise içinde az sayıda nüfus barındırabilir[570].

Mezralar bir tarım alanı olduğu için genelde çevrede yer alan köyler tarafından ekilmekteydi. Dolayısıyla bunların önemli bir kısmı bir köye bağlı olarak kaydedilirdi. Bundan başka mezralar yakın bulundukları köy veya köyler dikkate alınarak "der kurb-i karye-i x", "der nezd-i karye-i x" gibi ifadelerle defterelerde belirtilirdi[571]. Bazen "der yed-i ahali-i karye-i x" ibaresiyle hangi köy halkı tarafından ziraat edildiği belirtilirdi[572].

Bazen mezralar birkaç köyün ahalisi tarafından kullanılabilirdi. Buna karşılık bir köy halkının birden fazla mezrada ziraat yaptığı da vaki idi. Herhangi bir köye bağlı olduğu belirtilmeyen mezraların ise daha ziyade çevre köylerin uzağında yer aldığı ve dışarıdan gelenler yahut konargöçerler tarafından ekildiği anlaşılmaktadır[573].

Kanunnameler ile tahrir defterlerinden, mezranın boyutlarının değişebileceğini; yalnız bir iki çiftlikten ibaret olabileceği gibi, tahmini gelirine bakılırsa bir köy kadar da büyüyebileceğini anlıyoruz[574]. Hatta zamanla bazı mezralar sonraki tahrirlerde köy

---

[566] Mardin'deki köylerden bazıları "*viran, zeminha-i hali*" olarak gösterildikleri, hâsıllarının da "*der tahmin*" kaydedildiği görülmektedir. Ayrıca mezra olarak kaydedilen bir kısım yerlerin de yanına "*zeminha-i hali*" meşruhatı konulduğu, hâsıllarının "*der tahmin*" verildiği göz önüne getirilince, mezraların "*ahalisi dağılmış eski iskân yerleri*" oldukları ifadesi teyid edilmiş olur(bkz. Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991, s. 73).

[567] Ö. Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar I*, İstanbul, 1943, s.53, 133, 190

[568]M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, 1999, s. 91

[569] Wolf-Dieter Hütteroth, Kamal Abdulfettah, *Historical Geograpy of Palestine, Transjordan and Southern Syria in late 16th Century*, Erlangen, 1977, s. 29

[570] İlhan Şahin, "Mezra", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, s. 546

[571]*BOA, TD, 1038*, s. 46, 47;*BOA, TD, 686*, s. 69

[572]*BOA, TD, 1038*, s. 80

[573] İ. Şahin, "Mezra", s. 547

[574]Diğer yandan mezraların 10 çiftlik veya 3 ila 25 çiftlik büyüklüklerinde olanlarından da bahsedilir(bkz. Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991, s. 73-74).

olarak kaydedilebiliyordu[575]. Mesela, 1548 yılı tahririnde, daha önce mezra olan Abl el-Kamh, Tayboğa Türkmenlerinin yerleşmesiyle köy haline gelmiştir[576].

Mezraların çoğunun bir köye bağımlı olarak deftere yazılması, Osmanlı yönetiminin genellikle mezrayı köy ekonomisinin bölünmez bir parçası, bir çeşit arazi yedeği veya rezervi gibi gördüğünü gösterir. Bu yönüyle mezra, köylüler için ek bir gelir kaynağını ve nüfus fazlasının yerleşebileceği toprağı meydana getirir. Arazinin sultanın onayı olmaksızın işlenemeyeceği, işletilemeyeceği kuralı[577] olmasına karşın köylüler, hep kendilerine ait olduğu gerekçesiyle, bu toprakları yönetimden habersiz ekip biçme eğilimindedirler. Bu gibi toprakları işlemek köy ekonomisi açısından hayati önem taşıdığından, mezralar ya mukataa[578] sistemi çerçevesinde başkalarına kiralanır veya tapu karşılığı dağıtılır, ya da çoğu zaman köylüler söz konusu mezrayı birlikte kiralardı[579]. Mesela, 1548 yılında Tibnin'deki Abl köyüne tabi olan ve Zeyneddin'e timâr olarak yazılan Ebu Sinan mezrasını, köy halkı " ber vech-i maktu' " olarak 200 akçe karşılığında kiralamışlardır[580].

Bunun ötesinde hükümet, ilke olarak, bu tür bütün toprakları eninde sonunda köylere ve köylü çiftliklerine dönüştürme politikası güdüyordu. Bir mezra bir kere belirli bir toprak geliri tahminiyle deftere yazıldığında, artık Sultan tarafından çeşitli biçimlerde (mülk, vakıf veya timâr olarak) tahsis ve tevcih edilebilirdi. Mesela, Tibnin'deki Haris ve Hurba mezraları Sultan Gavri vakfına gelir olarak kaydedilerek öşrden muaf tutulmuşlardır.

Herhangi bir mezra belirli bir timârın gelirine dâhil edildiğinde, ekilip biçilmesiyle artık timârlı[581] ilgilenirdi. Mesela, 1548 yılında Tibnin'deki Darda'iye, Beruciye, Rubis ve Remliye mezraları Hacı Hasan'a timâr olarak kaydedilmiştir[582]. Timâr sahibi isterse mezrayı belirli bir maktu' bedel karşılığı kiraya verir; isterse, öşrü ile diğer vergi ve resimlerinin ödenmesi karşılığı, göçerler ya da kayıt dışı gezici

---

[575] *BOA, TD, 559*, s. 209
[576] *TKA, TD, 72*, s. 309
[577] Ö. Lütfi Barkan, *Kanunlar*, s. 390
[578] Devlete ait bir varidatın bir bedel karşılığında kiralanmasıdır(M. Z. Pakalın, *OTDTS*, II, İstanbul, 1993, s. 578). Mukataa sistemiyle ilgili ayrıntılı bilgi iktisadî bölümde verilmiştir.
[579] H. İnalcık, *age*, s. 212
[580] *TKA, TD, 72*, s. 298
[581] Osmanlı Devleti'nde topraklar, mülkiyeti ve tasarrufu devlete ait topraklar (mirî), şahıslara ait topraklar (mülk) ve vakıf toprakları olmak üzere üçe ayrılırdı. Bunların arasında en büyük kısmı mirî topraklar oluştururdu. Devlet bu toprakların gelirlerini, devlete yaptıkları hizmetler karşılığında hizmet erbabına verirdi. Bu sisteme timâr, timârı tasarruf edene tımarlı sipahi denirdi.
[582] *TKA, TD, 72*, s. 297

(haric'ez-defter[583]) köylüler gibi hariçten (timâr dışından) kişilerin istifadesine sunardı[584].

[583] Haric'ez-defter tabiri hem arazi hem de re'aya için kullanılır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Lütfi Barkan, *Kanunlar*,s. 133, 190, 191; H. İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987, s. XXV-XXVI).
[584] H. İnalcık, *Sosyal Tarih*, s. 212

3. NÜFUS

Osmanlı demografi araştırmalarında 1830'dan önceki dönem için en önemli veriler hane rakamlarıdır. Bu hane rakamlarından hareketle bir bölgede yaşayan insanların sayısını tespit etmek güç olmakla birlikte, birtakım çıkarımlarda bulunulabilir. Zira Osmanlı Devleti'nin tahrir sırasındaki hedefi bir yerde toplam ne kadar insanın yaşadığını tespit etmek değildir. Tahrir sırasındaki hane veya nefer rakamları tespit edilirken sadece vergi verecek nüfus esas alınırdı[585].

Tahrir defterlerinde, şehir ve köylerde oturanlar ile konargöçer halkın vergi nüfusu, hane, mücerred ve bennak olarak ifade edilmişlerdir. Bunlardan hane olarak kaydedilenler, evli, mücerred olarak kaydedilenler bekâr ve bennak olarak kaydedilenler ise nimçiftten az toprağı tasarruf eden evli vergi nüfusunu ifade etmektedir. Bunların dışında defterlerde, imam, seyyid, şerif, âmâ, hatib, pir-i fani vb. vergiden muaf sayılan kişiler ve askerîler fert fert belirtildikleri gibi, konar-göçer unsurlar, cemaatler ve taifelere de ayrıca işaret edilmiştir.

Fakat tahrir defterlerinde, aile fertlerinin isimleri tek tek belirtilmediği için bir hanede kaç kişinin bulunduğunu tespit etmek mümkün değildir. Gerçek nüfusu bulabilmek için bazı yöntemler uygulanmaktadır.Pek çok araştırmacı tarafından Ö. Lütfi Barkan'ın hane karşılığı olarak kabul ettiği 5 sayısı benimsenmiştir. Fakat bu katsayıyı az bularak 7 katsayısını kullananlar olduğu gibi, bu katsayının daha az olması gerektiğini savunanlarda vardır[586]. Osmanlı Devleti'nin coğrafyası ele alındığında farklı sancaklarda değişik rakamların esas alınarak hesaplama yapıldığını görmekteyiz[587].

Defterlerde vergi mükellefi olarak gösterilen aile reisi yanında mücerred, yani bekâr olan oğul veya kardeş ayrı yazılmakla beraber, aynı çatı altında oturmaktadırlar[588]. Bu yüzden mücerredleri ayrı bir katsayıyla çarpmaya gerek yoktur. Diğer yandan, defterlerde kaydedilen dinî nitelikli kişiler de hane olarak kabul edilmektedir.

---

[585]Orhan Kılıç, XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605), Ankara, 1999, s.136
[586] Nejat Göyünç,"Hâne Deyimi Hakkında", *İÜEFTD*, XXXII, 1979, s. 332
[587] Sancaklardaki değişim için bkz. Nejat Göyünç,"Hâne", *DİA*, XV, İstanbul, 1997, s. 552-553
[588] N. Göyünç,"Hâne Deyimi Hakkında", s. 346

3.1. Şehir Nüfusu

Şehir mefhumu öncelikle yerleşmeyi ve yerleşik hayatı esas alır. Yerleşme, en geniş anlamda dünyanın en ilkel ev kümelerinden, en büyük yapılara kadar bütün binaların tamamını ifade eder. Bir bölgeye insanların yerleşmesi ve şehirlerin meydana getirilmesi için, o bölgede ilgili topluluğun geçimini sağlayabilecek kadar gıda maddesi üretilmesi ve üretimin ihtiyacın üzerine çıkarılması ile mümkündür[589].Topluluklar tüketebildiklerinden fazlasını üretebildikleri için, bir toplumsal artı ürün birikimi ortaya çıkmış, bu yüzden geçimi için kendi besinini aramak zorunluluğundan kurtulmuş bir takım sosyal gruplar teşekkül etmeye başlamıştır[590]. Şehirler de bu sosyal grupların kümelendiği merkezler olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlılarda şehir ve kasabalarda yaşayanlar, kır iskân birimleri olan köylerde geçimlerini tarımla sağlayan çiftçi-köylülere göre devlet nazarında farklı bir statüde bulunuyorlardı. Bu statü devlete karşı olan mükellefiyetler çerçevesinde şekillenmişti; ancak onların sosyal kademeleşmedeki yerini tayin edici bir özellik taşıyordu. Şehirliler toprak sahibi olmadıkça bir takım şahsi vergi ve mükellefiyetlerden muaf bulunurlardı. Ancak avârız denilen ve genellikle fevkalade durumlarda alınan vergileri devlete verirlerdi[591].

Tahrir defterlerine dayalı olarak Safed şehrinin XVI. yüzyılda muhtelif tarihlerdeki vergi nüfusu aşağıda Tablo- 7'de gösterilmiştir.

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, Safed şehrinin toplam vergi nüfusu 1520'de 925 hane, 40 mücerred, 26 imam; 1548'de 2.159 hane, 316 mücerred, 33 imam; 1555'te 1.822 hane, 275 mücerred, 53 imam; 1570'de 1.909 hane, 319 mücerred, 44 imam; 1595'te ise 1821 hane, 369 mücerred ve 40 imamdan ibaretti.

---

[589]Mehmet Karagöz, "Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)", *Osmanlı,* IV, Ankara, 1999, s.103

[590]Cipolla, *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, (çev.: Mehmet Sırrı Gezgin), İstanbul, 1999, s. 34

[591]Feridun M. Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı,* IV, Ankara, 1999, s. 92

Tablo - 7: Safed Şehrinin Vergi Nüfusu

Yıl	Müslüman			Hıristiyan		Yahudi		Toplam		
	H	M	İ	H	M	H	M	H	M	İ
1520	693	40	26	-	-	232	-	925	40	26
1548	1.249	233	33	-	-	909	83	2.159	316	33
1555	1.093	222	53	-	-	729	57	1.822	275	53
1570	988	319	44	-	-	921	-	1.909	319	44
1595	847	369	43	-	-	974	-	1.821	369	43

H: Hane **M:** Mücerred**İ:** İmam, Hatip ve Müezzin

Bu vergi nüfusuna, şehirde oturan sancakbeyi, kadı, mahkeme görevlileri (tahminen 10 hane), subaşı, dizdar, kale erleri ile diğer kale görevlileri (tahminen 100 hane), asesler, müderrisler (tahminen 15 hane), vakıf görevlileri (tahminen 25 hane) ile kapıkulları da eklendiğinde vergi nüfusuna tahmini olarak 150 hane daha ilave etmek gerekmektedir. Bunların dışında Safed şehrinde "*kadimü'z-zemandan berü sipahi*" olarak oturan *Ecnâd-ıHalka* adı verilen bir askerî zümre de bulunmaktadır (bkz. Tablo-8).

Halka, Eyyûbîler ve Memlûklar zamanından beri askerî bir sınıfa verilen addır. İsmin menşei ile ilgili iki görüş vardır. Bunlardan ilki özel muhafızların sultanın etrafında bir halka oluşturmasından kaynaklandığını ileri sürerken, diğeri Türk ordularının savaş meydanında düşmanı halka (daire) içine almasından dolayı olduğunu savunur[592].

Eyyûbîler zamanında "halkatü'l-hâs" veya "halkatü's-sultan", Memlûklar döneminde "ricâlu'l-halka", "ecnâd-ı halka" veya sadece "ecnâd" olarak adlandırılan bu askerler iktâ sahibi kişilerden oluşurdu. Aynı zamanda sultan ve emir çocukları da halka birliklerine kaynaklık eder ve "evlâdu'n-nâs" olarak adlandırılırlardı[593]. Halka askerlerinin yıllara göre hane sayıları aşağıda Tablo-8'de verilmiştir.

[592] İsmail Yiğit, "Halka", *DİA*, XV, İstanbul, 1997, s. 360
[593] İ. Yiğit, "Halka", s. 360-361; Ayrıca bkz. D. Ayalon, "Halka", *EI²*, III, Leiden, 1979, s. 99; David Nicolle, *The Mamluks 1250-1517 (Men at Arms Series)*, London, 1993

Tablo - 8: Ecnâd-ı Halka Nüfusunun Yıllara Göre Değişimi

Yıl	Hane	Mücerred
1520	47	-
1548	83	6
1555	82	4
1570	83	11
1595	46	12

Tablodan anlaşılacağı üzere Safed şehrinde ikamet eden halka askerleri, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfus olarak artmış, yüzyılın sonunda ise sayıları yarı yarıya azalmıştır.

Bu verilerden hareketle, hane ve imam sayılarını 5 katsayısı ile çarptığımız takdirde, Safed şehrinin tahmini gerçek nüfusu, yönetici ve kolluk kuvvetleriyle beraber, 1520'de 5.854, 1548'de 12.512, 1555'te 10.821, 1570'de 11.249 ve 1595'te de 10.810 kişiden ibaret olmaktadır (bkz. Tablo-9). Bu sayılara mahallelerde bulunan vergiden muaf kişiler de dâhil edilmiştir.

Tablo - 9: Safed Şehrinin Tahmini Nüfusu

	1520 (Kişi)	**1548 (Kişi)**	**1555 (Kişi)**	**1570 (Kişi)**	**1595 (Kişi)**
Müslüman	3.644	6.622	5.959	5.479	4.820
Yahudi	1.160	4.719	3.702	4.605	4.870
Askerî	750	750	750	750	750
Halka Askerleri	235	421	410	415	230
Dervişan	-	-	-	-	30
Sipahi	65	-	-	-	-
Savavin Mahallesi Timârlıları	-	-	-	-	110
Toplam	**5.854**	**12.512**	**10.821**	**11.249**	**10.810**

Tablo-9'dan da anlaşıldığı üzere, Safed şehrinin gerçek tahmini nüfusu, özellikle 1548 yılından sonra dalgalanmaya uğramıştır. Safed şehrinde 1548 yılı tahririnden sonra bir nüfus düşüşü gözlemlenmiş, sonraki tahrirlerde ise toplam nüfusta önemli bir değişiklik olmamıştır.Fakat genel nüfusun yapısı incelendiğinde, 1555 yılına kadar hem Yahudi hem de Müslüman nüfusta bir azalma görülmektedir. XVI. yüzyıl boyunca

muhtelif zamanlarda ortaya çıkan ve çok sayıda insanın ölümüne yol açan veba salgınları da özellikle şehir nüfusunun azalmasında rol oynamış olabilir. Safed'de görülen bu nüfus azalmasını, Şam ve Halep şehirlerinde daha belirgin olarak görmek mümkündür[594].

1555 yılından sonra ise Yahudi nüfusu artmış, Müslüman nüfus ise azalmaya devam etmiştir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru ise Yahudi nüfusu Müslüman nüfusun önüne geçmiştir (Grafik-5). Buradan hareketle, Safed şehrinde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslüman nüfusun sürekli göç verdiğini, buna karşın Yahudi nüfusun ise sürekli göçlerle beslendiğini söyleyebiliriz.

Diğer yandan, 1536 yılı tahriri için sadece Nablus'un gerçek tahmini nüfusu verilebildiği halde (Tablo-12), Safed sancağının diğer kaza merkezi olan Safed'in tahmini gerçek nüfusunun verilemeyişi, yıllar arasında ilgi kurmayı güçleştirmektedir. Bu sebepten Safed şehrinin nüfus artış oranını göstermek için sadece 1520 yılı ile 1548 yılı karşılaştırılabilmektedir. 1520 ve 1548 yılları verilerine bakılırsa nüfus artışının % 100'ün üzerinde olduğu görülür. Fakat 1536 yılı Safed şehri hakkında bilgimizin olmayışı, nüfusun artış sebeplerini kesin ifadelerle ortaya koymamızı güçleştirmektedir. Bu durumda şehir nüfusunda tabii artışın yanı sıra, dışarıdan da şehre göçlerin olduğu düşünülebilir.

3.1.1. Müslüman Nüfus

Tahrir defterlerine göre, Safed şehrinde bulunan müslüman hane ve mücerred sayıları yukarıda Tablo-7'de gösterilmiştir. Müslüman nüfusun Safed'de ikamet ettikleri mahalleler ise aşağıda Tablo-10 ve Tablo-11'degösterilmiştir. Buna göre,Safed şehrindeki müslüman nüfus XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde altı mahallede sakin iken, sonradan mahalle sayısı yediye yükselmiş ve yüzyılın sonunda yine altı mahalleye düşmüştür. Safed şehrindeki müslüman nüfus, Araplar, Kürtler ve Türklerden oluşmaktadır. Kürtler, Ekrad adlı mahallede meskûn iken, Araplar diğer mahallelerde oturmaktaydılar. Şehirde yaşayan Türkler ise daha ziyade askerîlerden oluşmaktaydı.

Aşağıdaki tablolardan anlaşılacağı üzere (Tablo-10 ve Tablo-11), Safed şehrinin kalabalık mahalleleri olan Ekrad, Savavin, Camiü'l-Ahmer ve el-Vata yüzyılın sonuna

---

[594] bkz. Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003; Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beyrut, 1982

kadar bu özelliklerini korumuşlardır. Fakat burada dikkat çeken husus, yüzyılın başından beri varlığını sürdüren Suk mahallesinin yüzyılın sonlarına doğru yapılmış olan 1595 yılı tahriri sırasında yer almayışıdır. Bu dönem itibariyle sadece Savavin mahallesinde, 2 hane ve 2 mücerred nüfuslu Suk mahallesi cemaati vardı. 1595 yılı tahriri şehir nüfusu verileri, 1570 yılı tahriri verileriyle karşılaştırıldığında göze çarpan bir diğer nokta, kalabalık mahallelerdeki nüfusun azalması, Hendek ve Gazzaviye gibi nispeten küçük mahallelerde ise küçük de olsa bir artışın olmasıdır. Hatta Suk adlı mahalle ortadan kalkmış, geriye kalan 2 hane ve 2 mücerred ise başka bir mahallede kayıt altına alınmışlardır. Buradan hareketle, Safed şehri Müslüman nüfusunda yüzyılın ikinci yarısında tedricen bir azalma meydana geldiği izlenmektedir. Nüfus azalmasının en önemli sebebi ise yukarıda izaha çalıştığımız gibi göçler ve salgın hastalıklar olmalıdır.Dönemler arası ilişki incelendiğinde mahallelerdeki nüfus artışının, aslında muayyen bir süre orada ikamet etmek zorunda kalan ancak oraya yerleşmeyen kişilerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Tablo - 10:Müslüman Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı (1520-1555)

Mahalle Adı *Cemaat Adı*	**1520**			**1548**			**1555**		
	H	**M**	**İ**	**H**	**M**	**İ**	**H**	**M**	**İ**
Ekrâd	105	26	5	196	41	4	153	71	4
Ecnâd-ı Halka	-	-	-	13	1	-	12	-	-
Sipâhi	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Savâvîn	174	7	6	368	73	14	385	30	16
Ekrâd	-	-	-	12	3	-	14	1	-
Ecnâd-ıHalka	20	-	-	26	4	-	26	3	-
el-Vatâ	135	7	6	231	25	7	183	63	7
Ecnâd-ı Halka	6	-	-	11	-	-	9	1	-
Câmiu'l-Ahmer[595]	136	-	5	216	54	6	157	39	11
Ecnâd-ı Halka	21	-	-	33	1	-	37	-	-
Hendek	41	-	1	36	6	1	27	1	-
Sûk	42	-	3	64	18	-	50	9	15
Gazzaviye	-	-	-	38	7	1	40	4	-
Toplam	**693**	**40**	**26**	**1.244**	**233**	**33**	**1.093**	**222**	**53**

H: Hane **M:** Mücerred **İ:** İmam, Müezzin, Hatip beraber verilmiştir.

[595] Safed'in ilk tahririnde Hasvân olarak zikredilmekle beraber, sonraki tahrirlerde Câmiü'l-Ahmer olarak geçmektedir.

Tablo - 11: Müslüman Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı (1570-1595)

Mahalle Adı *Cemaat Adı*	**1570**			**1595**		
	H	**M**	**İ**	**H**	**M**	**İ**
Ekrâd	155	59	6	170	42	8
Ecnâd-ı Halka	6	4	-	2	-	-
Savâvîn	278	143	13	218	194	21
Dervişân-ı beyt ihzân[596]	-	-	-	6	-	-
Tımâr-ı mahalle-i savâvîn el-mezkûr	-	-	-	22	-	-
Cema'at-i mahalle-i Sûk	-	-	-	2	2	-
Ekrâd	8	5	-	-	-	-
Ecnâd-ı Halka	28	3	-	21	10	-
el-Vatâ	198	31	5	179	57	6
Ecnâd-ı Halka	11	-	-	11	-	-
Câmiu'l-Ahmer	160	27	20	142	43	8
Ecnâd-ı Halka	31	4	-	12	2	-
Hendek	19	11	-	25	11	-
Sûk	59	17	-	-	-	-
Ecnâd-ı Halka	6	-	-	-	-	-
Gazzaviye	29	15	-	37	8	-
Toplam	**988**	**319**	**44**	**847**	**369**	**43**

H: Hane **M:** Mücerred **İ:** İmam, Müezzin, Hatip beraber verilmiştir.

Bu nüfus hareketliliği mahallelerde meskûn olanların farklılaşmasından da görülebilir. Mesela, 1548 yılında Ekrad mahallesinde kayıt altına alınan 5 hanelik Samiri cemaati diğer tahrirlerde göze çarpmamaktadır. Yine 1548 yılından 1570 yılına kadar Savavin mahallesine yerleşen bir Ekrad cemaatinden bahsetmek mümkündür. Fakat 1595 yılında Savavin mahallesinde bu cemaatin izlerine rastlayamıyoruz. Bunlar dışında sadece 1595 tahririnde karşımıza çıkan 6 hanelik *Dervişân-ı Beyt İhzân*ile 22 hanelik Savavin mahallesitimârlıları denilen cemaatlere tesadüf edilmektedir.

Safed şehrinde Müslüman nüfusun yıllara göre değişim grafiği aşağıda verilmiştir. Buna göre yüzyılın ortalarında 6.000'nin üzerinde olan şehrin Müslüman nüfusu, salgınlar ve göçler sebebiyle sürekli azalarak yüzyılın sonlarında 5.000'in altına düşmüştür.

[596] Hz. Yakub Beyt İhzanının dervişleri, vergilerden muaftırlar.

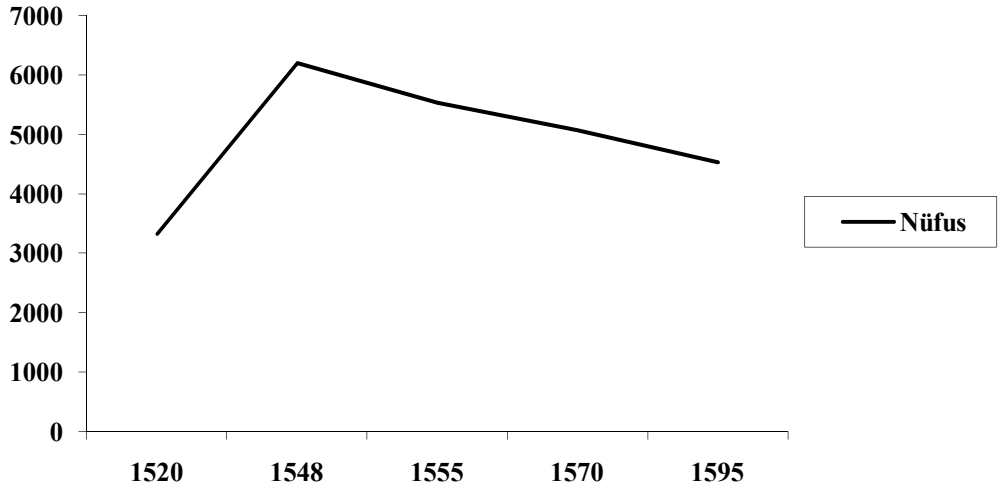

Grafik - 1: Safed Şehrinde Yıllara Göre Müslüman Nüfusunun Değişim Grafiği

1536 yılında Safed sancağının diğer bir kaza merkezini oluşturan Nablus'ta nüfusun mahallelere dağılımı aşağıda verilmiştir. Bu verilerden hareketle, Nablus'un ed-Debburiye adlı mahallesinde 32 hane, Cebele mahallesinde ise 34 hanelik Musta'rebe, 5 hanelik Efrenc ve 29 hane, 4 mücerred olarak kaydedilen Samiriyan adlı yahudi cemaatleri bulunmaktaydı. Yine Garb mahallesinde 7 hanelik Hıristiyan cemaati ikamet ediyordu. es-Sariye, 'Akabe ve Yasmin mahalleleri tamamen Müslüman nüfus ile meskun iken, Debburiye, Garb ve Cebele mahalleleri Müslüman ve Gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahalleler olarak göze çarpmaktadır.

Tablo - 12: Nablus Vergi Nüfusunun Mahallelere Dağılımı (1536)

Mahallenin Adı	Hane	Mücerred	İmam	Müezzin	Amâ
es-Sariye	97	3	2	2	
'Akabe	102	2	2		
ed-Debburiye	92	2	2	1	1
Yahudi	32				
Garb	251	20	4		1
Hıristiyan	7				
Yasmin	155	2	3		
Cebele	287	14	5		
Yahudiyân-ı Musta'rebe	34				
Yahudiyan-ı Efrenc	5				
Samiriyan	29	4			
TOPLAM	**1.091**	**47**	**18**	**5**	**2**

Nablus şehir merkezinde en kalabalık mahalle olarak Cebele'yi görüyoruz. Toplam 356 hane, 18 mücerred ve 5 imamın yaşadığı Cebele mahallesini 258 hane, 20 mücerred ve 4 imamla Garb mahallesi takip etmektedir. Şehrin en az nüfusa sahip mahalleleri ise Sariye ve 'Akabe idi. Nablus şehrinde 1536 yılına göre nüfusun dinîgruplara göre dağılımı aşağıda Grafik-3'te gösterilmiştir. Buna göre şehir nüfusunun, % 90'ı Müslüman, % 6'sı Yahudi, % 1'i Hıristiyan ve % 3'ü deSamirîlerden oluşmaktaydı.

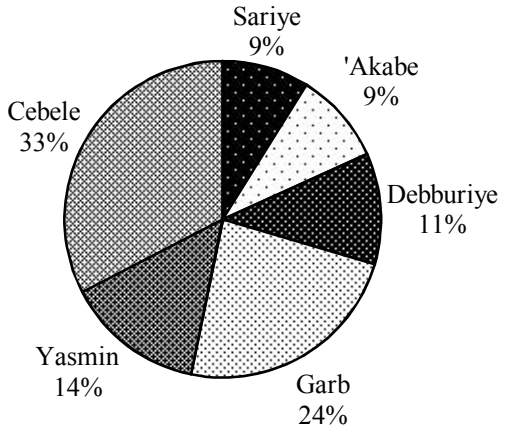

Grafik - 2: Nablus Şehir Nüfusunun Mahallelere Dağılımı (1536)

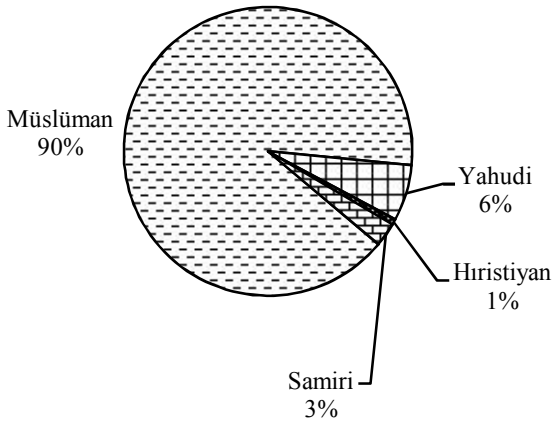

Grafik - 3: Nablus Şehir Nüfusunun DinîGruplara Göre Dağılımı (1536)

3.1.2. Gayrimüslim Nüfus

Yahudi Nüfus

XI. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Yahudi gezgin Tudelalı Benjamin, Safed'in adını zikretmemekle beraber, Yahudilerin meskûn oldukları yerlere işaret etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Safed'de bu zamanda önemli sayılabilecek bir Yahudi nüfusundan bahsetmek mümkün görünmemektedir[597].

Baudouin'in tahta çıkışı sırasında Haçlılar, Filistin'in büyük bir kısmını ele geçirmişlerdi. İşgallerden sonra Hıristiyan ahali dışındakilerin büyük çoğunluğu bölgeyi terk etmiş bulunuyordu. Filistin'in kuzeyinde Tancred'in Hıristiyanlık hesabına zaptetmiş olduğu Galile bölgesinde şehirlerdeki küçük Yahudi kolonileri, özellikle Talmud geleneklerinin yurdu Safed'deki Yahudiler bir kenara bırakılacak olursa, Hıristiyanlar meskûn kalmış, Müslümanların çoğu ise hicret etmiştir[598].

Haçlıların siyasi önlemleri bölgedeki Yahudi cemaatlerini hemen hemen tamamen ortadan kaldırmıştı. 1243 tarihli Venedik'in Sur Balyos'unun raporuna göre, şehrin Venedik'e ait kısmında sadece dokuz yetişkin Yahudi erkeği bulunuyordu[599].

XIII. yüzyılda Safed ve Taberiye'de iki Yahudi cemaati bulunuyordu. Safed'de bulunan Yahudi cemaatinin Selahaddin Eyyûbî'nin burayı fethinden sonra da kalmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. 1209-1210 yıllarında Rabbi Shemuel Ben Rabbi Shimshon önderliğindeki Yahudi göçü yeni bir cemaat oluşturmuştur. Bu cemaat, bir Yeshiva'ya da sahipti. 1240'ta Haçlılar Safed'i geri aldıklarında şehirde bir cami ve sinagog olduğu bilinmektedir. Fakat, bu bilgi Müslüman veya Yahudi cemaatlerinin varlığı hakkında, en azından bu dönem için bir fikir vermemektedir[600].

Özellikle 1391'den sonra İspanya'nın yeniden Hıristiyanlaştırılması için girişilen faaliyetler, Yahudileri Galile'ye özellikle de Safed'e göç ettirdi[601]. XV. yüzyılın

---

[597] Tudelalı Benjamin ile Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da (12. yy) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri Üç Kıtada Ekonomik, Siyasi, Sosyal İlişkiler Azınlıklar, Dini Kurumlar ve Haçlı Seferleri*, (Türkçesi: Nuh Arslantaş), İstanbul, 2001, s. 47

[598] Steven Runciman, *Haçlı Seferleri TarihiII*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1992, s. 3-4

[599] Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, İstanbul, 2000, s. 50

[600] Sylvia Schein, "The Jewish Settlement in Palestine in the Crusader Period (1099- 1291), *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881*(edt. Alex Carmel, Peter Schafer, Yossi Ben Artzi), Wiesbaden, 1990, s. 36

[601] F. E. Peters, *Jerusalem The Holy City in the Eyes of Chronicles, Visitors, Pilgrims and Prophets from the Days of Abraham to the Beginings of Modern Times*, New Jersey, 1985, s. 472

sonunda İberik kökenli pek çok Yahudi, hahamların (Rabbi) gayretleriyle Safed'e yerleşmiş bulunuyordu[602].

Tahrir defterlerine göre, Safed şehrinde bulunan yahudi hane ve mücerred sayıları yukarıda Tablo-7'de gösterilmiştir. Yahudi nüfusun Safed'de ikamet ettikleri mahalleler ise aşağıda Tablo-13'tegösterilmiştir. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Safed şehrindeki Yahudi nüfusu, Yahûdiyân-ı Musta'rebe mahallesi adıyla kaydedilmiştir. Bu mahalledeki Yahudiler de *Cemaat-i Efrenc*, *Talya* (İtalya) ve *Kanâdiye* adlı gruplar halinde kaydedilmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında Yahudilerin nüfusu hem artmış, hem de grupları itibariyle farklılaşmıştır. Yahudilerin cemaat adlarından onların nereden göç ederek geldikleri anlaşılmaktadır. Aşağıdaki Tablo-13'te de görüleceği gibi, Yahudiler Portekiz ve İspanya'nın Kurtuba, Kastilya, Aragon ve Katalan bölgeleri ile Fas, Macaristan, Napoli, Sicilya, İtalya, Fransa ve Almanya'dan göç etmişlerdir. Şehirde Yahudilerle Müslümanların ayrı mahallelerde yaşadıkları görülmektedir.

Safed'deki Yahudi nüfusu da dönemler arası dalgalanmalara uğramış, fakat yüzyıl sonuna doğru müslüman nüfustan farklı olarak bir miktar artmıştır. 1548 yılı tahririnden sonra Safed sancağında genel bir nüfus azalması görülmekle beraber, Yahudi nüfus, 1555 yılı tahririnden itibaren yeniden artış göstermiştir. Bunun da temel nedeni dışarıdan yapılan göçlerdir.

1520 yılında Safed merkezinde, Yahûdiyân-ı Musta'rebe (130 hane) adıyla kaydedilen mahalle ve Cemaat-i Efrenc (48 hane), Talya (21 hane) ve Kanâdiye(33 hane) adlarını taşıyan gruplar toplam 232 hanelik bir nüfusa sahiptiler. 1536 yılı tahririne ait 1038 numaralı Tapu Tahrir Defterinin Safed merkezinin de içinde bulunduğu kısmının yırtık olmasından dolayı, Safed şehir nüfusuyla ilgili bir fikrimiz yoktur. Yahudi nüfusuyla ilgili asıl sağlıklı verileri 1548 yılından itibaren edinebiliyoruz. Bu tarihten itibaren yapılan tahrir kayıtlarına göre, Safed şehrindeki yahudi nüfusunun gelişimi aşağıdaki Tablo-13'te verilmiştir. Buna göre, Safed'de 1548-1595 yılları arasında toplam 12 Yahudi mahallesi bulunmaktaydı. 1548 yılında 909 hane, 83 mücerred ve vergiden muaf 69 birey ve Ekrad mahallesinde meskûn 5 haneden ibaret olan Samiri cemaati; 1555 yılında 729 hane, 57 mücerred; 1570 yılında 921 hane ve 1595 yılında da 974 hane bulunmaktaydı.

---

[602] Avraham David, "The Jewish Settlement in Palestine in the Mameluke Period (1260- 1561), *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881*(edt. Alex Carmel, Peter Schafer, Yossi Ben Artzi), Wiesbaden, 1990, s. 48

Tablo - 13: Yahudi Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı (1548-1595)

	1548[603]		**1555**		**1570**	**1595**
Mahallenin Adı	**H**	**M**	**H**	**M**	**H**	**H**
Portugal	169	28	146	15	200	201
Sarduniye	47	10	-	-	-	-
Kurtubiye	-	-	35	7	55	-
Rumaniye	-	-	-	-	-	22
Kastaliyye	207	22	182	11	200	201
Mutsa'ribe	161	3	100	8	120	97
Mağâribe	60	2	38	7	55	66
Aragon ma' Katalan	64	3	51	3	-	-
Aragon	-	-	-	-	70	-
Aragon ma' France	-	-	-	-	-	101
Macar	13	1	12	-	15	-
Pulya	26	2	21	1	25	20
Kalavriyye	24	1	24	-	20	35
Sibiliye	81	5	67	4	76	70
Mayor	-	-	-	-	-	40
Taliya	26	5	29	-	35	61
Alaman	31	1	24	1	-	-
Alaman ma' Macar	-	-	-	-	50	60
TOPLAM	**909**	**83**	**729**	**57**	**921**	**974**

H: Hane **M:** Mücerred

Yukarıdaki tablo incelenirse, bazı Yahudi mahallelerinin zaman içerisinde beraber zikredildiklerini görmekteyiz. Fakat bu durum bütün mahalleler için geçerli değildir. Portugal, Kastaliyye, Musta'ribe, Mağaribe, Kalavriye, Pulya ve Sibiliye mahalleleri tüm tahrir kayıtlarında zikredilen yerlerdir. Diğer yandan bazı mahalleler, sadece bir tahrir kaydında yer alıp diğer yıllarda kaydedilmemişlerdir. Mesela, Sarduniye mahallesine yalnız 1548 yılı tahririnde, Rumaniye ve Mayor mahallelerine ise sadece 1595 yılı tahririnde tesadüf edilmektedir. Aragon mahallesi ise 1548 ve 1555 tahrirlerinde Katalan cemaatiyle kayıt altına alınmışken, 1570'de tek başına, 1595'te ise Fransa cemaatiyle yazılmıştır. Aynı durum Alman cemaati için de söz konusudur. Alman cemaati 1548 ve 1555 kayıtlarında tek başına zikredilirken 1570 ve 1595 tahrirlerinde Macar cemaatiyle birlikte yazılmıştır. Fakat burada dikkat çeken nokta

[603] Ayrıca mahallelerde vergiden muaf 69 kişi bulunmaktadır

Macar mahallesiadında başka bir mahallenin 1570 tahririnde olmasıdır. Aynı tahrire aynı cemaatten kişilerin farklı mahallelerde yazılması veya mahalle isimlerindeki dönemsel farklılıklar Safed'deki Yahudi mahallelerinde de bir hareketliliğin olduğunu göstermektedir.

Grafik - 4: Safed Şehrinde Yıllara Göre Yahudi Nüfusunun Değişim Grafiği

Yukarıdaki grafik incelenirse, XVI. yüzyılın ilk yarısında Safed şehrindeki Yahudi nüfus, Müslüman nüfus gibi, düzenli bir şekilde artış göstermiştir. Yüzyılın ortalarına doğru 4.000'in üzerine çıkan Yahudi nüfus, tıpkı Müslüman nüfusta olduğu gibi, 1548 yılından itibaren düşüşe geçmiştir. Fakat Müslüman nüfustan farklı olarak, 1555 yılından itibaren tekrar artmaya başlamış ve yüzyılın sonunda Safed şehrindeki Müslüman nüfusu geçmiştir. Aşağıda Safed şehrindeki Müslüman ve Yahudi nüfusun yıllara göre değişim grafiği verilmiştir (bkz. Grafik-5). Grafik incelenirse, Yahudi nüfusunun Müslüman nüfusu gibi artış ve azalışta normal bir seyir takip ettiği ancak birdenbire Müslüman nüfus azalırken Yahudi nüfusunun artmaya başladığı dikkat çekmektedir. Bu nüfus artışında Yahudi hahamlarının etkisi büyüktür.

İspanya'dan Yahudiler göç edene kadar, Safed'de küçük bir Yahudi cemaati vardı. Göçmenler özellikle Osmanlılar'ın bölgeyi fethinden sonra gelmeye başladılar. Bir kısmı Kudüs'e fakat çoğunlukla Galile çevresindeki kasabalara yerleştiler. Tabi bu durum XVI. yüzyılın ilk yarısı için böyleydi. Yüzyılın ikinci yarısında Yahudi

mistiszminin önemli sayılan kişileri Safed'e çoktan yerleşmiş bulunuyorlardı. Bu kişilerin Yahudileri buraya çektiğini söylemek abartılı olmayacaktır. Tüm bunlara Safed ve çevresindeki yerlerde bulunan ve Yahudilik açısından kutsal sayılan bölgelerin bulunması eklendiğinde, Safed'in Yahudiler için neden cazip olduğu anlaşılacaktır. Diğer yandan hahamların gayretleri bu nüfus akışını kolaylaştırmış gibi görünmektedir.

Safed'e gelen göçmenler arasında mistik okulu kuracak olan Joseph Caroda bulunuyordu. Onun yazdığı (The Prepared Table) dinî kitap hala Ortodoks Yahudiler tarafından dikkate alınmaktadır[604]. En önemli mistik figürlerden biri de Ari olarak bilinen İsaac Luria'dır. Bunların yanı sıra Moses Cordovero ve Solomon Alkabetz de önemli mistik kişiler olarak sayılabilir. Bu kişiler, Yahudilik ritüellerini yorumlamış ve Safed'in Yahudi mistizmine katkı sağlamışlardır. Luria 1572'de, Caro 1575'te ve Alkabetz de 1584'te ölmüşlerdir. Fakat Safed bu yıllarda Kudüs'ün de önünde Yahudi mistizminin en önemli merkezi olmuştur[605].

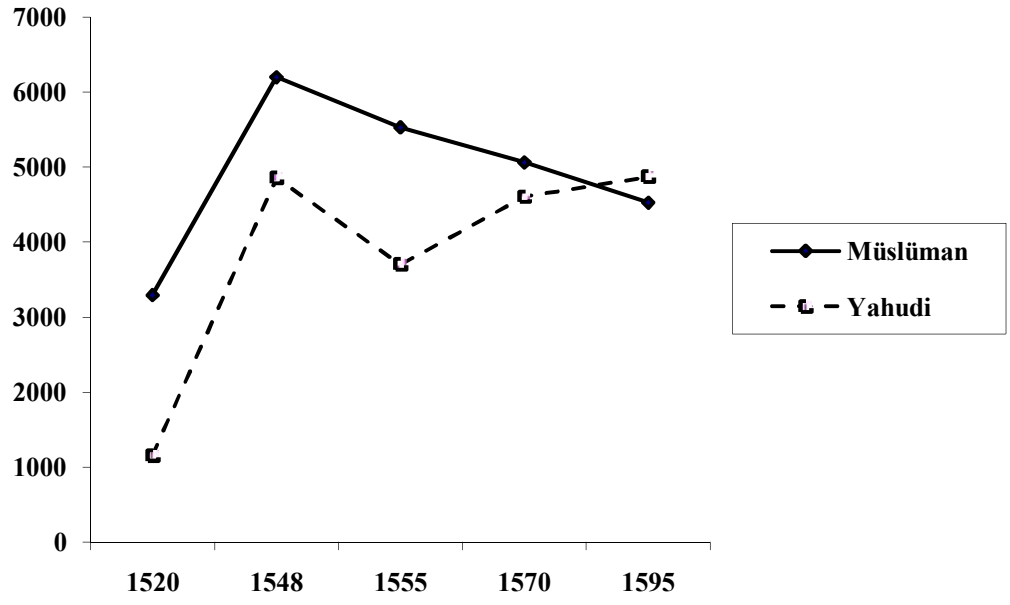

Grafik - 5: Safed Şehrinde Yıllara Göre Müslüman ve Yahudi Nüfusunun Değişim Grafiği

[604] Raymond P. Sheindlin, *A History of the Jewish People from Legendary Times to Modern Statehood*, New York, 1998, s. 135
[605] R. P. Sheindlin, *A History of the Jewish People from Legendary Times to Modern Statehood*, s. 135-136

Hristiyan Nüfus

Tahrir defterlerine göre, Safed ve Nablus şehirlerinde bulunan Hıristiyan hane ve mücerred nüfusları yukarıda Tablo-7'de gösterilmiştir. Safed şehir merkezinde Hıristiyanların meskûn oldukları bir mahalle bulunmamaktadır. Nablus şehir merkezinde ise meskûn olan Hıristiyan nüfusa bir kayıt dışında rastlanmamaktadır. Buna göre, 1536 tahririnde Nablus şehrinin Garb adlı mahallesinde 7 hane olarak kaydedilen bir Hıristiyan cemaati bulunmaktaydı.

Safed'in XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren orta büyüklükte bir merkez olduğu, yukarıdaki verilerden hareketle söylenebilir. Safed'in çevresindeki Halep, Hama, Humus, Nablus ve 'Aclun gibi sancaklarla karşılaştırıldığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. 1570 yılı verileri ışığında, Halep şehri 7.889 hane ve 1.593 mücerred[606], Humus şehir nüfusu 3.164 hane ve 74 mücerred[607], Hama şehri 4.272 hane ve 697 mücerred[608], Safed şehri de 1.909 hane ve 319 mücerred nüfusuna sahipti (bkz. Grafik-6).

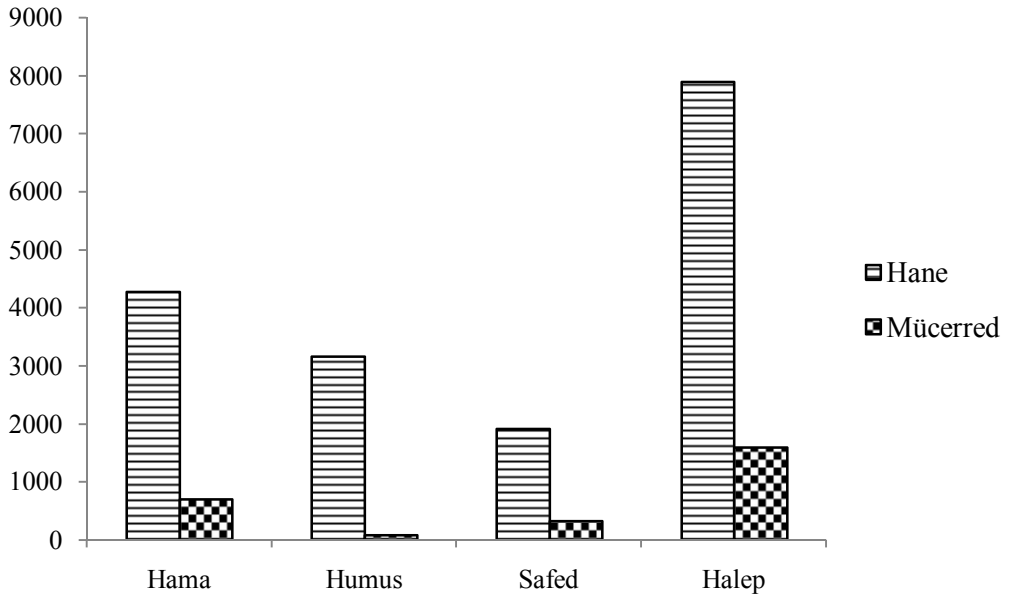

Grafik - 6: Halep, Hama, Humus ve Safed Şehir Nüfuslarının Karşılaştırması (1570)

[606]E. Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 140
[607] Enver Çakar, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Humus Şehri", *FÜSBD*, III/2, Elazığ, 2003, s. 389
[608] Enver Çakar, "Tahrir Defterlerine Göre 16. ve 17. Yüzyıllarda Hama", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, III/1, Elazığ, 2005, s. 34

1595 yılı verilerine göre ise Safed şehri 1.821 hane ve 369 mücerred, Nablus şehri 849 hane ve 10 mücerred[609], 'Aclun şehri ise 328 hane ve 28 mücerred[610] nüfusa sahipti (bkz. Grafik-7).

Dolayısıyla Safed, çevresinde bulunan Halep, Hama ve Humus gibi merkezlerden küçük, fakat Nablus ve 'Aclun gibi merkezlerden büyük, orta ölçekli bir şehir hüviyetindeydi.

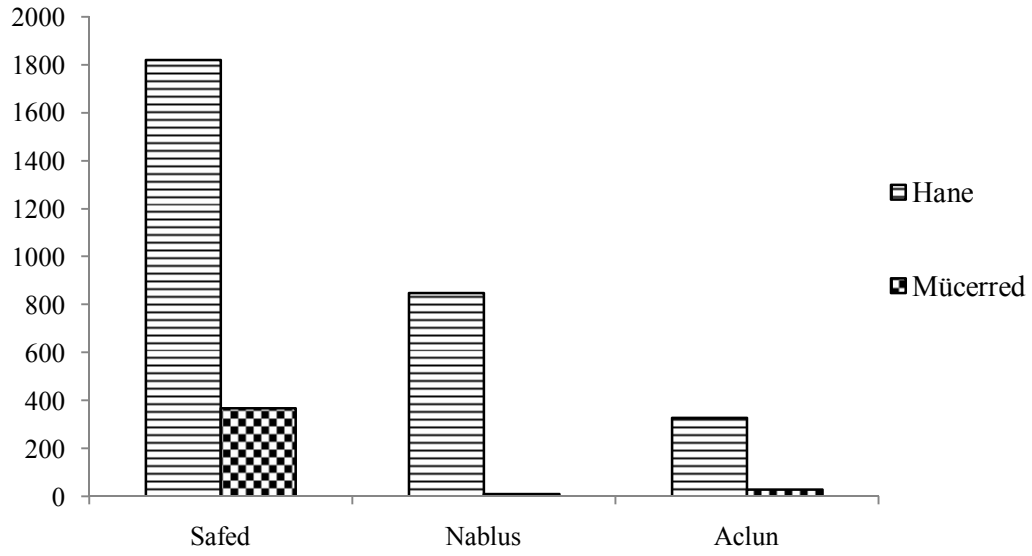

Grafik - 7: Safed, Nablus ve 'Aclun Şehir Nüfuslarının Karşılaştırması (1595)

3.2. Kırsal Nüfus

XVI. yüzyılda, diğer Osmanlı sancaklarında olduğu gibi, Safed sancağında da nüfusun büyük bölümü kasaba ve köylerde yaşamaktaydı. Kırsal kesimde yaşayan halkın geçim kaynağı ise genelde tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Diğer yandan kasabalarda küçük çapta ticarî ve sınaî faaliyetlerde yürütülüyordu. Kırsal nüfusun diğer bir bölümünü de konargöçerler oluşturuyordu.

[609] *TKA, TD, 100*, s. 1-5
[610] *TKA, TD, 185*, s. 4-7

3.2.1. Köyler

Safed sancağının köylerinde yaşayan kırsal nüfusun nahiyelere göre dağılımı aşağıdaki Tablo-15 ve Tablo-16'da, köylerdeki nüfusun müslim ve gayrimüslim olarak dağılımı da Tablo-14'de gösterilmiştir.

Tablo-14'te görüleceği üzere, sancaktaki kırsal vergi nüfusu, 1520'de 3.993 hane, 315 mücerred ve 52 imam; 1536'da[611] 10.634 hane, 542 mücerred ve 158 imam; 1548'de 12.397 hane, 1.492 mücerred ve 111 imam; 1555'te 12.084 hane ve 1.797mücerred ve 70 imam; 1570'de 12.881 hane, 1.343 mücerred ve10 imam; 1595'te[612] ise 6.947 hane, 2707 mücerred ve 15 imamdan ibaret bulunuyordu.

Tablo - 14: Kırsal Vergi Nüfusu

Yıl	Müslüman			Hristiyan		Yahudi		Toplam		
	H	M	İ	H	M	H	M	H	M	İ
1520	3.710	315	52	19	-	164[613]	-	3.993	315	52
1536	10.463	528	158	50	13	122	1	10.635	542	158
1548	12.021	1.482	111	84	4	289	9	12.394	1.493	111
1555	11.740	1.775	70	94	10	250	12	12.084	1.797	70
1570	12.562	1.296	10	82	18	237	9	12.881	1.323	10
1595	6.748	2.674	15	41	20	158	13	6.947	2.707	15

H: Hane **M:** Mücerred**İ:** İmam

Kırsal alandaki nüfusta, şehir nüfusunda olduğu gibi, dalgalanmalar görülmektedir. İdarî taksimattaki değişiklikler dikkate alınırsa, tahrir defterleri verilerine göre Safed sancağının kırsal nüfusunun en fazla arttığı zaman dilimi 1536-1548 yılları arasıdır. 1536 yılı tahriri incelenirse, defter eksik olmasına rağmen, Safed ve Nablus nüfusunun birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. Bu dönemde iki kaza merkezi, Tablo-14'te görüldüğü üzere,10.635 hane, 542 mücerred ve 158 imam nüfusa

[611] Sancak, bu dönemde Safed ve Nablus'tan oluşmaktaydı. 1536 yılını içeren defterin baş tarafı eksik olduğundan, Safed merkezi ile Cire nahiyesi hakkındaki bilgilerimiz eksiktir. Bununla beraber, nüfus ile ilgili hesaplamalar yapılırken, Nablus ve Nablus'a bağlı nahiyeler, Safed'in nahiyeleri ile birlikte verilmiştir.

[612] 1595 yılı tahririni içeren defterin son kısımları eksiktir. Bu sebepten Cire ve Tibnin dışındaki nahiyeler hakkında sağlıklı bir bilgi elde etmek güçtür. Dolayısıyla, Safed'in nüfusu defterde varolan sayfalardaki kayıtlardan ibaret olarak yazılmıştır.

[613] Bu tarihli tahrirde Ayn Zeytun köyünde toplam 42 hane Hıristiyan kayıt altına alınmıştır. Fakat 1548 yılı tahririnde Ayn Zeytun köyünde kayıt altına alınan cemaat Yahudi olarak yazılmış, sonraki tahrirlerde de bu durum devam etmiştir. Dolayısıyla, Safed'in ilk tahririni içeren 427 numaralı defterdeki kaydın yanlış yazıldığı kanaatindeyiz. Bu sebepten, 42 hanelik bu nüfus Yahudi nüfusu içerisinde değerlendirilmiştir.

sahip iken, iki kaza merkezinin ayrılarak yeni birer sancak olarak teşkilatlandırıldıkları 1548 yılında, sadece Safed sancağının 12.394 hane, 1.493 mücerred ve 111 imam nüfusu vardı. Bu verilerden hareketle, iki tahrir arasında Safed sancağının kırsal kesimlerinde, nüfusun gözle görülür şekilde bir değişime uğradığını tespit edebilmekteyiz. Her ne kadar 1536 yılı için Safed merkeziyle ilgili verilere sahip olmasak da, muhtemel bir göçün Safed merkezinde de izleri olduğu kanaatindeyiz. Zira Cire nahiyesinin vergi nüfusuyla ilgili bir bilgimiz olmamasına rağmen, 1536 tahririni içeren 1038 numaralı defterin ilk sayfalarında, Cire nahiyesi köylerinden Kefer Bir'im, Samu'iyye, Yakuk ve Bir'im köylerinin kayıtları vardır. Bir önceki tahriri içeren 427 numaralı defterdebu köylere bakıldığında, Samu'iyye dışındaki köylerde %100'ü geçen bir artışın olduğunu görmekteyiz. Buradan hareketle, diğer köylerde de benzer durumların müşahede edileceği kanaatinde olduğumuzdan, böylesi bir artışın muhtemel bir göçle veya ilk tahrirde yazılmamış nüfusun tahrir kayıtlarına yansımasıyla açıklanabileceğini düşünüyoruz.

Müslüman Nüfus

Safed sancağındaki kırsal nüfusun asıl önemli kısmını Müslümanlar oluşturuyordu. Bu nüfus genel itibariyle Arap olup, az miktarda da Türk ve Kürtlerden meydana gelmekteydi. Kürtler, şehir merkezinde kendilerine ait bir mahallede oturdukları gibi, kırsal kesimde münferit mahallerde yaşamlarını sürdüren cemaatleri de vardı. Türklerde, aynı şekilde, sancak dâhilinde birkaç mahalde yaşamaktaydılar. Safed sancağı kırsalında meskûn olan nüfusun hane ve mücerred sayıları aşağıda Tablo-15 ve Tablo-16'da gösterilmiştir.

Tablo - 15: Kırsal Nüfusun Nahiyelere Dağılımı (1520-1548)

Nahiye Adı	1520		1536		1548	
	H	M	H	M	H	M
Cire	903	80	186[614]	4	2.148	412
Tibnin	986	120	2.119	100	3.315	389
Şakif	186	76	788	71	1.261	135
Akka	807	76	1.468	105	2.472	263
Taberiye	928	21	1.435	122	2.828	279
Toplam	**3.810**	**373**	**5.996**	**402**	**12.024**	**1.478**

[614] Sadece Kefer Bir'im, Samu'iyye, Yakuk ve Bir'im köylerinin nüfusu yazılmıştır. Diğer yerler ise defterin yırtık olması sebebiyle eksiktir.

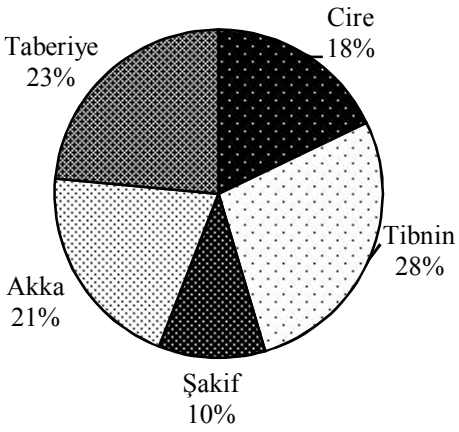

Grafik - 8: Kırsal Nüfusun Nahiyelere Göre Dağılımı (1548)

Grafik-8'den anlaşıldığı üzere 1548 yılı itibariyle Safed sancağında kırsal nüfusun % 28'i Tibnin nahiyesinde yaşamaktaydı. Hemen arkasından % 23 ile Taberiye ve % 21 ile Akka nahiyleri gelmektedir. Safed şehir merkezinin de bulunduğu Cire nahiyesi ise % 18'lik dilimle zikredilen nahiyelerden sonra gelmektedir. Sancağın kırsal kesiminde en az nüfusun yaşadığı yer de % 10'luk payile Şakif'tir.

Tablo - 16: Kırsal Nüfusun Nahiyelere Dağılımı (1555-1595)

Nahiye Adı	1555		1570		1595[615]	
	H	M	H	M	H	M
Cire	1.789	448	1.684	301	1.774	679
Tibnin	3.391	500	3.636	419	2.403	1008
Şakif	1.303	134	1.484	185	416	172
Akka	2.756	445	2.827	282	1.435	561
Taberiye	2.503	248	2.931	109	720	254
Toplam	**11.742**	**1.775**	**12.562**	**1.296**	**6.748**	**2.674**

1548 yılı verileri ile 1555 yılı verileri karşılaştırıldığında Tibnin, Akka ve Şakif nahiyelerinde bir miktar artışın olduğu, Cire ve Taberiye nahiyelerinde ise bir düşüşün olduğu görülmektedir. Taberiye nahiyesinin kırsal nüfusu 1548 yılında 2.828 hane ve

[615] Defter eksik olduğundan sadece varolan kayıtlar yazılmıştır.

279 müceredden ibaret iken, 1555 yılında 2.503 hane ve 248 mücerrede gerilemiştir. Taberiye nahiyesinde zikredilen iki tahrir arasında 325 hane ve 29 mücerred eksilmiştir ki, bunu göç dışında bir şeyle açıklamak mümkün görünmemektedir. Aynı şekilde Akka ve Tibnin nahiyelerindeki nüfus artışını da sadece doğumla açıklamanın doğru olmadığı kanaatindeyiz. Yukarıda şehir nüfusunun incelendiği kısım tekrar hatıra getirilirse, 1548-1555 yılları arasında tüm sancakta bir nüfus hareketliliği olduğu ortaya çıkacaktır. Bu hareketlilikten sadece şehir merkezi değil, nahiyeler ve kırsal bölgeler de etkilenmiştir.

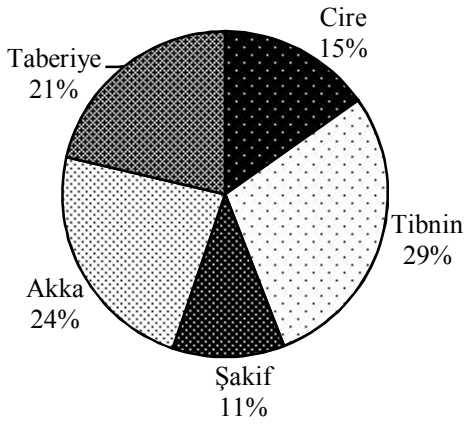

Grafik - 9: Kırsal Nüfusun Nahiyelere Göre Dağılımı (1555)

Diğer yandan, 1548 yılına kadar Safed ile birlikte bir sancak oluşturan Nablus'un 1536 yılına ait kırsal nüfusu aşağıda Tablo-17'de gösterilmiştir. Buna göre Nablus'un en fazla nüfusa sahip olan yeri Cebel Kubal nahiyesi olarak göze çarpmaktadır. Bu dönemde Cebel Kubal nahiyesi 2.219 hane, 94 mücerred ve 3 imam nüfusa sahipti. Nablus'un en az nüfusa sahip nahiyesi iseMerc Beni 'Amir olup,burasısadece 423 hanenin meskûn olduğu bir yerdi. Nablus'un Beni Sa'b ve Kakun nahiyelerinin de az nüfusa sahip oldukları görülmektedir. Tablo-17'den deanlaşılacağı üzere, Nablus'ta nüfus büyük oranda Cebel Kubal ve Cebel Şami ile temsil edilmektedir. 1536 yılı verilerine göre Nablus'un tahminî nüfusu 26.468 kişiden ibaretti.

Tablo - 17: Nablus Kırsal Nüfusunun Nahiyelere Dağılımı (1536)

Nahiye Adı	Hane	Mücerred	İmam
Cebel Kubal	2.219	94	3
Cebel Şami	1.235	24	-
Beni Sa'b	921	16	-
Marc Beni 'Amir	432	-	-
Kakun	526	-	-
TOPLAM	**5.333**	**134**	**3**

Aşağıdaki Grafik-10'da1536 yılında Nablus'takikırsal nüfusun nahiyelere dağılımı gösterilmiştir. Buna göre, Cebel Kubal % 42'lik payla nüfusu en kalabalık olan nahiyedir. Cebel Kubal'a en yakın yerleşme oranına sahip yer ise Cebel Şami olup % 23'lük bir dilime sahiptir. Dolayısıyla, Cebel Kubal ve Cebel Şami Nablus kazası içerisindeki kırsal nüfusun % 65'lik dilimini barındırmaktaydı.

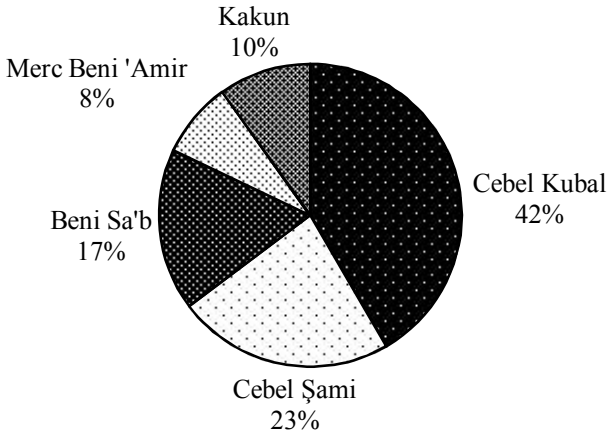

Grafik - 10: Nablus Kırsal Nüfusunun Nahiyelere Dağılımı Grafiği (1536)

Gayrimüslim Nüfus

Safed sancağındaki gayrimüslim nüfusu Yahudiler ve Hıristiyanlar teşkil ediyordu. Yahudiler, Cire, Akka ve Taberiye'nin birkaç köyünde meskûn iken, Hıristiyanlar ise Akka ve Tibnin'in birkaç köyünde bulunuyorlardı.

Gayrimüslimlerin yıllara göre nüfus değişimleri yukarıda Tablo-14'te gösterilmiştir. Buna göre Safed kırsalında gayrimüslim nüfus, 1520'de 183 hane;

1536'da 172 hane, 14 mücerred; 1548'de 384 hane, 24 mücerred; 1555'te 365 hane, 22 mücerred; 1570'de 319 hane, 27 mücerred; 1595'te de 199 hane ve 33 mücerredden ibaretti. Köylerde Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan karışık olarak yaşamaktaydı.Müslüman ve gayrimüslim nüfusun yaşadığı yerler; 'Ayn Zeytun, Bire, Kefer 'Anan, 'Alma, Marun en-Nasara, Bukay'a, Culis, Kefer Yasif, el-Ba'na, Bassa, Kabul, Şafa'amr, Kuveykat, Miliye, İklil, Kefer Kene, Nasıra, Rab'a, Raniye; Nablus'ta ise el-Kefer Beni Hamid ve'Asker köyleridir.

Fakat bu köylerin bazılarında gayrimüslim nüfus yüzyıl boyunca sürekli meskûn kalmamıştır. Mesela, Akka'ya bağlı Şafa'amr köyünde 1536 yılında kaydedilmiş 10 hanelik Yahudi cemaati bulunmakla beraber, sonraki tahrirlerde bu Yahudi cemaatinin Şafa'amr'da meskûn olmadıklarını görüyoruz. Yine,Akka'ya bağlı Miliye köyünde sadece 1548 yılında 2 hane Hıristiyan kaydı vardır. Dolayısıyla bu durumu sancak genelindeki nüfus hareketliliğinin bir yansıması olarak görmek gerekmektedir.

Tahrir defterlerinde bağımsız olarak kaydedilen sadece bir gayrimüslim köyü bulunmaktadır. Akka'ya bağlı olarak kaydedilen Mecdel 'Ulya köyü 1548'de 11 hane, 11 mücerred ve 1555'te de 21 hane olarak yazılmıştır. Sonraki tahrirler olan 1570 ve 1595 yılları tahrirlerinde ise burada meskûn nüfus kaydedilmemiş, sadece hâsılı yazılmıştır. Dolayısıyla, belirli bir süre iskân edilmiş olan Mecdel 'Ulya, zaman içerinde boş kalmış görünmektedir.

3.2.2. Konargöçerler

Osmanlı Devleti'nin nüfusunu oluşturan önemli unsurlardan birisi de aşiretler veya konargöçer halk idi. Bunlar yaşadıkları hayat tarzı itibariyle mevsimine göre yaylak ve kışlak arasında daimî olarak hareket ediyorlardı. Hayvancılıkla geçimlerini sağlayan konargöçerler, sürülerine otlak bulmak içim zamanlarının önemli bir bölümünü değişik yerlerde geçirmek zorunda kalıyorlardı. Konar hale geçecekleri zaman çadırlarını yazın köyler, harabeler veya eski iskân bölgeleri yakınına kurarlar, kışın ise kasabaların civarında bulunurlardı[616].

Göçebe hayat yaşayan konargöçer unsurlar, yurd veya ev denilen çadırlarda yaşarlardı. Bu çadırlar, çabuk kurulup çabuk kaldırılacak türden olup, genellikle üç çeşitti. Bunların ilki keçi kılından el tezgâhında dokunarak birbirine dikilmiş dikenli kıl

[616]Cengiz Orhonlu,*Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987, s. 12

çadır, ikincisi pamuktan dokunmuş veya keçeden yapılmış yuvarlak (derimevî) çadır, üçüncüsü de koyun kılından dövülerek yapılan keçe çadırlardı. Çadırın hususi bir dâhili taksimatı vardı ve bunlar sonradan yerleşik hayata geçtikleri zaman, bazılarının inşa ettikleri evler için bir model olmuştu[617].

Konargöçer halk genellikle kendi kendine yeten aşiret içinde kapalı bir iktisadi hayat sürerlerdi. Sahip oldukları hayvanlardan çeşitli şekillerde istifade ettikleri gibi, çobanlık ve muhtelif sanatlar ile de uğraşmakta idiler[618]. Göçebelerin sınaî bakımdan ürettikleri malların başında iplik, halı ve kilim gelmekteydi[619].

Göçebelerin sosyal ve idari yapılanmalarını ifade eden en yaygın birim "cemaat" idi. Bu birim hemen hemen bütün göçebelerin temel yapısı idi. Birbirleriyle uzaktan veya yakından akraba olan ve birbirlerini çok iyi tanıyan bu grup 10 ile 80 hane arasında ve hatta daha fazla haneden meydana gelmekteydi. Bir cemaatin idarecisi olan kimse, o cemaat içerisinde seçkinleşmiş olan bir ailenin reisi idi. Bu kimselere "kethüda" denilmekteydi[620].

Osmanlı Devleti'nin vergi mükellefi olan reâyâ sınıfına mensup olan konargöçerler, yaşantıları bakımından şehir ve köylülerden farklı idi. Konargöçerler, yerleşik ahalinin mükellef olduğu vergileri ödemezlerdi. Ancak, bunlardan yaşam tarzlarına uygun olarak, başta âdet-i ağnâm olmak üzere, resm-i yaylak, resm-i kışlak, resm-i ağıl, bâd-i hevâ (niyâbet) ve diğer bazı vergiler alınırdı. Sürülerini mirî yaylaklarda veya timâr sahibinin arazisinde otlatan konar-göçerler resm-i yaylak veya resm-i otlak adıyla bir vergi öderlerdi. Yaylak resmi, yılda bir defa olmak üzere, bazı yerlerde sürü başına, bazı yerlerde ise koyun başına alınmaktaydı[621].

Safed sancağında Türkmen, Ekrad ve Arap cemaatleri bulunmaktaydı. Bölgede yaşayan Türkmen, Ekrad ve Arap nüfusu, cemaat isimleriyle kaydedilmiştir. Türkmen cemaatleri, *Türkmân-ı Hüseyin, Cemmâsin, Türkmen*ve *Tayboğa Türkmen* cemaatleridir. Ekrad cemaatleri; *Kabaylî, Hasanke, Mehâmada, Kebâlişe, Aşâkira, Havâlide*; Arap cemaatleri ise*Kelbiyyîn, Hârise, Şumar, Şarka* cemaatleridir. Bunlar

[617]C. Orhonlu,*Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, s. 13
[618]C. Orhonlu,Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, s. 14
[619]İlhan Şahin, "Göçebeler", *Osmanlı,* IV, Ankara, 1999, s. 140
[620]İ. Şahin,"Göçebeler", s. 137
[621]Latif Armağan, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", *Osmanlı,* IV, Ankara, 1999, s. 147

konargöçer hayat tarzı sürdürüyorlardı. Öşürlerini sipahiye (sahib-i arz), âdet olan vergilerini de Havass-ı Hümâyûn Emini'ne verirlerdi.

XVI. yüzyılın başında, Safed'in Cire nahiyesinde *Türkman-ı Hüseyin Arab*[622] ile *Kabaylî* ve *Kebâyişe* Ekrad cemaatleri vardı. Şakif nahiyesinin Telfehâta köyünde de 53 hanelik *Tayboğa Türkmen cemaati* yaşamaktaydı. 1548 yılı tahririnde, Tayboğa Türkmen CemaatininTibnin'in Abl el-Kamh mezrasını şenlendirdiğini yani yerleşik hayata geçerek orayı köy haline getirdiklerini görüyoruz.

Türkmen cemaatlerinin bir diğeri Sahil-i Akka'da meskûn olan Cemmasin cemaati ile Cire nahiyesinde meskûn olan Hüseyin Türkmenleridir. Bunlar dışında 1536 tahririnde, Nablus Kazası dâhilindeki Kakun ve Merc Beni 'Amir nahiyelerinde 31 hanelik *Cemmasin* ve 36 hanelik *Türkmen* cemaatleri kaydına rastlamak mümkündür. Bunların dışında yine aynı defterde Kakun'un Seviki köyünde 28 hanelik *Mağalice* cemaatinin meskûn olduğunu görmekteyiz.

Ekrad cemaatleri, genelde Taberiye nahiyesi dâhilinde meskûn olmakla beraber, 1595 tahririnde Ekrad cemaatlerine Cire nahiyesinde de rastlamaktayız. Ekrad taifesinin, cemaatleri dışında, Safed merkezinde bir de mahalleleri olduğunu daha evvel zikretmiştik. Bunlara ek olarak, Nablus'ta 22 hane ve 4 mücerred nüfusa sahip bir Ekrad cemaati bulunmaktaydı. Bu ekrad cemaati ziraat ettikleri yerlerin öşrünü verdikten başka, cemaat haneleri toplam 880 olarak akçe, mücerredleri de40 akçe "Ricaliye" resmi veriyorlardı.

Arap cemaatleri ise genel itibariyle, Cire ve Akka nahiyelerini mesken tutmuşlardı.

Yukarıdaki cemaatler konargöçer hayat tarzına sahip olduklarından, zaman içerisinde farklı coğrafyalara da göçebiliyorlardı. Mesela, 1536 yılında Taberiye'ye bağlı olan Kefer Manda köyünde kayıt altına alınan Kebayişe, Aşakire ve Havalide Ekrad taifeleri, 1555 yılında Taberiye'ye bağlı olan İksal köyünde yazılmışlardır.

Cemaatlerin yıllara göre nüfus değişimi aşağıda Tablo-18'de verilmiştir.

[622] Cemaatler, kethüdalarının adıyla anılmaktadır.

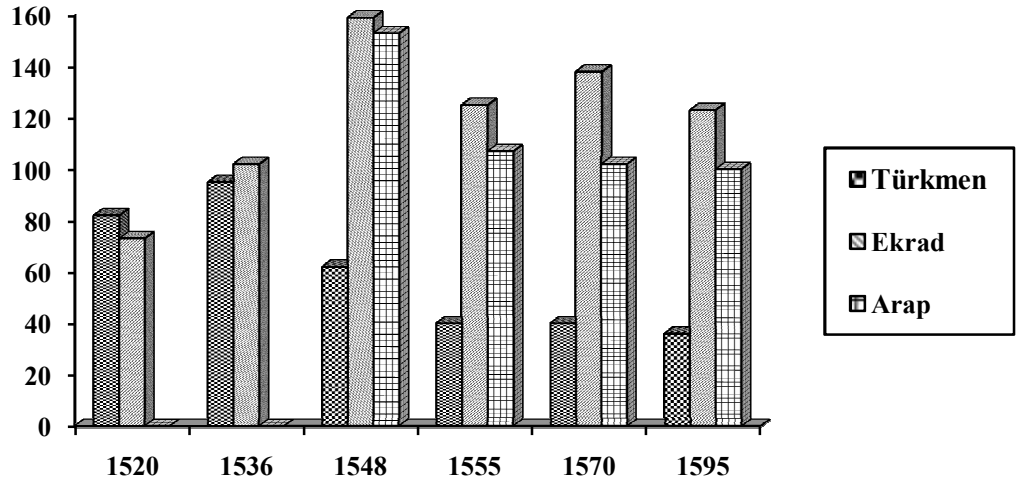

Grafik - 11: Konargöçer NüfusunYıllara Göre Değişim Grafiği

Tablo - 18:Konargöçer Nüfusun Yıllara Göre Değişimi

Yıl	Türkmen		Ekrad		Arap		Toplam	
	H	M	H	M	H	M	H	M
1520	82	2	73	-	-	-	155	2
1536[623]	95	-	102	10	-	-	197	10
1548	62	20	159	12	153	-	377	32
1555	40	3	125	12	107	5	272	20
1570[624]	40	3	138	1	102	-	280	4
1595	36	-	123	-	100	-	259	-

3.3. Sancak Nüfusu

Safed sancağının şehir ve köylerinde sakin olan toplam vergi nüfusu, 1520'de 4.918 hane, 355 mücerred ve 78 imamdan ibaretti. Bu hanelerin 396'sı Yahudi, 19'u da Hıristiyanlardan oluşmaktaydı.

Tablo-19'dan anlaşılacağı üzere, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Safed sancağında yaklaşık olarak 5.000 hane ve 355 mücerred nüfus mevcuttu. Bu nüfusun 912 hanesi (% 18,5) şehir merkezinde ve geriye kalan 3.993 hanesi (% 81,5) de kırsal alanda yaşamaktaydı. Bu verilerden hareketle, İmam-hatip ve sipahileri de hane kabul ederek 5

[623] Nablus'taki Cemaatler dâhil edilmiştir.
[624] Hüseyin Türkmenlerinin kaydedildiği sayfa eksik olduğundan, sadece Akka'daki Cemmasin Türkmenlerinin hane sayısı verilmiştir.

katsayısı ile çarptığımızda 24.915 rakamına ulaşmaktayız. Muaflar da hesaba katıldığında, bu tarihte Safed'in tahminî sancak nüfusunun 25.000 olduğunu söyleyebiliriz (bkz. Tablo- 19).

1520 yılı haneler itibariyle ele alındığında, nüfusun dinî dağılımı da şöyledir: Şehir merkezinde 232 ve kırsal alanda da 164 hane olmak üzere, 396 hane Yahudi ve 19 da Hıristiyan olmak üzere toplam 415 gayrimüslim hane mevcuttur. Sancak genelinde 4.918 hane olduğuna göre, 4.503hane Müslüman hanesidir. O halde Müslümanların genel nüfusa oranı % 91,5, gayrimüslimlerin oranı ise %8,5'dur.

Sancak genelinde 1548 yılında 14.543 hane, 1.811 mücerred ve 144 imam bulunmaktaydı. Müslümanların 13.270, Yahudilerin 1.189 ve Hıristiyanların 84 hane nüfusu vardı ve Müslümanların 1.715, Yahudilerin 92, Hıristiyanların 4 mücerred nüfusu bulunmaktaydı.

1555 yılında sancak genelinde 13.906 hane, 2.076 mücerred ve 123 imam-müezzin nüfus bulunmaktaydı. Bunun 12.833 hanesi Müslüman, 979 hanesi Yahudi ve 94 hanesi de Hıristiyandı. Müslümanların 1.997, Yahudilerin 69 ve Hıristiyanların da 10 mücerred nüfusları bulunmaktaydı.

1570 yılında 14.790 hane, 1.642 mücerred ve 54 imam bulunmaktaydı. Bunun 13.550'si Müslüman, 1.158'i Yahudi ve 82'si de Hıristiyan haneleriydi. Müslümanlar 1.615, Yahudiler 9, Hıristiyanalar ise 18 mücerred nüfusa sahipti.

Bu hesaba göre 16. yüzyılın ikinci yarısında Safed sancağının tahminî toplam nüfusunun ortalama 75.000 olduğu söylenebilir. Hütteroth da aynı metodu esas alarak yaptığı hesaplamada, 16. yüzyılın sonlarında Safed'in genel nüfusunu 82.570 olarak tespit etmiştir[625]. Yüzyılın ortasında nüfusun ortalama 75.000 civarında olması normal görünmektedir. 1520'li yıllarda 25.000 olarak tespit edilen nüfusa göre bu rakam %300 oranında bir artış demektir. Ancak bunun normal doğumlarla olan bir artış olmadığı açıktır. Bu artışın sebebi, yüzyılın başlarında henüz otoritenin tam olarak sağlanamamasından dolayı yazılamayan nüfusun, diğer tahrirde yazılması veya dışarıdan alınan göçlerdir.

[625] Hütteroth-Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine*,s. 43

Tablo - 19: Sancak Nüfusu

	ŞEHİR			NAHİYELER			TOPLAM			YIL
	H	**M**	**İ**	**H**	**M**	**İ**	**H**	**M**	**İ**	
Müslüman	693	40	26	3.810	315	52	4.503	355	78	**1520**
Yahudi	232	-	-	164	-	-	396	-	-	
Hıristiyan	-	-	-	19	-	-	19	-	-	
TOPLAM	**925**	**40**	**26**	**3.993**	**315**	**52**	**4.918**	**355**	**78**	
Müslüman	984	43	21	10.463	528	158	11.447	571	179	**1536**
Yahudi	100	4	-	122	1	-	222	5	-	
Hıristiyan	7	-	-	50	13	-	57	13	-	
TOPLAM	**1.091**	**47**	**21**	**10.635**	**542**	**158**	**11.726**	**589**	**179**	
Müslüman	1.249	233	33	12.021	1.482	111	13.270	1.715	144	**1548**
Yahudi	909	83	-	289	9	-	1.189	92	-	
Hıristiyan	-	-	-	84	4	-	84	4	-	
TOPLAM	**2.158**	**316**	**33**	**12.394**	**1.495**	**111**	**14.543**	**1.811**	**144**	
Müslüman	1.093	222	53	11.740	1.775	70	12.833	1.997	123	**1555**
Yahudi	729	57	-	250	12	-	979	69	-	
Hıristiyan	-	-	-	94	10	-	94	10	-	
TOPLAM	**1.822**	**279**	**53**	**12.084**	**1.797**	**70**	**13.906**	**2.076**	**123**	
Müslüman	988	319	44	12.562	1.296	10	13.550	1.615	54	**1570**
Yahudi	921	-		237	9	-	1.158	9	-	
Hıristiyan	-	-	-	82	18	-	82	18	-	
TOPLAM	**1.909**	**319**	**44**	**12.881**	**1.323**	**10**	**14.790**	**1.642**	**54**	
Müslüman	847	369	43	6.748	2.674	15	7.595	3.043	58	**1595**
Yahudi	974	-	-	158	13	-	1.132	13	-	
Hıristiyan	-	-	-	41	20	-	41	20	-	
TOPLAM	**1.821**	**369**	**43**	**6.947**	**2.707**	**15**	**8.768**	**3.076**	**58**	

1548 yılında Safed sancağı genelinde Müslümanlar 13.270 hane ile nüfusun % 91,2'sini, Yahudiler 1.189 hanesi ile % 8,2'sini ve Hıristiyanlar 84 hane ile % 0,6'sını teşkil etmektedirler. 1555 yılında Müslümanların toplam nüfus içindeki payı % 92,2; Yahudilerin % 7,1 ve Hıristiyanların ise % 0,7'dir. 1570 yılında ise Müslümanlar % 91,6; Yahudiler % 7,8 ve Hıristiyanlar da % 0,6'lık paya sahipti.

Nüfusun büyük bir kısmının kırsal kesimde yaşadığı görülmektedir. Cire, Tibnîn, Şakîf, Akkâ ve Taberiye de birer köy görümünde olduklarından, şehir olarak sadece Safed'i ve 1536 yılı için ise Nablus'u esas aldık. Buna göre Safed'in dışındaki

nüfusu kır nüfusu olarak kabul ettik. Hane, mücerred, imam, müezzin ve muaflar olarak hesaplandığında 1548 yılında nüfusun % 85,2'si kırsal kesimde ve % 14,8'i de şehir merkezinde ikamet ediyordu. 1555'te nüfusun % 86,8'i kırsal kesimde, % 13,2'si ise şehirde yaşamaktaydı. 1570 yılında kırsal kesimde yaşayanların oranı % 87, şehirde yaşayanların oranı ise % 13 civarındaydı.

Yukarıdaki Tablo-19'dan hareketle Safed sancağının tahminî nüfusunu1520'de 25.335, 1548'de 75.246, 1555'te 72.221 ve 1570'de ise 75.862 olarak kabul edebiliriz. Bu sayılara konar-göçer nüfus eklendiğindeise tahminî sancak nüfusu 1520'de 26.112, 1548'de 77.163, 1555'te 73.601 ve 1570'de de 77.266 olmaktadır.

1536'da Nablus ile birlikte bir sancak teşkil eden Safed'in genel nüfusu hakkında bir fikrimiz yoktur. Zira 1536 yılı tahririni içeren defterin Safed şehri ve Cire nahiyesini içeren kısmı eksiktir. Bu açıdan yukarıdaki tabloda 1536 yılı verileri Safed şehri ve Cire nahiyesi hesaba katılmadan verilmiştir. Bu verilerden hareketle dönemler arası ilişki kurulmaya çalışılırsa, iki kaza merkezinin olduğu 1536 yılı nüfusu, eksiklikler tahmini bir rakam ile 5.000 kabul edilirse, yaklaşık 65.000 civarında bir nüfusa sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, Safed'in 1520-1548 yılları arası büyük bir gelişme gösterdiği söylenebilir.

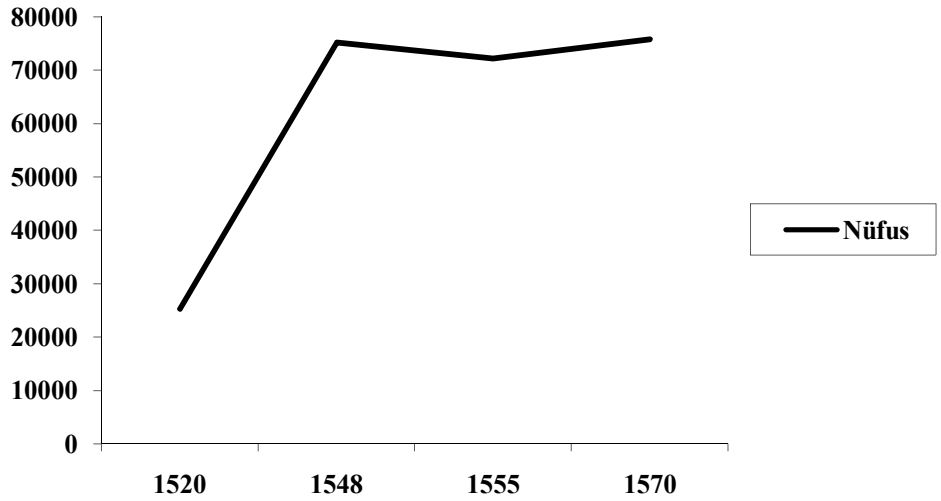

Grafik - 12: Yıllara Göre Nüfus Artış Grafiği

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADÎ DURUM

Osmanlı Devleti'nin ekonomik sistemi ve bu sistemin temel prensipleri, eski çağlardan beri büyük oranda kendinden önceki Yakındoğu devletlerinin uygulamalarıyla beraber kendine özgü bir takım usullerle şekillenmiştir. Buna göre temel amaç, hâkim unsurun (hükümdar) gücünü koruması ve devamlılığıdır. Bu sebepten sosyal ve siyasal kurumlar ile iktisadî faaliyetlerin her türü, bu amacı gerçekleştirmek endişesiyle bizzat devlet tarafından şekillendirilmiştir[626]. Osmanlı iktisadî düzeni, köy ve mezralarda tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dayanırken, şehir ve kasabalarda daha ziyade ticaret ve sanayii faaliyetleri olarak görülmektedir.

1. TOPRAK İDARESİ

Türk-İslam devletlerinde, teşkilat yapısı temelde İslamî hukuk kurallarına dayanmakla beraber, devlet yapıları, idarî, malî teşkilatı ve genel iktisadî durumuna göre değişen toprak rejimi, şekil bakımından birbirinden farklıdır[627]. Osmanlı Devleti'nde toprak, mülkiyet ve tasarrufu devlete ait topraklar (mirî), şahıslara ait topraklar (mülk) ve vakıf toprakları olmak üzere[628] üç başlık altında incelenebilir. Fakat bunların arasında en büyük kısmı mirî topraklar oluşturuyordu. Devlet bu toprakların gelirlerini, devlete yaptıkları hizmetler karşılığında hizmet erbabına verirdi. Osmanlı iktisadî düzeninin daha iyi anlaşılabilmesi için, zikrettiğimiz toprak rejimlerinin ana hatlarıyla incelenmesi ve Safed sancağındaki durumunun tespit edilmesi gerekmektedir.

1.1. Mirî Toprak Rejimi

Osmanlı Devleti, yeni fethedilen yerlerdeki bütün araziyi, İslamî hukuk kurallarına göre, devletin mülkü sayarak, şahıslara toprak mülkiyet hakkı tanımamıştır.

---

[626] Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995, s. 109

[627] Ömer Lütfi Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s. 249-250

[628] Mülk ve vakıf topraklar hakkında eserin vakıf ve mülkler başlığı altında bilgi verilmiştir.

Yalnızca imar görmüş yerler ile bağ, bahçe ve içine ev yapılmış olan çevrili yerler ferdin mülkü sayılmıştır[629].

Bilindiği üzere bir yer fethedildiği zaman, devlet, oraya hemen bir tahrir memuru yollayarak, arazinin tahririni yaptırırdı. Yapılan tahrir sonucunda arazi Çiftlik adı verilen ve her biri bir köylü işletmesine yetecek büyüklükte olan parçalara bölünürdü. Çiftlik, bir çift öküzle sürülebilecek büyük toprak parçalarını ifade eder. Nitekim nim/yarım çift için tek öküzle sürülebilecek toprak manasında öküzlük tabiri de kullanılmıştır. Balkanlarda özellikle Slavların yaşadığı bölgelerde bu kelimenin karşılığı olarak *"Baştina"*[630] tabiri kullanılmıştır. Çiftlik, önceleri timâr sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları büyük ziraî işletmeleri ve malikâneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır[631].

Osmanlı arazi sistemi içerisinde bir çiftlik kanunnamelerle belirlenmiş olup arazinin verimliliğine göre 60-150 dönüm[632] arasında bir alanı kapsıyordu. Bu haliyle çiftlik, timâr, vakıf ve mülk topraklarda ziraat (tarım) yapılan toprakların temel ünitesi özelliğini taşırdı. Reaya genel adıyla bilinen, Müslüman ve gayrimüslim köylüler, ellerindeki topraklarını tapu ile tasarruf edebilirler ve karşılığında tayin edilmiş vergiyi (çift resmi) elde ettikleri mahsulün vergileri (öşr) ile birlikte toprağın intifa hakkı (has, timâr, vakıf veya mülk) kime verilmişse ona ödemekle yükümlü olurlardı. Devlet toprağı reayaya daimî ve ırsî olarak tapu bedeli denen bir ödenti ile kiraya verirdi[633].

Çiftliğin parçalara bölünmesi, köylünün temel toprak birimi olduğundan yasaklanmıştı. Bir çiftlik en fazla ikiye bölünebilirdi ve temelde çift ile nim-çift arasında uygulamada herhangi bir farklılık yoktu. Sadece vergi olarak "nim çift"ten yarısı alınırdı. Bir çiftliğin birkaç kişi arasında bölünmüş olduğu fark edildiğinde toprak muhakkak önceki haline getirilirdi. Eğer çiftlik sahibi arkasında birkaç oğul bırakarak

---

[629] Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, XIII/1-2 (1955), S. 41-42
[630] Ayrıntılı bilgi için bkz. F. Emecen, "Baştina", *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 135-136
[631]Ünal Taşkın,"1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere GöreMusul, AmidveErzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili"**,** *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (edt. Gürer Gülsevin- Mehmet Dursun Erdem), Volume 2/2, Spring, s. 634
[632] Genellikle geniş adımlarla yürüyen dönümcünün adımı ile 40×40= 1600 adımkarelik bir yüzölçümünü ifade eder. Ayrıntılı bilgi bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Elazığ, 2005, s. 134-135
[633]Ü. Taşkın, ,"1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere GöreMusul, AmidveErzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili", s. 634

ölürse, oğullar toprağın tasarrufunu topluca üstlenirdi[634]. Yani fiiliyatta tarla kardeşler arasında taksim edilse bile, devlet çiftlik esasına sadık kalarak vergiyi bu esasa göre tahsil ediyordu[635].

Osmanlı Devleti'nde reaya, tasarruf ettiği toprağın karşılığında çift resmi denilen bir vergi verirdi. *Çift hane sistemi* adı verilen bu üretim tarzında esas olan toprağı, bir ailenin işleyebileceği büyüklükte parçalara bölerek aile çapında işletmecilik yapmaktır. Buradaki kıstas, raiyyetin evli olmasıdır. Evli olmayana çiftlik verilmemektedir. Dolayısıyla üretici ünite, köylü ailesini kasteden hanedir. Sasanîler'den beri var olan bu bir altınlık vergi, kombine bir vergidir. Roma'da "colon", Galya'da "mansus", Bizans'ta[636] "zevgarion" ile Osmanlı'da "çift hanesi" aynı şeydir. Karamursal, bir çift için en az 22, en çok 57 akçe[637] ödendiğini söylemesine rağmen, bu rakam 60 akçeye kadar çıkmaktadır[638].

Reaya çiftliklerinin yanı sıra eski uygulamaların bir devamı olarak doğrudan doğruya askeri zümrelerin ellerinde de çiftlikler bulunuyordu. Bu kategoriyi özel bir askeri teşkilat içinde yer alan yaya-müsellem, doğancı çiftlikleri ve timârlı sipahilerin ellerindeki hassa çiftlikleri oluşturuyordu. Bunların reaya çiftliklerinden farkları, raiyyet vergilerini ödememeleriydi. "Kılıç yeri" olarak da anılan hassa çiftlikleri, ortakçılık ve mukataa, yani bir çeşit toprak kiracılığı sistemiyle timârlı sipahiler tarafından işletilirken, yaya ve müsellem çiftlikleri genellikle kendileri tarafından ekilip biçilirdi. Bu sonuncu gruba giren çiftliklerin, orijinal ölçü ve karakterleri değiştirilemez, genellikle "Mehmed yeri, Ali yeri" gibi, o yeri elinde bulunduran şahsın adıyla anılırdı. Zaman zaman sipahilerin kanunsuz olarak raiyet çiftliklerini, kendi hassa çiftliklerine katmaya teşebbüsleri ettikleri de oluyordu. Fakat 16. yüzyılda bu gibi uygulamalara son

---

634 Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâ'nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları", *IV. Türk Tarih Kongresi, 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1952, s. 430; Ü. Taşkın, ,"1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere GöreMusul, AmidveErzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili", s. 635

635 M. Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 43

636 Bizans-Osmanlı ilişkisi için bkz. H. İnalcık, "The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation", *The Otoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, London 1978, s. 237-242

637 Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1999, s. 168. Çift resmi miktarları için bkz. Feridun Emecen, "Çift Resmi", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 310

638Ü. Taşkın, ,"1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere GöreMusul, AmidveErzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili", s. 635-36;Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 327; ayrıca vergi miktarları için, N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Re'ayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCFD*, V (Ankara, 1947), s. 483-51, H. İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", *Belleten*, XXIII/92 (Ankara, 1959), s. 575-610

verilerek sipahilere ait hassa çiftliklerinin çoğu raiyyet çiftliği haline getirildi ve toprak sisteminin ıslahına çalışıldı[639].

Safed sancağında "çift-hane sistemi" uygulanmadığından bu kadar genel bilgiyle iktifa ediyoruz. Safed'de çift-hane sistemi uygulanmamasına rağmen bazı durumlarda arazi miktarını belirtmek için çift tabirinin kullanıldığı olmuştur. Mesela, 1555 yılına ait tahrir defterinde, Taberiye'ye bağlı Kefer Kene köyü arazisinden bahsedilirken çift tabiri kullanılmıştır. Deftere düşülen derkenara göre, köyün tarıma elverişli geniş alanları olup çiftçisi fazladır. Fazla çift bulunduğu tespit edildiğinden, köy ahalisi kendi rızalarıyla 80 çift olarak iltizama verilmesini kabul etmişlerdir[640].

1.2. Malikâne-Divânî Toprak Rejimi

Osmanlı Devleti, Suriye ve Filistin bölgesine hâkim olduktan sonra, Memlûklar zamanında Suriye vilayetlerinde uygulanmakta olan toprak rejimini de büyük ölçüde devraldılar. Gelirin devlet ve malikâne sahibi arasında bölüşüldüğü ve "malikâne-divânî sistemi" olarak bilinen rejime göre, vakıf veya mülk olan şey, topraktan ve üzerinde yaşayan köylüden alınan vergiler değil, sadece toprağın kuru mülkiyet hakkıdır[641]. Bu sebepten vakıf veya mülk sahipleri mülkiyeti kendilerine ait olan bu toprakları işleyen köylüden, sadece toprak kirası isteme hakkını ellerinde bulunduruyorlardı. Malikâne hissesi tabir edilen bu toprak kirası miktar olarak mahsulün beşte, yedide veya onda birine karşılık gelmekteydi[642].

Bunun dışında, toprağın ve toprak üzerinde bulunan köylülerin devlete vermeye mecbur oldukları bütün diğer vergiler, divânî adı altında doğrudan devlete, yani ilgili bölgede devleti temsil eden sipahiye aitti. Bu durumda her köyün malikânesini ve divânîsini tasarruf eden iki sahibi vardı. Köylü yetiştirdiği mahsulün, onda bir veya onda ikisini malikâne hissesi olarak toprak sahibine verdiği gibi, onda bir veya beşte birini divânî hissesi olarak sipahiye verirdi[643].

---

[639] Ü. Taşkın,*Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri,* s.129
[640] *BOA, TD, 300*, s. 194
[641] Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003, s. 225
[642] Ö. Lütfi Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s. 154
[643] Ö. L. Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi", s. 154-155

Malikâne sahiplerinin bu mülkiyet hakkı, satmak, hibe etmek, vakfetmek veya varisler arasında taksim etmek gibi mutlak mülkiyet şartlarına sahip bulunuyorlardı. Fakat mülkiyeti kendilerine ait olan bu toprakların hukuk-ı tasarrufiyesine sahip bulunmadıkları gibi, toprakları köylüye istedikleri şartlarla kiralamak konusunda da serbest gözükmemektedirler. Bu konuda her şey, örf ve kanunlarla tayin edilmiş olmakla beraber, toprak sahipleriyle köylü arasındaki ilişkiler, genellikle mirî rejimde olduğu gibi daimî ve ırsî kiracılık tarzında devam etmektedir[644].

Mirî topraklarda sipahi ile köylü arasındaki kira mukavelesinde bir nevi peşin kira olan tapu resmi, malikâne-divânî toprak rejiminde, malikâne sahibi tarafından alınmayıp Divân'a ait diğer rüsûm ile birlikte sipahiye tahsis edilirdi. Bu durumun, devletin bu konudaki kontrol hakkını kendi memurları vasıtasıyla icra etmek arzusundan kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim diğer tip vakıflarda bu hak vakfın mütevellisine aitti[645]. Bu durumda malikâne sahibiyle köylü birbirine şahsi bir kira mukavelesiyle bağlı olmaktan ziyade, kuralları devlet kanunlarıyla belirlenmiş toprak kiracılığının mükellefiyetleriyle bağlıdır. Toprak, malikâne sahibinin mülkü olarak kabul edildiği halde, toprağı çiftçiye kiralayanlar, devletin temsilcisi olup, malikâne hisselerine sahip değillerdir[646].

Sonuç olarak, malikâne-divânî sistemi, Osmanlı Devleti'nin genellikle tesis ettiği bütün ve serbest vakıflardan tamamen ayrı bir toprak tasarruf şeklini teşkil eder. Bu sistem, daha çok eski Türk-İslam devletlerinden ilhak edilmiş yerlerde mevcut bulunmaktadır. Bu yerler dışında özellikle Hıristiyan devletlerinden intikal eden bölgelerde malikâne-divânî sistemi mevcut değildir[647]. Zira, öşrî ve haracî mülk toprakların ve imamlar tarafından ikta' olarak temlik suretiyle veya Beytü'l-mâl tarafından satılarak mülk haline sokulmuş toprakların mevcut bulunduğu Türk-İslam devletlerinde malikâne-divânî sistemin kolaylıkla teşekkül edeceği açıktır[648].

---

[644] Ö. L. Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi", s. 155-156
[645] Ö. L. Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi", s. 156
[646] Ö. L. Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi", s. 157
[647] Ö. L. Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi", s. 175-176
[648] Ö. L. Barkan, "Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi", s. 178

Diğer yandan devlet, kendinden önce mevcut tesis edilmiş vakıf ve mülk topraklarını malikâne-divânî sistemi ile denetimi altında tutmak istemiştir. Bu toprakları denetim altında tutabilmek için üç farklı yol izleyen Osmanlı Devleti, öncelikle malikâneden bir hisse alma yoluna gitmiştir. Diğer yöntemler ise, malikânelerden "öşr-i şer'î" olarak adlandırılan ayrı bir öşür almak ve rüsûm-ı örfiyyenin devlet eliyle toplanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Safed sancağında, bir köyün malikâne-divânî hisselerinin tespiti, Osmanlılardan evvel bölgede hâkim olan Türk-İslam devletleri tarafından uygulanan ve Osmanlılar eliyle devam ettirilen "feddân" esasına göre yapılmaktaydı. Feddân, bir Mısır alan ölçüsü olup, 6368 metrekarelik bir alana karşılık gelmektedir. Uygulamada birkaç farklı feddân olmakla beraber bunlar Şam Eyâleti kanunnamesinde şöyle tarif edilmiştir: *"... ve feddân deyü çifte derler ammâ feddân-ı rumânî ve islâmî ve feddân-ı hurrâs ve feddân-ı arz vardır. Feddân-ı rumânî bir çift, bir gün, bir gece, ne mikdâr sürse ana feddân-ı rumânî derler. Eğer bir gün tamam sürse feddân-ı islâmî derler ve feddân-ı 'arabî dahi derler. Ve bir çift öğle vaktine dek sürse feddân-ı hurrâs derler ve feddân-ı arz dahi derler."*[649]

Feddân usulüne ekimi yapılan köylerde, her feddân için daha önceden belirlenmiş miktarda ürün ekiliyordu. Mesela, Kefer Tibnin köyünün hâsılı her feddân için bir gırara buğday, buçuk gırara arpa üzere kayd edilmiştir[650].

Feddânın alt birimleri ise "kırat" ve "sehm" olup, kırat 1/24 feddân (175,035 m^2), sehm ise 1/24 kırat (7,293 m^2) kadardı. Yine Şam Eyâleti kanunnamesinde kırat ve sehm ile ilgili olarak şu izahat verilmiştir: "*Kırât bir kânûn-ı mukarrerdir. Her nesneyi bir miskâl ki, yirmidört kırâttır, yirmi dört hisse farz edüb taksim iderler. Ve sehme nihayet yokdur, yirmidört olur ve dahi ziyâde olur ve nâkıs dahi olur. Şol evkâf hisseleri ki, sehmle vaki' olmuşdur, kaç sehmden taksim olunmuş ise beyân olunmuşdur.*"[651]

Safed sancağında daha ziyade kırât kullanılmıştır. Bu durumda hâsıl 24 kırât olarak kabul edilmiş ve taksimat hak sahipleri arasında 24 kırâtı tamamlayacak şekilde yapılmıştır. Bu hususun daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi için bir örnek vermek

---

[649] Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, VII, İstanbul, 1994, s. 22-23
[650] *BOA, TD, 427*, s. 54
[651] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, VII, s. 22

gerekirse, 1555 yılında Cubb Yusuf köyünün hâsılı hak sahipleri arasında şöyle pay edilmiştir:

Karye-i Cubb Yusuf vakf ma' mezra'-i Cubb

Hane: 6

Hâsıl-ıKarye-i mezbure kasm-ı mine'l-hums

Hınta:15 gırara 1950 Şa'îr: 8 gırara 560 Harâc-ı Eşcâr: 30

Hisse-i Vakf-ı Mescid der karye-i m. 6 kırat 636

Hisse-i Vakf-ı evlâd-ı Mukbil el-Hüsâmî 18 kırat 1906

el-'öşr: 'an malü'l-vakf 254

Resm-i Ma'ze: 430

Resm-i 'arûs ve bâd-ı hevâ: 50

Yekûn: Hisse-i hass-ı şâhî ma' el-'öşr ve rüsûm 734[652]

Bu taksimatta 6 ve 18 kırattan oluşan iki ayrı hissenin genel toplamı 24 kırat olmaktadır. Bu köyde devletin aldığı divanî hisse, yekûn başlığı altında ayrı olarak yazılmıştır. Buna göre sultanın hissesi 734 akçe olup bu gelir öşür (ikinci öşür) ve resimlerden oluşmaktadır.

2. TARIM ve HAYVANCILIK

Osmanlı Devleti'nin iktisadî gücünü esas itibariyle tarım ve hayvancılık teşkil ediyordu. Bunlar klasik dönem devletleri için temel unsurlardır. Safed sancağında da nüfusun çoğunluğunun yaşadığı kırsal alanlarda iktisadî faaliyetler büyük ölçüde ziraate dayanıyordu.

Ekimi en fazla yapılan mahsullerinbaşında, temel gıda maddelerinin hammaddesini teşkil eden buğday (hınta) ve arpa (şaîr) geliyordu. Bu mahsullerin ekimi sancağın bütün bölgelerinde yapılıyordu. Ayrıca nohut (hummus), mercimek ('ades) ve pamuk (kutn) ile hayvan yemi olarak kullanılan bakla (ful), darı (erzen) ve küşne de en fazla ekimi yapılan hububat ve bakliyat çeşitleriydi. Meyvelerden üzüm, zeytin, incir ve dut ile bostan mahsulleri yetiştiriliyordu.

---

[652] *BOA, TD, 300*, s. 65

Hayvancılık alanında ise en fazla küçükbaş hayvanlardan olan koyun ve keçi besleniyordu. Ayrıca sulak alanlara sahip olan yerlerde manda (camus)besleniyordu.

Bunlardan başka, hemen hemen her köyde, küçük çapta da olsa, arıcılık, ipek böcekciliği ve bazı yerlerde balıkçılık da yapılmaktaydı.

3. TİCARET ve SANAYİİ

Safed, konumu itibariyle Haçlılar çağından itibaren, Şam ile Mısır arasındaki ticaret yolunu kontrol ettiği için önem kazanmıştı. Buna karşın Safed'e bağlı olan nahiyelerden Akka ve Taberiye ile ilk tahrirde nahiye olarak kaydedilen fakat sonraları Tibnin'e dâhil edilen Sur, ilkçağlardan itibaren önemli ticaret merkezleri olarak göze çarpmaktadırlar. Özellikle Akka ve Sur'da bulunan Fenike kolonileri, Akdeniz havzasında ticarete yön veren en önemli yerler olarak ortaya çıkmıştır.

İlkçağlardan itibaren Sur'dan, dışarıya ihraç edilen ürünler arasında Tyrian Moru[653] adı verilen boyayı saymak gerekmektedir. Bu çağlarda boya endüstrisinin merkezi olan Filistin'in Fenike kıyıları, sonraki dönemlerde de bu ününü korumuştur. Zaten Fenike sözcüğü, bir deniz kabuklusundan elde edilen bu boyadan mülhem, Grekçe mor toprak veya kızıl insanlar anlamına gelen Phonikes sözcüğünden gelmektedir[654].

Safed ve çevresi ana ticaret yolları olmasa da tali yollar üzerinde bulunduğundan, bir tüccar geçişinden söz etmek mümkündür. Halep-Şam yolunun iki önemli kolu, batıdaki dağlar arasında bulunan geçitlerden ilerlerdi. Bunlardan kısa olanı, Humus'u kıyıda Trablus ile birleştirirdi. Uzun olanı ise Cisr-i Benat-ı Yakub'da, Taberiye Gölü'nün kuzeyinde Yukarı Ürdün'ü geçtikten sonra, Celile üzerinden Filistin'in kıyı düzlüklerine ulaşırdı. Sonra da Gazze ve Sina Yarımadası'dan Delta'ya varırdı[655]. Baharat ise karayoluyla Taberiye ve Gazze yolu bağlantılı olarak Kahire'ye varırdı[656].

Yani her halükarda Şam-Kahire ticaret yolları Safed sancağından geçmek zorundaydı. Diğer yandan kutsal bölgelere gitmek için yola çıkan hacılar ile Avrupa ana karasından gelen tüccarlar, özellikle deniz yolunu kullananlar, Akka limanınında karaya ayak basıyorlardı.

---

[653] Tyrian Moru ile ilgili olarak bkz. Ümit Koç, "Ortaçağlardan XVI. Yüzyıl Sonlarına Tekstil Boyacılığı (Genel Özellikleri ve Ticari Nitelikleriyle Boyar Maddeler ve Boyama Tarifleri), *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, VI/1 (Ocak 2008), Elazığ, 2009, s. 117

[654] Güneş Girgin, *Fenikeliler'de Akdeniz Ticareti*, (*Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Konya, 2006, s. 7

[655] P. M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, s. 3

[656] Ramazan Şeşen, *Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul, 1983, s. 211

Justinien devrinde Bizanslıların ipek sanayisinin başlıca merkezlerinden biri Sur idi[657]. Sur ve Akka limanları Şam'a birkaç günlük uzaklıkta olduklarından birçok eşyanın getirildiği limanlardan ikisiydi[658]. Nasır-ı Hüsrev, Sur şehrinin beş altı katlı kervansarayları olduğunu ve Şam kıyılarındaki şehirler içinde malı ve zenginliğiyle tanındığını yazmaktadır[659]. Sur, XI-XII. yüzyıllarda önemli bir limandı. Geceleri hırsızlığı önlemek ve giriş çıkışları kontrol etmek için şehrin deniz kıyısındaki girişinin iki tarafındaki taş kulelerden demir zincirler geriliyordu. Şehirdeki Yahudilerin deniz ticareti yapan gemilere sahiptiler. Ayrıca züccaciye ürünleri de şehrin önemli ihraç maddelerinden biriydi. Sur ve çevresinde yetiştirilen şekerkamışı da yine bu liman vasıtasıyla pazarlanıyordu[660].

Sur, başka yerlerde eşine az rastlanan pahalı ve güzel beyaz elbiselerle de ünlüydü[661]. Ortaçağda bugünkü Lübnan ve Filistin bölgeleri hasırcılıkta ün salmışlardı. Kudüs ve Akka'da kaliteli saman hasırlar dokunurdu[662]. Taberiye'de dokunan hasırdan seccadeler beş mağribî dinara alıcı bulurdu.[663].

Haçlılar devrinde Sur, Trablus ve Antakya ile beraber, ipeğin başlıca üretim merkezi olma özelliğini sürdürüyordu[664].

Haçlılar devrinde, Safed ve Taberiye'nin de içinde bulunduğu Celile (Galilae) bölgesi işgal edilip burada şatolar inşa edildi[665]. Daha sonraları Galile bölgesinde hem Şam tarafından gelecek tehlikeyi önlemek hem de Mısır-Şam, Şam-Akka-Sur ticaret yollarını güvenceye almak için irili ufaklı birçok kale yapıldı. Özellikle Taberiye bu açıdan önemli bir konumdaydı. Zira Şam ile olan bağlantı buradaki Cisr-i Benat-ı Yakub ile sağlanıyordu. Aynı zamanda Şam'dan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı tampon bölge görevi görüyordu. Nitekim Haçlı krallığını sıkıştırmak için yapılan girişimler genelde Taberiye üzerinden gerçekleşiyordu.

---

[657] W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (çev. Enver Ziya Karal), Ankara, 2000, s. 22
[658] W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 48
[659] Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (çev. Abdülvehhab Tarzî), İstanbul, 1994, s. 22
[660] Tudelalı Benjamin ile Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da (12. yy) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri Üç Kıtada Ekonomik, Siyasi, Sosyal İlişkiler Azınlıklar, Dini Kurumlar ve Haçlı Seferleri*, (Türkçesi: Nuh Arslantaş), İstanbul, 2001, s. 47
[661] Abdulhalık Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi", *Belleten*, LXIV/241, Aralık 2000, Ankara, 2001, s. 762-763
[662] A. Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi", s. 810
[663] Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s. 27
[664] W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 194
[665] Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, s. 531

Ortaçağ'da Vadum Jakobi olarak bilinen bu geçit, Haçlıların askerî harekâtlarında büyük önem arz etmekteydi[666]. Bu geçit yeri birçok kanlı savaşa sahne olmuştur. 1157'de Haçlılar, Nureddin Zengi tarafından burada mağlup edildiler. 1178'de kral IV. Baudouin, Beytü'l-İhzan denilen yerde bir hisar yaptırdı; fakat 1179'da Selahaddin tarafından bu hisar tahrip edildi[667].

Haçlı çağıyla beraber şehirlerde önemli İtalyan kolonileri kuruldu. Tüccar milletlerin kurdukları kolonilerde yönetim merkezi ve mahkeme olan bailliage ile antrepo bulunuyordu. Akka ve Sur şehirlerinde de bu iki yapı vardı. Bu merkezlerde ticarî sebeplerden dolayı mağaza ve dükkân vazifesini görecek büyük bir antrepoya ihtiyaç vardı (fundicum)[668].

Koloniler kendilerine özgü değirmen, fırın ve mezbahaya sahiptiler. Bu kolonilerde homojen bir halk olmayıp Suriyeliler ve Yahudiler de barınıyordu. Mesela Venediklilerin mahallesinde ipek fabrikaları Suriyeliler, cam fabrikaları da Yahudiler tarafından işletiliyordu[669].

Mısır ve Suriye arasındaki kervanlar Kudüs krallığına Gazze'den girer ve kuzeydoğuya doğru giderek Taberiye Gölü'nden çıkarlardı. Taberiye, Mısır'dan Şam'a giden büyük yolun üzerindeydi ve Şam'dan üç günlük uzaklıktaydı. Bu yakınlık Taberiye'yi bir ticaret şehri yapmıştı. Taberiye'den ihraç edilen mal Carmel Dağı'nın eteğindeki Hayfa limanından gönderilirdi. Akdeniz'de Haçlı limanlarının en büyüğü Akka'ydı. Haçlılar burada karaya indikleri gibi dönüşte de çoğu buradan gemiye binerdi. Geniş ve emin olan limanı hacı veya mal taşıyan büyük tonajlı gemilere sığınaklık ederdi. Akka'dan sonra Sur gelirdi. Geniş bir antrepo halinde bulunan şehir çifte limanı ve iyi tahkimatı sayesinde önemli bir yerdi[670].

Doğunun bütün limanlarında Venedik, Ceneviz ve Pisa kolonileri ticarete hâkim bulunuyorlardı. Templier (Tapınakçılar) şövalyelerinin malî ve bankacılık girişimleri dışında, Haçlı devletine hazine gelirlerinin büyük kısmını bu cumhuriyetler sağlamaktaydı[671].

---

[666] F. Buhl, "Ürdün", *İA*, XIII, İstanbul, 1986, s. 114
[667] *İslam Ansiklopedisi*, "Cisr Benât Yakûb", s. 198
[668] W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 165
[669] W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 166-167
[670] W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 187-190
[671] Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi,* III, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1992, 240

Fakat bu İtalyan cumhuriyetleri birbirleriyle rekabet halindeydiler. 1250 yılında Akka'da bir Ceneviz tacirinin bir Venedikli tarafından öldürülmesi üzerine iş sokak kavgasına döküldü. Akka'da Venedik ve Ceneviz mahalleleri Montjoie Tepesi ile ayrılmakla beraber tepenin üstü, St. Sabas Manastırı dışında, Cenevizlilere aitti. Her iki koloni manastır üzerinde hak iddiasında bulunuyordu. 1256 yılında mesele tartışılırken, Cenevizliler manastırı işgal ettiler. Venedikliler duruma itiraz edince Cenevizliler, daha önce aralarında anlaştıkları Pisalılarla silahlı adamları Venedik mahallesine sevk ettiler. Güçlükle işgalcileri bölgelerinden uzaklaştıran Venedikliler, birçok gemilerinin yanı sıra manastırı da kaybettiler. Bu sırada Venediklilerin Sur şehri yakınlarındaki birkaç köyde hak iddia etmelerine karşı çıkan Toron ve Sur hâkimi Philippe de Monfort, bu durumu fırsat bilerek Sur'un üçte birine hâkim olan Venediklileri buradan çıkarmaya çalıştı. Akka'daki karışıklıklardan dolayı Venedikliler, Philippe de Monfort'a engel olamadılar. Venedikliler, Ceneviz ve Philippe de Monfort'a karşı müttefikler edinip mücadele etmeye kararlıydılar ve bunu da başardılar[672].

Nihayet, 1258'de Akka önünde kesin bir deniz savaşı yapıldı. Cenevizliler, ağır kayıplar vererek geri çekildiler. Akka içlerinde ise, Philippe de Monfort'un ordusu durdurulmuş ve Ceneviz mahalleleri işgal edilmiş bulunuyordu. Bu bozgun yüzünden Cenevizliler, Akka'yı boşaltıp ana karargâhlarını Sur'da kurmayı kararlaştırdılar. 1259'da papanın girişimleriyle başlayan anlaşma zemini, 1261'de İtalyan kolonilerinin temsilcilerinin de katıldığı yüksek mahkemeyle sağlandı. Buna göre, Cenevizliler Sur, Venedikliler ve Pisalılar da Akka'daki mahallerini muhafaza edeceklerdi. Her iki gruba müttefik olan asiller ve şövalye tarikatları barıştırıldı. Ama İtalyanlar anlaşmanın uygulanabilirliği üzerinde tereddüt ediyorlardı. Nitekim kısa zaman sonra savaş yeniden başladı. Dolayısıyla Suriye sahillerindeki deniz ulaşımı ve ticarî hareketler akamete uğradı. Bu savaşın uzak etkisi olarak, İstanbul'daki Latin İmparatorluğu da tarihe karışmış oldu. Zira Latin İmparatorluğu en büyük desteği, ticarî imtiyaz elde etmeye çalışan bu İtalyan kolonilerden alıyordu. Kısacası Akka'daki bir manastırın mülkiyeti meselesi İstanbul'un Bizans tarafından geri alınmasıyla sonuçlanmış bulunuyordu[673].

Venedik ve Cenevizlilerin Kudüs'te kendilerine ait birkaç sokakları bulunmaktaydı. Ayrıca anlaşmalar yoluyla Cenevizliler Akka ve Sur'da koloni kurmuşlardı. Akka dışında ticaretle uğraşan hiçbir kolonide birkaç yüzü aşan insan

[672] S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, s. 241
[673] S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, s. 242-244

bulunmuyordu. Venediklilerin özellikle büyük şehirlerde örgütlendiği düşünülürse, Akka'da bir de Venedik kolonisinin olduğu söylenebilir. Bunların yanı sıra Pisalılar, Sur ve Akka'da; Amalfiler, yine Akka'da yerleşim alanlarına sahiptiler[674].

Memlûk hâkimiyeti döneminde Sur ve Akka şehirleri bundan sonra muhtemel bir Haçlı seferine karşı tahrip edildi. Akka ile beraber eski şaşaalı günlerinden çok uzaklaşan Sur, küçük birer deniz kasabası haline geldi. Memlûklar bölgeyi daha içeride fakat güvenilir bir bölgede yer alan Safed şehri merkezli yönetmeye başladılar.

Memlûkların Suriye'deki yönetim merkezlerinden biri olması münasebetiyle bir kısım ticari ve sınaî faaliyetler de buraya kaydı. Fakat XV. yüzyılın sonuna kadar az da olsa Akka limanı işler vaziyette kaldı. 1304 yılında Venedik elçileri ve Memlûk yöneticisi arasında yapılan müzakere, muhtemelen pamuk ticareti ile ilgili imtiyaz elde etmek içindi[675].

XIV. yüzyılda önemli pamuk yetiştirme sahalarına sahip olan Hula[676], Akka ve Taberiye[677] bölgelerinin pamuğu, Akka limanından ihraç ediliyordu[678].

1420'li yıllarda önemli yer tutmasa da Akka'da İtalyan tacirlerle pamuk ticareti[679], XV. yüzyılda baharat ticareti yapılıyordu[680]. Her ne kadar ticari girdiler görünse de Akka, XV. yüzyılda üstünlüğünü tamamen Beyrut'a kaptırmış gibi görünmektedir[681].

Memlûklar zamanında bölgedeki vergi istasyonlarından biri olan Safed[682], dokuma endüstrisinde büyük ilerleme kaydeden yerlerden biriydi. Bu dönemde Sur şehri eski endüstriyel kapasitesini devam ettirdi. Burada Bizans döneminden beri ipekböceği yetiştiriciliği sayesinde birçok ipekli mal imal ediliyordu. Dokuma

---

[674] S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 245
[675] E. Ashtor, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle *Age*s", içinde: *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, bölüm VII, London, 1978, s. 676
[676] Eliyahu Ashtor, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle *Age*s", s. 677
[677] E. Ashtor, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle *Age*s", s. 680
[678] E. Ashtor, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle *Age*s", s. 708
[679] Eliyahu Ashtor, "The Volume of Levantine Trade in the Later Middle *Age*s (1370-1498)", içinde: *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, bölüm X, London, 1978, s. 603
[680] Eliyahu Ashtor, "Spices Prices in the Near East in the 15th Century", içinde: *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, bölüm XI, London, 1978, s. 32
[681] Eliyahu Ashtor, "Profits from Trade with the Levant in the Fifteenth Century", içinde: *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, bölüm IX, London, 1978, s. 250-275
[682] Subhi Labib, "Egyptian Commercial Policy in the Middle *Age*s", *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*, (edt. M. A. Cook), London, 1970, s.75

endüstrisinde Sur'dan sonra ikinci sırayı alan Akka, işçiliğinde, altınlı iplikler kullanılan çok şeffaf bir tür ipekli kumaş üretmekteydi[683].

Haçlılar döneminde Sur, ayrıca uzak ülkelere ihraç edilen kıymetli beyaz kumaşlar üretmekte rakipsizdi ve imalathanelerden çıkan ipekliler batıya gönderilirdi. Bu kumaşlara öyle itibar edilirdi ki bazen Venedik gemileri, bunları Avrupa'ya götürmek için tamamlanmalarını beklerlerdi. Boya endüstrisi tamamen Yahudilerin elindeydi. Sur ve Akka Memlûkların eline geçince, uğranılan tahribat sonucu boya endüstrisi büyük ölçüde zarar gördü. Öyle ki XVI. yüzyılın ilk yarısında bölgede ipek dokumada kullanılan 21 su değirmeninden hiçbiri Sur ve Akka şehrinde değildi. Taravne değirmenlerin dağılımını şu şekilde verir[684]:

Tablo - 20: Taravne'ye Göre Safed'deki Değirmenler

Mezra'/Köy	Nahiye	Değirmen Sayısı
Tibnin	Tibnin	2
Abül	Tibnin	1
Debin	Tibnin	1
Armetta	Şakif	2
Carmak	Şakif	1
Vadi Reyhan	Şakif	3
Beyt Cin	Akka	2
Harfiş	Akka	2
Rameh	Akka	2
Cet	Akka	2
Mimas	Akka	1
Meyrun	Cire	1
Mağar Hazur	Taberiye	1

Ayrıca Safed ipekli dokuma imali dışında, bölgedeki koyun sürülerinden elde edilen yünlü kumaşlarla, el-Celil Dağı'nda ekilerek üretilen ketenin kullanıldığı ketenli dokumalarla da ün salmıştı. Buradaki dokuma endüstrisinin yeniden canlılık kazanması ise İspanya'dan Yahudilerin buraya göçmesiyle başlamıştır[685].

XVI. yüzyıl boyunca Safed ve çevresinde yoğunlaşan en önemli dal tekstil sanayisiydi. Özellikle Safed'e bağlı köy ve nahiyelerde yapılan ipekböcekçiliği sayesinde elde edilen ipek ile Anadolu ve Balkanlardan ithal edilen yün, kumaş

[683] Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Ankara, 2005, s. 139
[684] A. Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, s. 139-140
[685] A. Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, s. 141

üretiminde önemli bir paya sahipti. Üretilen kumaşlar aynı zamanda Safed'de bulunan boyahanelerde renklendiriliyordu[686].

Göçmenler Safed'i düşük vergilerden ve Talmudistlerin vergiden muaf olmasından dolayı tercih ettiler. XVI. yüzyıl boyunca güçlü bir ekonomik temeli olanlar tarafından sürdürülen açık kapı politikasıyla, Safed Yahudi cemaati göçmenleri buraya ikame etti. Tekstil sanayisi için gerekli olan değirmenleri çalıştıran su kaynaklarına sahip olan Safed, böylece gelişti. Bu ekonomik canlılık Safed'deki iskânı arttırdığı gibi mistik öğrencilerin sayısını da çoğalttı. Kudüs'ün ekonomik açıdan sıkıntılarının olması, Yahudileri Safed'e akın ettiren başka bir sebepti. Safed, Yahudi Mistisizminin en önemli merkezi haline gelirken, Kehillah'ın yerleştirme politikasıyla XVI. yüzyılın Kabbala merkezi haline geldi[687].

Yahudiler, tekstil endüstrisi sahasında önemli bir rol oynuyorlardı. Safed'e göçlerle gelen Yahudiler de özellikle bu sahada istihdam edildiler. İspanya'dan Safed'e gelen Kastilya kökenli Yahudilerin üçte biri geçimini yün endüstrisinden sağlıyordu ve İspanyol Yahudilerinin ticaretleri arasında dokumacılık ilk sırayı işgal ediyordu[688].

Bu baş döndürücü gelişmeyi Haham David de Rossi, Safed'den büyük miktarlarda dokunmuş ve dokunmamış pamuk ile az miktarda ipek ihraç edildiğini, yurtdışından da yine ipek ve giysiler ithal edildiği şeklinde ifade etmektedir. Safed tüccarları, Şam ve Mısır'a elbise, Venedik'e ham yün, yine Şam'a yağ ile tahıl[689] ve Halep'e çuka ihraç ediyorlardı[690].

Safed'de ticaret ve sanayi faaliyetleri, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belli bir süre durgunlaşmıştır. 1555'te ihtisab, çuka tamgası ve iskele mahsulü mukataaları, 1570 yılına gelindiğinde herhangi bir artış göstermemiştir. Sadece 4 babdan ibaret boyahane mukataası 2.236 akçeden 2.250 akçeye 14 akçelik bir artış göstermiştir. Bu duruma coğrafî keşiflerin yol açtığı ticaret yollarının değişimi etki ettiği gibi, asıl önemli sebep sancakta 1548'den sonra görülen nüfus azalışıdır. Bu

---

[686] Daniel S. Goffman, "The Maktu' System and the Jewish Community of Sixteenth Century Safed: A Study of two Documents from the Ottoman Archives", *Osmanlı Araştırmaları III*, (Neşir Heyeti: Halil İnalcık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry), İstanbul, 1982, s. 86

[687] D. Goffman, göst. yer

[688] Avraham David, "The Jewish Settlement in Palestine at the Beginning of the Ottoman Empire (1517-1599)", *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881*, (edt. Alek Karmel-Peter Schafer-Yossi Ben Artzi), Wiesbaden, 1990, s. 101

[689] A. David, "The Jewish Settlement in Palestine at the Beginning of the Ottoman Empire (1517-1599)", s. 104

[690] E. Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1556)*, s. 233

dönemde Safed şehir nüfusu da önemli oranda azalmıştır. Haliyle nüfusta görülen bu azalma ticari faaliyetlerin gelişimini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Safed'de XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren baş gösteren isyan hareketleri de bu durumu etkilemiştir. Halk arasında sivil itaatsizlik olduğu gibi, aşiretler arasında da mücadeleler meydana gelmiştir Bu yıllarda Safed sancağı dâhilinde Arap aşiretlerinin hareketliliği dikkat çekmektedir. Mühimme kayıtlarına yansıyan isyan[691], köy basma[692], 'Uyun et-Tüccar'a ve çevresine yapılan baskınlar[693] ile Akka iskelesinden bölgeye silah sokulması[694], bölgede izinsiz silah üretimi ve silah alım satımı[695] gibi faaliyetler, sancağın huzurunu bozmuştur[696]. Sadece Müslümanlar arasında değil Yahudiler içinde de huzursuzluk olduğunu, Safed Yahudilerinin kendi içlerindeki hırsız ve haramzadeleri şikâyet etmelerinden öğreniyoruz[697].

Ekonomik girdileri arttırabilmek veya en azından azalmasını engellemek için devletin bazı adımlar attığını görüyoruz. Mesela, Kıbrıs'a sürülmeleri[698] için karar verilen Yahudilerin, şehirdeki boyahane, çuka tamgası, gümrük akçesi gibi bazı mukataa gelirlerini ortadan kaldıracağından, hatta evlerinin bile harabe olup kimseye satılamayacağından, gönderilmelerinden vazgeçilmiştir[699].

Önemli sayılabilecek ticari yollar üzerinde bulunan Safed, vergi istasyonlarına sahipti. Bu istasyonlardan Bac-ı Ağfar ve Ğafare adı verilen gelirler tahsil ediliyordu. Bu istasyonlar içerisinde en önemli yerlerden biri 'Uyun et-Tüccar mevkiidir. Yüzyılın ikinci yarısında bu bölgede güvenliğin sağlanabilmesi ve tüccar ile hacıların rahatça yolculuk edebilmeleri için yeniden bir kalenin yapıldığını belgelerden öğreniyoruz. Kale yapılırken çevredeki kasaba ve köylerden yeteri kadar tüccar ile ırgat gönderildiği,

---

[691] *BOA, MD, 46*, s. 228/501; *BOA, MD, 21*, s. 53/130. 1573 yılında baş gösteren isyan sadece Safed'de değil çevredeki sancaklarda da etkili olmuştur. 'Aclun, Leccun ve Nablus isyanın etkili olduğu diğer yerlerdir(*BOA, MD, 25*, s. 108/1198).

[692] *BOA, MD, 33*, s. 202/409

[693] *BOA, MD, 46*, s. 182/373; *BOA, MD, 46*, s. 180/372. Hükümlerde fesadatın giderilmesi için gerekirse Şam Yeniçerilerinden yeteri miktarda yardım alınabileceği de kaydedilmiştir.

[694] *BOA, MD, 33*, s. 159/316.Akka iskelesine getirlen silahlar ikişer üçer altına Araplara satıldığından, sancakta Yeniçeri, Zü'emâ ve erbab-ı timâr olanlardan başka kimlerde silah bulunduğunun tespit edilmesi istenmiştir.

[695] *BOA, MD, 46*, s. 368/854; *BOA, MD, 37*, s. 154/1815

[696] 1576 yılında sancakbeyi olan Mehmed Bey'in gönderdiği bir yazıda halka (reaya ve beraya) zulüm edildiği kayıtlıdır (*BOA, MD, 28*, s. 133/266). Görevlerini kötüye kullanan İbrahim ve Kadı muhzırı olan Ahmed'in sıkıntıya sebep olduğu, yapılan şikâyetler üzerine durumun tetkik edilmesi istenmiştir (*BOA, MD, 28*, hüküm:312).

[697] *BOA, MD, 22*, s. 276/556

[698] *BOA, MD, 36*, s. 13/40

[699] *BOA, MD, 34*, s. 278/581

bunların ücretlerinin verilerek istihdam edilmeleri yazılmıştır[700]. Ayrıca yapılacak kalenin iki yüz haneyi içereceği ve bir de burç inşa edileceği belirtilmiştir[701]. Kaleye harcanacak olan üç dört bin altının sarf edilmesi için Şam'da defter emini olan Ali'ye teslim edilmiş ve bu işe sancakbeyi Hasan'ın nazır olması istenmiştir[702]. XVII. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Polonyalı Simeon burada ayrıca muhkem bir han olduğundan bahseder[703].

Safed'de ticari faaliyetlerin yürütülebilmesi için çeşitli yerler inşa edilmişti. Bunlardan en önemlisi Paşa Hanı idi. Han, Safed Kalesi'nin hemen altında olup demir kapılara sahipti. Yüksekliği ve genişliği eşit olan han, kare şeklinde ve dört kat hücrelerden oluşuyordu. Safed'de Paşa Hanı dışında iki han daha bulunuyordu[704].

Evliya Çelebi Paşa Hanı'ndan bahsederken, abartılı olarak daha önce burada 12.000 Yahudi olduğunu, fakat kendi döneminde yani XVII. yüzyılda sadece 2.000 Yahudi'nin burada kaldığını yazmaktadır[705].

Şehirdeki diğer önemli yapı Sinan Paşa Bedesteni'dir. Bedesten, Şeyh Ni'me Camii'nin yakınlarındadır. XVII. yüzyılda işler vaziyetteki tek bedestendi. Bu bedestenden başka Safed'de iki bedesten daha vardı. Fakat XVII. yüzyılda bunlar atıl durumdaydı.[706].

4. VERGİLER

Osmanlı yönetimi, imparatorluğun her bölgesinin ırk, kültür, iklim ve diğer bazı iktisadî ve sosyal şartlarını dikkate alarak, ayrı ayrı vergi kanunnameleri tertip etmek yoluna gitmiştir. Ülkenin her tarafında cari olan ve sipahiler ile reaya arasındaki ilişkileri tanzim eden kanunnameler tertip edilmiş olduğu gibi, eyaletlerin, sancakların, nahiyelerin ve hatta bazı sosyal zümrelerin özellikleri dikkate alınarak, ayrıca kanunnameler de düzenlenmiştir. Bu kanunnamelerde, çiftçi sınıfının hak ve sorumlulukları, hangi üründen ne nispette vergi alınacağı, sanayi ve ticari faaliyetlerin

---

[700] *BOA, MD, 46*, s. 224/488
[701] *BOA, MD, 46*, s. 180/370
[702] *BOA, MD, 46*, s. 183/380
[703] Polonyalı Simeon, *Polonyalı Simeon Seyahatnamesi 1608-1619*, (haz. Hrand D. Andreasyan), İstanbul, 1964, s. 147
[704] Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*(Haz. Yücel Dağlı, Ali Kahraman, Robert Dankoff), 9. Kitap, İstanbul, 2005, s. 220 s. 220
[705] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 220
[706] Evliya Çelebi, göst. yer

ne surette vergilendirildiği ve devlet memurlarının reayaya karşı olan davranışları bütün ayrıntılarıyla konu edilmiştir[707].

Osmanlı Devleti'nde vergi sadece şehir ve köylerde oturan reayadan alınıyor, askeri sınıf mensupları reayanın ödediği her türlü vergiden muaf tutuluyordu. Öncelikle ulûfe ve timâr alan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, ümerâ ve ulemâ raiyyet rüsûmundan muaftı. Kapıkulu ve devlet erkânı ile timârlı sipahiler, kadılar, müderrisler, yüksek medreselerdeki talebeler ve bu medreselerin mezunları askerî sınıf olarak addedilirdi. Ayrıca, bunların akrabaları ve kulları da askerî sayıldıklarından raiyyet rüsûmundan muaf tutulurlardı. Fakat mazuliyet hali uzun zaman devam edenlerin, iş ve kazanç hayatına atılanların askerî durumları ortadan kalkardı[708].

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda her türlü devlet hizmetlerini ifa için gerekli masrafları bir merkezden idare etmeyi icap ettiren, bugünkü manasıyla, bir devlet bütçesi yoktu. Dolayısıyla bu masrafların belirli bir takım prensiplere göre, halka tevzi ve takdimi suretiyle meydana çıkan bir vergi telakkisi de mevcut değildi. Bu devirde devlet, vergi toplamak hak ve yetkilerinin önemli bir kısmını, dirlik, malikâne ve vakıf şeklinde, muhtelif hizmet ve vazife sahiplerine terketmiş bulunmaktaydı. Böylelikle, padişah da dâhil olmak üzere herkes kendilerine tahsis edilmiş olan şer'î ve örfî vergileri maaşlarına karşılık olmak üzere kendi hesaplarına toplarlardı[709].Şüphesiz bunun en büyük sebebi, vergilerin tahsilinde ve maaşların ödenmesinde karşılaşılacak olan güçlüklerdi. Merkezden binlerce kilometre uzaktaki sancaklarda, madenî para olarak vergi toplamak, ulaşım ve güvenlik açısından imkânsız olduğu gibi, bunları daha sonra tekrar dirlik sahiplerine ve diğer devlet görevlilerine dağıtmak da oldukça zordu. Ayrıca birçok verginin üretilen üründen aynî olarak alınması zarureti de başlı başına bir mesele teşkil ediyordu. Bu sebeplerden dolayı devlet, önceki Türk-İslam devletlerinde tatbik edilmiş olan mirî arazi rejimini yeni bir düzenlemeye tabi tutarak mükemmel bir hale getirmişti[710].

Diğer taraftan devlet, imparatorluğa yeni katılan bölgede, doğrudan doğruya ülkenin başka sancaklarında uygulanan vergi sistemini aynen tatbik etmek yerine, halkı yeni yönetime alıştırmak ve kaynaştırmak maksadıyla, bir süre yürürlükteki kanun ve

---

[707] M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara, 1989, s. 117
[708] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II, s. 50
[709] Ö. Lütfi Barkan, "Avârız", *İA*, II, s. 14
[710] M. A. Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 117

sistemleri de devam ettirmeyi kendi menfaatine uygun görmüş, fakat bir sonraki dönemlerde bu yerlerdeki uygulamaları kademeli olarak Osmanlılaştırmıştır. Mesela, Safed'de Memlûklu döneminden beri alınagelen *adet-i devre, himaye, mal-ı sultan* gibi vergilere, Osmanlı hâkimiyeti tesis edildikten sonraki ilk iki tahrirde rastlamamıza rağmen sonraki tahrirlerde tesadüf edemiyoruz[711].

4.1. Toprak Mahsullerinden Alınan Vergiler

4.1.1. Öşür

Osmanlı İmparatorluğu malî mevzuatında şer'i hukuk arasında sayılan öşür, toprak mahsullerinden ve bu arada hububattan alınan bir vergi idi[712]. Bununla beraber öşürlerin tahsili ile görevli memurların harman devresi boyunca kendisine yiyecek ve hayvanlarına yem olmak üzere köylülerden almaya yetkili oldukları birçok mükellefiyet salariye adıyla bilinirdi. Ürünlerdeki vergilendirme miktarı değişik olsa da sonuçta hem öşür hem de salariyenin nispeti 1/8 olmaktaydı[713].

Öşür ve salariyenin aynen tahsil mecburiyeti vardı. Mesela "…takdir olan behrelerin ölçüb buğdaydan buğday arpadan arpa teslim edüb ziyade nesne taleb etmeyeler…", "…ve galle içün akçe alınmayub aynı ile her cinsten cins-i galle alına…[714]" gibi pek çok yerde bu durum ifade edilmiştir. Diğer yandan öşür ve salariye ödeyen köylülerin sipahiye karşı mahfuz ev bulma veya anbar inşa etme gibi yükümlülükleri vardı. İnşa edilen anbarın, sipahinin o köyden tahsil edeceği hububatı alacak büyüklükte olması ve bir defa anbarın hüsnü suretle muhafaza edilmesi lazımdı. Köylü tarafından inşa edilen anbarları, köy başka bir sipahiye verilince yeni gelen sipahinin "tadil ve tağyir" etmeye hakkı yoktu ve "bu anbar bana vefa etmez deyu" köylüye yeniden anbar yaptırmaları yasaklanmıştı[715]. Köylünün bir diğer görevi de ürünü "akreb bazar" denilen mahale iletmektir. Akreb bazar kanunnamelerde bir günlük yol olarak tarif edilmiştir[716].

---

[711] *BOA, TD, 427*; *BOA, TD, 1038*
[712] Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 52
[713] L. Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* s. 54
[714] A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, s. 213-214
[715] L. Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, s. 56-57
[716] A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, s. 444

Öşür, genellikle sadaka ve zekât anlamında kullanılan, içtimaî yardım için alınan onda bir oranındaki bir vergidir[717]. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda vergilendirmede kullanılan öşür, klasik anlamının dışında, fıkıh kitaplarında bahsedilen şer'î öşürden farklı bir mahiyet arz etmektedir. Çünkü şer'î öşür ancak Mekke, Medine, Hicaz ve Yemen gibi bazı Arap memleketlerinde görülen öşrî toprakların Müslüman sahipleri tarafından ödenmesi ve nispeti toprağın sulama şekline göre onda bir ile onda yarım arasında olması icap eden bir vergidir. Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğu'nda türlü tarihî, sosyal ve iktisadî sebeplerle sahiplerinin mülkü olan öşrî toprakların miktarı çok az kalmıştı. Bu imparatorlukta, yüksek mülkiyet ve murakabe hakkı fetih esnasında İslam cemaati menfaatine vakfedilerek, devletin idaresine verilmiş veya zamanla sahipsiz kalarak beytü'l-mâle intikal etmiş topraklarla teşekkül ettiği kabul edilen mirî arazi idare tarzı hemen hemen bütün memleket topraklarına teşmil edilmiş bulunuyordu[718]. Bilindiği üzere mirî rejimde, çiftçiler devlete ait toprakların daimî ve ırsî kiracısı durumunda olduklarından, öşür adı altında her sene mahsulden bir hisse şeklinde devlet hesabına alınmakta olan bu vergi, toprak kirası (icare) veya bir paylaşım şekli (harâc-ı mukâseme) olarak izah edilebilir. Nitekim aynı toprağı tasarruf eden kişinin, her sene çift akçesi adı altında vermek zorunda olduğu vergi de hârac-ı muvazzaf olarak kabul edilmektedir. Bu suretle mukâseme haracı olarak reayadan alınan toprak kirası, toprağın verimliliğine göre, ürünün yarısı ile onda biri arasında değişen oranlar arz etmesi, Müslüman ve Hıristiyan ayrımı yapılmadan, bütün kiracılarını aynı şartlarda mükellef tutmaktadır[719].

Öşrün nispeti, toprağın verimliliğine, sulama şartlarına, ziraat çeşitlerine ve mahallin örf ve adetlerine göre büyük değişiklikler arz etmekte, bazen her kaza ve hatta köy için ayrı ayrı tayin edilmiş bulunmaktaydı[720]. Mesela, Safed sancağında 1548'de Cahula ve Maruniye köylerinde beşte bir oranında tahsil edilmiştir[721].1536 yılında Safed ile beraber bir sancak teşkil eden Nablus'ta ise üçte bir oranında alınmıştır. Fakat burada da değişiklikler görülmektedir. Mesela, Kâkûn'a bağlı Celme Beni Sa'd köyünde[722] ve Merc Beni 'Amir nahiyesinde dörtte bir oranında alınıyordu[723]. Diğer

[717] A. Grohmann, "Öşür", *İA*, IX, s. 482
[718] Ö. Lütfi Barkan, "Öşür", *İA*, IX, s. 485
[719] Ö. L. Barkan, göst. yer
[720]Ö. L. Barkan, göst. yer
[721]*TKA, TD, 72*
[722]*BOA, TD, 1038*, s. 277
[723]*BOA, TD, 1038*, s. 279-295

yandan bazı köylerde farklı dönemlerde farklı oranlarda alındığı da olmuştur. Mesela Nablus'ta Deyr 'Asun köyünde önceleri üçte bir alınırken, 1536 yılında dörtte bir alınmıştır[724].

Safed bölgesinde öşür iki şekilde tahsil edilirdi. Bunlardan ilki "kasm" ikincisi ise "dimos" usulüdür. Kasm metodunda önce mahsul ölçülür, sonra belirlenen oranda öşrü tahsil edilirdi. Dimos[725] ise, önceden belirlenmiş (maktu') öşür miktarı olup, aynî veya nakdî olarak alınıyordu. Dimosun miktarı feddana[726] göre belirleniyordu. Bir köyün ekilen arazisi kaç feddan ise her feddanı için maktu' bir miktar belirleniyor ve buna göre toplam dimosu (mal-ı dimos) o köyün hâsılı olarak yazılıyordu. Mesela, Marun en-Nasara köyünün 33 feddan arazisi olup her fedanda bir gırara buğday, buçuk gırara arpa hesabı üzere hâsılı yazılmıştır[727].

Safed sancağında alınan öşrün diğeri ise vakıf ve mülk sahiplerinden alınan öşürdür. Bu ikinci öşür ya bütün mahsullerin ayrı ayrı ölçülerek mirî hissenin bunun içinden ayrılmasıyla (cümle-i mütehassıl) ya da dimos olarak alınıyordu.

Safed sancağında öşrün tahsili hususunda ölçü birimi olarak daha çok gırara ve kantar kullanılmıştır. Bu birimlerin yanı sıra nadir de olsa kile ve menn gibi birimlere de tesadüf edilmektedir. Kıldan veya ipten örülmüş çuval anlamına gelen gırara, Mütercim Asım'a göre tahrifle haral olarak söylenmektedir. Kullanıldığı yerlerde işlem yapılırken çuval sayısı esas alınan gırara, aslında bir ağırlık ölçüsü değil, hacim ölçüsüdür. Daha çok tahıl ölçümünde kullanılan gıraranın miktarı değişken olmakla beraber yaklaşık olarak 260 litre ile 800 litre arasında değişen değerlere sahiptir[728].

Kullanılan birimlerden bir diğeri de kantardı. Bu ölçünün ağırlık değeri hakkında mevcut birçok rivayet arasında en çok kullanılanı ve kelime manasına en uygunu 1 kantar=100 rıtl olanıdır. Kantarda da yöresel farklılıklar bulunmakla beraber

---

[724] *BOA, TD, 1038*, s. 299

[725] Dimos sözcüğünün Bizans döneminde genel vergi anlamına gelen "demosion" dan türediği söylenmektedir (bkz. Robert Mantran-Jean Sauvaget, *Réglements Fiscaux Ottomans Les Provinces Syriennes*, Beyrouth, 1951, s. 5). 1548 tarihli Şam Vilayeti kanunnamesinde dimos şu şekilde tarif edilmiştir: "…. Akçeye ya gallata maktu' olana kendü ıstılahlarınca dimos derler ve fasl ve mefsul dahi derler.." (bkz. A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, VII, s. 23).

[726] Feddan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri (FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Elazığ, 2005

[727] *BOA, TD*, 427, s. 57

[728] Ünal Taşkın, "Osmanlı Devrinde Ortadoğu'da Kullanılan Ağırlık ve Hacim Ölçüsü Birimleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, V/2, Elazığ, 2008, s. 72

kullanıldığı ürüne göre değeri 44 kg ile 327 kg arasında değişmektedir[729]. Mesela Şam'da baharat ve boya için, Müslüman kaynaklara göre 185, Venedik kaynaklarına göre ise 180 kg'lık bir kantar kullanılmaktaydı. Ağır maddeler için ise 271 kg'lık ağır kantar kullanılıyordu[730]. Bunların yanı sıra bazı bölgelerin kullanmış oldukları kantarlar, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için kayıtlara geçirilmiştir. Mesela, Mühimme kayıtlarında 100 Halebî kantarın 410 İstanbul kantarına[731], Mısır kantarının ise 50 batmana[732] eşit olduğu yazılıdır. Yine, XVI. yüzyılda Safed Sancağı'na bağlı olan, Akka Nahiyesinin Şa'riye köyünde, pamuk ölçümünün Taberiye kantarıyla yapıldığı belirtilmiştir[733].

Safed'de Gırara ile buğday, arpa, küşne, erzen, susam, dürre, ades, hums, ful gibi ürünler ölçülerek, öşürleri tahsil ediliyordu. Fakat bazı yerlerde hums, ful, küşne ve ades gibi ürünler kile ile de ölçülmüştür. Mesela,1520 yılında Ka'biye köyünde bu ürünler kile ile ölçülmüştür. Hums, ful ve adesin kilesinden 8 akçe, küşnenin kilesinden ise 6 akçe alınmıştır[734]. Fakat bu miktarlar sabit olmayıp sancağın diğer yerlerinde farklı oranlarda da tahsil edilmiştir. Ramiye köyü bunlardan biridir[735].

Buğday ve arpadan, XVI. yüzyılın başlarından 1570 yılına kadar gırara başına sırasıyla 130 ve 70 akçe olarak alınmıştır. 1570 yılında ise bu her iki ürün için de 10 akçe arttırılarak sırasıyla 140 ve 80 akçeye yükselmiştir. Yüzyılın sonunda ise buğdayın gırarası 150 akçe, arpanın gırarası ise 90 akçe olmuştur.

Kantar ile bölgede yetiştirilen pamuk ölçülüyordu. 1520 yılında pamuğun kantarı 100, 1536, 1548 ve 1555 yıllarında da 200 akçeydi. 1570 ve 1595 yıllarında ise 230 akçeye yükselmiştir. Fakat bahsedilen yıllarda bu miktarlardan farklı oranları ifade eden yerler de mevcuttur. Mesela, Akka'ya bağlı Reşmun'da 1570 ve 1595 yıllarında pamuğun kantarı 130 akçedir. Yine Ebu Sinan'da bu miktar 250 akçeye yakındır.

---

[729] E. V. Zambaur, "Kantar", *İA*, VI, İstanbul, 1986, s. 165; Ali İhsan Gencer, "Doğu Akdeniz'deki Türk Kömür Anbarları", *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 1986, s. 20; C. Kallek, "Kantar", s. 318-319

[730] Eliyahu Ashtor, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle *Ages*", içinde: no. VII, *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages,* Spoleto, 1976, s. 700-701

[731] *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572)*, Özet-Transkripsiyon ve İndeks II, Ankara, 1996, s. 144/975

[732] *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565),*Özet-Transkripsiyon ve İndeks I, Ankara, 1995, s. 53/93)

[733] *BOA, TD, 427*, s. 112

[734] *BOA, TD, 427*, s. 21

[735] *BOA, TD, 427*, s. 64

Safed sancağında pazarlara getirilip satılan ürünlerden belli miktarda vergi tahsil ediliyordu. Pazara satılmak için getirilen pekmez, peynir, kavun, karpuz, hıyar, yoğurt, limon ve narenciye ürünlerinin her yükü için iki akçe tahsil edilirken elma ve diğer meyveler için dört akçe alınıyordu. Yine bal ve yağdan üç akçe alınırken sabunun her kantarı için on iki akçe veya buçuk rıtl sabun alınıyordu.

Kadı, pazara getirilen her ürüne narh verdikten sonra da muhtesip pazarcılardan bir miktar daha talep ediyordu. Fakat 1555 yılında bu durum yasaklanmıştır.

Ayrıca her yüz bağ çubuğundan beş akçe, meyve ağaçlarının her beş ağacına bir akçe, islamî zeytin ağacının her iki ağacına bir akçe, meyve verir haldeki ceviz ağaçlarının büyüklerinin her birine iki akçe, küçüklerine ise bir akçe ve her hurma ağacından iki akçe vergi alınıyordu[736].

4.2. Şahıslardan Alınan Vergiler

Osmanlı Devleti'nde, çiftçi reâyâdan toprak mahsullerinden alınan öşürden başka, "raiyyet rüsûmu" olarak bilinen çeşitli adlarda vergiler ile gayrimüslimlerden alınan cizye gibi genel vergiler olduğu gibi, belli bir bölgeye has olan özel vergiler de vardı. Bu çeşit vergilerin mahiyetleri ve miktarları aşağıda ayrı başlıklar halinde incelenecektir.

4.2.1. Adet-i Devre

Bir tek ev manasını ifade eder. Ayrıca Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinde sabah ve yatsı namazlarından sonra kale etrafında kös çalınarak dönülürdü. Bu dönmeye de devre denilirdi. Dolayısıyla bu vergi, kaleyi koruma gayesi güden bu hizmetten dolayı alınan bir örfî vergi olabilir[737]. 1526'da sancak genelinde toplanan adet-i devre miktarı 87.694 akçedir[738]. 1536 yılı tahririni içeren defterin bir kısmı eksik olduğu için, toplanan vergi miktarını veremiyoruz. Adet-i devre vergisi, 1548 yılından itibaren ise ortadan kaldırılmıştır.

---

[736] *TKA, TD, 72*, s. 1-2
[737] A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, VII, s. 32
[738] *BOA, TD, 132*, s. 2

4.2.2. Himaye

Kelime anlamı koruma demektir. Emtia ve emlâkten alınan ve mal sahibine veya işgalciye (tasarruf edene) devletin korumasını bahşeden bir ruhsat mahiyetindedir[739]. Abbasiler zamanında Darü'l-Hilafe tarafından Erbab-ı Suyuf'a belli beldeleri korumak üzere himaye fermanı (taklîd-i himâye) verilirdi[740]. 1526 yılında 23.270 akçelik gelire sahip olan Himaye[741], diğer vergiler gibi 1548'te ortadan kaldırılmıştır.

4.2.3. Mal-ı Sultan

Bu vergi de diğerleri gibi Osmanlı öncesinden intikal eden vergilerdendir. 1526'da 227.269 akçelik gelire sahipti[742].Fakat 1548'tekaldırılmıştır.

4.2.4. Ricaliye

Nablus'ta toplanan ve Osmanlı öncesinden intikal eden bir vergidir. Her haneden 40, mücerredden ise 20 akçe olarak tahsil ediliyordu.

4.2.5. Cizye

Fıkıhçılar cizye adını hem ehl-i zimmetten alınan vergi veya mal, hem de onlarla yapılan sözleşme için kullanmışlardır[743]. Cizye[744] şer'î bir vergi olup, İslam memleketlerinde yaşayan gayrimüslimlerden himaye ve emniyetleri karşılığında; belli bir yaşta olan, hasta, sakat ve işsiz olmayanlardan alınan bir baş vergisidir[745]. Büluğ çağına ermiş her gayrimüslim erkek yılda bir defa olmak üzere cizye vermek zorundaydı. Vilayet kanunlarına göre bir zımmî reâyâdan cizye alınabilmesi için evinden, bağından ve evindeki zarurî eşyasından başka koyun, keçi, hububat ve şarap

---

[739] Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, İstanbul, 2000, s. 166
[740] A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, VII, s. 28
[741]*BOA, TD, 132*, s. 2
[742]*BOA, TD, 132*, s. 2
[743] Nezih Hammad, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, İstanbul, 1996, s.56
[744]Cizye hakkında daha fazla bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Cizye", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s.45-48; M. Zeki Pakalın,*OTDTS*, I, İstanbul, 1993, s.170; Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul, 1977, s.102-103; C.H. Becker, "Cizye", *İA*, III, s. 199-200; Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 42-45
[745]Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, LV/213, Ankara 1991, s. 371

gibi mahsullerden 300 akçe tutarında malı olması[746], vücut ve akılca sağlam olması gerekirdi[747].

Bazı durumlarda maktû' cizye, cizye toplayıcıları ile kendi cemaatleri içinde cizye tevziinde yetkili olup bunun karşılığında da kendi payına düşen miktarın azaltılması gibi bir menfaat uman ve "kocabaşı" adı verilen cemaat ileri gelenleri arasında yapılan anlaşma yoluyla tespit ediliyordu. Fakat devlet bu gibi uygulamaları çeşitli yolsuzluklara sebep olduğundan kaldırmıştı. Diğer taraftan maktû sistemin uygulandığı Safed'de, Yahudi cemaatinin din adamları cizyeden muaf tutulmuştu[748].

Safed Sancağında 1548 yılında gayrimüslimler, her ferdi için kırkar para yani 80 akçe cizye öderlerdi[749]. Yüzyılın sonunda bu miktar Yahudiler için 100, diğerleri için 90 akçe olmuştur[750].

4.3. Hayvanlar Üzerinden Alınan Vergiler

Osmanlı Devleti'nde, reâyânın beslediği hayvanlar üzerinden belli miktarlarda vergi alınırdı. İlgili bölgede yetiştirilen hayvan türlerine göre, sancak kanunnamelerinde belirlendiği ölçüde vergileri tahsil edilirdi. Hayvanlar üzerinden alınan vergilerin miktarı aşağıda Tablo-21'de verilmiştir. Buna göre, Safed sancağında (resm-i ma'ze veya ağnam resmi) her iki koyun ve keçi için bir akçe, arılardan (resm-i nahl, kovan resmi, resm-i 'asel veya resm-i kevvare olarak da bilinir) her kovan için bir akçe, her sağılır manda (resm-i camus) için üçer para yani altışar akçe alınırdı. Yine koyun ve keçilerini ağıl ve mağaralarda kışlatanlardan da her yüz koyun veya keçi için bir koyun veya bahası alınırdı[751].

---

[746] Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", *DTCFD*, V, 1947, s. 494
[747] Boris Christoff Nedkoff, "İslam Memleketlerinde Cizye", (çev. Şinasi Altundağ), *Belleten*, VIII/32 (1944), s. 621
[748] H. İnalcık, "Cizye", s.46
[749] *TKA, TD, 72*, s. 1-2
[750] *BOA, TD, 686*, s. 1-2
[751] *TKA, TD, 72*, s. 1-2

Tablo - 21: Hayvanlar Üzerinden Alınan Vergiler

Vergi Türü	Vergi Miktarı
Koyun ve Keçi Resmi	Her iki koyun veya keçi için1 akçe
Kovan Resmi	Her kovan için 1 akçe
Camus Resmi	Her biri için 6 akçe
Kışlak, Otlak, Mera Resmi	Her yüz koyun veya keçiden birer tane

4.4. Niyâbet Resmi

Niyâbet, şehir ve köylerdeki cürm-i cinâyet, arûsâne ve bâd-ı hevâ resimlerine verilen genel isim olup, şehirlerde sancakbeyine, köylerde ise yarısı sancakbeyine, yarısı sipahilere gelir olarak kaydedilirdi. Tahrirlerde kısaca bâd-ı hevâ olarak geçen niyâbet, serbest timârlarda (ki bunlara serbest olan has ve zeâmetlerde dâhildir) gelirler, buraları tasarruf eden dirlik sahiplerine aitti. Diğer yandan, tamamen evkâf veya emlâk olan köylerde ise bu gelir padişah haslarına dâhil edilmiştir.

4.5. Sayd-ı Semek (Balıkçılık) Resmi

Geçimini balıkçılık yaparak sağlayan reâyâ, karşılığında devlete bir miktar vergi verirdi. Safed sancağında, nehir ve göllerde tatlı su balıkçılığı yapılırken, Akka gibi Akdeniz kıyı şeridinde bulunan yerlerde ise deniz balıkçılığı yapılmaktaydı. Mahsul-ı Dalyan da denilen bu resim, Taberiye ve Hula göllerinin yanı sıra Akka ve Sur gibi yerlerde ve Kasımiye (Litani) nehrinde tutulan balıklar üzerinden tahsil ediliyordu.

4.6. Değirmen (Tahun) Resmi

Hububatın un haline getirilmesinde kullanılan değirmenler, Safed'de tahun olarak adlandırılmaktaydı. Çalıştıkları süreye göre vergilendirilen değirmenlerin, tam yıl çalışan her taşı için (hacer veya bab) yıllık 60 akçe, yarım yıl çalışan her taşı için ise 30 akçe resim alınırdı.

Safed sancağında, 1555 yıllında faaliyet gösteren değirmenlerin nahiyelere göre dağılımı aşağıda Tablo-22'de gösterilmiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, Safed sancağında 1555 yılında toplam 186 taş değirmen olup, bunların 25'i harab, 161'i ise mamur durumdaydı. Değirmenler Vadi-i Dulbay, Cisr Yakub, Vadi-i Kerkara, Vadi-i Hecr, Nehr-i Mar'un, Nehr-i Litani, Vadi-i Karn ve Vadi-i Rebiza üzerinde

bulunmaktaydı. Bunlar dışında yine Vadi-i Dulbay'da bulunan bir kısım değirmenlerde mukataa usulüyle tasarruf ediliyordu. Bu değirmenlerden 1555 yılı itibariyle toplam 6.360 akçe gelir elde edilmiştir.

Tablo - 22: Safed Sancağındaki Değirmen Sayıları (1555)

Nahiye Adı	Taş Sayısı	Mamur	Harap
Cire	65	52	13
Tibnin	34	28	6
Şakif	27	27	-
Akka	24	18	6
Taberiye	36	36	-
TOPLAM	**186**	**161**	**25**

4.7. Ma'sara Resmi

Ma'sara, üzüm, susam, zeytin gibi ürünlerin sıkılarak sularının veya yağlarının çıkarıldığı atelyelerdir. Aşağıda Tablo-23'te Safed sancağında 1555 yılında mevcut bulunan ma'sara sayıları verilmiştir. Bu tablodan anlaşılacağı üzere, sancak dâhilinde toplam 121 ma'sara vardı. Ma'saraların vergilendirilmesinde sıkılan meyvenin cinsi belirleyici oluyordu Zeyt ve üzüm ma'saralarının her birinden 12 akçe vergi alınırken, dibs ma'saralarından tahsil edilen miktar 6 akçe idi. Ayrıca, Rama köyünde ma'sara-i sultan olarak kaydedilen ve 500 akçelik gelire sahip bulunan bir mirî ma'sara da vardı[752]. Nasıra köyünde ise ma'sara geliri, zeytun-ı rumani ile birlikte 100 olarak kaydedilmiştir[753].

Tablo - 23: Safed Sancağındaki Ma'saralar (1555)

Nahiye	Ma'sara Sayısı
Cire	13
Tibnin	49
Şakif	18
Akka	26
Taberiye	15
TOPLAM	**121**

[752] *BOA, TD, 300*, s. 166
[753] *BOA, TD, 300*, s. 248

4.8. İpek Dolabı Resmi

Safed sancağında ipekböcekçiliği de yapılıyordu. İpeğin iplik haline getirilmesinde kullanılan dolapların her birinden 1555'te 80 akçe vergi alınıyordu. İpek dolapları sancağın Meyrun, Nefs-i Tibnin, Dibbin, Abl, Carmak, Vadi-i Reyhan, Armita, Beyt Cin, Bukay'a, Ced, Ebu Sinan, Rama ve Mağar Hazur adlı köylerinde bulunuyordu.

4.9. Mukataalar

Devlet gelirlerinin, yine devletin eliyle doğrudan doğruya yapılacak harcamalar için ayrılan vergi veya kaynaklara verilen addır. Mukataa gelirlerini, özellikle büyük şehirlerdeki her türden iktisadî işletmelerden alınan vergiler, ticarî tekel maddelerinden alınan resimler, yasaklamalara aykırı işlerden elde edilen cerimeler ve maden işletmelerinden alınan resimler oluşturmaktaydı. Bu tip gelirler, dirlik olarak hizmet erbabına verilmeyip hükümet hesabına ayrılmış en önemli gelir kaynaklarıdır[754].

Mukataalar iltizam ve emanet olmak üzere iki şekilde işletilirlerdi. İltizam usulüne göre işletilen mukataalar, belirli dönemlerde arttırma ile satılırdı. Mukataalar, tahvil adı verilen ve genellikle üç yıllık bir süre ile işletilmeye verilirdi. İşletme hakkını alan kişilere amil veya mültezim adı verilirdi. Mukataayı işletme hakkını alan Mültezim veya amil taahhüt ettiği miktarın bir kısmını peşin olarak verir, geriye kalan kısmını ise kefil göstererek borçlanırdı[755].

Bir mukataa, emanet usulüne göre, işletilecekse, bir mültezime verilmemiş olması veya mukataanın satışı sırasında kimsenin talip olmaması gerekirdi. Böyle durumlarda mukataalar ücretli bir emin vasıtasıyla idare edilirdi. Bu tip mukataalar tekrar iltizama verilecekse, emanetle idare edildiği son yılın hasılı, satış sırasında taban ücret olarak kabul edilirdi[756].

Her iki tip mukataa, bağlı bulunduğu vilayette veya beylerbeyilik merkezinde defterdarlık varsa oraya, defterdarlık yoksa İstanbul'daki Baş Defterdarlığa bağlı

---

[754] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi II*, s. 334

[755] Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XVI. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İÜİFM*, XXIII, (1963), s. 146

[756] H. Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XVI. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", s. 147

bulunurdu[757]. Bundan mülhem Safed mukataaları, Şam defterdarlığına bağlı bulunuyordu.

Safed ve Nablus sancağında bulunan mukataalar ve bunların XVI. yüzyıldaki gelirleri aşağıda açıklanmıştır.

4.9.1. Safed Şehri Mukataaları

Beytülmal, Mal-i Gaib, Mal-i Mefkud, Yave, 'Abd-i Abık

Mirasçısı bulunmayan tereke beytülmalden sayılır ve varis üç aya kadar ortaya çıkmazsa mirasa hazine el koyardı. Ancak mirasçı, tereke hazinede de olsa mirasçılığını ispatlarsa bunu almaya hak kazanırdı.

Mirasçı ülke içinde ise mal-i gaib, başka ülkede olup yeri bilinmezse mal-i mefkud hükmüne girerdi. Tereke, beytülmalciye bu durumda bir sene bekletildikten sonra verilirdi[758].

Yave, bir timâr arazisinde başıboş olarak tutulan hayvan demektir. Böyle hayvanlar bir ay bekletildikten sonra sahibi çıkmazsa bulana ait olur ve buna karşılık ondan resm-i yave veya resm-i kaçkun denilen bir vergi alınırdı[759].

Kanunlarda evden kaçmış olan erkek köleler için abd-i abık, cariyeler içinse kenizek tabiri kullanılırdı. Bunları kim tutarsa kanun üzere müjdegânisini (muştuluk parasını) aldıktan sonra hassa-i hümayun eminlerine teslim ederler. 3 ay bekletildikten sonra sahipleri çıkmazsa kadı tarafından satılıp parası devlete verilirdi[760].

Verginin alınmasında dikkat edilen husus kölenin sahibine olan uzaklığıdır. Bu mesafe 1 günlük ise 30, 2 günlük ise 60, 3 veya daha fazla ise 100 akçedir[761].

Safed sancağında bu tip gelirler mukataaya verilmişti ve 1548, 1555 ve 1570 yıllarında 10.000, 1595'te ise 12.000 akçelik gelire sahipti.

---

[757] M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II, s. 342
[758] H. Sahillioğlu, "Bad-ı Heva", *DİA*, IV, s. 417
[759] İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1560)*, Ankara, 1990, s. 184
[760] İ. Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1560)*, s. 184
[761] Z. Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, s. 125

İhtisab Mukataası

Çarşı ve pazarlarda satılmaya getirilen mallardan alınan vergiler olduğu gibi, çarşı ve pazarlarda hukuka aykırı davranışlarda bulunanlardan alınan cerimelerin hepsine birden İhtisab rüsûmu, toplayanlara ise Muhtesib denilmekteydi[762].

Safed sancağında 1520 yılındaki İhtisab rüsûmu yıllık 7.200 akçedir. 1548'te 20.000 akçelik bir gelire sahipti ve mirliva hassı olarak kaydedilmiştir. Bu rakam oldukça düşüktür. 1555 yılında ise bu rakam 80.000 akçeye yükselmiştir. 1570 yılında 74.500 akçeye gerileyen gelir, 1595 yılında 88.000 akçeye yükselmiştir.

Kapan Mukataası

Kapan, yağ, bal, un, pekmez vb. şeylerin satıldığı iş merkezleri olup Safed şehrinde de bir kapan bulunmaktaydı. Bu kapandan 1548 yılında 13.400 akçelik bir gelir elde edilmişti. 1555'te 20.000, 1570'de 22.500 ve 1595'te 25.000 akçelik gelire sahipti.

Boyahane Mukataası

Boyanhaneler, dokuma sanayinde kullanılan ipliklerin renklendirildiği ve kumaşların boyandığı yerlerdir ve Arapça Masbaka olarak bilinir. Safed'de kumaş (çuka ve akmişe) boyanan 4 adet boyahane vardı. Mukataaya verilerek işletilen bu boyahanelerin, 1520'te 3.000, 1548'de 2.000, 1555'te 2.236, 1570 ve 1595 yıllarında da 2.250 akçe geliri vardı.

Değirmen (Tahun) Mukataası

Devlete ait olan değirmenler mukataaya verilerek işletiliyordu. 1548 yılında Cübeyle, Umm et-Tut, 'İnab ve Şuntiye'de bulunan değirmenlerden 3.840, Cüdeyde, A'sir ve Halka değirmenlerinden 1.920, Suv es-Semit ve Batitiye değirmenlerinden de 4.560 akçe gelir elde edilmiştir. 1555 yılında Cübeyle, Umm et-Tut, 'İnab ve Şuntiye ile Cüdeyde, A'sir ve Halka değirmenleri birlikte zikredilmiş olup toplam geliri 2.840 akçe kaydedilmiştir. Bu gelire ek olarak, her yarım taşa 30 akçe hesabıyla 240 akçe resm-i tevahin tahsil edilmiştir. Suv es-Semit ve Batitiye değirmenlerinden ise 3.280 akçe gelir elde edilmiştir. 1570 ve 1595 yıllarında yine iki başlık altında değerlendirilen mukataalardan ilk grup 10.800, ikinci grup da 5.800 akçelik gelire sahipti.

---

[762] Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995, s. 103

Hamam Mukataası

Safed şehrindemirî hamamlar da mukataa yoluyla işletiliyordu.Hamamlardan elde edilen mukataa geliri, 1548'de 1.600, 1555'te 1.200, 1570'de 1.600 ve 1595'te de 1.200 akçe idi. 1555'te esasen 1.600 akçe mirîye verilmesi gerekiyorken hamamın tamir edilmesi sebebiyle, Safed şehrindeki Katib Ahmed ve Nasuh adlı sipahiler ber vech-i iştirak kendi paylarından bu tamiri gerçekleştirip devlete 1.200 akçe vermişlerdir.

Nahir el-Yehud

Safed şehrinde sadece Yahudilerden alınan bir vergi türüydü. Buna göre 1520'te 1.200, 1548'de 15.000, 1555'te 15.500, 1570'de 17.500 ve 1595'te 20.000 akçe tahsil edilmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplanan nahir el-Yehud miktarı artış göstermiştir. Miktarın artışı Yahudi nüfusunun artışıyla paralellik arzetmektedir.

Simsariye el-Fevakih Mukataası

Meyve ticaretinden alınan bu simsarlık vergisi mukataa yoluyla toplanıyordu. Buna göre bu verginin geliri, 1548'de 600, 1555'te 830, 1570'de 1.000 ve 1595'te 1.500 akçe idi.

Simsariye-i 'Attarin ve Keyyaliye

Safed'de baharat satışından ve baharatın tartılmasından alınan vergiler mukataa yoluyla toplanıyordu. Bu gelirler, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren esir pazarıyla birlikte mukataaya verilmiştir. Buna göre 1548'de Simsariye-i 'Attarin ve Keyyaliye geliri 4.000 akçedir. 1555 yılında Bac-ı Bazar-ı Üsera ile birlikte 5.700 akçe tahsil edilmiştir. Bu rakam 1570'te 8.300 akçe ve 1595'te de 9.000 akçe idi.

Bağ, Bahçe, Bostan Mukataaları

Safed şehrinin çevresinde bulunan bağ, bahçe, bostan ve araziler mukataaya verilerek işletilme yoluna gidilmiştir. 1548 yılında bu tip arazilerden herhangi bir gelir kaydedilmemiştir. 1555 ve 1570 yıllarında 2.500 akçelik gelir kaydedilirken, 1595'te bu gelir 4.000 akçeye yükselmiştir.

Mahsulât-ı Hammare

Şaraptan alınan bir gelir olup yalnızca XVI. yüzyılın ilk yarısında tahsil edilmiştir. Buna göre,1520'de Safedşehrinde 1536'da da Nablus şehrinde6.000 akçelik bir gelire sahipti.

Cizye Mukataası

Safed sancağının cizye gelirleri1520 yılında mukataaya verilmiş olup toplam geliri 31.300 akçe idi.

Bac-ı Ğafare/Ağfar

Bac-ı ğafare alınan yerler, tüccarların yol üstünde konaklayacakları veya getirdikleri malları pazarlayacakları yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sancak dâhilindeki ticarî yollar üzerinde bulunan bu yerler aynı zamanda önemli geçiş noktalarıydı ve buralardan gelip geçenler belli bir miktar vergi ödemeklemükellef idiler.

Safed sancağında Minye, Cisr Yakub, Cubb Yusuf, Mumsiya, 'Uyun et-Tüccar ve Sura adlı yerler bu çeşit vergi toplama merkezlerini oluşturuyordu. Aşağıda yıllara göre, bahsedilen vergi toplama merkezlerinden elde edilen gelirler verilmiştir (bkz. Tablo-24).

Bu merkezlerden toplanan miktarlar belli şartlara göre tahsil ediliyordu. Minye, Sura ve Cisr Yakub istasyonlarında, deve yükünden 2, at ve katır yükünden 1, köleden (kara ve ak) 10, Kudüs-i Şerif'i ziyarete gitmek için geçen Hıristiyan'dan 8, Yahudi'den 6 akçe, satılmaya götürülen her koyun sürüsünden bir koyun alınırdı. Farklı olarak Sura istasyonunda Hıristiyan tüccardan 8 akçe geçiş resmi alınırken, Yahudi tüccardan (ikitüccar grubuna da Bezirgân-ı Kâfir tabiri kullanılmıştır) alınacak miktar belirtilmemiş, benzer oranda alınması kaydedilmiştir.

Kudüs'ü ziyarete giden Hıristiyan ve Yahudilerden eşit miktarda bir bedel alınması vurgulanmıştır. Diğer istasyonlarda, deve yükünden 4, at ve katır yükünden 2, eşek yükünden buçuk, köleden (kara ve ak) 10, Hıristiyan tüccardan 8 ve Yahudi tüccardan 6 (Bezirgân-ı Kâfir), Kudüs-i Şerif'i ziyarete gitmek için geçen Hıristiyan'dan 8, Yahudi'den 6 akçe, satılmaya götürülen her koyun sürüsünden de bir koyun alınırdı. Fakat Mumsiya'da Bezirgân-ı Kâfir'den alınacak miktar Hıristiyan için 10, Yahudi için 6 akçedir. 'Uyun et-Tüccar'da ise Kudüs'ü ziyarete giden Hıristiyan ve Yahudilerden eşit miktarda bir bedel alınıyordu.

Tablo - 24: Bac-ı Ağfar Gelirleri

Yer	Miktar (Akçe)						Nahiye
	1520	**1536**	**1548**	**1555**	**1570**	**1595**	
Minye	6000	17500	29300	23000	23000	25000	Cire
Cisr Yakub	6000	11500	18700	25000	25000	28000	Cire
Cubb Yusuf	6000	7500	12950	13000	13000	15000	Cire
Mumsiya (Mahsiye)	5700	6000	17300	21500	21500	23000	Şakif
'Uyun et-Tüccar	6000	7000	12350	11500	11500	13000	Taberiye
Han Leccun	6000	-	-	-	-	-	Taberiye
Sura	1720	1400	2000	6000	6000	8000	Akka

Rüsûm-ı Mu'ayyenân

Safed şehrinde bulunan demirciler (Haddadin) ve Hasırcılardan (Hasırcıyan) alınan resimdir. Bu gelirler de mukataa yoluyla toplanıyordu. 1548'de 800, 1555'te 1.000, 1570'de 3.000 ve 1595'te de 4.000 akçelik bir gelire sahipti.

Balıkçılık ve İskele Mukatası

Safed sancağı sınırları içinde Taberiye Gölü ve Hula Gölü gibi iki önemli su havzası olmasının yanı sıra, sancağın batısı Akdeniz'e komşu idi. Dolayısıyla muhtelif yerlerde balıkçılık yapıldığı gibi Akka ve Sur gibi önemli iki iskeleye sahipti. Balıkçılıktan elde edilen gelir mukataa usulüyle işletiliyordu. Minye, Bahr Kadas (Hula) mahsulü, Şam'daki Sultan Süleyman Han İmaretine vakfedilmişti. Bunun gibi Taberiye'in Şutayra (Katil) ve 'Ubeydiye mezralarının mahsulü ise Safed'deki Şeyh Ahmed bin Nafi ile Hacı Muhammed'in uhdelerine verilmişti. Balıkçılık sahaları ve iskele gelirleri aşağıda Tablo- 25 ve Tablo- 26'da gösterilmiştir.

Tablo - 25: Balıkçılık Sahaları

Yer	Miktar (Akçe)				Nahiye
	1548	**1555**	**1570**	**1595**	
Minye	-	3300	3300	5000	Taberiye
Bahr Kadas	1100	1700	1700	3000	Cire
Kasımiye	1000	1000	1000	1500	Tibnin
Bahr Malih	-	1000	1000	1500	Tibnin
Akka	-	500	500	750	Akka
Şutayra ve 'Ubeydiye	-	800	1200	1200	Taberiye

Balıkçılık yapılan bölgelerden Minye, Şutayra ve 'Ubeydiye Taberiye Gölü'nün yanı başındaki yerlerdir. Bahr Kadas, Hula Gölü'ne verilen diğer ad olmakla beraber Kasımıye, Bahr Malih ve Akka dalyanı Akdeniz kıyısında olan yerlerdir.

Tablo - 26: İskele Gelirleri

Yer	Miktar (Akçe)			Nahiye
	1555	1570	1595	
Sur	2.000	2.000	3.000	Tibnin
Akka	10.000	10.000	13.500	Akka

Akka'nın iskele gelirleri içerisinde Simsariye-i Keyyaliye ve Nehr en-Nu'ayman'da yapılan avcılık da dâhildir. Görüldüğü üzere, Akka iskelesi gelir olarak Sur'un çok önündedir. Akka iskelesinde Simsariye-i Keyyaliye gelirinin bulunması küçük çapta da olsa bir ticaretin varlığından söz etmemize imkân vermektedir. Bilindiği üzere, bu dönemde Akka, Beyrut'un gölgesinde kalmıştır. Sur iskelesi için ise eldeki verilerden hareketle ticaretin ne ölçüde yapıldığını söylemek zordur.Beyrut iskelesinin geliri 1548'de 130.000 akçeydi[763]. Dolayısıyla, Akka ve Sur iskeleleri, Beyrut'a nazaran küçük ve ticareti bakımından önemsiz iskeleler olarak görülmektedir.

Safed Çuka Tamgası Mukataası

Safed'de satılan çukalardan damga vergisi alınırdı. Mukataa yoluyla toplanan bu verginin yıllık geliri; 1555'te 12.000, 1570'de 12.000 ve 1595'te de 15.000 akçedir. Bu vergi tahsil edilirken her pastav karziyeye birer pare ve enlüye ikişer pare alınması kanundur.

Kışlak Resmi Mukataası

Safed'de meskûn olan Arap aşiretlerinden alınan "kışlak resmi", "hakk-ı mer'a" ile birlikte mukataa yoluyla toplanmış ve Sancakbeyinin tasarrufuna sunulmuştur. Mukataa yoluyla kışlak resmi toplanan Arap aşiretleri başta Beni Davud, Beni Cilas, Beni Şakir ve 'Anza'dır. 1555, 1570 ve 1595 yıllarında 4.000 akçe toplanmıştır. 1595 yılında toplanan kışlak resmi diğerler tahrirlerden farklı olarak Padişah gelirleri içerisinde zikredilmiştir.

[763] Mustafa Öztürk, "1548 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Beyrut", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ayrıbasım, Ankara, 2000, s. 852

Mahsul-ı Ser'asesiye

Sancakbeyi tasarrufunda olan bir gelir kalemidir. 1555, 1570 ve 1595'te 7.000 akçelik bir gelire sahipti.

Sukü'd-Devvab

Safed'de at, katır, eşek, deve gibi hayvanların satıldığı bir pazar bulunmaktaydı. Bu pazarda satılan hayvanlardan alınan vergilerin toplanması işi mukataa usulüyle yapılıyordu. Sancakbeyi hassı olarak bu vergi, 1555, 1570 ve 1595'te 300 akçelik bir gelire sahipti.

Mahsûl-ı Bâd-ı Hevâ

Sancakbeyi hassı olarak kaydedilen ve cürm-i cinayet ile resm-i 'arusane gibi vergileri de kapsayan bu gelir kalemi, 1555'te 16.500, 1570 ve 1595 yıllarında 20.000 akçe getiriyordu.

Mahsûl-ı 'Adet-i 'Arab

Bika' Araplarından alınan vergi olup yine sancakbeyi hassı olarak kaydedilmiştir. 1555, 1570 ve 1595'te 10.000 akçelik bir gelire sahipti.

Tablo - 27: Safed Şehri Mukataaları (1520-1595)

Mukataalar	**1520**	**1548**	**1555**	**1570**	**1595**
İhtisab	7.200	20.000	80.000	74.500	88.000
Kapan	-	13.400	20.000	22.500	25.000
Nahire el-Yahud	1.200	15.000	15.500	17.500	20.000
Simsariye el-Fevakih	-	600	830	1.000	1.500
Mahsûlât-ı Tahun	-	3.840	2.840	10.800	10.800
Mahsûlât-ı Tahun	-	1.920	-	-	-
Mahsûlât-ı Tahun	-	4.560	3.280	5.800	5.800
Hamam es-Sultan	-	1.600	1.200	1.600	1.200
Simsariye-i Attarin ma' Keyyaliye ve Simsariye-i Bac-ı Bazar-ı Üsera	-	4.000	5.700	8.300	9.000
Mukata'-i Boyahane-i Çuka ma' Boyahane-i Akmişe[764]	3.000	2.000	4 Bab 2.236	4 Bab 2.250	4 Bab 2.250
Beytü'l-mâl, Mâl-ı gaib ve Mâl-ı mefkûd, Yave, 'Abd-i abık	-	10.000	10.000	10.000	12.000
'Öşr-i arazi, Bostan, Kürüm, Vakıf, Mülk, Kasm-ı arazi-i mirî, Haracü'l-kürüm ve Eşcar-ı sa'ire	-	-	2.500	2.500	4.000
Bâc-ı Ağfar (Minye)	6.000	29.300	23.000	23.000	25.000
Bac-ı Ağfar (Cisr Yakub)	6.000	18.700	25.000	25.000	28.000

[764] 1525'te Mahsulât-ı Masbaka olarak yazılmıştır.

Bâc-ı Ağfar (Cubb Yusuf)	6.000	12.950	13.000	13.000	15.000
Bâc-ı Ağfar (Mumsiya)[765]	5.700	17.300	21.500	21.500	23.000
Bâc-ı Ağfar (‘Uyun et-Tüccar)[766]	12.000	12.350	11.500	11.500	13.000
Bâc-ı Ağfar (Sura)	1.720	2.000	6.000	6.000	8.000
Rüsûm-ı Mu’ayyenân	-	800	1.000	3.000	4.000
Mahsûlât-ı Sayd	-	1.100	3.300	3.300	5.000
Mahsûlât-ı Sayd	-	1.000	1.700	1.700	3.000
Mahsûlât-ı Sayd	-	-	4.000	4.000	6.000
Mahsûlât-ı İskele	-	-	11.000	11.000	15.000
Tamga-i çukaha-i Safed	-	-	12.000	12.000	15.000
Mukata’a-i Sayd	-	-	800	1.200	1.200
‘Adet-i Rüsum-ı Kışlak	-	-	4.000	4.000	4.000
Mahsûl-ı Ser’asesiye[767]	-	6.000	7.000	7.000	7.000
Mahsûl-ı Sukü’d-Devvâbb[768]	-	300	300	300	300
Mahsûl-ı Bâd-ı Hevâ[769]	-	15.000	16.500	20.000	20.000
Mahsûl-ı Adet-i Arab[770]	-	6.000[771]	10.000[772]	10.000	10.000

4.9.2. Nablus Şehri Mukataaları

Nablus, XVI. yüzyılın ilk yarısı boyunca Safed ile birlikte bir sancağı oluşturuyordu. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nablus, Safed’den ayrılarak müstakil bir sancak yapılmıştır. Dolayısıyla, Nablus şehri mukataaları incelenirken sadece 1536 yılı tahrir sonuçları esas alınmıştır.

İhtisab ve Kapan Mukatası

1536 yılında Nablus’ta ihtisab ve kapan mukataaları birlikte yazılmış olup 20.000 akçelik bir gelire sahipti.

Kumaş Bacı Mukataası

Nablus’a gelen kumaşlar üzerinden alınan bir vergi olup 1536 yılı itibariyle her yükten kırk akçe hesabıyla toplam 12.000 akçe alınmıştır.

---

[765] 1525’te Ballata olarak kayıtlıdır.
[766] 1525’te ‘Uyun et-Tüccar ve Han-ı Leccun adında iki yer zikredilmiş olup her biri için 6000 akçe kaydedilmiştir.
[767] Mirliva hassı olarak kaydedilmiştir.
[768] Mirliva hassı olarak kaydedilmiştir.
[769] Mirliva hassı olarak kaydedilmiştir.
[770] Mirliva hassı olarak kaydedilmiştir.
[771] Resm-i kışlak ve mer’a ile birlikte
[772] Resm-i kışlak ile birlikte

Dakakin Mukataası

Dakka sözcüğü elbislerin veya kumaşların ağartılması anlamına gelmektedir[773]. Barkan (593) bu tabiri boyacı olarak çevirmiştir. Nablus şehir merkezinde elbiselerin veya kumaşların yıkanıp ağartıldığı yerler bulunmakla beraber 1536 yılında 2.400 akçelik bir gelire sahipti.

Debbağhane Mukataası

Ham derilerin işlenerek mamul hale getirildiği yerlere debbağhane veya tabakhane denirdi. 1536 yılnda Nablus şehir merkezindeki debbağhanenin geliri 960 akçeydi.

Boyahane (Masbaka) Mukataası

Nablus şehir merkezinde kumaşların boyandığı bir boyahane olup yıllık 200 akçelik gelire sahipti.

Bac-ı Gılal Mahsûlü

Tahıl üzerinden alınan vergi olup 1536 yılında Nablus'ta 500 akçe gelir getiriyordu.

Sukü'd-Devvâb Mahsûlü

Bilindiği üzere binek hayvanlarının satıldığı pazarlara bu ad verilirdi. Bu pazarlarda satılan hayvanlar üzerinden bir vergi tahsil edilirdi. 1536 yılı için tahsil edilen miktar 400 akçedir.

Mahsulât-ı Bac-ı Nasara ve'l-Yehud ve gayrihim mine'l-Kefere

Kudüs-i Şerif'e ziyarete gitmek için gelip geçenlerden alınan bir vergidir. 1536 yılında kişi başına 16 akçe hesabıyla 20.000 akçelik gelire sahipti.

Resm-i Helvacıyan

Nablus'un keçiboynuzundan imal edilen oldukça meşhur bir helvası vardı. Yılda bir iki kez helva satıcılarının "Hamis" adı verilen pazarları kurulurdu. Bu pazarlarda satılan helva üzerinden bir vergi tahsil edilirdi. 1536 yılında toplam geliri 1.000 akçe idi.

---

[773] Amnon Cohen-Bernard Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, New Jersey, 1978, s. 150

Resm-i Şeddâdiye

Nablus'taki tüccarlardan yükledikleri her yük başına tahsil edilirdi. 1536 yılı itibariyle 240 akçelik bir gelire sahipti.

Bostan 'Öşrü

Nablus'taki bostanlar ve arazi parçaları (kıt'a) mukataaya veriliyordu. Buna göre bu bostanların yıllık geliri 1536'da 15.000 akçe idi.

Harâc-ı Bağât

Nablus'un güneydoğusundaki Sur vadisi bağlarından mukataa yoluyla toplanan verginin toplam miktarı 5.000 akçe idi.

Resm-i Ma'ze

Nablus şehir merkezindeki keçiler üzerinden tahsil edilen bu vergi mukataa yolu ile toplanmakta olup 1536 yılındaki geliri 500 akçeydi.

Arap Taifeleri Mukataası

Nablus'ta meskûn bir kısım Arap aşiretlerinden elde edilen gelir mukataa yoluyla toplanmaktaydı. Na'ca, Na'im, Beni Şakir, Kareyne ve Hamide aşiretlerinden alınan vergilerin toplamı 31.000 akçeydi. Bu gelirin 4.000 akçesi Na'ca taifesinden, 6.000 akçesi Na'im taifesinden, 10.000 akçesi Beni Şakir taifesinden, 5.000 akçesi Hamide taifesinden ve 10.000 akçesi Kareyne cemaatinden alınıyordu.

Mahsûlât-ı Hammare

Nablus şehrinde şarap satışı üzerinden alınan vergidir. 1536 yılı için sancakbeyi hassı olarak kaydedilmiş olan bu gelirin toplamı 1.000 akçe idi.

Mahsûlât-ı Ser'asesân

Sancakbeyi hassı olarak kaydedilen bu gelir 1536'da 2.000 akçe idi.

Bâd-ı Hevâ

1536'da, Nablus şehrinin bâd-ı hevâ, cürm-i cinayet ve resm-i 'arusane gelirleri sancakbeyi hassı olarak kaydedilmiş olup 5.000 akçelik bir gelire sahipti.

Ayrıca Cebel Kubal ve Cebel Şamî nahiyelerinin, padişah hassı, zeamet ve timâr erbabının gelirleri dışındaki bâd-ı hevâ, cürm-i cinayet ve resm-i 'arusane gelirleri de

sancakbeyi hassı olarak kaydedilmiştir. Bunların toplamı da 1536 yılında 30.000 akçe idi.

Tablo - 28: Nablus Şehri Mukataaları (1536)

Mukataalar	**1536**
İhtisab ve Kapan	20.000
Kumaş Bacı	12.000
Dakakin	2.400
Debbağhane	960
Boyahane (Masbaka)	200
Bac-ı Gılal	500
Sukü'd-Devvâb	400
Bac-ı Nasara ve'l-Yehud ve gayrihim mine'l-Kefere	20.000
Resm-i Helvacıyan	1.000
Resm-i Şeddâdiye	240
Bostan 'Öşrü	15.000
Harâc-ı Bağât	5.000
Resm-i Ma'ze	500
Arap Taifeleri Mukataası	31.000
Mahsâlât-ı Hammare	1.000
Mahsâlât-ı Ser'asesân	2.000
Bâd-ı Hevâ	5.000

5. TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE NARH FİYATLARI

Safed sancağı tahrir defterlerine dayanarak, XVI. yüzyılda Safed'de bazı malların resmî fiyatlarını tespit edebiliyoruz. Safed sancağındaki bazı gıda maddelerinin fiyatları aşağıda Tablo-29'da gösterilmiştir. Buna göre, buğday ve arpa, XVI. yüzyılın başlarından 1570 yılına kadar gırara başına 130 ve 70 akçe olarak belirlenmiştir. 1570 yılında ise bu her iki ürün için de 10 akçe arttırılarak sırasıyla 140 ve 80 akçeye yükselmiştir. Yüzyılın sonunda ise buğdayın gırarası 150 akçe, arpanın gırarası ise 90 akçe olmuştur.

1520 yılında pamuğun kantarı 100, 1536, 1548 ve 1555 yıllarında 200 akçeydi. 1570 ve 1595 yıllarında ise 230 akçeye yükselmiştir. Fakat bahsedilen yıllarda bu miktarlardan farklı oranları ifade eden yerler de mevcuttur. Mesela, Akka'ya bağlı Reşmun'da 1570 ve 1595 yıllarında pamuğun kantarı 130 akçedir. Yine Ebu Sinan'da

bu miktar 250 akçeye yakındı. Dolayısıyla, buradaki kantarların ölçüsü birbirinden farklı olmalıdır.

Tablo - 29: Safed Sancağındaki Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatları

Ürünün Adı	Ölçüsü	1520 (Akçe)	1536 (Akçe)	1548 (Akçe)	1555 (Akçe)	1570 (Akçe)	1595 (Akçe)
Buğday	Gırara	130	130	130	130	140	150
Arpa	Gırara	70	70	70	70	80	90
Pamuk	Kantar	100	200	200	200	230	230

6. SANCAK GELİRİ ve BÖLÜŞÜMÜ

6.1. Sancak Geliri

Dirlik, yani has, zeâmet ve timârlara ayrılan gelirlerin önemli bir bölümü kırsal kesimden alınan vergilerden meydana geliyordu. Şehir gelirleri daha ziyade padişah haslarına veya ümera haslarına ayrılmakla beraber asıl gelir dilimini kırsal alan oluşturuyordu. Dolayısıyla, hâsıl olarak bilinen ve köylerdeki toprak mahsullerinden alınan vergiler bunun en önemli dilimini teşkil ediyordu. Maktu' adı verilen bir köyün önceden belirlenmiş bir miktarı ödemesi veya kasm adı verilen her ürünün ayrı ayrı ölçülerek vergisinin belirli bir oranda alınması yöntemiyle toplanan hâsılın tamamı has, zeâmet veya timâr olabileceği gibi, dirlik sahibine hisse ayrılması şeklinde de olabilirdi. Bunun yanında hâsıl birden fazla dirlik sahibi arasında paylaşıldığı gibi, hisseler halinde vakıflar ile dirlik sahipleri arasında da paylaşılabilirdi. Hâsılın tamamen bir vakfa veya mülke ait olduğu durumlarda, dirlik sahibine toprak mahsullerinden "el-öşr" adı altında bir pay verilirdi. Bu pay vakfa ayrılan gelirlerin genellikle onda birine karşılık gelirdi.

Safed sancağının vergi gelirleri toplamı1525'te 2.317.481 akçe olup bu miktarın 358.257,5 akçesi vakıf ve mülklereayrılmıştı. Bu durumda 1525 yılında mirîye ayrılan kısım 1.959.224 akçe olmaktadır. 1525'te Safed şehir merkezinden elde edilen 79.190 akçe padişaha aitti. Dolayısıyla,bu zamanda sancak gelirlerinin önemli kısmını, kırsal alanlardan sağlanan gelirler oluşturmaktaydı.

1536 yılında Safed, Nablus'la birlikte, 4.015.245 akçelik bir gelire sahipti. Bu gelirin 440.000 akçelik dilim yani % 11'ini Tarabay'ın iktaları oluşturuyordu. Kaza merkezleri olan Safed ve Nablus şehirleri sırasıyla 19.800 (% 0,5) ve 110.160 (%

2,7)akçe ile bu miktara katkıda bulunuyorlardı. 1525'te olduğu gibi, 1536 yılında da yine sancak gelirlerinin büyük oranda kırsal bölgelerden, yani tarım ve hayvancılığın yapıldığı yerlerden elde edildiğini görmekteyiz.

1555 yılında sancak geliri 2.708.380 akçeydi. Şehir mukataalarından elde edilen gelir 170.766 akçedir. Geriye kalan gelir yine nahiyelerden ve kırsal alanlardan sağlanmaktaydı. Fakat burada şuna değinmek de gerekmektedir. Kırsal bölgelerden elde edilen gelir dilimi içerisinde tarım ve hayvancılık faaliyetleri dışında, ticaret ve sanayi gelirleri de bulunmaktadır ama bu faaliyetler tarım ve hayvancılık gelirlerinin yanında yine cüzi bir miktara karşılık gelmektedir.

6.2. Sancak Gelirlerinin Bölüşümü

Safed sancağının gelirleri aşağıda Tablo-30'da gösterilmiştir.Bu tablodan da anlaşıldığı üzere,sancak geliri padişah, sancakbeyi, zâim, timâr erbabı ve Arap aşiret reisleri arasında paylaşılmıştır.

Tablo - 30: Safed Sancağının Gelir Dağılımı

Gelir Türü	**1525**		**1536**		**1555**	
Padişah Hasları	760.801[774]	% 38,8	2.377.931	% 59,2	1.536.506	% 56,7
Mirliva Hasları	316.542	% 16,2	370.574	% 9,2	370.025	% 13,6
Zeâmet ve Timârlar	881.881	% 45	826.740	% 20,6	801.849	% 29,7
İktalar	-	-	440.000	% 11	-	-
Toplam	**1.962.824**	**100**	**4.015.245**	**100**	**2.708.380**	**100**

Yukarıda tabloda görüleceği üzere sancak gelirlerinin önemli bir kısmı padişahhaslarına ayrılmıştır. 1525 yılında zeâmet ve timâr gelirleri toplamının padişah haslarından fazla olduğu görülmektedir. Fakat zeâmet ve timârlar tek bir kişinin tasarrufunda değildir.

1536 yılında gelirin % 11'lik dilimini Tarabay iktaları oluşturuyordu. Tarabay iktalarının toplam geliri aslında 600.000 olup 160.000 akçesi padişah hissesi olarak ayrılmıştır. Tarabay'ın tasarruf ettiği miktar, sancakbeyinin tasarruf ettiği miktarın üzerindedir. Bu durum Tarabay ailesinin bölgede önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir. Zira Osmanlı politikasının bir gereği olarak, fethedilmiş topraklardaki

[774] Safed ve Akka kazalarından elde edilen yıllık 3600 akçelik ihzariye dâhildir.

mevcut durum, ilk zamanlarda aynen korunuyor ve bölge tedricen itaat altına alınmaya çalışılırken yöresel güçlere başvuruluyordu. Bu sayede, bölgede Osmanlı hâkimiyeti kolaylıkla benimsenmiş veya benimsetilmiş oluyordu.

6.2.1. Haslar

Padişah Hasları

Doğrudan devlet hazinesine alınan gelir kaynakları padişah haslarını oluşturuyordu. Bunlar, tahrir defterlerinde *hâssha-i pâdişah-ı 'âlempenah*, *havâss-ı hümâyûn* veya *hâss-ı şâhî*olarak ifade edilmişlerdir. Aşağıda Safed sancağındaki padişah haslarının yıllara göre değişim grafiği verilmiştir.

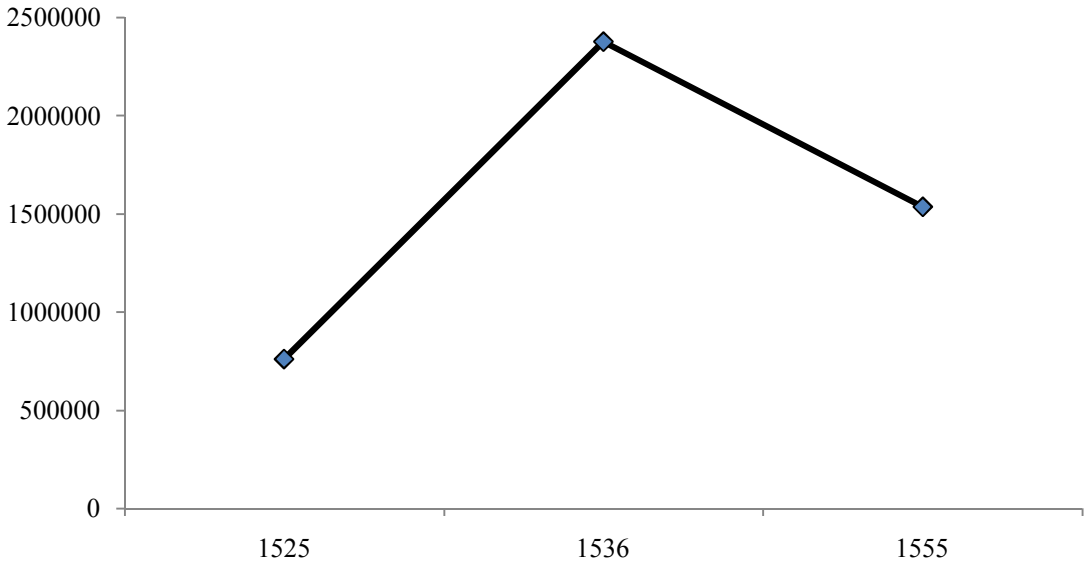

Grafik - 13: Padişah Hasları

1525 yılında Safed sancağında padişah haslarının miktarı 760.801 akçeydi. Bu gelirin 79.190 akçesi Safed şehir merkezinden yani mukataalardan, 108.381 akçesi Safed (Cire) nahiyesinden, 71.120 akçe Tibnin nahiyesinden ve 88.437 akçesi de Akka nahiyesinden elde edilmiştir. Ayrıca sancak genelinde toplanan mâl-ı sultân, 'adet-i himâye, 'adet-i devre ile ağnam ve ma'ze resimlerinden sağlanan 410.073 akçelik gelir de padişah hasları içinde yer alıyordu.

1536 yılında sancaktaki padişah haslarının miktarı 2.377.931 akçeye yükselmiştir. Bunun da temel nedeni 1536'da Safed ve Nablus'un birlikte bir sancağı teşkil etmeleridir. Dolayısıyla padişah hasları bu iki bölgeden elde edilen miktarların toplamını ifade ediyordu. Bu gelirin 973.643 akçelik kısmı Nablus şehir merkezi ve nahiyelerinden, 1.244.288 akçelik kısmı ise Safed şehir merkezi ve nahiyelerinden elde edilmiştir.

1545 yılından itibaren bu iki merkez birbirinden ayrılarak her biri müstakil sancak yapılmıştır. Dolayısıyla, 1555 yılında sadece Safed sancağının padişah hasları geliri 1.536.506 akçeye inmiştir. Yine bu gelir şehir mukataaları ile nahiyelerden elde edilmiştir. Aşağıdaki Tablo-31'de padişah haslarının nahiyelere göre dağılımı gösterilmiştir.

Tablo - 31: Padişah Haslarının Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiyeler	**1525**[775]	**1536**
Cire	187.571	253.531
Tibnin	71.120	314.752
Şakif	-	94.033
Akka	88.437	220.069
Taberiye	-	361.903
Toplam	347.128	1.244.288

Tablo-31'den anlaşılacağı üzere, 1525 yılında Şakif ve Taberiye nahiyelerinde padişah hassı yoktur. Cire nahiyesinden, Safed şehir mukataa gelirleriyle birlikte 187.571 akçe gelir elde edilmiştir. Gelir kaydedilen üç nahiye içerisinde en az gelire sahip yer 71.120 akçe ile Tibnin'dir. 1536 yılında Safed'in bütün nahiyelerinde padişah hassı için gelir kaydedilmiştir. Nahiyeler içinde en fazla gelire sahip olan yer, 361.903 akçe ile Taberiye nahiyesidir ve toplam miktar içerisinde % 29'luk paya sahiptir. Taberiye'yi, 314.752 akçe ile Tibnin takip etmektedir ve bu miktar % 25'e tekabül etmektedir. Safed şehir merkezinin de bulunduğu Cire nahiyesi % 20, Akka nahiyesi ise % 18'lik paya sahiptir. Safed'in en az gelire sahip nahiyesi ise 94.033 akçe ile Şakif olup % 8'lik dilimi ifade etmektedir.

[775]Sancak genelinde toplanan mâl-ı sultân, 'adet-i himâye, 'adet-i devre ile ağnam ve ma'ze resimlerinden sağlanan 410.073 akçelik gelir hariç tutulmuştur.

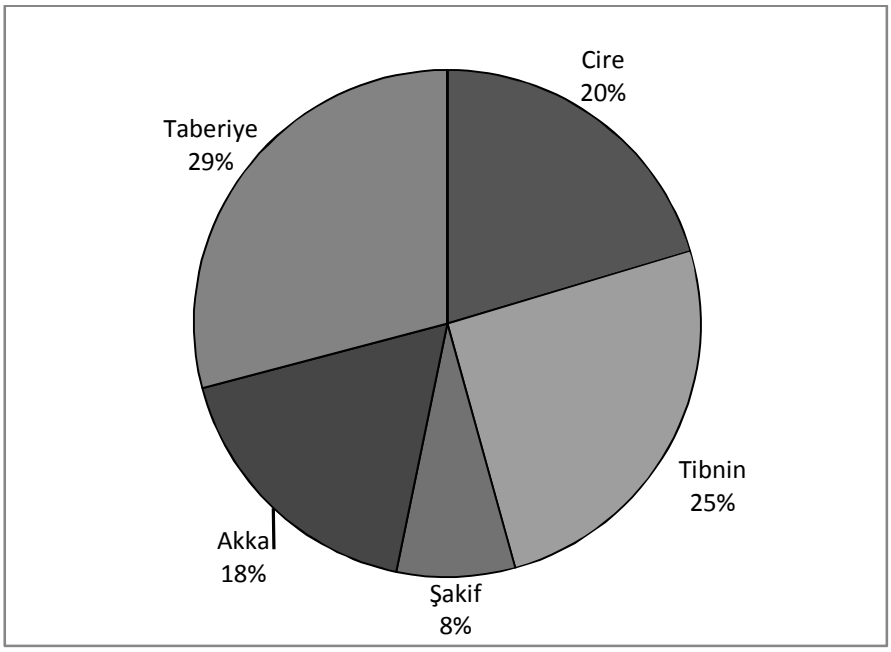

Grafik - 14: Safed'de Padişah Haslarının Nahiyelere Dağılımı (1536)

1536 yılı için Nablus şehir merkezinde padişah hasları 110.160 akçe (% 11) gelire sahipti. Padişah hassı olarak Cebel Kubal nahiyesinden 221.203,5 (% 23), Cebel Şami nahiyesinden 323.833,5 (% 33), Beni Sa'b nahiyesinden 275.272 (% 28) ve Kakun nahiyesinden de 43.174 akçe (% 5) gelir sağlanıyordu.

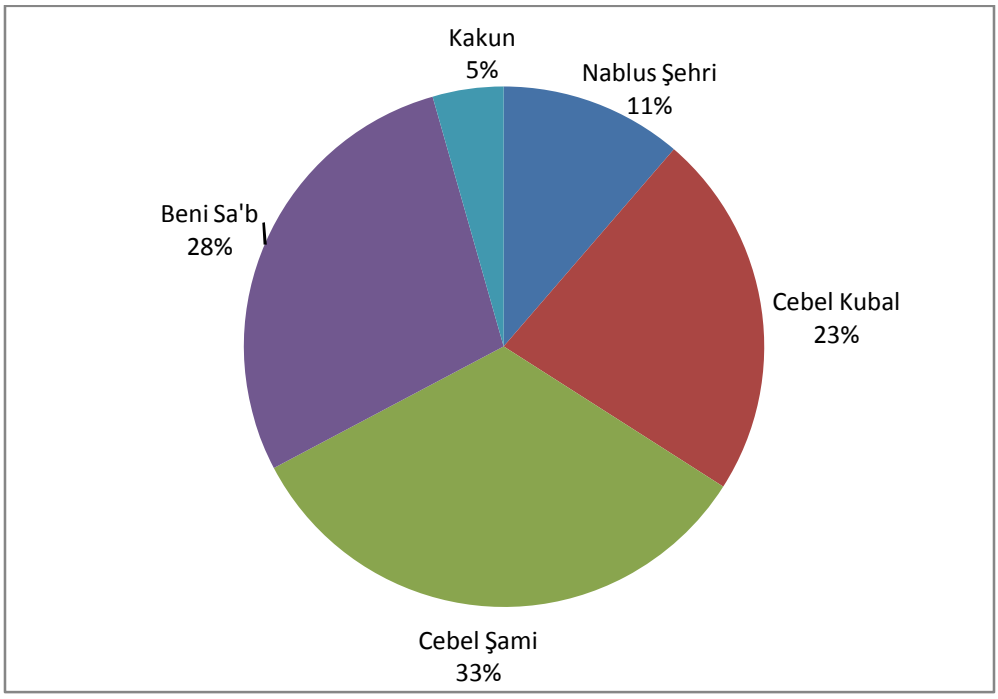

Grafik - 15: Nablus'ta Padişah Haslarının Nahiyelere Dağılımı (1536)

1570 ve 1595 yıllarına ait olan Safed tahrir defterleri eksik olduğundan dolayı, bu yıllara ait padişah haslarının miktarı konusunda ise fikir sahibi değiliz.

Sancakbeyi Hasları

Tahrir defterlerinde *hâss-ı mirlivâ* şeklinde ifade edilen sancakbeyi hasları, sancakbeyinin bulunduğu sancağın kıdemine ve derecesine göre farklı miktarlarda olabilirdi. İmparatorluk bünyesinde her sancağın belirli bir derecesi bulunmaktaydı.

1522 yılında sancakbeyi olan Çavuş Sinan Bey'e 405.000 akçelik gelir tevcih edilmiştir[776]. 1523 yılı tahririnden anlaşıldığına göre, Safed'in bu tarihteki mirliva hassı geliri ise 316.542 akçeydi[777].

Safed sancağının 1525 kayıtlarında Safed ve Nablus sancakbeyi olan Hacı Bey, Safed şehrinden 7.200 akçe ihtisab mahsulü, sancak genelinden 30.000 akçe bad-ı heva rüsûmu ve yine sancak genelinde, Taberiye nahiyesinden 1, Cire nahiyesinden 2, Tibnin nahiyesinden 5 ve Akka nahiyesinden 7 köy olmak üzere toplam 15 köyün hâsılını tasarruf ediyordu. Bu yıl itibariyle sancakbeyinin tasarruf ettiği miktar 316.542 akçeydi[778].

1536 yılında Safed ve Nablus sancakbeyi olan Kasım Bey 370.574 akçe tasarruf ediyordu. Bu gelirin 25.000 akçesi Safed şehir merkezinden, 23.893 akçesi Cire nahiyesinden, 40.371 akçesi Tibnin nahiyesinden, 12.450 akçesi Şakif nahiyesinden, 50.616 akçesiAkka nahiyesinden, 65.950 akçesi de Taberiye nahiyesinden elde ediliyordu. Ayrıca Kasım Bey, Nablus şehir merkezinden 8.000, Nablus'un Cebel Kubal nahiyesinden 64.790 ve Cebel Şami nahiyesinden de 79.504 akçe gelir tasarruf ediyordu[779].

1555 yılında Safed sancağındaki mirliva haslarının miktarı 370.025 akçe idi. Bu gelirin 33.800 akçesi Safed şehir merkezinden, 37.684 akçesi Cire nahiyesinden, 98961 akçesi Tibnin nahiyesinden, 7.500 akçesi Şakif nahiyesinden, 105.789 akçesi Akka nahiyesinden ve 86.291 akçesi de Taberiye nahiyesinden sağlanmıştı[780]. Aynı yıl

---

[776]*Kanunname*, varak 121[a]
[777]*BOA, TD, 998*, s. 292
[778]*BOA, TD, 132*, s. 7
[779]*BOA, TD, 1025*, s. 61-64
[780]*BOA, TD, 1039*, s. 1-4; *BOA, DFE.RZ., 7*, s. 474-475

sancakbeyliği görevini yürüten Mustafa Bey'in, hassı 391.575 akçeye yükselmiştir[781]. 1556 yılında sancakbeyi olan Rıdvan ise, Safed şehrinden 10.300, Cire'den 14.659, Tibnin'den 12.663, Akka'dan 46.930 ve Taberiye'den de 5.500 akçe olmak üzere toplam olarak 90.052 akçe has tasarruf ediyordu[782]. Fakat bu miktar bir sancakbeyinin tasarruf ettiğinden oldukça azdır. Zira ilgili dönemde bütün sancakbeyleri 370.000 akçeden fazla miktarları tasarruf ediyorlardı. Dolayısıyla bu miktarın Rıdvan Bey'in hassının tamamı olmadığı kanaatindeyiz.

1571 yılında Sancakbeyliği görevini yürüten Mehmed Bey 373.800 akçe tasarruf ediyordu. Bu gelirin 37.300 akçesini Safed şehir merkezinden, 33.500 akçesini Cire'den, 101.100 akçesini Tibnin'den, 75.700 akçesini Taberiye'den, 8.000 akçesini Şakif'ten ve 104.200 akçesini de Akka'dan elde ediyordu[783].

1572'de sancakbeyi olan Mahmud Bey ise Taberiye dışında, yukarıda ifade edilen gelirlere mutasarrıftı. Bu dönemde Mahmud Bey'in Taberiye'den tasarruf ettiği gelir 75.700 akçeydi. Fakat defterde bu gelir yanlış hesaplamayla 79.700 akçe olarak yazılmıştır. Bu verilerden hareketle, Mahmud Bey'in toplamda 359.800 akçeyi tasarruf ettiğini söyleyebiliriz[784]. 1576 yılında sancakbeyi olan Mehmed Bey'in hasları toplamı da 373.800 akçe idi[785].

1595 yılında Safed Sancakbeyi Ali Bey olup 374.000 akçelik hassı bulunuyordu. Bu gelirin 37.300 akçesi Safed şehir merkezinden, 38.500 akçesi Cire nahiyesinden, 128.800 akçesi Tibnin nahiyesinden, 42.000 akçesi Taberiye nahiyesinden, 27.000 akçesi Şakif nahiyesinden ve 100.400 akçesi de Akka nahiyesinden sağlanıyordu.

---

[781] *BOA, DFE.RZ.,7*, s. 501-502
[782] *BOA, DFE.RZ., 7*, s. 510-511
[783] *BOA, DFE.RZ., 33*, s. 386-387
[784] *BOA, DFE.RZ., 39*, s. 48-49
[785] *BOA, DFE.RZ., 43*, s. 186-187

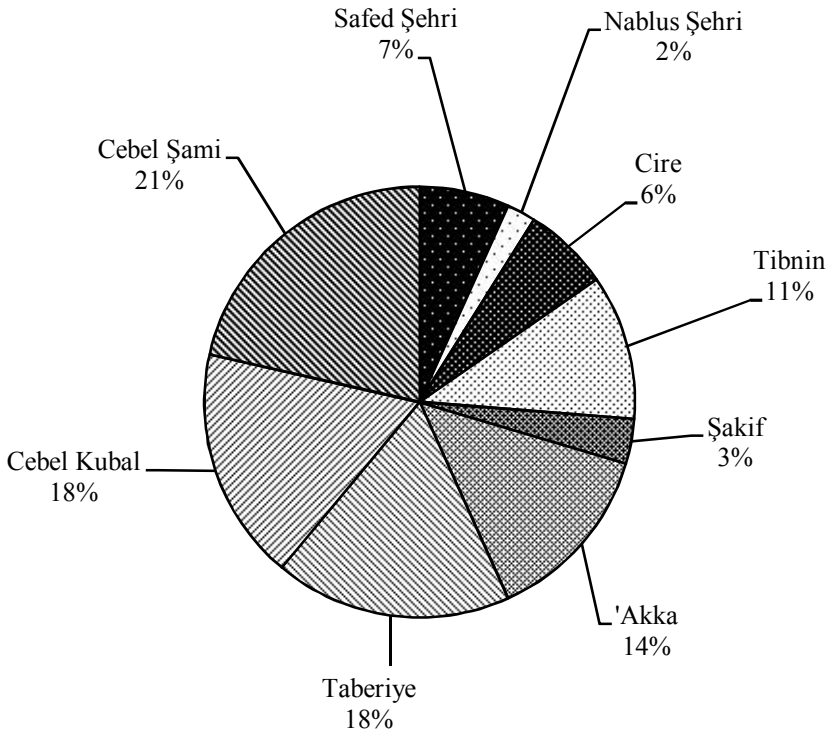

Grafik - 16: Sancakbeyi Kasım Bey'in Safed ve Nablus'taki Haslarının Nahiyelere Göre Dağılımı (1536)

6.2.2. Zeâmetler

Osmanlı timâr sistemine göre geliri 20.000 akçeden 100.000 akçeye kadar olan dirliklere zeâmet, tasarruf edenlere de zâim deniyordu.

Zeâmet, *kılıç zeâmet* ve *hisseli zeâmet* olmak üzere iki kısımdı. Vilâyet kâtibi icmâl defterinde bir kimsenin üzerine 20.000 akçe zeâmet kaydederse buna *icmâllukılıç zeâmet* denirdi. Mahlûl kaldığında parçalanması caiz değildi[786].

Bir sipahinin tasarruf ettiği 10-15.000 akçelik timâr, terakkilerle 20.000 akçeye ulaşırsa buna da zeâmet denirdi; ancak *icmâllu zeâmet* sayılmazdı. Çünkü bu tür zeâmet mahlûl kaldığında terakkiler bozulup başkalarına hisseler halinde verilebilirdi[787].

Tahrir sırasında bir kimseye 40-50.000 akçelik zeâmet tevcih olunursa bunun da tamamına *icmâllu zeâmet* denirdi. Ancak bunun 20.000 akçesine kılıç, geri kalanına ise

[786]*Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (nşr. Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s. 80-81; Ayn Ali, *Kavânin-i Âli Osman der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul, 1280, s. 62
[787]*Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 80; Ayn Ali, *Kavânin-i Âli Osman der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, s. 62

hisse denirdi. Mahlûl kaldığında 20.000 akçelik kılıç kısmı hisseler halinde başka bir kılıç zeâmete veya timâra terakki olarak verilebilirdi[788]. Mesela, 1595 yılında toplam 49.450 akçelik zeâmet gelirinin 22.950 akçelik kısmı Abdulkadir Çavuş'a, 26.500 akçelik kısmı ise Hasan Çavuş'a verilmiştir[789].

Safed sancağındaki, zeâmetlerin toplam geliri 1525'de 34.534 akçe, 1536'da61.986 akçe ve 1555'dede 160.571 akçeden ibaretti.

1525 yılında Safed sancağında toplam 2 zeâmet bulunmakla beraber bunlardan biri Şam Defterdârı Hüsrev Bey'e tahsis edilmiş olan 12.651 akçelik gelirdir. Bu hisse, miktardan anlaşılacağı üzere Hüsrev Bey'in zeâmet hisselerinden birini teşkil etmektedir. Yani zeâmet olarak asıl tasarruf edilen yer değil de, miktarı tamamlamak için ayrılmış hisselerden biridir. Diğer zeâmet kaydı ise Safed Alaybeyi Ali Bey adına kaydedilen 21.883 akçelik gelirdir.

1536 yılında sancak dâhilinde 3 zâim bulunuyordu. Safed Alaybeyi Mehmed, 21.175 akçe tasarruf ediyordu. Diğer iki zeâmet ise bu dönemde Safed ile beraber bir sancak teşkil eden Nablus'taydı. Nablus'ta zeâmet tasarruf edenler sancakbeyi Kasım Bey'in kardeşi Hasan Bey ile Atıf Paşa'nın adamlarından Ahmed Bey'di.

Ayrıca Şam Vilayet Kethüdası Sinan Bey ve Şam Vilayet Defterdarı Cafer Çelebi'nin de Safed sancağında zeâmet tasarruf ettiklerini başka bir icmal defterden öğreniyoruz. Bu durumda Safed genelinde 1536 yılında zâim sayısı beşe yükselmektedir. Sinan Bey'in zeâmeti, Nablus'un Cebel Şami nahiyesinde olup 37.800 akçe tutarındaydı. Cafer Çelebi ise Safed sancağında 26.675 akçe tasarruf etmekteydi[790]. Yine 1535 yılında Şam Kethüdası Solak Ali 17.225 akçelik zeâmet tasarruf etmekteydi[791].

1555 yılına geldiğinde, Safed'de toplam 7 zeâmet bulunuyordu. Bu zeâmetlerden biri dışında hepsi 20.000 akçe üzerinde bir gelire sahipti. Sadece Mehmed'e verilen zeâmet hissesi 7.500 akçeydi. Fakat Mehmed'in asıl zeâmetinin Leccun sancağında olduğu, bu miktarın sadece Safed'den verilenkısım olduğu anlaşılmaktadır.

---

[788]*Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 81; Ayn Ali, *Kavânin-i Âli Osman der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, s. 62-63
[789]*TKA, TD, 312*
[790]*BOA, TD, 1034*, s. 117-118
[791]*BOA, DFE. RZ., 2*, s. 670

Tablo - 32: Zeâmetler (1526-1570)

1525		1536		1555		1570	
Adı	**Geliri**	**Adı**	**Geliri**	**Adı**	**Geliri**	**Adı**	**Geliri**
Hüsrev Bey[792]	12.651	Mehmed (Miralay)	21.175	Abdulkerim Bey (Defterdar)	29.575	Ali (Miralay)	27.427
'İsa Bey[793]	21.883	Hasan Bey birader-i Kasım Bey	23.000	Ali Bosna (Miralay)	27.000	Hüsrev	30.000
		Ahmed Bey birader-i Atıf Paşa	17.811	Katib Rüstem	26.036	Gazanfer	20.460
				Turgut Ağa	25.000	Musa	20.000
				Şaban Kethüda	25.000	Mahmud	21.000
				Mahmud Bey	20.460	Ali Bostanî	20.000
				Mehmed[794]	7.500		
Toplam	**34.534**	**Toplam**	**61.986**	**Toplam**	**160.571**	**Toplam**	**138.887**

1570'li yıllarda Safed'de6 zeâmet bulunuyordu. Zâimler arasında en fazla miktarı tasarruf eden 30.000 akçe ile Hüsrev idi. Hüsrev'den sonra Safed Alaybeyi Ali 27.427 akçe ile ikinci sıradaydı. Diğer zâimler de 20.000 akçe ve üzeri miktarlarda zeâmet tasarruf ediyorlardı.

1595 yılında Safed sancağındaki zeâmet sayısı artarak 31'e ulaşmıştır. Bunlar içerisinde geliri en yüksek olan zeâmet Halil Paşa oğlu İbrahim'e tevcih edilmiş olup 70.000 akçeydi. Bu zeâmetler arasında dikkat çeken, 49.450 akçelik gelire sahip olan ve Abdulkadir Çavuş ile Hasan Çavuş'a tevcih edilmiş olanıdır. Toplam 49.450 akçelik zeâmet gelirinin 22.950 akçelik kısmı Abdulkadir Çavuş'a, 26.500 akçelik kısmı ise Hasan Çavuş'a verilmiştir.

[792] Şam Defterdarı
[793] Safed Alaybeyi
[794] Asıl zeameti Leccun sancağında olup bu miktarı Safed sancağında yazılmıştır.

Tablo - 33: Zeâmetler (1595)

1595	
Adı	**Geliri (Akçe)**
Mustafa Bey	21.300
Hüseyin	12.000
İbrahim veled-i Halil Paşa	70.000
Süleyman	46.000
İbrahim Çavuş	28.600
Hasan Çavuş	26.000
İbrahim Miralay	24.999
Hasan veled-i Bahir?	15.500
Genc veled-i Ferhad	6.000
Abdulkerim veled-i Mustafa Bey	10.000
Bahir?	7.300
Muhammed	11.300
İbrahim	14.000
Muhammed veled-i Murad	30.850
Hüdaverdi Çavuş	12.300
Muhammed veled-i Ali	17.200
İbrahim	18.200
Ali	32.025
Derviş Ali b. Abdi	10.900
Davud	6.000
Muhammed Çavuş	31.800
Behram Kethüda	28.000
Yusuf Ağa	36.000
Hüsrev	8.000
Ali	32.025
Ahmed Çavuş	6.100
Davud Çavuş	13.250
Hüsrev	12.200
Abdulkadir Çavuş, Hasan Çavuş	22.950,26.500
Mustafa Çavuş	32.700
Behram	15.000

Safed sancağının icmal defterleri dışında, Ruznamçe defterlerinde de zeâmet kayıtları vardır. Bu kayıtlara göre Safed sancağındaki zeâmetler ve gelirleri ise aşağıdaki gibidir:

1561 yılında Turgut, Akka ve Taberiye nahiyelerinden kendi zeâmetinin 25.000 akçelik kısmını tasarruf etmekteydi[795].

[795] *BOA, DFE.RZ., 14*, s. 554

1571 yılında Şam Çavuşlarından Yusuf[796] 23.000 akçe[797], Kâtip Mehmed 15.400 akçe[798], Mustafa b. Abdulkerim 23.000 akçe[799] zeâmet tasarruf ediyordu.

1573 yılında Rıdvan 11.750 akçe[800], Mahmud b. Süleyman 15.750 akçe[801], Kâtip Mehmed 15.400 akçe[802], Şam Defterdarı Mehmed 40.750 akçe[803], Şam Yeniçeri Yayabaşılarından Hemdem 20.000 akçe[804] zeâmet tasarruf etmekteydiler.

1574 yılında Musa 11.000 akçe[805], Ali 20.000 akçe[806] zeâmet tasarruf ederken, 1575 yılında Rıdvan 11.750 akçe[807], Musa 25.500 akçe[808], Hemdem 24.000 akçe[809], Yusuf 25.100 akçe[810] tasarruf ediyorlardı.

1586 yılında Dergâh-ı Ali Çavuşlarından Hasan Çavuş 26.500 akçe[811], Ali 20.800 akçe[812], Hüseyin Çavuş 21.960 akçe[813], Abdulkadir 23.299 akçe[814], Ferhad Kethüda 6.000 akçe[815], Hemdem 30.333 akçe[816], Necmi 25.000 akçe[817], Yusuf 20.000 akçe[818], Dergâh-ı Ali Çavuşlarından Davud 36.744 akçe[819], Mehmed ise 20.499 akçe[820] tasarruf ediyorlardı.

1588 yılında Ömer 25.000 akçe[821], Yahya 30.966 akçe[822], Necmi 33.000 akçe[823], Dergâh-ı Ali Çavuşu Mehmed 27.670 akçe[824], Mustafa 26.000 akçe[825], Kehya 23.500

---

[796] *BOA, DFE.RZ., 33*, s. 389
[797] Sonradan 25.100 akçe. *BOA, DFE.RZ., 33*, s. 393
[798] *BOA, DFE.RZ., 33*, s. 390
[799] *BOA, DFE.RZ., 34*, s. 234
[800] *BOA, DFE.RZ., 38*, s. 63
[801] *BOA, DFE.RZ., 38*, s. 65
[802] *BOA, DFE.RZ., 38*, s. 73
[803] *BOA, DFE.RZ., 38*, s. 79
[804] *BOA, DFE.RZ., 38*, s. 77
[805] *BOA, DFE.RZ., 39*, s. 37
[806] *BOA, DFE.RZ., 39*, s. 46
[807] *BOA, DFE.RZ., 43*, s. 179
[808] *BOA, DFE.RZ., 43*, s. 183
[809] *BOA, DFE.RZ., 43*, s. 190
[810] *BOA, DFE.RZ., 43*, s. 191
[811] *BOA, DFE.RZ., 98*, s. 713
[812] *BOA, DFE.RZ., 98*, s. 714
[813] *BOA, DFE.RZ., 98*, s. 714
[814] *BOA, DFE.RZ., 98*, s. 716
[815] *BOA, DFE.RZ., 98*, s. 717
[816] *BOA, DFE.RZ., 98*, s. 719
[817] *BOA, DFE.RZ., 98*, s. 721
[818] *BOA, DFE.RZ., 98*, s. 727
[819] *BOA, DFE.RZ., 98*, s. 728
[820] *BOA, DFE.RZ., 98*, s. 729
[821] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 159
[822] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 161
[823] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 163
[824] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 168

akçe[826], Dergâh-ı Ali Çavuşu Yahya 27.500 akçe[827], Abdulkadir Çavuş 22.950 akçe[828], Miralay İbrahim Bey 24.999 akçe[829], Mehmed 37.000 akçe[830], Dergâh-ı Ali Çavuşu Mehmed 16.499 akçe[831], Miralay Mehmed Bey 40.000 akçe[832] ve Dergâh-ı Ali Müteferrikalarından Ferec 44.946 akçe[833] tasarruf ediyorlardı.

1590 yılında Ferhad 20.000 akçe[834], Kehya Çavuş 26.500 akçe[835], Dergâh-ı Ali Çavuşlarından Mehmed ve Ebu Bekir çavuşlar sırasıyla 30.249 ve 20.000 akçe tasarruf ediyorlardı[836].

1599-1600 yıllarında zeâmet tasarruf eden Dergâh-ı Ali Çavuşlarından İbrahim Çavuş 28.600 akçe[837], Dergâh-ı Ali Müteferrikalarından İbrahim veled-i Halil Paşa da 43.407 akçe[838] gelire sahipti.

6.2.3. Timârlar

Timâr, Osmanlı Devleti'nde geçimlerine ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara belirli hizmetlerikarşılığındayine belirli bölgelerden tahsis edilmiş olan askerî dirliklere verilen isimdir[839]. Senelik geliri 19.999akçeye kadar olan timârın, gelir miktarı ve tasarruf sahibinin icra ettiği hizmetin cinsine göre çeşitli şekilleri vardı.

Gelir miktarına göre timârlar, *tezkireli* ve *tezkiresiz* olmak üzere iki grupta değerlendirilirdi. Tezkireli, mahlûl olduğu zaman yeniden tevcihi ancak padişah berâtıyla mümkün olan, yani beylerbeyilerinin vermeye yetkisi olmadıkları timârlardı. Tezkiresiz ise, mahlûl olduğu zaman beyleybeyi berâtıyla tevcih edilebilen timârlardı[840].

---

[825] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 169
[826] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 169
[827] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 173
[828] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 177
[829] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 182
[830] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 186
[831] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 188
[832] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 192
[833] *BOA, DFE.RZ., 106*, s. 197
[834] *BOA, MAD, 39*, s. 54
[835] *BOA, MAD, 39*, s. 63
[836] *BOA, MAD, 39*, s. 66, 67
[837] *BOA, MAD, 144*, s. 33
[838] *BOA, MAD, 144*, s. 34
[839] Ö. Lütfi Barkan, "Timar", *İA*, XII/I, s. 286
[840] İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risale", *İÜEFTD*, XXXII (1979), s. 932; Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 71

Timârın başlangıç (ibtida) kısmını teşkil eden en az kısmına *kılıç* denirdi. Kılıç miktarı da eyaletlere göre değişiyordu. Şam eyaletinde tezkiresiz timârların kılıç miktarı 2.000, tezkireli timârların ise 6.000 akçe idi[841]. Safed sancağının Şam Beylerbeyiliğine bağlı olduğu düşünülürse, tezkiresiz timârların 2.000, tezkireli timârların ise 6.000 akçesi kılıç miktarıdır. Yani geliri 5.999 akçeye kadar olan bir timârmahlûl kaldığında, 2.000 akçeden fazla olan kısmı ifraz edilerek dağıtılırdı.

6.000-19.999 akçe arasındaki timârların ise 6.000 akçelik kısmı kılıç kabul edilir ve mahlûl kaldığında 19.999 akçeye kadar olan kısmı ifraz edilerek başkalarına dağıtılırdı. *İbtida kılıç* olarak adlandırılan bu temel yapıda amaç, timâr erbabı öldüğü zaman oğullarına verilecek kısmın belirlenmesidir. İbtida kılıçlar, birden fazla kişiye verilmediği gibi parçalanması da mümkün değildi[842].

Kılıç miktarı sipahinin zamanla göstereceği yararlılıklara göre, yapılacak zamlarla terakki ettirilebilirdi. Mesela, 1570'lerde Kıbrıs'a top çeken Keyvan[843] ile Magosa Kalesi muhasarasında yararlılık gösteren Şeyh[844] ile Mehmed'e[845] hizmetlerinden dolayı terakki verilmiştir. Fakat bu ilaveler sipahinin ölümü durumunda evlatlarına intikal etmezdi. Böylece devlet, timâr arazilerinin, terakkilerle büyümüş şekliyle nesiller boyu bir aile mülkü haline gelmesinin önüne geçmiş oluyordu[846]. Yedi yıl timâr talebinde bulunmamaları ve sefere gitmemeleri sipahi çocukları için raiyyet olarak yazılmalarına sebep olabilirdi. Bu durumun tam tersi yani raiyyet olarak yazılmış kişilerin sipahi olarak kabul edilmeleri de imkân dâhilindeydi[847].

Mazul bir sipahinin elinde, daha önce tasarruf ettiği bir miktarda timâr mevcut değilse daha sonra eksiğini tamamlamak üzere mahlûl timârlardan biri tevcih edilebilirdi. Mesela, Musa Çavuş 7.200 akçe timâra müstehak olduğundan bu miktarın tamamlanması için Safed, Cebele, 'Aclun gibi sancaklarda mahlûl kalan timârlardan sağlanması yoluna gidilmiştir[848].

---

[841] İ. Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risale", s. 933-935
[842] İ. Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risale", s. 933
[843] *BOA, MD, 11*, s. 90/405
[844] *BOA, MD, 13*, s. 177/1278
[845] *BOA, MD, 13*, s. 202/1462
[846] Ö. L. Barkan, "Timâr", s. 295
[847] Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfının Hukuki Statükosu", *Ülkü Mecmuası*, X, (1937), s. 414, 420; Enver Çakar, "Suriye'de Erken Dönem Osmanlı Timar Düzeni: Hama ve Humus Örneği", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, V/2, Elazığ, 2008, s. 17
[848] *BOA, MD, 13*, s. 211/1534

Mazul sipahi yeni bir timâra atanmak üzere beklerken elinden gidenin karşılığında bir timâr mevcut bulunmuyorsa, sancakbeyi o kişinin müstehak olduğu bir timâr mahlûl oluncaya kadar boş bulunan bir timârı tevcih ederek tezkire verebilirdi. Fakat sipahinin elinden giden timâr değerinde bir timâr ortaya çıkınca onu tevcih ederdi[849]. Mesela, Musa adlı bir sipahiye 10.000 akçelik timâr verileceğinden Şakif nahiyesinde fevt olup timârı mahlûl olan Hüsrev'in yeri verilmiştir[850]. Yine Ahmed'in ölümü sebebiyle 5.999 akçelik timârı Bosna Hasan'a tevcih edilmiştir[851].

Safed sancağında "ber vech-i arpalık" olarak tevcih edilmiş timârlara tesadüf edilmektedir. Mesela, Şam yeniçerilerinden olan Cafer Kethüda'ya 4.726 akçelik timâr ber vech-i arpalık olarak verilmiştir[852].

Safed sancağında yerel bey ailelerinden kişilere timâr tevcih edildiği de olmuştur. Tarabay ailesinden Sebh ve Badrac'a verilen timârlar bu türdendir[853].

Safed icmal defterlerinde yer alan timârların bir kısmı müstakil, bir kısmı da müşterek olarak tasarruf ediliyordu. Müstakil timârlarda timâr sadece bir sipahinin üzerine kayıtlıdır ve Safed sancağındaki timârların çoğu bu türdendir. Müşterek timârlarda ise bir timâr, birden fazla sipahi üzerine yazılmış olup hisselere ayrılmıştır. Bu usule "ber vech-i iştirak" denilmektedir. Müşterek timârlar, ölen bir sipahinin çocuklarına veya yakın adamlarına timârı parçalara ayırmak imkânı olmadığından toptan verilmek suretiyle ortaya çıkmıştır[854].

Müşterek timârlarda bir veya birden fazla köy veya mezra gelirleri hisselere ayrılarak birden fazla sipahiye timâr olarak verilebilirdi. Bu hisseler eşit olabileceği gibi sipahinin kıdem ve istihkakına göre değişebilirdi. Mesela, 1526'da Atıf Paşa'nın adamlarından olan İsa, Ali, Mahmud ve Ferhadadlı sipahiler toplam 20.090 akçe olan bir gelirkaynağını sırasıyla 5.030, 5.020, 5.020, 5.020 akçelik hisseler halinde tasarruf ediyorlardı[855].

---

[849] M. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleymanı'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları", *Tarih Dergisi*, XVII/22, (İstanbul, 1968), s. 41
[850]*BOA, MD, 4*, 188/1923
[851]*BOA, MD, 4*, s. 187/1955
[852]*BOA, TD, 132*, s. 10
[853]*BOA, TD, 1025*, s. 94, 98
[854] Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987, s. XXIV
[855]*BOA, TD, 132*, s. 31

Bazen bir köy veya mezra birden fazla timâra tahsis edilmişse, bu köy veya mezra yazılırken başına *'an* ifadesi eklenerek, bu yerin başka bir timârın da geliri olduğuna işaret edilirdi. Mesela,

Timâr-ı Musa b. Abdulkadir

'an karye-i Tulayl	*Mezra'-i Belcum der nezd-i*
Hisse-i timâr 22 kırat ma'rüsûm	*karye-i Cubb Yusuf*
4672	*Hâsıl 600*

Yekûn 5272[856]

Müşterek timârlar içerisinde bir de "münavebe" veya "be-nevbet" adı verilen tasarruf şekli vardı ki, bu usulde timâr müşterek olmakla beraber hisselere ayrılmaz. Kaç kişi üzerine yazılmışsa "ber vech-i iştirak" üzere tasarruf ederler. Yalnız sefer zamanlarında cebelü göndermeyerek bizzat kendileri savaşa gider. Diğer timâr sahipleri gibi ellerinde beratları bulunurdu[857]. Mesela, Safed sancağında Çeribaşı olan Ferhad 6.150 akçelik timârı Yusuf ile berabertasarruf ediyordu[858].

1525 yılında Safed sancağında 118 timâr vardı ve bu timârların 98'i müstakil, 18'i müşterek, 2'si ise mahlûldü. Sancakta tasarruf edilen 118 timârın 109 tanesi tezkiresiz timârlardan oluşuyordu. Geriye kalan 9 timâr ise tezkireliydi.

Tezkiresiz timârlar içerisinde müşterek olarak tasarruf edilen timârlar olduğunu daha evvel zikretmiştik. Bu müşterek tasarruf edilen tezkiresiz timârlar içerisindeki 5 hisse de tezkireli olarak tasarruf ediliyordu. Tezkireli timârların bir tanesi 6.000-9.999 akçe aralığında olup diğer 8 tanesi 10.000-20.000 akçe aralığındaydı. Ayrıca müşterek tasarruf edilen timârların içerisinde yer alan 5 hisseden 4'ü 10.000-20.000 akçe, 1'i ise 6.000-9.999 akçe aralığındaydı.

1536 yılında toplam 121 timâr vardı. Bu timârlardan 104'ü müstakil, 17'si müşterek olarak tasarruf ediliyordu. Bu tarihlerde Safed ve Nablus birlikte bir sancak teşkil etmekle beraber, bahsedilen 121 timârın 34'ü Nablus'ta bulunuyordu. Nablus'ta bulunan timârlardan 27'si müstakil, 7'si de müşterekti. 1536'da Safed ve Nablus'ta

[856] *BOA, TD, 1025*, s. 69
[857] İ. Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risale", s. 924
[858] *BOA, TD, 559*, s. 238

toplam 14 timâr tezkireli olup geriye kalan 107 timâr ise tezkiresizdi. Ayrıca müşterek tasarruf edilen timârların bir hissesi de tezkireliydi.

Tezkireli timârların 8'i 10.000-19.999 akçe aralığındayken 6'sı ve müşterek timâr içerisindeki hisse 6.000-9.999 akçe aralığında bulunuyordu. Genel toplam içerinde bahsedilen bu timârlardan 3'ü Nablus kazasında olup 2'si 10.000-19.999 akçe, 1'i 6.000-9.999 akçe aralığındaydı.

1555 yılında Safed sancağında toplam 110 timâr bulunuyordu ve tamamı müstakildi. Bu timârların 39'u tezkireli, 71'i tezkiresiz timârlaradan oluşuyordu. Tezkireli timârların 26 tanesinin geliri 6.000-9.999 akçe, 13 tanesi ise 10.000-15.000 akçe arasındaydı.

1595 yılında sancak genelindeki timâr sayısı 104 olup 97'si müstakil, 6'sı müşterek ve 1'i mahlûldü. Mevcut bulunan timârların 33'ü tezkireli timârlardan meydana gelmekle beraber, bunların tamamı 6.000-9.999 akçe arasına gelire sahipti. Ayrıca müşterek tasarruf edilen timârlardan 3 hisse tezkireli olup bunların da gelir dilimi 6.000-9.999 akçe arasındaydı.

Safed sancağındaki timârların tamamı kırsal bölgelerden elde edilen öşür ile bâd-ı hevâ adı altında alınan vergilerin yarısından ibaretti. Fakat serbest olan timârlarda bâd-ı hevâ gelirlerinin tamamı tasarruf edilirdi.

Timâr tasarruf edenlerin devlete karşı bir takım mükellefiyetleri vardı. Bunların da başında sefer zamanında yanında tam teçhizatlı asker (cebelü) götürmek gelmekteydi. Her timâr beyinin sefer zamanında kaç cebelü götüreceği ise kanunla belirlenmişti.

Sultan SüleymanKanunnamesine göre, geliri 3.000-5.000 akçe arasında olanlar 1 cebelü, 5.500-8.000 akçe arasında olanlar 2 cebelü, 9.000-11.000 akçe arasında olanlar 3 cebelü, 12.000-14.000 akçe arasında olanlar 4 cebelü, 15.000-17.000 akçe arasında olanlar 5 cebelü ve 18.000 akçe olanlar da 6 cebelüyle sefere katılmak zorundaydılar. Sancakbeyleri veya beylerbeyileri ise gelirlerinin her 5.000 akçesi için 1 cebelü götürmek zorundaydılar[859].

[859] A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, IV, s. 370

Tablo - 34: Safed Sancağında Timârların Nahiyelere Göre Dağılımı

Nahiye Adı	**1525**	**1536**	**1570**	**1595**
Cire	21	11	12	18
Tibnin	29	31	33	47
Şakif	13	13	14	9
Akka	21	21	18	12
Taberiye	34	11	21	18
Toplam	**118**	**87**	**98**	**104**

Tablo - 35: Nablus Timârları (1536)

Nahiye Adı	**1536**
Cebel Kubal	30
Cebel Şami	4
Toplam	**34**

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, Safed sancağında en fazla timâr Tibnin nahiyesinde bulunuyordu. Tibnin'de 1525 yılında29, 1536 yılında 31 ve 1595 yılında da 47 timâr vardı.

Timâr sayısının diğer nahiyelere nazaran fazla olduğu yerlerAkka ve Cire nahiyeleriydi. Bütün dönemler boyunca en az timâra sahip nahiye ise Şakif'ti. Nablus bölgesinde ise Cebel Şami'de sadece 4 timâr kaydı yer alırken Cebel Kubal'da 30 timâr mevcuttu.

Timâr sahiplerinin isimlerine dikkat edilirse, İnabay, Toktabay, Kurd, Bali, Alagöz, Karagöz gibi Türkçe kökenli isimler kullanıldığı gibi, Mehmed, Mustafa, Ahmed, Süleyman, Yusuf, Cafer gibi islamî ve Arapça kökenli isimler de kullanılıyordu. Ayrıca Rüstem, Hüsrev, Pervane, Derviş, Divane gibi Farsça isimlere de tesadüf edilmektedir.

Bazı sipahiler sadece kendi isimleriyle kaydedildiği halde, bazıları da babalarının isimleriyle kaydedilmiştir. Ayrıca kardeşlerinin ve memleketlerinin isimleriyle yazılanlar da bulunmaktadır. Bu yazım farklılığının temel sebebi, isimleri benzer olan kişilerin herhangi bir karışıklığa meydan verilmeden yazılmak istenmesidir.

Bazı sipahiler ise unvanlarıyla veya yönetim kademesindeki birinin yakını veya adamıysa o yöneticinin adıyla birlikte yazılmışlardır. İsimlerin yanında görülen unvanlardan en çok kullanılanlar, şeyh, hacı gibi dinî nitelikli isimlerle, çavuş, serasker, yeniçeri, subaşı gibi görev belirten unvanlardır. Ayrıca sancakbeyi, paşa, defterdar gibi devlet yöneticilerinin adamları olanların isimlerin sonuna, "merdüm-i mirliva-i x", "merdüm-i x bey", "merdüm-i x paşa" gibi ilaveler yapılmıştır. Yine timâr beylerinin statülerine, isimlerinin hemen sonuna "birader-i x bey", "birader-i x", gibi ifadeler eklenerek işaret edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda timâr sahiplerinin görevlerine işaret edilmiştir. Tabloya göre timâr tasarruf edenlerin çoğu sipahidir. 1525 yılında 118 timârlıdan 90'ı, 1536 yılında 121 timârlıdan 80'i ve 1555'te 110 timârlıdan 87'si başka bir görev yapmamaktadır. Diğerleri ise çavuş, subaşı, serasker, yeniçeri gibi rütbeli ve maaşları karşılığında timâr tasarruf eden kişilerdir. Bunların yanı sıra debbağ, bevvab, cameşuy gibi doğrudan askerlikle ilişkisi olmayan kimseler de bulunmaktadır.

Tablo - 36: Timar Sahiplerinin Görevleri

Görevi	**1526**	**1536**	**1555**
Kethüda	3	1	-
Kâtip	4	2	2
Çavuş	11	20	9
Çeribaşı	-	-	1
Dizdar	-	-	1
Miralem	-	-	1
Serasker	1	2	2
Subaşı	2	2	3
Yeniçeri	5	3	1
Yeniçeri Çavuşu	-	1	-
Topcu	2	-	-
Tabbah	-	2	-
Solak	-	2	-
Bayraktar	-	1	-
Çengi	-	1	-
Cameşuy	-	1	-
Kalkancı	-	1	-
Sancakdar	-	1	-
Divitdar	-	1	-
Debbağ	-	-	1
Surcu	-	-	1
Bevvab	-	-	1
Belirtilmeyen	90	81	87
Toplam	**118**	**121**	**110**

6.3. İktalar

Safed sancağında 1536 yılında ikta gelirleri de vardı. Bu iktalar Tarabay ailesinin iktaları olup sancağın Nablus kazası sınırları içerisinde yer alıyordu. Sonraki tahrirlerde ise Safed sancağında bu iktaları göremiyoruz. Çünkü 1545 yılından itibaren buralar artık Safed sancağına bağlı değildir. 1536 yılı icmal defterine göre Tarabay iktalarının geliri 600.000 akçe olup her sene 160.000 akçesini padişah hissesi olarak nakden verirdi.

6.4. Vakıf ve Mülkler

Osmanlılar, Safed ve çevresine hâkim olduktan sonra, burada kendilerinden önce mevcut bulunan vakıf ve mülklerin korunmasına ve devam ettirilmesine özen gösterdiler. Bu sebeple, Safed tahrir defterleri incelendiğinde kökenleri Memlûklara ve hatta Eyyûbîlere kadar uzanan vakıf ve mülklere tesadüf edilmektedir. Bu vakıfların bir kısmı evlatlık, bir kısmı ise hayrat vakıflardır. Safed sancağındaki vakıf ve mülk olan köy ve mezraların bir kısmı "tamamen mülk" veya "tamamen vakıf", bir kısmı da "hisse"li mülk veya vakıf idi. Bir köy veya mezra "hâsıl"ından hisse halinde tasarruf edilen mülk ve vakıflar, malikâne-divanî sisteme dâhil bulunuyordu ki bu sistem hakkında yukarıda izahat verilmiştir.

İslam memleketlerinde rakabesi devlete ait olan mirî topraklar yanında, rakabesi şahıslar veya hukukî şahsiyetler elinde bulunan gerçek mülk topraklar da vardı. Öşrî ve haracî topraklarla, şehir ve kasabalar dâhilindeki topraklar ve sultanlar tarafından sahih bir şekilde temlik edilmiş bulunan devlet toprakları bu çeşit memlûk araziden sayılmakta ve bu itibarla, bey', rehin, tevarüs, şuf'a, vasiyet ve vakıf aktivitelerine mevzu teşkil etmekteydiler[860].

Mülk olan topraklarda mülk sahiplerinin hakları mutlaktır. Mülklerini isterlerse satarlar, dilerlerse bağışlarlar veya vakfedebilirlerdi. Bu çeşit toprak mülkler, menkul ve gayrimenkul diğer mülkler gibi mirasçılar arasında şer'î miras kaidelerine göre taksim

[860] Ö. Lütfi Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s. 231

edilmekte, borç için haczedilip nikâh karşılığında eşe kalmakta ve cihaz olarak kız evlatlara terk edilebilmekteydi[861].

Bununla beraber, mutlak bir mülk gibi tasarruf edilebilecek olan şey, aslında, topraktan ve toprak üzerinde yaşayan kimselerden alınması mümkün ve mutat olan vergilerdi. Mülk sahibi toprağını bizzat işletmemekte ve mirî topraklarda olduğu gibi, bu çeşit mülk topraklarda da gerek toprak ve gerekse toprağı işleyen çiftçiler padişaha ait addedilmekteydi. Yalnız onlardan tahsil edilmekte olan vergiler sultanlar tarafından bir şahsa terk edilmişti[862].

Mülk topraklar zamanla evlatlık veya hayrat vakıflara dönüştürülmüştür. Genellikle başlangıçta kırk elli köyden ibaret olan bir mülk iki veya üç nesil içinde yüzlerce parçaya bölünmekte ve bu hisselerden bir kısmının vakıf, hibe veya satılığa çıkarılması dolayısıyla toprak mülkün sahiplerini ve idaresini tayin etmek işi içinden çıkılmaz bir şekle girmiştir. Bu şekilde ufalanıp önemini kaybeden ve soysuzlaşan bir toprak mülk ise kolaylıkla devletin müdahalesine yol açmaktadır[863].

Bu durumun önüne geçmek isteyen bir mülk sahibi, topraklarını ailesi adına vakfederek, ölümünden sonra da bunun akrabaları tarafından satılıp elden çıkarılmasını, borç için veya diyet olarak haczini ve bir dereceye kadar, devlet tarafından müsaderesi ile cihaz olarak kadınlara verilmesi gibi durumları önlemek istemekteydi[864]. Bunu yaparken önce erkek evlatlarına, onların nesli biterse kız evlatlarına ve onların da nesli biterse, genellikle Harameyn-i Şerifeyn'e vakfetmişlerdir. Bazen de vâkıflar, servetin erkek veya kız kardeşlerine intikalini sağlamak için onlara da vakfetmişlerdir. Mesela İbni Derviş olarak bilinen Şemseddin b. Muhammed b. Ebu'l-Yesir b. Şihabüddin vakfını önce nefsine, sonra nesilden nesile evladına, onların neslinin bitmesi halinde de kardeşi Muhammed ve kız kardeşi Hatice'ye ve onların nesillerine vakfetmiştir[865]. Bu düşünce ile kurulan vakıflara evlatlık vakıf denilmektedir. Evlatlık vakıf haline sokulmuş aile mülkleri, mirasçılar arasında parçalanıp ufalanmadan, vâkıfın tayin

---

[861]Ö. L. Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı", s. 253
[862] Ö. L. Barkan, göst. yer
[863] Ö. Lütfi Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s. 211
[864]Ö. L. Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", s. 212
[865]*BOA, TD, 312*, s. 9

edeceği şartlar dâhilinde, daima ailenin ancak bazı mümessilinin istifade edebileceği bir şekilde, nesiller halinde bütün kalabilmektedir[866]. Bu gibi vakıflara da vakfın geliri ancak uzak bir istikbalde, genellikle soy tükenince, bir hayırlı maksada vaat ve tahsis edilmiş bulunmaktadır[867].

Safed'de vâkıfların yani vakıf kurucularının büyük bir çoğunluğu erkektir. Sadece 2 kadının kurduğu vakıf vardır. Bunlardan birisi Esma binti Cemaleddin, diğeri de Şerife binti'l-Eşrâf binti es-Seyyid Muhammed'dir. Vâkıfların isimlerinden hareketle, onların çoğunluğunun Memlûk döneminin önemli bey veya ailelerinden olduğu görülmektedir. Mesela, Melikü'z-Zâhir, Muhammed bin Hoşkadem, Gümüş Boğa ve eşi Ak Melek, Memlûk sülalesindendir.

Ayrıca bölgede zengin ve hatırlı ailelerin olduğu vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Mesela Şihâbî, Devidarî, Mukbil el-Hüsamî, Cemalî, Musulî, Akkavî aileleri bu türden ailelerdir.

Evlatlık vakıflardan başka sadece hayır maksadı ile kurulmuş vakıflarda vardı. Bu tür vakıflara da hayrât vakıf veya hayrî vakıf denilmektedir. Bunların gelirleri kurucusu tarafından, Haremeyn-i Şerifeyn'e camilere, medreselere, bimaristanlara (hastane), Halilürrahman, Şuayb Nebi gibi kutsal yerler ve mekânlara, masraflarının karşılanması için tahsis edilmiştir. Bundan başka belli gün ve zamanlarda Sahih-i Buharî'den hadis okunması da bir gelenekti. Ayrıca başta Haremeyn-i Şerifeyn olmak üzere Kuds-ü Şerif, Şam Emevî Camii, Safed Ulu Camii ve Halilu'r-Rahman'da bulunan fakirlere yiyecek verilmesini şart koşmuşlardı. Yine Seyfi Mencik'in Mencikiyye vakfı[868], el-Ömerî Camii[869], Camii Sadr[870] vakıfları cami ve medrese vakıflarıydı. Şemseddin bin Bedreddin bin Hasan bin Mazlak'ın vakfı ise Hicaz suyollarına vakfedilmişti[871]. Şemseddin Muhammed bin eş-Şihâbî Ahmed bin Mahmud el-Adavî de, vakfını önce nesline, onlar inkiraz bulursa, Kâine Burçlarının ve Şam'daki Nurî Bimaristanı'nın işlerine vakfetmişti[872]. İbrahim bin Alaaddin bin Askerî de vakfını

[866]Ö. L. Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", s. 212
[867]Ö. L. Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", s. 213
[868]*BOA, TD, 312*, s. 4
[869]*BOA, TD, 312*, s. 4
[870]*BOA, TD, 656*, s. 303
[871]*BOA, TD, 656*, s. 308
[872]*BOA, TD, 312*, s. 12

önce nesline, sonra da Dimaşk'ın Meydan mahallesindeki Şeyh Haydar Zaviyesi'ne vakfetmişti[873]. el-Fersî Halil ibni'ş-Şihâbî Ahmed bin Yusuf el-Hüsâmî vakfının yarısını evlatlarına ve malum olan dinî hizmetlere, diğer yarısını da Medine fukarasının giydirilmesi için beyaz ham kumaş satın alınarak gömlek yaptırılmasına vakfetmişti[874].

Vakıfların büyük bir kısmı evlatlık vakıflardı. Vakıfların tevliyeti nesilden nesile vâkıfın evlatlarına intikal etmekteydi. Vakıflarına hayrî bir sıfat kazandırmak amacıyla bir takım dinî ve hayrî hizmetleri de şart koşmuşlardır. İşin ilginç yanı, vâkıflar öldükten sonra da vakıflarında görevlendirdikleri kişilerin Kur'an-ı Kerim okumaları ve sevabının da kendilerinin ve yakınlarının ruhlarına hediye etmelerini şart koşmalarıdır. Böylece öldükten sonra da ruhlarına sevap akışını temin etmiş oluyorlardı.

Vakıflardaki görevliler de cami ve medreselerin mütevelli, müderris, imam, müezzin, hatip, cüzhân ve diğer hizmetlilerdi. Bu görevliler vakıf malından nakit para veya daha çok buğday gibi temel ihtiyaç maddeleriyle ücretlendirilmişlerdi. Vakıflardaki görevlilere bakılacak olursa, vakıfların önemli bir istihdam alanı oluşturduğu görülmektedir. Ziraat, ticaret ve zanaatle uğraşanların dışında en büyük istihdam alanı vakıflardı.

Vakıfların kaynakları köy, mezra, değirmen, ma'sara, hamam, arazi, garas denilen ağaçlık, zeytinlik alanlar, ankir veya hakuralardan ibaretti. Nakit para vakıfları yoktur. Genel olarak bölgenin bütün vakıfları incelendiğinde, vakıfların dinî ve hayrî hizmetleri yerine getirdiği görülür. Ayrıca bölgede tasavvufî hareketlerin gelişmesine de katkı sağladığı görülmektedir. Mesela 1515 (921 h.) tarihli Şam Naibi Sinanvakfını neslinin kesilmesinden sonra et-Tâbika köyünde bulunan Rufaî Zaviyesine vakfetmiştir[875].

[873] *BOA, TD, 312*, s. 14
[874] *BOA, TD, 312*, s. 12
[875] *BOA, TD, 312*, s. 14

SONUÇ

Safed'in ilk dönemleri hakkında elimizdeki bilgiler oldukça azdır. Kadim bir Yahudi yerleşimi olarak bilinen Safed, XI. yüzyıla kadar kaynaklarda adına pek tesadüf edilmeyen bir yerleşim yeriydi. Asıl ününe Haçlılar döneminde kavuşan Safed, Taberiye-Akka ticaret yolunu güvenceye almak ve Şam bölgesinden yapılabilecek akınlara karşı inşa edilen kaleden sonra önemli bir yer olmuştur. Haçlılar ile Eyyûbîler ve daha sonra Haçlılar ile Memlûklar arasında birkaç defa el değiştiren şehir, merkez olma hüviyetine Memlûklar döneminde kavuşmuştur. Memlûkların, bütün Filistin kıyı şeridinde hâkimiyet kurduktan sonra, tedbiren Akka ve Sur şehirlerini yıkmaları, Safed'in yeni bir merkez olarak ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Zira Akka ve Sur Haçlılar döneminde en müstahkem yer olmalarının yanı sıra, Haçlı birliklerinin karaya ayak bastıkları önemli limanlara sahiptiler. Aynı zamanda Akka, Kudüs'ün kaybedilmesinden sonra Haçlı krallığının başkenti olmuştu. Dolayısıyla yeni bir Haçlı saldırısı ihtimali göz önünde bulundurularak bu şehirler tahrip edildiler. Öyleki küçük birer sahil kasabası haline geldiler. Sultan Baybars devrinden beri tahkim edilmiş kalesi ve yerleştirilmiş garnizonuyla yükselmeye başlayan Safed, Akka, Taberiye, Sur, Şakif ve Tibnin gibi eski müstahkem Haçlı şehirlerinin de bağlanmasıyla, Suriye'nin altı idarî merkezinden biri olmuş ve bu özelliğini Osmanlılar döneminde de korumuştur.

Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında Mısır Seferi sırasında Osmanlı hâkimiyetine giren Safed, Suriye, Filistin ve Anadolu'nun bir kısmını da içine alan Şam (Arab) Beylerbeyiliğine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında Şam, Safed, Gazze ve Kudüs, Memlûkların eski naiblerinden Canbirdi Gazali'nin yönetimine bırakılmıştır. Canbirdi Gazali sonraları saltanat davasına düşerek isyan etmiştir. İsyan bastırıldığı gibi, Gazali öldürülmüş ve Gazali'nin yönetimindeki yerler ifraz edilerek her biri ayrı birer sancak haline getirilmişlerdir. Safed de bu dönemde müstakil bir sancak olmuş ve XVI. yüzyılın sonuna kadar da bu özelliğini korumuştur.

Safed, Şam-Akka ve Kahire-Şam yolunu kontrol eden konumundan ve Memlûklar döneminden itibaren idare merkezi olmasından dolayı, giderek gelişerek büyümüştür. Özellikle Osmanlılar döneminde Yahudi göçleriyle şehir, nüfus olarak

büyümüş ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Sayda ve Beyrut ile beraber bir beylerbeyliği teşkil etmiştir.

Bölgede bulunan Şam, Halep, Hama ve Humus gibi yerleşim yerlerinden daha küçük bir şehir olan Safed, Nablus ve Aclun gibi merkezlerden ise büyüktür. Bu açıdan bakıldığında Safed sancağı Osmanlı Devleti bünyesindeki diğer sancaklara nazaran nüfus olarak orta büyüklükteydi. Sancak nüfusu XVI. yüzyılın ortalarında 70.000 civarındaydı. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren sancakta Müslüman ve Yahudilerin nüfusları birbirine yaklaşmıştır. Şehirde Müslüman ve Yahudi mahalleleri bulunmakla beraber, her iki din mensubunun birlikte yaşadığı bir mahalle yoktu. Birçok Yahudi Safed'e, Portekiz, İspanya, Fransa, Almanya, İtalya, Fas ve Macaristan gibi ülkelerden göç ederek gelmişlerdir. Yahudilerin Safed'e göç etmelerindeki asıl sebep hahamların gayreti ve ticarî imkânlardır. Zira Yahudilikte kutsal kabul edilen şehirlerden biri olmasının yanı sıra, özellikle tekstil sanayisinde önemli bir merkez olasından kaynaklanan sebeplerle Safed Yahudi göçü için cazip hale gelmiştir. Zaten Safed'e getirtilip ikame edilen Yahudiler, daha ziyade iberik kökenli dokuma ve boya ustalarından oluşuyordu.

Şehir merkezinde Hıristiyanların yaşadığı herhangi bir mahalle mevcut değildi. Şehirdeki Müslüman mahalleleri ise Araplardan oluşmakla beraber birEkrad mahallesi de bulunuyordu. Ayrıca mahallelerde yer yer Memlûklu döneminden itibaren varlıklarını sürdüren Halka askerleri de bulunmaktaydı. Bütün bunlara şehirdeki Türk yöneticiler ve aileleri eklendiğinde, şehirde yaşayan Müslüman ahaliyi Türkler, Kürtler ve Arapların oluşturduğu söylenebilir. Kırsal bölgeler de genellikle Müslüman nüfus ile meskûndu. Bazı köylerde Yahudiler bazı köylerde de Hıristiyanlar ile Müslümanlar beraber yaşıyorlardı. Ayrıca Türkmen, Kürt ve Arap aşiretlerinin faaliyet sahası olan bölgeler de bulunmaktaydı.

Sancak genelinde Osmanlı öncesinden beri süregelen bir takım vergiler mevcuttu. Adet-i Devre, Mal-ı Sultan, Himaye ve Ricaliye adları altında toplanan bu vergilerin alınması 1548 yılından itibaren yasaklanmıştır. Ayrıca bölgede Anadolu'dan farklı olarak çift-hane sistemi uygulanmamaktaydı. Bunun yerine malikâne-divani tarzı bir işletim modeli esas alınmıştır.

Sancakta hububat üretimi temel besin kaynağı olması dolayısıyla önemli yer tutmaktaydı. Diğer yandan zeytin ve zeytinyağı istihsal ediliyordu. Hemen hemen her

köyde keçi yetiştiriciliği ve arıcılık, sancağın sahil kesiminde ve göllerinde balıkçılık, bazı köylerde ipekböcekçiliği ve manda yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Safed şehrindeki en önemli iktisadî faaliyetler dokumacılık ve kumaş boyacılığı olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Ayn Zeytun, Kefer Kene ve Minye gibi yerler pazar ekonomisinin geliştiği yerlerdi. Fakat yine de Safed'de ticaret ve sanayi, çevresinde bulunan ve büyük yerleşim merkezleri olan Halep ve Şam'abağımlı kalmıştır. Zira Şam-Kahireticaret yolunun üzerinde bulunan ticarî merkezlere sahip olmasına karşın, sancakta büyük ölçekli pazarlardan söz edilemez fakat ticarî akıştan söz etmek mümkündür. Safed'in XVI. yüzyıl boyunca işler vaziyette bulunan ancak önemli bir yekûn tutmayan Akka ve Sur iskeleleri gelirleri de Beyrut iskelesinin gölgesinde kalmıştır.

EKLER

EKLERİN LİSTESİ

EK-1 1548 Tarihli Safed Sancağı Kanunnamesi

EK-2 1555 Tarihli Safed Sancağı Kanunnamesi

EK-3 1595 Tarihli Safed Sancağı Kanunnamesi

EK-4 Safed Sancağı Köyleri, Nüfusları ve Gelirleri

EK-5 Safed Sancağı Timârlıları

EK-6 Safed Sancağındaki Vakıflar

EK-7 Safed Sancağındaki Mülkler

EK-8 Gravür ve Resimler

EK-9 Safed Sancağı ve Nahiyeleri Haritası

EK-10 Safed Sancağı Köylerini Gösterir Harita

EK-1 KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ SAFED 1548[876]

Livâ-i Safed'de vâki' olan âdet-i ihtisâb bazara gelen dibsden ve peynirden ve kavun ve karpuz ve hıyar ve yoğurt ve limon ve narenc ve sâir bunların gibi nesnenin her yükünden iki akçe alınur.

Ve erz ve tüffâh ve ecnasve sâir bunların gibilerden her bir himle dörder akçe ve 'asel ve revgan-ı sade ve sâir bunların gibilerden üçer akçe ve sabunun her kantarından on iki akçe veya buçuk rıtl sabun alınur.

Amma kadı her nesneye narh virdükden sonra muhtesib olan kimesne ehl-i sukdan bir mikdar akçe alub eksük satdurur imiş min ba'd alınmaya

Ve livâ-i mezbûrede olan kurânın ve mezâri'in hâsılları ve ba'zı dimos ve ba'zı kasmdır. Dimos olan karyelerin sercümle iki kıst üzere virürler ki, biri harman ve biri dibs vaktinde. Amma livâ-i Safed'de eksериyâ zeytûn ziyâde olur, zeytûn ağacı olan yerlerde nısf-ı dimos zeytûn vaktinde alınur.

Ve a'şâr-ı evkâf ve emlâk ki kayd olunmuşdur, ba'zı kurâda ve mezâri'de evvel cümleden ta'şir olunub ba'dehu câri âdetleri üzere kasm olunur ve her kurâ ve mezâri'in kasmları her ne vech üzere ise üzerine kayd olunmuşdur.

Ve zeytûn ağacının İslâmî olmayub kâfirî olanlarının nısf hâsılların sipahi alur ve nısf-ı âharın fellâh tîmâr eyledügi mukâbelede alur.

Ve livâ-i mezbûrede her yüz bağ çubuğuna beş akçe alına ve fevâkih-i muhtelifenin beş ağacına bir akçe ve eşcar-ı zeytûn ki, İslâmî ola, iki ağacına bir akçe. Ve eşcar-ı cevizin tamam yetişmiş müsmir ağacının her birine iki akçe ve küçüklerine ki, müsmir ola, bir akçe alına. Ve her hurma ağacına iki akçe resm alına.

Ve livâ-i Safed'de vâki' olan Sur ve Akka iskelelerinde çıkan akmişeden ve sâir bidâ'dan bâc alınmalı oldukda, Beyrut iskelesinde vâki' olan kânun ile 'amel oluna.

Ve livâ-i mezbûrede iki keçiye ve iki koyuna oğlağı ve kuzusu ile oğlak ve kuzu sürüye kâbil olduğu halde iki re'se bir akçe alınur. Ve ba'zı mağaralar ve ağıllar olur ki, koyun ve keçi kışladurlar, resm-i kışlak deyü her yüz koyuna bir koyun veya bahâsı alınur ve bir nahle bir akçe alınur.

---

[876] *TKA, TD, 72*, s.1-2

Ve sâbıkan Diyâr-ı ‘Arab’da resm-i cevâmîs ba’zı yerlerde on ikişer akçe alınub ve ba’zı yerlerde hiç alınmaz imiş. Bundan akdem Ali Bey der devlete i’lâm idüb cemî’-i vilâyet-i ‘Arab’da her sağılur camus üçer para ki, altışar ‘Osmanî olur, resm alınmak fermân olunmağın ber mûceb-i emr-i ‘alî her sağılur camusa üçer para resm ta’yin olundu. Ve dibs ma’sarasına altışar para ta’yin olunmuşdur, ziyâde alınmaya.

Ve livâ-i mezbûrede vâki’ olan adet-i devre ve himâye ve mübâşiriyye ve recâdiye ve resm-i hasâd ve fütûh-ı beyder pâye-i serir a’lâya arz olundukda bid’at olduğu haysiyetiyle külliyen merfû’ olub min ba’d kimesneden alınmamak üzere defter-i cedid’e kayd olunmak buyrulmağın emr-i ‘ali muktezâsınca vech-i meşrûh üzere defter-i cedid’e merfû’ kayd olundu.

Ve livâ-i mezbûrede alınugelen mâl-ı sultânî dahi defter-i ‘atik’de emr-i ‘ali üzere merfû’ kayd olunmağın hâliyâ defter-i cedid’e dahi merfû’ kayd olundu ki, min ba’d hilâf-ı emr-i ‘ali fukarâdan bir akçe alınmaya.

Ve livâ-i mezbûrede vâki’ olan keferenin emr-i hümâyûnla her neferine kırkar para ki, seksener ‘Osmanî olur, cizye ta’yin olundu.

Ve livâ-i mezbûrede olan bâcların kânunu birbirine muhâlif olmağın mahalli mahallerinde kayd olundu.

Ve livâ-i mezbûrede Çerâkise zamanında ba’zı akçeler alınumış. Âdet-i şa’îr şi’ârî ve âdet-i udhiyye ve resm-i decâc ve resm-i ğanem ve hamîsiyye ve kudûm ve mübâşiriye dahi bunların gibi bid’at olub zulm-i sarh olduğu sebebden defter-i ‘atik’de külliyen merfû’ kayd olunmağın kemâkân defter-i cedid’e dahi merfû’ kayd olundu, min ba’d alınmaya.

Ve beyler ve subaşılar ve eminler ve mübâşirler ve adamları her karyeye varduklarında tesfir deyü ziyâde nesne taleb etmeyeler, merfû’dur.

Ve külliyen Harameynü’ş-Şerifeyn ve Kudüs-i Şerif ve Halilü’r-Rahmân hazretlerinin evkâfı avârız-ı divânîden ve tekâlif-i ‘örfiyeden ve ‘öşürden defter-i ‘atik’de mu’âf ve müsellem kayd olunmağın defter-i cedid’e dahi kemâkân mu’âf ve müsellem kayd olundu.

Ve e’imme avârız-ı divânî ve tekâlif-i ‘örfiyeden mu’âf ve müsellem olalar deyü defter-i ‘atik’de mukayyed olmağın defter-i cedid’e dahi vech-i meşrûh üzere mu’âf ve müsellem kayd olundu.

EK-2 KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ SAFED 1555[877]

Livâ-i Safed'de vâki' olan âdet-i ihtisâbdan bazara gelen dibsden ve peynirden ve kavun ve karpuz ve hıyar ve basel ve yoğurd ve limon ve narenc ve sâir bunların gibi nesnenin her yükünden iki akçe alınur.

Ve erz ve tüffâh ve ecnasve sâir bunların gibiden üçer akçe ve sabunun her kantarından on iki akçe veya buçuk rıtl sabun alınur.

Amma kadı her nesneye narh virdükden sonra muhtesib olan kimesne ehl-i sukdan bir mikdar akçe alub eksük satdururmış min ba'd alınmaya

Ve livâ-i mezbûrede olan kurânın ve mezâri'in hâsılları ve ba'zı dimos ve ba'zı kasmdır. Dimos olan karyelerin sercümle iki kıst üzere virürler ki, biri harman ve biri dibs vaktinde. Amma livâ-i Safed'de ekseriyâ zeytûn ziyâde olur, zeytûn ağacı olan yerlerde nısf zeytûn zemanında alınur.

Ve a'şâr-ı evkâf ve emlâk ki kayd olunmuşdur, ba'zı kurâda ve mezâri'de evvel cümleden ta'şir olunub ba'dehu câri âdetleri üzere kasm olunur ve her kurâ ve mezâri'in kasmları her ne vech üzere ise üzerlerinde kayd olunmuşdur.

Ve zeytûn ağacının İslâmî olmayub kâfirî olanlarının nısf hâsılın sipahi alur ve nısf-ı âharın tîmâr etdügi mukâbelede re'aya alur.

Ve livâ-i mezbûrede her yüz bağ çubuğuna on akçe ve fevâkih-i muhtelifenin her beş ağacına ikişer akçe ve eşcar-ı zeytûn ki, İslâmî ola, iki ağacına bir akçe. Ve eşcar-ı cevizin tamam yetişmiş müsmir ağacına her birine iki akçe ve küçüklerine ki, müsmir olmaya, bir akçe alına. Ve her hurma ağacına ve harnub ağacına iki akçe resm alına.

Ve livâ-i Safed'de vâki' olan Sur ve Akka iskelelerine çıkan akmişeden ve sâir bidâ'dan bâc alınmalı oldukda, Beyrut iskelesinde çıkan akmişeden ne alınursa ol kânun ile 'amel oluna.

Ve livâ-i mezbûrede iki keçiye ve koyuna oğlağı ve kuzusu ile sürüye kâbil olduğu halde iki re'se bir akçe alınur. Ve ba'zı yerlerde mağaralar ve ağıllar olur ki,

---

[877] *BOA, TD, 300*, s. 5-6

koyun ve keçi kışlar, resm-i kışlak deyü her yüz koyuna bir re’s koyun veya bahâsı alınur ve bir nahle bir akçe alınur.

Ve sâbıkan Diyâr-ı ‘Arab’da resm-i cevâmîs ba’zı yerlerde on ikişer akçe ve ba’zı yerlerde hiç alınmaz imiş. Bundan akdem Ali Bey der devlete ‘arz idüb cemî’-i vilâyet-i ‘Arab’da her sağılur camus üçer para ki, altışar ‘Osmanî olur, resm alınmak fermân olunmağın ber mûceb-i emr-i ‘alî her sağılur camusa üçer para resm ta’yin olundu. Ve dibs ma’sarasına altışar para ta’yin olunmuşdur, ziyâde alınmaya.

Ve livâ-i mezbûrede vâki’ olan adet-i devre ve himâye ve mübâşiriyye ve recâdiye ve resm-i hasâd ve fütûh-ı beyder pâye-i serir a’lâya arz olundukda bid’at olduğu sebebden külliyen merfû’ olub min ba’d kimesneden almamak üzere defter-i cedid’e emr-i ‘ali üzere kayd olundı Ve livâ-i mezbûrede alınugelen mâl-ı sultânî dahi defter-i ‘atik’de emr-i ‘ali üzere merfû’ kayd olunmağın hâliyâ defter-i cedid’e dahi merfû’ kayd olundu ki, min ba’d hilâf-ı emr fukarâdan bir akçe alınmaya.

Ve livâ-i mezbûrede vâki’ olan keferenin emr-i hümâyûnla her neferine kırkar para ki, seksener ‘Osmanî olur, cizye ta’yin olundu.

Ve livâ-i mezbûrede olan bâcların kânunu birbirine muhâlif olmağın mahalli mahallinde kayd olunmuşdur.

Ve livâ-i mezbûrede Çerâkise zamanında ba’zı akçeler alınurmış. Âdet-i şa’îr şi’ârî ve âdet-i udhiyye ve resm-i decâc ve resm-i ğanem ve hamîsiyye ve kudûm ve mübâşiriye dahi bunların gibi bazı bid’at olub zulm-i sarh olduğu sebebden defter-i ‘atik’de külliyen merfû’ kayd olunmağın kemâkân defter-i cedid’e dahi merfû’ kayd olundu, min ba’d alınmaya.

Ve beyler ve subaşılar ve eminler ve adamları her kuraya varduklarında tesfir deyü ziyâde nesne taleb etmeyeler, merfû’dur.

Ve külliyen Harameynü’ş-Şerifeyn ve Kudüs-i Şerif ve Halilü’r-Rahmân hazretlerinin evkâfı avârız-ı divânîyeden ve tekâlif-i ‘örfiyeden ve ‘öşürden defter-i ‘atik’de mu’âf ve müsellem kayd olundu.

Ve e’imme avârız-ı divânîye ve tekâlif-i ‘örfiyeden mu’âf ve müsellem olalar deyü defter-i ‘atik’de mukayyed olmağın defter-i cedid’e dahi vech-i meşrûh üzere mu’âf ve müsellem kayd olundu.

EK-3 KANUNNÂME-İ LİVÂ-İ SAFED 1595[878]

Livâ-i Safed'de vâki' olan âdet-i ihtisâbdan bazara gelen dibsden ve peynirden ve kavun ve karpuz ve hıyar ve basel ve yoğurd ve limon ve narenc ve sâir bunların gibi nesnenin her yükünden iki akçe alınur.

Ve erz ve tüffâh ve ecnasve sâir bunların gibiden üçer akçe ve sabunun her kantarından on iki akçe veya buçuk rıtl sabun alınur.

Amma kadı her nesneye narh virdükden sonra muhtesib olan kimesne ehl-i sukdan bir mikdar akçe alub eksük satdurmaya

Ve livâ-i mezbûrede olan kurânın ve mezâri'in hâsılları ve ba'zı dimos ve ba'zı kasmdır. Dimos olan karye sercümle iki kıst üzere virürler ki, biri harman ve biri dibs vaktinde. Amma livâ-i Safed'de ekseriyâ zeytûn ziyâde olur, zeytûn ağacı olan yerlerde nısf zeytûn zemanında alınur.

Ve a'şâr-ı evkâf ve emlâk ki kayd olunmuşdur, ba'zı kurâda ve mezâri'de evvel cümleden ta'şir olunub ba'dehu câri âdetleri üzere kasm olunur ve bazı yeri 'öşr 'an mal vakf deyü kayd olunub her kurâ ve mezâri'in kasmları her ne vech üzere ise üzerlerinde kayd olunmuşdur.

Ve zeytûn ağacının İslâmî olmayub kâfirî olanlarının nısf-ı hâsılın emin ve sipahi alur ve nısf-ı âharın tîmâr etdügi mukâbelede re'aya alur.

Ve livâ-i mezbûrede her yüz bağ çubuğuna on akçe ve fevâkih-i muhtelifenin her beş ağacına ikişer akçe ve eşcar-ı zeytûn ki, İslâmî ola, iki ağacına bir akçe. Ve eşcar-ı cevizin tamam yetişmiş müsmir ağacına her birine iki akçe ve küçüklerine ki, müsmir olmaya, bir akçe alına. Ve her hurma ağacına ve harnub ağacına iki akçe resm alına.

Ve livâ-i mezburede vâki' olan Sur ve Akka iskelelerine çıkan akmişeden ve sâir bidâ'dan bâc alınmalı oldukda, Beyrut iskelesinde çıkan akmişeden ne alınur ise ol kânun ile 'amel oluna içlerinde caridür.

Ve livâ-i mezbûrede iki keçiye ve koyuna oğlağı ve kuzusuyla sürüye kâbil olduğu halde iki re'se bir akçe alınur. Ve ba'zı yerlerde mağaralar ve ağıllar olur ki,

---

[878] *BOA, TD, 686*, s. 3-4

koyun ve keçi kışlar, resm-i kışlak deyü her yüz koyuna bir re’s koyun veya bahâsı alınur ve bir nahle bir akçe alınur ve her sağılur camusa üçer para resm alınur ki altı akçe olur

Ve dibs ma’sarasına altışar para ta’yin olunmuşdur, ziyâde alınmaya.

Ve livâ-i mezbûrede vâki’ olan adet-i devre ve himâye ve mübâşiriyye ve recâdiye ve resm-i hasâd külliyen merfû’ olub min ba’d hakimü’l-vakt olan kimesneye nesne aldurmaya almamak üzere defter-i cedid’e emr-i ‘ali üzere kayd olundı. Ve livâ-i mezbûrede alınugelen mâl-ı sultânî dahi defter-i ‘atik’de emr-i ‘ali üzere merfû’ kayd olunmağın hâliyâ defter-i cedid’e dahi merfû’ kayd olundu ki, min ba’d hilâf-ı emr fukarâdan bir akçe alınmaya.

Ve livâ-i mezbûrede vâki’ olan keferenin emr-i hümâyûnla her neferine kırkar para ki, seksener ‘Osmanî olur, cizye ta’yin olundu.

Ve livâ-i mezbûrede olan bâcların kânunu birbirine muhâlif olmağın mahalli mahallinde kayd olunmuşdur.

Ve livâ-i mezbûrede Çerâkise zamanında ba’zı akçe alınurmış. Âdet-i sa’r şi’ârî ve âdet-i udhiyye ve resm-i decâc ve resm-i ğanem ve hamîsiyye ve kudûm ve mübâşiriye dahi bunların gibi bazı bid’at olub zulm-i sarih olduğu sebebden ref’ olub min ba’d alınmaya.

Ve beyler ve subaşılar ve eminler ve adamları her kuraya varduklarında tesfir deyü nesne taleb etmeyeler.

Ve külliyen Harameynü’ş-Şerifeyn ve Kudüs-i Şerif ve Halilü’r-Rahmân hazretlerinin evkâfı avârız-ı divânîyeden ve tekâlif-i ‘örfiyeden ve ‘öşürden mu’âf ve müsellem kayd olalar deyü defter-i ‘atik’de mukayyed olmağın defter-i cedid’e dahi vech-i meşruh üzere kayd olundu.

Ve havâs-ı hümâyûn olan kura serbest olub mirlivâ bâd-ı hevâ ve bedel-i siyâset deyü nesne almayub ve miralay ve züemâ ve çeribaşı ve çavuşlar timârı ki serbest olmuş ola bu mukavaleden dahi nesne alınmayub erbâb-ı timârın nısf bâd-ı hevâ ve rüsûm-ı ‘arûsânesi mirlivâya bağlanub kânûn-ı kâdimden ziyâde nesne alub reâyayı vech-i rencide itmeyeler. Ve mirlivâ ve ümenâ canibinden ve bazı erbâb-ı timâr kasm zamanında köylerin kasm itmeyüb fütûh-ı beyder deyü nesne taleb iderlermiş imdi harmanları tamam dögüldükde kasm idüb ta’yin olunan kasmın alub reâyaya zulm

itmeyeler. Ümenâ ve subaşılar müşâhire diyu her karyeye bir nesne vaz' idüb ayda bir varub cem' iderler imiş bu mukavele husûs bid'at olub ref' olmasıçün emr-i şerif varid olmağın alınmaya deyü defter-i 'atik'de mukayyed olmağın defter-i cedid'e dahi vech-i meşruh üzere alınmamak üzere kayd olundu.

Ve livâ-i mezbûrede vâki' olan yehudanın cizyeleri defter-i 'atikde kırk beşer pare ki doksanar 'Osmanî ve keferenin kırk ikişer buçuk pare ki seksan beş 'Osmanî olur. Halâ cülûs-ı hümâyûn vâki' olmağla kefereye ikişer buçuk pare ziyade ki 'Osmanî hesabı üzere doksan akçe ve yehudaya beşer pare ziyade ile ber muceb-i hesab-ı 'Osmanî yüzer akçe olur. Kefere ve yehudaya ol mikdar harâc takdir olunduğu vech-i meşruh üzere defter-i cedide kayd olundu.

EK-4: 1520YILINDA SAFED KÖYLERİNİN NÜFUSU ve HASILI

CİRE

Köyün Adı	Hane	Mücerred	İmam	Hasıl
‘Akberü’l-Hikâb	18	4	1	8130
‘Almâ	134	2	3	63800
‘Amûka	35	8	1	5610
‘Ayn Zeytûn	45			12690
Hıristiyan	42			
Alûniyye	6			2000
Bir‘im	24	2	1	4900
Câ‘ûna	8			4210
Câhûlâ	5			1690
Carmak	41	3	1	10899
Ciş	46	3	1	6000
Cubb Yusuf ma‘a mezra’-i Cabâ	14			2360
Dallâta	9	4		5285
Dayşûn	8			2900
Deyru’l-Vakkasiyye	16	3	1	2500
el-Biryâ (?)	12	4		4895
Yahudi	19			
el-Hikâb	15			1872
el-Ka‘biyye	7			1185
Hadîse	19		1	4250
Hâlisa	10			3580
İbnit	11			3243
Kabani	5			2165
Kârâ	13	1		2390
Kasyûn	7			3790
Kefer ‘Anân	12	4		16225
Yahudi	14			
Kefer Bir‘îm	34	8	1	14986
Kefer Mârûs	11	2		2090
Kuseyr	3			1260
Kuyûmiyye	10	3		6200
Mağaru’l-Hayt	8		1	6010
Malaha	4			3914
Mansûre	14			1920
Mârûniye	5			790
Mecdel	2	1		6000
Meyrûn	27	5	1	12850
Minye	54	4	1	21933
Mu‘aysira	3			4640
Mu‘azzamiyye	3			2337
Muradiye	12			7500
Nebreteyn	4			1750
Rabîs(?)	5			2765
Re’sü’l-Ahmer	12			7000
Resmûn	5	1		540
Sa’d Ebi Vakkas	4			1800
Safsafâ	6			5804
Sebcûr nâm-ı diğer Şeyrûz	17	1		12280
Semu‘iyye	28	3	1	4365
Sibâne el-Fevkâ	11			2200
Sinini (?)	4			710
Tâbiğa	4			2915
Taytaba	29	4	1	8075
Tuleyl	8			3650

Yakûk	19	6	1	5200
Zâbûd	14			9115
Zahiriye el-Fevkâ	6	3		2000
Zahiriye et-Tahtâ nâm-ı diğer Garbiyye	17	1		11000
TOPLAM	**978**	**80**	**17**	**350168**

TİBNÎN

Köyün Adı	**Hane**	**Mücerred**	**İmam**	**Hasıl**
‘Akber el-Garbiyye	5	3		10340
‘Atrûn	30	8	1	28363
‘Avbâ	17	2		4562
‘Aynâtâ	28	4	1	4790
‘Aytâ’l-Fecr	11			7826
Abl	6			6100
Asrifiyye	8			1960
Aşhûr	9			7595
Balat	11			6702
Bassa	22		1	7560
Belîde(?)	6			5400
Beyt Cübeyl	38	5	1	26152
Bir‘aşit	16	2	1	19263
Cedîde	10			5267
Deyr Bata	34	7	1	17290
Deyr Siryân	4			8730
Dibbin	8			3495
Dibil	10			3480
el-Beyzâ	4			2900
el-Harâ	8			4170
Fassûtâ	10	2		7420
Hardala	5			4692
Hâris	18			4715
Hiyâm	61		2	13990
İdmît	1			500
İkrit	18			7390
İrşâf	19			9000
Kadas	24	14	1	13080
Kaddâta	13	2		7580
Kafkafâ	5			4597
Kefer Kûlâ	13			6606
Kefer Tibnîn	34		1	12465
Malkiye	53	8	2	21800
Mârîn eş-Şemr	3			200
Mârûn	10			8410
Mârûn en-Nasâra	18			10270
Hıristiyan	11			
Mârûn Şakâya	5			840
Mecadil	36		1	4122
Mecdel Selim	4			4010
Merkebe el-meşhûr Burc Kene	4			1790
Mis	10	3		12300
Nefs-i Tibnîn	41	10	1	14990
Numeyriyye	6			770
Râmiye	16	2		2883
Salhiye	24	7	1	18940
Sarûh	11			7842
Şakrâ	26	1	1	9550

Şanâ ve Fezâriye	5	1		2965
Şem’	6			1240
Şeyhin	10			5500
Tayr Bîhâ	13			6251
Tayr Falsay	5			4190
Tire Hadâsâ	9			1010
Yârîn	5			420
TOPLAM	**837**	**81**	**16**	**414273**

SÛR

Köyün Adı	**Hane**	**Mücerred**	**İmam**	**Hasıl**
Cuya	28	14	1	20999
el-Bâzûrî	9	1	1	2100
Sadıkîn	15	1	1	10150
el-Ma‘reke	14	3		15200
Mezra‘a ma‘ Deyr ‘Âmis	22	10	1	9560
Kâtâ	9	5		5770
Şu‘aytiye	10			2559
Mecâdil	12	2		6321
Sûr ve’l-Ma‘şûka	28	3	1	12900
İrmit	3			400
Rahîn (?)	10			2180
TOPLAM	**160**	**39**	**5**	**88139**

ŞAKİF

Köyün Adı	**Hane**	**Mücerred**	**İmam**	**Hasıl**
Telfehâtâ	5			1470
Kefûr	7			7340
Vâdi Reyhân	7	1		7430
Deyrü’s-Sağîr	10			4772
Nebâtiye el-Fevkâ	17	4		12085
Kefer Tibnîn	6	3		5050
Kefer Rumân	10	2		7931
Baluş	5	2		6589
Carmak	9	2		12350
Kasiyye	4			2885
‘Aytâ	7			2930
Rit	8			2700
Ka‘kayitü’ş-Şehr	3			2440
Deyr Kebîr	14	2		13199
Hamr	9			4920
Kefer Zendîn	2			4510
Nebâtiye et-Tahtâ	19	2		12295
Hamrâ	3			6534
Deyr Burka’	3			4075
‘Armitâ	4			3035
Mayfadûn	4			720
Harûf	4			4792
Şarkiye	4			4985
Kefer ‘Ayta	5			3548
Sîr	5			5435
Cibşîd	10			4537
Tûl	2			3265
Dilib	-			2510
TOPLAM	**186**	**18**	**0**	**154332**

AKKA

Köyün Adı	**Hane**	**Mücerred**	**İmam**	**Hasıl**
‘Amkâ	3			1200
‘Âyise	9			2050
Aytân	3			500
Baslûtâ	5			5635
Beyt Cin	33	7		22800
Cet	15	4		11000
Cûlis	30	1		16917
Da‘uk	7			2480
Dâcûn	6			4875
Dâvân	14			2120
Ebu Sinan	13	5		6480
el-Bi‘na	6	6		7970
el-Birva	8			4400
el-Bukay‘a	24	6		27300
Yahudi	33			
el-Meker	7			9693
el-Mezra‘a	8			1616
el-Mûniye	4			1290
Ferec	4			3815
Haditiye	4			1750
Hazûr	9			7085
Hurfayş	30			9300
İklil	6			2260
Kabrâ	5			810
Kâbûl	18			7920
Kefer Bûdâ	3			3510
Kefer Sümey’	16			14687
Kefer Yâsif	29			14315
Kefertâ	4			3480
Kevkebü’l-Ekrad	9			910
Kuveykât	14	2		4850
Maştâ	4			440
Mecdel el-Kürüm	28	5		13210
Mecdel Urkemâs	6			1685
Miliye	4			2500
Muğayr nâm-ı diğer el-Mağâr	11			1950
Nahfa	36			21950
Nefs-i ‘Akkâ	31			9550
Râma	46	5	1	7560
Sa‘sa‘	23	11	1	13450
Safed ‘Adi	6			12550
Sahnîn	25			18750
Sehm Vatâ	35			10500
Şa‘b	31	4		11070
Şa‘riye	9	2		2860
Şafâ‘amr	26		1	12650
Tamrâ	7	1		2177
Tarşîhâ	49			19200
Tel eş-Şakif	14			2760
Tel Kisân	3			6650
Yarkâ	40	12	1	18600
Zîb	27	5	1	3816
TOPLAM	**840**	**76**	**5**	**396896**

TABERİYE

Köyün Adı	**Hane**	**Mücerred**	**İmam**	**Hasıl**
‘Arrabe	57	8		12372
‘Aylbûn	4			8620
Cincâr	7			920
Debbûriyye	25			500
Deyr	2			650
el-Bu‘ayna	13			6600
Hittîn	29			6840
İksâl	19			11818
Kânâ	9			4605
Kefer Keme	23			4700
Kefer Kene	104			41004
Yahudi	50			
Kefer Mendâ nâm-ı diğer Medyen	25	5		7000
Kefer Sebt	8			3532
Kişâne	4			1345
Lûbiye	104		2	61500
Ma‘lûl	11			5685
Mağâr Hazûr	35	4	1	10360
Mecdel	6			2630
Meskene	14			9600
Meşhed Yunus	9			-
Nâsıra	43			10000
Yahudi	6			
Necmiyye	6	4		4060
Nefs-i Taberiye	6			4301
Nimrîn	13			5200
Raniye	32			10750
Hıristiyan	8			
Rûma	40			7900
Saffûriyye	210		5	30248
Salamiyye	6			5550
Şecere	40			19250
Tur‘ân	19		1	5710
Yâfâ	5			3414
TOPLAM	**992**	**21**	**9**	**306664**

EK-5:1536 YILINDA NABLUS KÖYLERİNİN NÜFUSU VE HASILLARI

CEBEL KUBAL

Köyün Adı	Hane	Mücerred	İmam	Hasıl
‘Akraba	90			13600
‘Amurya	6	1		2000
‘Anabus	29			5224
‘Arfin	31	2		5817
‘Arhut	13			3999
‘Arkub	4			2500
‘Asker	20	5		8200
Hıristiyan	11	4		
‘Avarta	37			6960
‘Avrim	4			1950
‘Ayğara	18			3100
‘Urif	7			4082
‘Useyrin	6			2765
Afidya	13			1500
Avkar	25			4000
Azarruna	-			917
Balat	25			2000
Bediya	8			10000
Bertuy	14			4363
Beyt Dacal	36			2140
Beyt Fureyk	30	2		11240
Beyt İba	21	1		2500
Beyt Vazan	32			5000
Bir’aş	2			1000
Biretü’l-Cem	-			540
Burin	97	11		13434
Calut	19			8210
Cebid Cemal	35	4		11998
Cema’in	20			12000
Cerima	3			999
Cerra’	-			3720
Cib’in	9			5700
Deyr ‘Urif	4	1		4131
Deyr Baccala	3			1575
Deyr Balut				2130
Deyr el-Amir	9			1100
Deyr İstibya	128	1		36340
Deyr Kays	-			1145
Deyr Salim	23			3800
Deyr Sekake	17	1		2160
Duma	24	2		4810
Duveyr ‘Urif	-			800
el-Kefer Beni Hamid	57	4	1	8200
Hıristiyan	7			
Far’ata	8			4000
Fara ve’l-Gur	10	1		2000
Hamli	45	1		7680
Haris	17	1		6260
Havara	36	2		11000
Hureyş	8			1500
İfkas	2			2500
Kafrur	112			11740
Karava Beni Hisan	3			2500

Karha	19			4000
Karyun	6	1		3656
Kasra	12			2500
Kaylan	7			1603
Kayra	13			4000
Kefer ‘Atiye	25	1		5120
Kefer Astuna	4			1430
Kefer Beyta	10			1000
Kefer Fara’	30			5280
Kefer Haris	39	3		21120
Kefer Hati	9			3500
Kefer Kalil	33			10836
Kefer Kudum	11			5140
Kuzeyr	5			1500
Lubban el-Kefer	21	1	1	4050
Lubban es-Savi	25			6530
Madama	24	5		6083
Mahma el-Fevka	12			4260
Marda	258			12335
Matin	15			5000
Mecdel	-			4000
Mecdel Yaya	11			4370
Mesiha	4			2000
Meyra	18			1680
Mezra’	4			666
Mitma	4	1		1000
Muğayyir	19	3		2710
Nirukin	10	5		1000
Rantis	31			3560
Refat	16			2000
Rucib	16			4104
Ruveysun	16			5000
Salfit el-Basal	38			8000
Salim ve Havarciha	20			3500
Samiye	9			2300
Sanusiya	6			1910
Saviye	30			3806
Seblun	10	3		1500
Sekake	26			3590
Sınıfriye	4			1220
Sirta	2	5		960
Sur Telin	12			5507
Ta’na	3			1630
Talfit	4			3000
Talya	63	14		6000
Tana	4	3		2000
Tel	20	2		4735
Udala	8			4300
Yanun	18			3680
Yasuf er-Ruman	20			5000
Zeyta Beni ‘Amir	17	3	1	9250
TOPLAM	**2219**	**94**	**3**	**489750**

CEBEL ŞAMİ

Köyün Adı	Hane	Mücerred	İmam	Hasıl
‘Aca	29	1		3210
‘Akaba	7			3180
‘Alad	15			6460
‘Ana	17			5000
‘Araba	66			13000
Zaviyedaran	18	1		
‘Asba	40	1		9230
‘Asiri	15			2753,5
‘Atarma	13			1050
‘Atil	21			4166
Zaviyedaran	10			
‘Atire	9			2500
Abrik	5			5155
Amasid	9			3540
Baka el-Garbiye	7			4090
Baka el-Şarkiye	36			8900
Bazariye	8			1465
Berka	7			3325
Berkin	22			2800
Beyt Birin	3			7845
Beyt Lid	42			5970
Beyt Selum	17	2		6780
Beyt Yarun	9			2500
Beyt Zimrin	8			9135
Bilka	5			1660
Burin	11			2310
Cedide	11			1500
Cey’	33	1		14018
Daliye	9			4450
Deyr Hamid	4			2000
Deyr Şark	29	5		5380
el-Cerba	3			1500
es-Sili	40			4500
Fend Kumiye	21			7220
Halsiya	14			8640
Hırba	8			1540
Kabatiye	40			7384
Kandak el-Meyacis	7			3500
Karidis	6			1000
Kasala	15			2580
Kaysin	36			9850
Kefa	10			3150
Kefer Basila	15	1		5970
Kefer Feddan	15	3		6945
Kefer Kud	9	1		1500
Kefer Lid	17			3000
Kefer Ruman	9			3810
Kefir	6			4140
Kefrin	22			5500
Kitra	5			1500
Laviye	22			6500
Mağara	9			2800
Merkebe	23	1		3786
Mesayil	10			6000

Meyda	39			7690
Mezcebil	12	1		6000
Hıristiyan	11			
Misliye	6			2699
Raba	12			2500
Rama	18			3374
Ramit	4	1		4370
Revan	10	1		6580
Ricale	18			4050
Sabur	14			5000
Sakarin	8			6864
Salhab	11			4000
Sebastiye	17			5000
Serbis	12			1500
Sir	12			5830
Suk	2			3153
Talura	33			8920
Tamran	28			7329
Tayris	19			2760
Tebasir	21			9090
Til	5			1500
Tubas	19			9360
Vadi-yi Madan ma' Tevahin	-			2000
Ya'bid	28	2		9760
Zaviye	9			1230
TOPLAM	**1265**	**22**	**0**	**366246,5**

BENİ SA'B MİN CEBEL el-'ARABÎ

Köyün Adı	**Hane**	**Mücerred**	**İmam**	**Hasıl**
'Askur	7			9782
'Asla	13			1535
Arbah	28			7640
Arsuk	10			2700
Baka	38	1		22220
Belculiye	53			5920
Berika	4			3500
Beyt Hafa	53	2		12660
Celme	16			7244
Cerişiye	11			
Deyr 'Azin	7			6366
Haca	84			10680
Halil	8			2450
Ham Safut	17	7		18585
İlyas	3			500
Kal'aliye	16			3460
Kalnak	27			6000
Kandak	58	4		11600
Kar'un	12			3668
Kardiya	10			3910
Kefer 'Uyuş	11			3630
Kefer Cemal	23			6310
Kefer Lakif	22			9080
Kefer Saba	67			7296
Kefer Sum	-			2000
Kefer Sur	20			5050
Kefer Ziyad	43			15766

Kur	33			10680
Mallamiye	32			8440
Mecdel Miva	32			9372
Mezra’	14	1		2937
Rabis	6			3720
Serafa	5			1720
Sir	17			2430
Sus	27			6168
Tayy el-İsmü’l-Müslimin	39	1		4730
TOPLAM	**866**	**16**	**0**	**239749**

MERC BENİ ‘AMİR

Köyün Adı	**Hane**	**Mücerred**	**İmam**	**Hasıl**
‘Anit	6			2500
‘Arbur	5			3060
‘Arra	12			7575
‘Arrata	11			4930
‘Aydur	2			1520
‘Umm el-Kahm	5			5010
‘Umm es-Sus	9			2900
Acrem	4			3050
Balgam	2			1260
Beyt Fal	6			3610
Ced	9			3420
Celme	13			2755
Cibbin	4			1243
Deyr ‘Asun	21			1411
Deyr Gazale	5			3255
Deyr Mervan	3			3060
Deyr Sadat	2			1495
Deyr Sibah	3			2140
Ecbasuvar	8			2970
el-Bamun	34			12500
el-Bire	23			11235
el-Caba	8			6270
el-Hatr	2			1030
el-Kevkeb el-Heva	4			4300
el-Na’ura	3			3410
et-Tayyibetü’l-Atem	4			4090
Han Leccun	7			3090
Kasun	7			3230
Kefer Dan	8			3156
Kefer Ram	6			2670
Mansure	2			1475
Ramala	9			2520
Sabika	16			4110
Salha	4			3130
Saykin	3			1560
Serif el-Mezat	22			6020
Sevahir	11			6004
Siraya	-			1200
Sirfine	8			1590
Sirur	2			1970
Sulem	3			1575
Şeyh Bureyk	14			7521

Tayyibe	3			2470
Tire el-Kıbliye	2			1890
Tire el-Lur	43			16950
Tire eş-Şimaliye	2			2580
Turis	6			3120
Umm et-Tun	3			2155
Zer'ayn	11			2570
Zeyda	6			3040
TOPLAM	**402**	**0**	**0**	**185595**

KAKUN eş-ŞİHABİ

Köyün Adı	**Hane**	**Mücerred**	**İmam**	**Hasıl**
Akranit	5			1420
Asyan	13			3828
Celme Beni Sa'id	13			18140
Kefer Da'i	21			5514
Kefer Nit	22			7500
Mahma	23			5000
Misin	2			880
Nefs-i Kakun	35			6950
Riba	108			17240
Seviki	114			29150
Tul Kürüm	92			11140
Zibaya	9			3410
TOPLAM	**457**	**0**	**0**	**110172**

EK-6: 1536-1555 ARASI SAFED KÖYLERİNİN NÜFUSU VE HASILI

CİRE

	1536				1548				1555			
Köyün Adı	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**
‘Akberü’l-Hikab					35	1	1	4720,5	29	3	1	6988
‘Almâ					277	140	7	50000	270	70	10	50000
Yahudi					7			640	8			640
‘Almaniyye					8	2	1	2410	4			700
‘Amuka					64	6	1	5161	45	22	1	7225
‘Ayn Zeytun					87	6	2	10809	59	13	2	14436
Yahudi					45	3		3260	52			
Bir‘im/Fir’im	60		1	5673	71	9	1	6222	48	16		6692
Bîre					32	3		3145	36			3912
Yahudi					16	1			16	1		
Câ‘ûna					26	4	1	2664	28	14		3082
Cahûla					16	3		1550	16	3		2300
Carmak					78	12	1	9050	75	18	1	11150
Ciş					69	20	2	30750	51	1		11112
Cubb Yusuf					13			644	6			734
Dallâta					21	2		4416	18	4		4000
Dayşûn					9			5069	5	2		686
Deyru’l-Vakkasiyye					60	15	1	2014	51	22	2	7756
el-Kakaba					12		1	2435				
Faradiyye					40	3		4654	42	4		7184
Hâlise					29			5489	24	7		3000
Hikab					34	12		5880	28	4		5400
Hurfayş					41	10		930	45	12	2	1050
İbnit					20	4	1	2700	17	10		2640
Kabba‘a					16	2		2680	16	2		2500
Kaddita(Hadise)					24	2	1	4030	26	1		4862
Kârâ					39	11	1	3525	41	13		2447
Kasyun					22	8	1	2291	26	6	1	2854
Kayyumiyye					30	2	1	3970	30	5	1	5393
Kefer ‘Anân					21	8		1382	21	7		1162
Yahudi					16	2		1440	17	1		1440
Kefer Bir‘îm	50		1	13955	113	42	1	13400	86	32	2	17012
Kefer İlyâ					7	1		2931	12	1		6000
Kefer Marûs					31		1	4500	32			4000
Ma‘sara					11	2		3500	12	1		2000
Mağâru’l-Hayt					17			3800	23			2550
Malamiye					4			320				
Mallaha									8			652
Mansure					17	5		1547	24	5		3000
Maruniye					20			2820	18	6		2087
Meyrun					113	15	1	14610	94	31	1	17502
Minya					109	2	1	4876	107	11	2	25600
Mu’azzamiye					3			2000	34			3360
Nebreteyn									2	2		2010
Re’su’l-Ahmar					53	22	1	2996	44	13	1	5187
Sa‘sa‘					60	22	1	633	59	25	1	9100
Sa’d Ebi Vakkas					24			345	15			170
Safsafa					24		1	3300	25			4129
Semmûn (Besamun)					-	-		500	8	2		636
Semu’iye	32		1	4139	55	4	2	4966				
Sennare									5			1010
Tâbiğa					8			870	8			3650
Tayr Nit					4			1093				

Taytaya					72	6	1	5220	67	14	3	10064
Tuleyl					35			2880	33	10		4000
Yakûk	44		1	3952	70	2		3780	58	7	2	7025
Zâbûd					22	2		6800	16	4		7200
Zahiriye el-Fevkâ					45	2	1	1992	27	4		2846
Zahiriye et-Tahta					54		2	1334	32	16	2	2436
TOPLAM	**186**	**0**	**4**	**27719**	**2225**	**418**	**37**	**271643,5**	**1874**	**450**	**35**	**310442**

TİBNİN

	1536				1548				1555			
Köyün Adı	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**
‘Akberü’l-Garbiyye	31		1	7974	26			4994	27	3		5070
‘Avbâ	20		1	4241	34	11		3132	32	10		5286
‘Aytu’l-Fecr	22		1	3578	12	3		4500	12	7		4000
‘İmrân	4			500	15	2		1950	11	1		1500
Abl	19		1	4000	25	5		5095	20	10		5252
Abl el-Kamh					22	2	1	1800	19	2		1300
Admit	4			1217								
Armehin?					6			2322				
Asrifiyye	14		1	2900	26	1	1	4999	22	10		5000
Aşhûr	24	3	1	6605	48			3067	57	3		4264
Atrûn	47	1	1	14820					96	10	2	15912
Ayn Atâ	70		1	6665	111	22		9540	120	18		9560
Ayta Beni Salman	3	2		1000	5			660				
Balat	27	3	1	6168	56	2		6000	45	14		5200
Bassa	59	2	2	7650	76	28		7000	88	21		12322
Belide	23	4	1	3850	39	2		6174	37	3		12400
Beyt Cübeyl	80	17	1	25076	232	60	3	25220	216	32	2	24210
Bir‘aşit	44	6	1	13505	43	7		13372	58	8		14462
Burc Resmûn					-			3800	4			4800
Canin/Hatin	29		1	4525	34			2370	34			3000
Cardiye					-			1570				
Cedîde	23	2	1	5016	27	12		9606	39			9606
Cenin					7			1277				
Ceviyye (Cuya)	63		1	8350	87	38		10114	113	25		12250
Cibbîn	7			2235					10			1677
Derrîne					30	1		4040	20			3000
Deyr Bata	79	1	2	6309	104	1		6950	107	13		8060
Deyr Siryan	11		1	3216	10	1		2760	7			2762
Dibbîn	24	1	1	3632	41	6		3969	42	3		4824
Dibil	-			2000	12	6		1530	15	3		2000
Duneybe	11		1	3920	16	3		3709	22			6000
el-Bazûrî	18		1	1400	22			3735	21	3		3515
el-Gazzariye	6		2	1490								
el-Harâ	7		1	1720	39	1		2465	39	10		9000
Farradiye					10			900	12			1370
Fassutâ	23	7	1	5760	53			3600	60	3		4086
Hadâsâ	31		1	6662	52			4640	39	9		9500
Hardala	5	1	1	2947								
Hâris	37		1	3625	102	8		3124	87	15		4184
Hiyâm	65	5	2	5000	110	7	1	6000	107	26		6000
İkrit	49		1	792	58	10		6070	47	8		6166
İrmit	9	1		5711	-			1462	7	3		1300
İrşaf	-			3710	31			2720				
Kadis	50		1	12475	48	9	1	10472	51	13		11500
Kafkafâ	-			2457	-			900				

Kânâ	35	3	1	6135	47	5		3916	49	10		5748
Kefer Kûlâ	15		1	6188	31	2		4700	25			4000
Kefer Tibnîn	58	1	1	12680	51	12		7170	70	6	2	14490
Kefer Tibnîn	3			3299	10			1560	10			1020
Kefer Tibnit					14	2		3910	15			8000
Kure					20			1500	20			1970
Ma‘reke	61		1	2440	118	3	1	11540	100	26		5000
Malkiye	66	2	1	11730	67			10990	63	7		11764
Mansûre	25		1	1720	33			1800	37	2		4000
Marûn Sakâya	13		1	2270	28		2	2403	30	6		3349
Marûnu en-Nasârâ	35	20	1	8960	35	20		7247	50	10		8195
Hıristiyan	20	9			38	1			46	10		
Marûnu’r-Re’s					97			8960	88	10	1	12812
Mecâdil	36		1	4122	54	1		5000	56	4		4674
Mecdel Mîs	29		1	4470	29	5		3633	35	7		3600
Mecdel Selim	21	2	1	4060	51	8		9510	59			5892
Mecdel Zubil	13	1	1	8990	-			2850				
Merkiye el-meşhur Burc Kene	14	1		5900	15	1		5110	18	1		5444
Mezra‘a	81		2	2020	125	15		2500	152	10		2226
Mis	62		2	9900	72	11	1	12860	60	4		9174
Nefs-i Tibnîn	116		2	23250	146	13		8900	162	17		14834
Râmiye	34	3	1	2700	49	4		3600	38	12		2000
Safedü’l-Batih	6			2110	10	2		2200	12			3300
Salhiyye	-			3500	26	2		7440	60	8	1	7506
Sarûh et-Tahtâ	15	1		5731	10			942	15	3		2000
Savânî	7			2036	7			920	6			1400
Sennacil					38			2500				
Sıddıkîn	31	3	1	1450	46			10000	37	7		2064
Sur Ma‘şuka	81	1	2	17415	80	6		17290	69	3		43000
Şâdini					5			4910	7	1		5000
Şakra	55		1	12540	56	3		9712	50	10		14722
Şanâ/Tina	8	1		1075	11			900	12			1350
Şem‘	8			1660	21			1920	22			2000
Şeyhin	22		1	2500					30	10		2000
Şu‘aytiyye	20	5	1	2820	40	2		3152	39	15		4724
Tayr Falsay	7		1	2080	14			1523	25			3000
Tayr Zeniyâ (Ziba)	5			2900	16			1948	15	3		1575
Tayrbîha	24		1	4165	16			2504	18	2		2026
Taytarâka /Taytarama	4			1600	6			1037	6			1204
Temrun					87	15	2	14570				
Tire Haddâsa	14		1	1859	28	7		1426	34	5		4160
Yarun	25		1	7961								
Yarûn eş-Şemr	23		1	1350	25			3916	42	14		4000
Zibkîn	9		1	2850	12	2		3272	12	1		2000
TOPLAM	**2139**	**109**	**65**	**401137**	**3353**	**390**	**13**	**409349**	**3437**	**510**	**8**	**475561**

ŞAKİF

	1536				1548				1555			
Köyün Adı	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**
ʻArmitâ	16		1	750	13			800	15			1200
ʻAyn Abil/ ʻAyn Aytin	5			1435	8			1447				
ʻAyta	20	1		4270	24			5357	12			3012
Bahir?	21	1	1	5980	32	5		4800				
Carmak	31	2	1	6010	52	6		5502	35	14		6142
Cibşîd	28		1	4802	36	3		5040	56	4		6290
Delib/Dilib					-	-		1900	23			1699
Deyr Berka’	12	1		1775	24	2		1510	13			2197
Deyr Kays	3	1		990	-	-		1180				
Deyr Kebîr	31		1	8310	42	7		7750	51			8762
Deyrü’s-Sağîr	48	3	1	3750	72	17	1	1954	62	27		5000
Dımışkiyye	22	1	1	1830	36			1774	30	6		2075
el-Beyza	22		1	2915					26			2960
Gayriye	10	2										
Habuş	35		1	6299	60	2		3050	53	11		5670
Hamrâ	16			6015	18			3200	19	1		2541
Hamur									47			7555
Harûf	9		1	4347	12			2459	12			2459
Kaʻkaʻabiye	26	3	1	3050	35		1	3695	42	3		2250
Kaysiyye/Kasba?	16	3		5580	26	7		4300	33			4300
Kefer ʻİmâ	18	3		3278	30	4		2350	26	6		3540
Kefer Rumân	48	11	1	5861	82	1	1	4094	73	7		5436
Kefer Sir									9			5150
Kefer Tibnin	35	2	1	5454	58	5		5050	57	5	1	7171
Kefer Zeydan	6			2200	12	4		1696	18			2000
Kefûr	22	2	1	5677	47		1	6172	41	9	1	7184
Lûbiye	3			767	13			879	10			850
Luveyziye	11		1	1515	4			1120	4			1530
Mayfadûn	7			2463	11			5269	16	1		3000
Mumsiya	41	2	1	9040	58	5		4286	49	21		4838
Nebatiye el-Fevkâ	59	13	1	4824	104	25		5000	125		2	3610
Nebâtiye et-Tahtâ	82	13	1	9589	151	28		10330	164	14	2	12836
Numeyriyye					23	6		2492	21			2300
Rebiza					26			2960				
Ruh?					14	2	1					
Sarîra	3			830	10				7			1890
Serîta					16	1		435	14			800
Sîr	9	1		1050	10				11			3200
Şalbiʻl	4			1700	8	1		1205	8	2		2500
Şarkiyye	14	1		3580	24			1240	23	1		1900
Telfahata	8	1	1	1005	6			2350	6			1148
Tul	7	1		3689					18			3500
Vâdi Reyhân	34	3	1	5100	47			4250	47			5000
Zafta	6			1630	17	4		1740	27	2		2670
TOPLAM	**788**	**71**	**20**	**137360**	**1261**	**135**	**5**	**118636**	**1303**	**134**	**6**	**146165**

AKKA

	1536				1548				1555			
Köyün Adı	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**
‘Amka	16	4	1	3498	39			3500	40	2		5590
‘Aylun?									5			3500
‘Ayn ‘Ata	5			2248	9			949				
Aytin									12			4000
Baslûta	10			6285	12	3		1988	16	10		1580
Beytü Cin	68	1	1	20121	102	5		20616	113			23220
Ca‘lûn(Ca’tun)					11			300	11			3000
Ced	20	1		6805					30	2		6774
Ciş					29	2		5774				
Cûlis	37	7	1	15905	58	12		7047	83	19		9286
Yahudi					8	1		640	9			
Da’uk	14	1	1	1500	28	7		3753	41	5		8250
Dâmûn	17		1	5700	32	2	1	6045	40	3		7000
Ebu Sinan	58	2	1	10300	101	3		7600	123	27		11130
el-Ba’na					44		2	7134	41	7		8314
Hıristiyan					15			1200	15			1200
el-Bazur					21	1		635				
el-Bika	23	3	1	8787								
el-Birva	14		1	3325								
el-Bukay’a	55	1	1	24512	77	7		24816	91	17		30226
Yahudi	44	1			78			6240	45			
el-Mûniye	5			1590	4			800	9			2999
Ferh(Ferec)					24	13		986	41	3		1000
Gâbiye	45		1	5460	58	2		3000	45	9		4500
İklil	6			2500	13			1500	14	6		3000
Hıristiyan					3			240	3			
Kâbire	6	7	1	2850	-	-		836	10			600
Kabrâ	8			1617	11	4		1500	11	3		2000
Kâbul	12			4800	31	9		7926	26	15		7000
Yahudi	5				14	1		1200	15			1200
Kas’a					8			1175				
Kefer Dana/Kurdana	9			1365	-	-		1800	-			2240
Kefer Sumey‘a	41		1	13397	42	2		13023	45	3		16056
Kefer Yasif	30	1	1	6475	58	7		15270	86	16		3148
Yahudi	10				17			1360	29			2320
Kefer Yûdâ	4	4	1	5250	28			4046	23			4000
Kefertâ	6			1300	15			1508	21			7000
Kevkebu’l-Ekrâd	12		1	1519	28	6	1	1050	24	13		1000
Kisrâ	5	2		910	11			982	7			1252
Kuveykat					22	2		3920	26			5000
Hıristiyan					3			200	3			248
Ma’sar	8			1200	10			1235	9			2000
Mârûnu’l-Verd/ Yanuh el-Verd	7		1	1030	16	2		800	19	4		1920
Maşta	15			1325	13			1720	17	5		510
Mecdel ‘Ulyâ					11	11		1034	21			1004
Mecdel Kürüm	45		1	12970	74	5	1	16560	86	19	3	19624
Mecdel Urkemâs	6			1310	28			2796	29	5		5850
Meker	15		1	17000	22	3		17000	23	2		15400
Mezra‘a	15	2	1	3010	27			1807	24			2292
Miliye	6			2400	15			2151	16	1		1999
Hıristiyan					2			160				
Muğayr nâm-ı diğer Mağâr	13			2780	20			4700	20	2		4000
Mütevalit	32		1	3615	37	5		3660	39	9		1530

Nahfa	50	12	1	12700	107	9	1	6629	127			8774
Nefs-i Akkâ	59		1	10220	80	15	1	10000	54	12		13500
Râmâ	69		1	21745	96			20000	182	20		16068
Sa'sa'									4	3		1500
Sacur									66	18		12884
Safed 'Adî	11			9700	27	15		7734	32	3		9162
Sahnîn (Seyhin)	52		1	13265	64	8	2	12138	50	24	1	12316
Semmariye/Serire?	14		1	2000					25	3		6950
Serire					27			750				
Sirtaba	6			2100	9			1078	8	1		1300
Şa'ab	98	42	2	13435	76	32	3	14000	93	30		5000
Şa'na									9	1		19220
Şafa'amr	66	3	1	12550	82	8		12000	97	9		5250
Yahudi	10											
Şefiyye	6			1426								
Şehm Vatâ	48	2		7624	123	4		2768	107	25		6400
Şeyruz	39	2	1	11142	75	4		7999				
Şurta	30		1	3820	29			1350	31	5		2100
Tamra	11		1	2480	22			2929	10			2985
Tel Kisân	5			5300	6			4095	9	5		5000
Tel Şakif					29			799	21	3		2500
Tırşahâ	62		1	14350	105	3	2	17660	123	17		22156
Tire eş-Şummar									-			3274
Yanûsa(Yanusiye)					13			2060	15			3000
Yarka/Berka	68	2	1	17100	172	24		15089	222	27		18522
Yerka									25	4		635
Zib	86	6	1	7380	130	27	1	3500	102	28		5500
TOPLAM	**1537**	**106**	**34**	**372996**	**2612**	**266**	**15**	**355726**	**2875**	**445**	**4**	**426754**

TABERİYE

	1536				**1548**				**1555**			
Köyün Adı	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**
Abliyun	4	2	1	3500	13			4500	13			4400
Arbil	3	1		2970					2			3900
Arrâba	60	12	1	11860	122	2	3		107	21		14000
Aylun					9			200				
Ayn Mâhil					28			1355	23	5		2800
Behriye					26	2		1872				
Beyt					206	18	3	79150				
Beyt Lahm					27	2		1200	30	2		3500
Bir el-Berruye									-			2500
Ceyda									-			5400
Cincar	10	2	1	2280	10			1000	10			1400
Cubeyl					17			2100	15			3000
Dâmiye	7			1090	12			1230	12			1505
Debbûriyye	-			4000	40	3		5500	39	3		5050
Deyr Bevvabin	-			715								
el-Ba'siye					37	6	1	4620				
el-Bu'ayna	25		1	5020					31	9		4000
es-Sâne					4			1166	4			1600
Haddese(Haddita)	30	1	1	3360	22			3410	27			2500
Hadiye	30	1	1	3360								
Hamla					6			1173				
Hazûr	16	4	1	4955	-	-		4910	12	4		4560
Hıristiyan	6											

Hıttîn	71	8		10150	84	24	1	11808	125	12		16870
İksal	28		1	10038					14	8		6000
Kâna	7	3	1	4438	23	3		575,5	19	8		700
Kefer Beyt	14	7	1	3000	28			5700	20	6		5750
Kefer Beyt (Mit)									91	8	2	13418
Kefer Keme	24		1	2895	33	1		5450	38			7000
Kefer Kene	92	2	1	40800	404	49	14	56303	368	49	7	61260
Yahudi	52				95	1		7760	65	10		6000
Kefer Ma‘zar	6	1	1	800	17			2000	14			4500
Kefer Manda	39		1	13400	93	11	2	13028				
Kefer Yimmâ (İma)					14			2390	16			3000
Kisan					16	1		6290				
Kişâne					6			998	5			1539
Lubiye	121	2	2	47425	174	29	1	46700	124	16		40400
Ma‘lûl					14			489	20	1		2000
Mâ‘ûn					29	1		5115	21	4		5000
Mağar Hazûr	99	23	2	13560	168	17		14136	166	20		19764
Makarrı’ş-Şifâ					10			1970	12			2070
Mansure					16			530				
Masha/Mesiha	5	2		3035	-	-		2890	6			3256
Mecidel	-			1500	4			3230	10	3		3000
Meskene	30	9	1	6300	47	1		4030	40	3		3855
Meşhed Yunus	8			-	30	6	1	560	35	2		500
Nâsıra	95		1	13800	254	29		14800	200	11	3	15705
Hıristiyan	6				17	3		1680	17			1360
Necmiye	14	1	1	1880					14	4		2500
Nimrin/Merin					-			3600	20			3400
Rab’a (Rıbka)					138	6	1	9000	95	10		8000
Hıristiyan					6			480	10			800
Raniye	51	5	1	11300								
Hıristiyan	6											
Reydaniye?	1			900	-	-		2420				
Ruma	44		1	6525	68	10		6900	73	11		9000
Rumana					9			1860	-			2500
Sabata/Sanata	10		1	2100	30	1		3296				
Saffuriyye	236	18	2	29950	303	34	13	29650	373	3	5	28546
Salahiyye (Salamiye)	12	2	1	3400	13			3315	9	3		3903
Sercun					3			1190	3			1560
Sibane el-Fevka									22	8		3300
Şaruniye	4			5000	17			3592	3			3592
Şecere	30	2	1	13898	60	13		13000	60	3		16000
Taberiye	15	1		3516	44	4		3360	32	6		6000
Tayyibe	3	1		1400	13	3	1	1515	8	2		3000
Tibnit	143	10	2	22775								
Tur’an	24	2	1	7075	48			5160	71	3		13500
‘Ulam/Avlûm	12		1	1000	12	3		3409	18			5550
Ümmü’l-Ganem					13			1910	9			3600
Yâfa/Bâka					14			2200	14			5499
TOPLAM	**1487**	**122**	**32**	**324970**	**2946**	**283**	**41**	**417675,5**	**2595**	**258**	**17**	**403312**

EK-7: 1570-1595 YILLARI ARASI SAFED KÖYLERİNİN NÜFUSU VE HASILLARI

CİRE

	1570				1595			
Köyün Adı	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**
‘Akberü’l-Hikâb					22	8		6900
‘Akibe	6	2		2670	5	2		2900
‘Almâ	269	81		50000	243	107		54000
Yahudi	3							
‘Almaniyye	4			1200	4			2800
‘Amuka					22	6		10800
‘Ayn Zeytun	58	20		20000	61	14		22300
Yahudi	36	8			12	2		
Bir‘îm/Fir’im	80			7502	57	25		9200
Bîre	28	7		6320	27	7		6100
Yahudi	16	1			8	1		
Câ‘ûna	30	9		4400	31	18		5400
Cahûla	11			2800	8	3		3500
Carmak	73	17		13550	108	40		18500
Ciş	47	13		11000	34	16		11950
Cubb Yusuf					8			2770
Dallâta	25			4500	12	3		6000
Dayşûn					5	2		3500
Deyru’l-Vakkasiyye	70	8		7860	56	22		8000
Faradiyye	35	5		9792	28	10		11647
Hâlisâ	30			6000	20	10		7800
Hurfayş	43	18		11260	80	26		12403
Hav‘iyye (Ha’muye)	30	9		4400	36	14		5400
İbnît				3200				3200
İbnü’l-Heva	18	7			18	7		3100
Kabba‘a	16	2		-	15	10		7007
Kada’iyye	14	6		7007				
Kaddita	15	3		8000	15	3		10000
Kârâ	47	2		3800	34	15		4800
Kasyûn					20	5	1	6680
Kayyumiyye	29	6		6000	26	9		8000
Kefer ‘Anân	28			1312	17	16		1400
Yahudi	18				19			1900
Kefer Bir’im	90	13		18824	78	25		23200
Kefer Marûs	30			4463	20	10		5000
Kufratyâ/Kefer İlyâ	15	3			26	10		7800
Ma‘sara	8	2		2470	13	7		2500
Mağâru’l-Hayt	11	5		2500	13	3		2500
Mallâha	6	2		1880	5	3		2400
Mansura	25			3069	12	8		4000
Maruniye					16	7		4300
Mecdel	22			1170	7	14		1170
Meyrun	90	15		20002	80	25		25252
Minye					49	22		29200
Muazzamiye	3			3500	3			5000
Muntar el-Cevz					10	2		1900
Nabratîn	2	2						
Re’su’l-Ahmer	41	5		11412	31	15		14000
Sa‘d Ebi Vakkas	15				5	2		480
Sa‘sa‘					60	15		11140
Saffân/Hikab?	33			5907	24	9		6500
Safsafa	24	1		6000	18	7		6000

Samu'iyye	41	9		7396	31	18		8860
Semmûn (Besmun)	8	2			7	3		1500
Sinan					5	1		1400
Siri					36	7		1104
Şaryun	4			2700	4			3000
Tâbiğa	14			3580	3	5		3580
Taytaya	65	15		11574	56	14	2	14300
Tuleyl	41			6600	45			7100
Yakûk	46	4		12000	38	12		12000
Zâbûd	18			7670	12	6		9000
Zahiriye el-Fevkâ	26	8		3372	29	10		5000
Zahiriye et-Tahta					26	21		11500
TOPLAM	**1757**	**310**	**0**	**328662**	**1813**	**682**	**3**	**488643**

TİBNÎN

	1570				**1595**			
Köyün Adı	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**
'Able'l-Kamh	22			1710				
'Akberü'l-Garbiyye	28	4		5754	24	8		6600
'Atrûn	96	22		18124	91	30		19500
'Ayn Atâ	60	70		10280	68	62		1403
'Aytu'l-Fecr	14	11		6590	20	10		7590
Abl	31			600				
Admid	5			1500				
Asrafiyye	35			7000				
Aşhûr	49	6		7000	50	20		8500
Atara	46	14	1	13900				
Balat	53	7		7050	41	17		7200
Bassa	105	5		18000	86	24		22000
Belide	50			15000	39	16		19000
Bir'aşit	49	6		15812	43	11	1	19274
Burc Resmûn	4			4123	4			4550
Cedîde	37	6		10634				
Ceviyye (Cuya)	123	15		14700	74	28		14940
Cibbîn (Cibb)	10			2200	6	4		3000
Curaya	53	7		3400	42	18		3900
Derrîne	35	5		4268				
Deyr Bata	107	13		11325	111	37		13100
Deyr Siryan	7			4000				
Dibbîn	45			7304	33	12		9180
Dibil	15	3		3150				
Duneybe	23			6500				
el-Bazûrî	23		1	3840	18	5	1	6000
el-Cerâ/el-Harâ	46	14	1	13900				
Fassuta	45			5000	22	15		5200
Hadase (Haddata)	45			8000	73	19		9500
Hâris	104	1	2	7000	97	25		10000
Havânî/Savânî (Cuvani)	5			1600	5			2000
Hiyâm	179			9200	108	30	1	9200
İkrit	38	5		8166	36	8		10800
İrmit	9			1500	5	4		1600
Kadas	52	1		13000	42	12		13552
Kâtâ/Kânâ	54	4		8648	38	24		11000
Kefer Kûla	23			4412				
Kefer Tibnîn	64	13		16712	138	25	6	19640

Kefer Tibnîn (Kefer Beyt)	10			1050	7	3		1100
Kefer Tibnîn (Kefer Nit)	13			8900				
Kersifa	12			3300	18	7		3300
Kure	21			2500				
Ma'reke	129	3		6200	66	40		7200
Malikiyye	40	15		13664	39	18		15680
Mansûra	34	1		4500				
Marûn Sakayâ	33	3		6784	24	18		7000
Marûnu en-Nasârâ	46	9		12000	34	15		13500
Hıristiyan	35	18		4505	33	20		4770
Marûnu'r-Re's	93	7		12000	75	25		20000
Mecâdil	77			6000	47	30		8000
Mecdel Mis	41	1		3500	10	5		5700
Mecdel Selim	55	5		8800	31	20		8000
Merkid/Merkiye (Merkebe)	19	1		7500				
Mezra'a	149	11		3220	44	21		3500
Mis	55	2		13000	46	15		15000
Muradiye	12			1504				
Nefs-ı Tibnîn	175	25		17458	150	75		21710
Râhiye (Ramiye)	39	4		2300				
Sadıkîn	27	15		4800	30	10		5500
Safedü'l-Batih	13	3		5050	9	5		5700
Salhiyye/Salha	30			10800	21	7		10000
Sarûh et-Tahtâ	18			3000				
Satin/Hatin	28	2		5000	25	6		5000
Sennacil (Beyt Cübeyl)	194	51		28390	153	92		31060
Sur Ma'şuka	74	1		33000	53	22		35000
Şâdini	10			5760				
Şakra	53	3		18212	42	18		20712
Şem'	22			2842	14	8		2448
Şeyhin	30			4000	20	10		5500
Şu'aytiyye	52			6074	32	20		6600
Tayrbîha	19	1		3000				
Tayr Falsay	29	3		3200	19	15		4300
Tayr Haddâsa	39	3		6360	22	20		8900
Tayr Zeniya (Ziba)	18			1900				
Taytarâka/Taytarâma	6				4	2		2560
Telfita?	32			3000	24	8		3000
Tinâ (Mena)	9	2		1394				
Ubâ/Avbâ	29	11		6184	30	9		9548
Vadiye	11	2						
Yarûnu'ş-Şemr	32	3		4856				
Zibkîn (Zebdin)	19			2300				
TOPLAM	**3671**	**437**	**5**	**598709**	**2436**	**1028**	**9**	**548517**

ŞAKÎF

	1570				1595			
Köyün Adı	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**
‘Ayya/ ‘Ayta	15			4000				
Armitâ	15			1700				
Balûş (Halbuş)	52	8		6000				
Beyza/Bika	26			3760				
Bîkâ	26			3760				
Carmak	45	6		7212	35	15		8570
Cibşîd	55	8		6300				
Delib/Dilib	20	5		300				
Deyr Burka’	12			2200				
Deyr Kebîr	43	11		10962	37	19		13248
Deyrü’s-Sağîr	79	11		5000				
Dımışkiye	31	3		2630				
Gayriye	21	1		4050				
Hamrâ	20	3		3000				
Hamûr	47							
Harûf	13	3		3600				
Ka‘ka‘abiye	44	2		6400	32	14		7750
Kaysiyye/Kasiye	33	6		6167				
Kefer İma	22	4		3600				
Kefer Nîrîn	18							
Kefer Rumân	79	16	1	7186	53	30		8600
Kefer Sir	10			4000				
Kefer Tinîn (Kefer Tibnit)	58	4		7761	42	20		11000
Kefer Zeydan	21	5		2500				
Kefûr	48	2	1	8464	37	13	1	10550
Lûbiye	6			1100				
Luveyziye	4			1610	4			2020
Mahmur	46	4		12000	35	15		15500
Mayfadûn	16	1		4000				
Muma‘iyye	49	21						
Mumsiye	67	21	1	5000				
Nebâtiye et-Tahtâ	152	17	1	15636	125	41	2	21036
Nebatiyet el-Fevkâ	123	6		11994				
Numeyriyye	21							
Sarîra/Sureyra	7			1800	7			2200
Sayr/Sîr	11	1		3842				
Serîta	14			1020	9	5		1270
Şalbi‘l (Şalyun)	9	1		2810				
Şarkiye	21	3		3772				
Telfahata	5	1		1500				
Tûl	13	4		5400				
Vâdi Reyhân	44	3		5000				
Zafta/Zafna	23	4		3600				
TOPLAM	**1484**	**185**	**4**	**190636**	**416**	**172**	**3**	**101744**

AKKA

	1570				1595			
Köyün Adı	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**
‘Abilûn	41			3000				
‘Aka’?	54			7520				
‘Akkâ	46	4		17500				
‘Amka	37			6570				
Bakiye (Bassa)	28	7		15000	14	4		18390
Hıristiyan	14			1275	5			450
Balusiye/Yanusa	19	4		3530				
Bark/Yark	19	9		800	20	8		920
Baslûta/Yaslûta	20	1		2500				
Beytü Cin	105	8		27912	226	42		34812
Bukay‘a	84	6		33762	59	25		38512
Yahudi	45			4050	35	10		4500
Ced	32			9200	23	7		10710
Cûlis	93	9		12736	60	40		14200
Yahudi	9			810	7			700
Da‘ûk (Da’muk)	36	13		9200				
Dâmûn	42	4		8000				
Ebu Sinan	122	23		14107	177	80		18000
el-Mûniye	9			3326	9			3720
Ferc	44			2600				
Huşa	30	3		2702				
İklil	20			4000	20			5150
Hıristiyan	3			235	3			270
Kabire	9			1000	9			1300
Kâbul	42			8200				
Yahudi	15			1350				
Kefer Sumey‘a	38	12		17966	137	60		23466
Kefer Yasif	93	8		3150				
Yahudi	18			1620				
Kefer Yûdâ	22			6000				
Kefertâ	20			8500				
Kevkebu’l-Ekrâd	30			1920				
Kisrâ	7			2312	4	3		2902
Kurdana	10			5000	17	8		5000
Kûveykât	26			6392				
Hıristiyan	3							
Mağar?	9			1620				
Masun	11			3878				
Maşta	10			593	5			700
Mecdel ‘Ulyâ	-			704	-			804
Mecdel Kürüm	97	11		24000				
Mecdel Urkemâs	31			7700				
Meker	18	7		19000				
Mezra‘a	24			3061				
Miliye	14	1		2203				
Muğayr nâm-ı diğer Makâr	30			8820				
Mütevalit	33	15		2400	29	19		2800
Nahfa	124			12500				
Râmâ	86	38		20118	119	43		25268
Sa‘sa‘	7			2860				
Sacûr	50	35		20000	54	32		20500
Safed el-Adî	34	1		10192	25	10		12012
Sahnîn (Şeyhin)	71	4		16000				

Semmariye	20			7100				
Siri	13			2462				
Sirtaba	10			1400				
Şa‘ab	105			6500				
Şafa‘amr	102			6748				
Şefiyye	10			2357	10	5		2877
Şehm Vatâ	123	7		10000	110	58		12000
Şurta/Şarata	34	1		4480				
Tamra	10			4380				
Tırşaha	132	3		26168	63	27		33168
Tayr el-Şumar	10			5540				
Tel Kisân	14			8000				
Tell Şakîf	21	1		7100				
Yânûh el-Verd	23			3000				
Yarka	208	47		24220	245	90		31620
Zebdin?	7			4205				
Zîb	131			11672				
TOPLAM	**2934**	**282**	**0**	**551826**	**1485**	**571**	**0**	**326851**

TABERİYE

	1570				**1595**			
Köyün Adı	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**	**H**	**M**	**İ**	**Hasıl**
‘Arrâba	100			15064	81	40		18000
‘Aylbûn	13			4890				
‘Ayn Mâhil	23	5		3595				
Arbil	2			4232				
Arin	18			1534				
Berkuba	3			1700				
Beyt Lahm	32			3620	19	8		5000
Bir el-Bedeviyye	20			3000				
Bu‘ayna	31	9		5752				
Cincâr	34	2		3800				
Cubeyl	15			3210				
Dâmiye	12			2050				
Debbûriyye	42			6000				
Elkan	4							
es-Sâne	4			1710				
Gayr Beyt	13			3595				
Haddese	27			3380	19	8		4000
Hazzûr	16			5100	18	8		5700
Hıttîn	132			18340				
İksâl	24			6500	18	7		7475
Kâna	25	2		950				
Kefer Beyt/Tibnin?	21	5		6000				
Kefer Hur	14			5400				
Kefer Keme	38			7220				
Kefer Kene	313	2		68120	242	71		80890
Yahudi	77			6930	77			7700
Kefer La	16							
Kefer Ma‘zar	25	6		11200	25	6		11200
Kefer Meyt?	75			15000				
Kefer Sebt	91	8	1	15000				
Kefer Yimâ	16			3440				
Kişâne	5			1749				
Laksa	36	4		5852				

Lûbiyye	139			50430	104	35		60430
Ma‘lûl	21			6000				
Mâ‘ûn	25			9031				
Mağar Hazzûr	134	26		23276	118	42		28000
Makarrı’ş-Şifâ	32			2300				
Masha	6			4000				
Mecdel	13			3300	15	5		3795
Meskene	40	3		4450				
Meşhed Yunus	32	5		800				
Nâsıra	215			17500				
Hıristiyan	17			1445				
Necmiye	17			2120				
Necmiyye	14	4		3280				
Nimrîn	20			3730				
Rayna	95	10		11500				
Rebiye?	63	7		11500				
Hıristiyan	10			850				
Rum (Runa)	179			10500				
Ruman	-			2890				
Saffuriyye	377			33200				
Salahiyye	9	3		4400				
Salamiye	10			4400				
Sarûniye	3			3000				
Sibâne el-Fevkâ	30			4200				
Şecere	54	6		17690				
Taberiye	40			14710				
Tayyibe	10			6060				
Tur‘ân	74			14700	61	24		17400
‘Ulam/Avlûm	18			6565				
Ümmü’l-Ganem	9			4185				
Yâfa/Bâka	12	2		5499				
TOPLAM	**3035**	**109**	**1**	**531444**	**797**	**254**	**0**	**249590**

EK-8: SAFED SANCAĞINDA TİMÂR TASARRUF EDENLER (1525-1555)

1525	1525	1536	1536	1555	1555
Adı	**Timârı**	**Adı**	**Timârı**	**Adı**	**Timârı**
Hüseyin Çelebi Kâtib	10620	Kâtib Bali	5999	Ferhad Çeribaşı	12100
İdris b. Mahmud	4681	Ali Divane	5715	Şeyh Miralem	8000
Abdullatif	5715	Çavuş Cafer	5999	Ahmed Kâtib	7000
İbrahim b. İsmail	4010	Murad Birader-i Ali Çavuş	2826	Ali	11911
Maksud b. Hacı Ahmed	5810	Ömer	5000	Musa Çavuş	11592
Cafer Kethüda	4726	Ahmed Kâtib	5999	Fayık	12400
Yahya merdüm-i Süleyman Paşa	11680	Şemseddin b. Kurd İbrahim	2615	Mustafa Çavuş Dizdar	10734
Zeyneddin ibn Emirhac	5999	Yar Ahmed b. Seydi Ali	2860	Behlül Çavuş	7200
Veli b. Ahmed, Mustafa b. Mehmed	3900, 3060	Hüseyin Yeniçeri	9000	Ali	14000
Yahya b. Beşir	5990	Miri b. Ali	3000	Kemal	12350
Mahmud merdüm-i Canbulad	5999	Musa b. Abdulkadir	5272	Ali Ser'asker	10000
Mehmed b. Veliyüddin b. el-Hamzavî	3259	Mehmed b. Ma'ruf	4165	Arslan	12000
Mustafa Topçu	4687	Alaeddin b. Aliyar	3730	İbrahim	12000
Ali b. Kasım	5999	Çavuş Hızır b. Cemre	5999	Musa	10705
Murad merdüm-i Defterdar Hüsrev Bey	3616	Hüseyin merdüm-i Sinan Bey	4610	Hamse Subaşı	9000
Hızır b. İskender	3600	Cafer	3001	Nasuh	8400
Mustafa b. Mansur	4560	Bayezid	5999	Şaban Çavuş	7500
Hamse veled-i Ali	3234	Abdi Çavuş	4600	Hasan Çavuş	5999
Hüseyin Çelebi, Bayezid b. Ferik Hasan	5999, 5999	Musa Takyacı, Behram	6267, 6267	Şeyh Çavuş	13200
Ali Çelebi	5999	Nasuh b. Cemre	3671	Hızır Bali Çavuş	7150
Mahmud merdüm-i Paşa	5999	Şadi	5000	Hasan Çavuş	5999
Yeniçeri Hayreddin, Mahmud, Mehmed b. Mustafa, Emir Mehmed, Mustafa merdüm-i Hacı Bey, Ramazan merdüm-i Hacı Bey, Daraf merdüm-i Hacı Bey	10000, 18100, 10000, 5999, 5999, 5999, 5999	Zeyneddin	5999	Bayezid	7000
Mehmed Sirac	14150	Mehmed Siraceddin Ali Solak Kethüda-i Çavuşan-ı Şam	19225	Mehmed Çavuş bin Canbulad	6599
Çavuş Mustafa Yeniçeri	5125	Hasan Çavuş, Mahmud merdüm-i Canbulad	5999, 5999	İsmail	6000
Katib Şeyhi merdüm-i Hacı Bey	5000	Çavuş Mustafa	5800	Pir ğayib	6000
Korkmaz ve Mehmed veled-i o	5500, 3450	Hızır b. Ahmed ve Mehmed	3545, 2595	Halil	5181
Yusuf merdüm-i Mustafa Bey, Mustafa b. Mehmed, Mehmed	4370, 5034, 4060, 4055	Süleyman b. Tayboğa	5560	İnalbay	8000

b. Bayramlu, Karkaya					
Çavuş Hayreddin	5999	Musa Çavuş	7049	Berber Ömer	5999
Ali Çavuş, İdris b. el-Hac	5435, 3610	Seydi Ali	6100	Mehmed	5999
Yunus b. Bevvab	5329	Abdulyar	5140	Derviş	5999
Alagöz, Ferhad merdüman-ı Hacı Bey Mirliva-i Nablus ve Safed	5095, 5200	Hasan b. Abdullah	3889	Mahmud Çavuş	6600
Mustafa b. Ali	4140	Çavuş Hacı İbrahim	5999	Fayık	5999
Kâtib Şu'ayb	4655	Cafer b. Bayraktar	4609	Alagöz	5999
Ali b. Abdullah	5060	Haydar Tabbah	5354	Kara Mustafa	5999
Ali b. Ahmed	5060	Yakub Tabbah	5999	Seydi	5999
Hasan b. Abdullah	4040	Çavuş Mustafa	5780	Ali	8150
Mehmed Çelebi birader-i Hacı Bey Mirliva-i Nablus ve Safed	17000	Çavuş Mahmud	5400	Hasan Çavuş	5000
Abdi b. Mehmed	3850	Nasuh	5118	Yunus	8000
Mustafa b. Bedevi	17000	Cemre b. Abdullah	5999	Sinan	7000
Ali Ağa birader-i Hacı Bey Mirliva-i Nablus ve Safed	12500	Çavuş Ali Solak	13826	Mustafa	6473
Emir b. Ferhad	12500	Süleyman Çengi	5999	Ahmed Debbağ	4792
Hayreddin b. Karagöz	7500	İsmail b. Hasan	4500	Kulı Ser'asker	5999
Veli Kethüda	5999	Hasan b. Ali	4687	Mustafa	5999
Ahmed Çavuş	5699	Cafer (Şakif ve Tibnin Ser'askeri)	5999	Mahmud	4920
Mahlul	4017	Hüseyin	4245	Hasan	5145
Pir'ayb, İlyas, Hızır b. İdris, Kasım, Hayreddin	6000, 4500, 5000, 6000, 5999, 1600	Mehmed Hayyat	4420	İbrahim	4421
Şah Ali Kâtib	7770	Ahmed	4800	Toktabay	5300
Mustafa merdüm-i Hacı Bey	4120	Halil b. Şaban	5000	Kerim Çavuş	5999
Hızır merdüm-i Hacı Bey Mirliva-i Nablus ve Safed	4160	Kara Piri Çavuş	6500	Yunus birader-i Mustafa	5000
Mehmed, Mehmed digeri Yunus	4170, 3090	Behlül Çavuş	5999	Fazil	5999
Hamse b. İsmail Topçu	3000	Mehmed ve Mahmud	4350, 5000	Mustafa	7000
İdris	3130	Halil b. Cafer	4710	Yusuf Çeri Surcu	5000
Yusuf merdüm-i Atıf Paşa	3400	Mehmed b. İbrahim ve Ahmed b. Mehmed	3290, 4300	Mehmed	5999
Yunus Subaşı	4856	Çavuş Hızır Bali	5999	Ali	5999
Ali Arnavud Ser'asker, Abdulgafur	5999, 4541	Mehmed	3283	Ca'fer	5000
Süleyman b. Tayboğa	5560	Kasım Arnavud	3600	Ahmed	5999
Abdullatif b. Emirhac	5599	Yahya	3860	Kâtib Nebi	5999
Elmirza merdüm-i Çavuş Fahri	3001	İskender b. Mahmud	4746	Veli	7000
Hacı Hasan	3233,5	Ömer Ahmed	4350	Süleyman	5999
Ömer b. Tayboğa	5700	Ali birader-i Piri Cameşuy	2000	Hasan	5999
Çavuş Çelebi	5770	Ferhad ve Yusuf	4050, 4050	Hüseyin Subaşı	6599

‘İsa, Ali, Mahmud, Ferhad merdüman-ı Hazret-i Atıf Paşa	5030, 5020, 5020, 5020	Hasan b. Abdullah	3930	Yusuf	6000
Mustafa b. İbrahim, Hüseyin merdüm-i Sinan Bey, Bayezid Yeniçeri, O	5100, 4600, 5990, 2773	Kâtib Kemal ve İskender Divane	5999, 3252	Ali Kabani	6000
Mehmed merdüm-i Şems Bey	3973	Mehmed b. Piri Çavuş	3407	Ali Sirac	5999
Yahya b. Ali, İyas b. Abdullah	4710, 4310	Şadi b. İbrahim	5662	Mustafa Yeniçeri	9000
Musa b. Abdulkadir	5642	Alagöz ve Şeyh	5095, 3240	Valdan an Yeniçeriyan-ı Şam	5999
Nasuh Hamse	3710	Haydar ve Göcek	5143, 5999	Hızır Subaşı	5999
Cafer merdüm-i Hasan Bey, Hüseyin b. Mustafa	4000, 3671	Mahmud	4017	İskender	5999
Behlül Çavuş, Mehmed b. Musa	5999, 2592	Badrac uhuvve-iTarabay	6000	İnebay	5999
Çavuş Mustafa Kadızade	5662	Murad Çavuş	4250	Canbulad	5200
Veliyüddin b. el-Hamzavî	5999	Piri Mehmed birader-i Hacı Bey	16500	Fayiz	6000
Abdurrahman b. Ahmed	4160	Ali birader-i Hacı Bey	12185	Mehmed Bevvab	6000
Hasan veled-i Mustafa	4160	Hüseyin Kalkancı	3019	Mustafa Çavuş	8800
Mahmud Yeniçeri	4709	Şahsuvar	5051	Piri	3740
Seydi Ahmed b. Canım	5128	Ali Yunus	4071	Sa’d	2400
Receb b. Mustafa	4000	İdris b. Mahmud	3900	Musa	4000
Mahmud b. ‘İsa Bali	4065	Hüsrev	5020	Mehmed	2400
Hüsam b. Seydi Bey	5999	Ahmed	5999	Yusuf	2400
Pervane b. Mustafa	3545	Seb’ b. Tarabay	15000	Ahmed b. Şahin	2700
Ahmed b. Hoşkadem	3700	Ali Subaşı	5999	Mehmed	2200
Hacı Sinan Çavuş	5999	Yeniçeri Hızır	10000	Mustafa	2500
Ahmed merdüm-i Süleyman	4165	Yusuf merdüm-i Sinan Bey	5125	Ahmed b. Mahmud	2000
Çavuş Hamse	4505	Hacı Ali Ser’asker	5999	Murad	2926
Kâtib Şüca’	5267	Yusuf merdüm-i Sinan Bey ve Ferhad	5999, 5200	Süleyman	2000
Ferec b. Tayboğa	5670	Süleyman b. Musa	3210	Ahmed	2000
Mehmed b. Mahmud	4350	Ahmed Cevre Yeniçeri ve Mustafa merdüm-i Hacı Bey	5800, 9040	Mustafa	2220
Hacı Bekir	3189	Zekeriya b. Halil	3574	Kalemşah	2250
Hüdavirdi Çavuş	5999			Süleyman	3262
Hüseyin b. Bekir Kethüda	5999	Ali Sancakdar	5000	Selim	2520
Mahmud Kethüda	5999	İbrahim Divane	4250	Kalemşah	2250
Ferec merdüm-i Mehmed Bey, Ali Subaşı	4100, 5999	Halil ve Hüdavirdi	5999, 5331	Osman	2500
Ali Çavuş	5999	Cafer Çavuş	5140	Ömer b. Süleyman	2500
Nasuh b. Hüseyin	6304	Mehmed b.	3100	Yahya	3000

		Yusuf			
Mehmed Çavuş	4390	Mustafa Yeniçeri Çavuşu	9000	Yusuf	2000
Hüseyin Çavuş b. Aydın	5999	Cemre Cebbar	4000	İbrahim	2670
Berekat b. Ahmed el-Kâtib	2525	Mahmud	5500	Mehmed	2500
Mehmed Çavuş	5065	Hacı Sinan	5999	Ali b. Murad	2000
Bali b. Abdullah merdüm-i Hacı BeyMirliva-i Nablus ve Safed	6930	Ali b. İbrahim	3680	Mehmed veled-i Murad	2000
Süleyman Kurd b. Resul	3561	Mustafa Çavuş	5000	Mehmed bin Ferec	2400
Ömer Şah	4146	Ali Sinan ve Ahmed Çavuş	5999, 5400	Halil b. Zikri	3600
Veli Kâtib	5795	Çavuş Kasım ve Çavuş İskender	5999, 5999	Kara Ahmed	3000
Kubad	3546	Mustafa	3500	Hacı Ferhad	3000
Mahmud	4017	Hacı Hasan ve İlyas	4514, 3166	Halil	2000
Hüseyin Yeniçeri, Şadi	10000, 5999	Mustafa Arnavud ve Hasan b. Mehmed	5500, 4500	Mehmed	2000
		Hüseyinşah b. Ali	4000	Hasan	2000
Mehmed b. Batu el-Ceyş	5999	Mustafa b. Ali	3750	Hüsrev merdüm-i Hüsrev Paşa	10000
Yahya	3505	Mustafa	5800	Baki	7499
Osman b. Ali	2110	Veli Kethüda	5700	Ahmed	3000
Ferec b. Mehmed	16110	Ali Subaşı	5950	Ali	1800
Ali b. Yusuf Feyyaz	4361	Hüseyin b. Karagöz	3800	Hüseyin	1800
Behram Saka	3154	Ahmet Divitdar	7000		
Hasan b. İbrahim merdüm-i Hacı BeyMirliva-i Nablus ve Safed	4130	Ahmed b. Abdulkadir	4000		
Mustafa b. Abdullah Yeniçeri	5999	Yusuf b. Abdullah	3100		
Nasuh merdüm-i Hüsrev Bey	2615	Hüseyin Solak	15096		
Ahmed b. Mehmed	3058	Mustafa	4104		
Mahlul	5950	İsmail b. Samati ve Yunus	5100, 3400		
Yusuf b. Ahmed Divane, Mahmud b. Belceoğlu	4350, 3240	Kâtib Murad	12000		
Hasan b. Hamse Çavuş	5739	Sadr b. Sirac Ali, Hüseyin b. Mehmed, Yakub b. Evrenos	4600, 4400, 5999		
İsa b. Ali Divane	3930	Hasan b. Ali	3800		
		Süleyman Sami	6465		
		Mehmed b. Süleyman	5000		
		Çavuş Mehmed	5550		

EK-9: SAFED SANCAĞINDA TİMÂR TASARRUF EDENLER (1570-1595)

1570	**1570**	**1595**	**1595**
Adı	**Timârı**	**Adı**	**Timârı**
Ferhad Çeribaşı	-	İbrahim veled-i Sa'deddin	7500
Şeyh Miralem	8000	İbrahim	5999
Kâtib Ahmed	9000	Ali b. Ahmed	6000
Mustafa Çeri Surcı	8473	Hüseyin veled-i Abdullah	6000
Ahmed	5999	Zülfikar veled-i Yusuf	6500
Hasan Kethüda	8000	Mustafa veled-i Ali	6800
Mahmud Kâtib-i Defter	12514	Kasım	3200
İbrahim	8000	Ahmed veled-i Yusuf	2000
Ahmed	10000	Abdulvehhab	2500
Muzaffer	5999	Ahmed	2000
Bayram	5999	Ahmed veled-i Hüsam	2000
Ali	6000	Yusuf veled-i Abdullah	2000
Kara Ahmed	5999	Mustafa	2000
Sa'd Fayık	5999	Mehmed veled-i Mustafa	9500
Ömer veled-i 'Advî	5999	Mustafa	6000
İbrahim	5999	Yusuf b. Abdullah	5200
Ahmed	5999	Hüseyin veled-i Mehmed Çavuş b. Murad	5999
Halil	5999	Rıdvan b. Abdullah	2000
Mustafa	5999	Yusuf	6500
Hüsrev	5000	Hızır veled-i Ahmed	9000
Abdulvehhab	5000	Hasan	6500
Yusuf	5400	Süleyman	6000
Mehmed veled-i Murad	3199	Mehmed	5999
Süleyman b.Ahmed	3000	Şehsuvar	6000
Sinan veled-i Sinan	2000	Yusuf veled-i Abdullah	6000
Ali b. Murad	2000	Mehmed	11800
Ahmed b. Kebir	4000	Mahmud veled-i Hüseyin	5999
Mahmud b. Kalemşah	2000	Mehmed veled-i Ferhad	3500
Mustafa	2000	Mehmed Çavuş	6300
Mustafa	2000	Bosnahan	6000
Dib	1999	Şaban Çavuş	6000
Mehmed	2750	Kasım Çavuş	7000
İskender	4999	Ali Çavuş veled-i Ahmed	7200
Mahmud	6000	Hüseyin veled-i Abdullah	6000
Kulı Çeribaşı	5999	Ca'fer	10000
Musa	10000	Ferhad Çavuş	5999
Ali Berber	9200	Süleyman Kul	2500
Mehmed merdüm-i Hacı Veli	8000	Ahmed veled-i Mehmed	2200
Ali merdüm-i Hüseyin Bey	14000	Rıdvan	2000
Ferhad	8000	Ali veled-i Hüseyin	9600
Seydi Karhani	6599	Mustafa ve Yusuf	9000, 8000
Emrullah merdüm-i Mehmed Bey	10100	Yusuf Çavuş veled-i Abdullah	6058
İsmail	8000	Mehmed veled-i Hudaverdi	2000
Ramazan	6000	Ahmed veled-i Mehmed	2000
Yusuf birader-i Yahya	7000	Mehmed veled-i Ahmed	2500
Şeyhi	8000	Mustafa	3000
Nasuh	6000	Bahir	2350
Mehmed veled-i Ali	6000	Yusuf	3700
Mehmed Kâtib-i Defter	6500	Mehmed veled-i Ahmed	2500
Nasır Subaşı	8700	Ömer veled-i Kesab	2000
Sefer	6000	Hüseyin veled-i Mehmed	2100
Abdullah	6000	Ahmed veled-i Mehmed	2000

Nasreddin	5999	Reha Çavuş	7000
Ebubekir	5999	Ahmed	2000
Hacı Fazıl	5999	Yusuf veled-i Hüseyin	2200
Kasım Berber	5000	Veli b. Yusuf	7000
Canbulad	5200	Hasan veled-i Mehmed, Ahmed veled-i Mehmed	2100, 2100
Mehmed veled-i Zeyneddin	3000	Mustafa	5300
Süleyman	4700	Ramazan	6000
Hızır	3180	İskender b. Abdullah	4500
Ahmed	2000	Mustafa veled-i İsfendiyar	5999
Sinan	5000	Kantaş b. Abdullah	5600
Yusuf b. Cafer	2000	Kasım	2900
Yusuf b. Ferruh	2000	Murad veled-i Hirabullah	10100
Halil Divane	2670	Yusuf veled-i Bahir	6650
Receb	2000	Nurullah Çavuş	6800
Rıdvan	8000	Yusuf veled-i Hasan, Divane Hasan	2000, 2000
Mehmed	6000	Mehmed veled-i Mehmed	2000
Ahmed	5999	Osman	7900
Alaeddin	1800	Mehmed ve Abdurrahman	2000, 2000
Hüseyin	1800	Ali	2000
Ahmed b. Zeyneddin	2000	Ali	4000
Mahmud b. Ferhad	2000	Yusuf veled-i Abdullah	11500
Yusuf Kavas	2000	İsimsiz	6000
Yusuf	2400	Yunus Çeribaşı	8000
Receb Hayyat	-	Hüsrev	7300
Musa	-	Mustafa	8150
Sinan Çavuş-ı Defter	16500	Ahmed	6500
Derviş Çeribaşı	9500	İbrahim veled-i Mustafa	3000
Kâtib Behmen Kâtib-i Defter	8500	Mehmed veled-i İsmail	2100
İbrahim	14000	İbrahim veled-i Mustafa	3000
Ali Mısrî	9299	Mehmed	2000
Süheyl Kethüda	7400	Mustafa, Pervane, Abdullah	2100, 2150, 2100
Hamse	6000	Duv'ayr	5999
Piyale	6000	Hasan veled-i Abdullah	2000
Zülfikar	5999	İsmail veled-i Serhad	2000
Ahmed veled-i Ferruh	5999	Kasım veled-i Ahmed	8500
Hacı Bilal	5999	Yusuf veled-i Abdullah	8000
Mehmed veled-i Ferhad	5000	Mustafa veled-i Musa, Hüseyin veled-i Mesih	6000, 2000
Musa	5000	Mustafa veled-i Alemdar	6600
Ahmed	3000	Mustafa	4820
Mehmed	2200	Ferhad veled-i Abdullah	2650
İsmail	6000	Mehmed veled-i Kulı Çeribaşı	5999
Mehmed veled-i Ferruh	2750	Hasan veled-i Kulı, Ahmed veled-i Mahmud	2000, 2000
Şihab	5999	İskender veled-i Ebultica	2000
Mustafa b. Mehmed	2000	Yusuf	2500
		Mustafa veled-i Bağ Ahmed, İsmail veled-i Nasır	2000, 2000
		Kasım veled-i Abdullah	2500
		Ali	5999
		Hüseyin	3000
		Mustafa veled-i Abdullah	6200
		Yusuf veled-i Mahmud	5900
		Kasım veled-i Abdullah	2500
		Ali	3000

EK-6: SAFED SANCAĞINDAKİ VAKIFLAR (1555-1595)[879]

Vakfın Adı
Ken'an 'Abdullah el-Mansuri
Şihabî Ahmed b.Zeyneddin Sadık b. Murad
el-Nasırî Muhammed b. Mahmud b. Devandarî
'Ala'eddin 'Ali b. Mahmud ed-Devandarî ve ehihi Mahmud
el-Cemalî Mahmud b. 'Ali b. ed-Devandarî
Seyfî Mincek
Cami'ül-'Ömerî
'Abdulkadir b. 'Ali el-ma'ruf bi'l- Hamzavî
Rihal b. Fahreddin
'Ömer b. Hac Muhammed b. Sultan
Esma bint Cemaleddin es-Subutî
Cemaleddin b. Şemseddin es-Subutî
'Ala'eddin b. Şemseddin 'Akkavî
el-Cemalî Emir Mahmud el-'Alaî 'Ala'eddin b. ed-Devandarî
Bedreddin b. Cemaleddin b. Fakih
Mukbil el-Hüsamî
'Alaî b. Ali b. Şihabüddin Ahmed b. Sunkur el-Farisî eş-Şehr bi-ibn ed-Devindarî
Bedreddin b. İbrahim
es-Seyyid Ebu Bekir ve veledi eş-Şerif Muhammed
Fetheddin b. Necmeddin b. Halid
en-Nasırî Muhammed ve ez-Zeynî 'Abdullatif ve eş-Şerifî Musa ve eş-Şihabî Ahmed ve'l-'Amadî
Nasreddin b. Muhammed b. Ahmed b. Süleyman ve Fatıma bint Süleyman
Zeyneddin Muhammed b. Cemaleddin b. Mahmud el-Mindev
Zeyneddin b. Ramazan b. en-Nasırî Muhammed el-Kal'aî
'Ala'eddin 'Ali b. Muhammed b. İlyas el-Kadirî ve veledi Nasreddin Muhammed
'Ala'eddin ve veledi Nasreddin b. İlyas
Sultan Halil
Şemseddin Muhammed Ebu el-Yesrin Şihabüddin el-ma'ruf bi-ibn Derviş
Evlad-ı Şihabüddin b. Ahmed el-Karmaşî
el-Melikü'l-Zahir
eş-Şerifî Yunus b. Burhaneddin
eş-Şeyh Şihabüddin b. Burhaneddin b. Yunus
Şemseddin Mazlak
Şemseddin b. Bedreddin b. Mazlak
Şemseddin b. Mazlak
Rebî 'Abdulgani Nasırî Muhammed b. Mazlak
Zenbureyn Salim
eş-Şihabî Ahmed b. el-Nasırî Muhammed el-meşhur İbn Tarlak el-Meydanî
El-Farisî Halil ibn eş-Şihabî Ahmed b. Yusuf el-Hüsamî
Şihabüddin Ahmed b. Mahmud el-'Advî
Şemseddin Muhammed b. eş-Şihabî Ahmed b. Mahmud el-'Advî
Muhammed Hoşkadem
Sultan Gavri
Sultan İnal
el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh
el-Melikü'z-Zahir

[879] Safed vakıflarının gelirleri bazı tahrir defterlerinde akçe, bazı tahrir defterlerinde ise kırat cinsinden verilmiştir. Vakıfların gelirlerinin tam olarak tespit edilebilmesi için kırat olarak verilen gelirlerin akçeye çevrilmesi gerekmektedir. Bu işlem için ise mufassal tahrir defterlerindeki hâsıllarla karşılaştırılması icap etmektedir. Fakat 1570 ve 1595 Safed tahrir defterlerinin eksik oluşu, Safed'in 1560 ve 1580 yıllarında yapıldığı anlaşılan iki tahrir defterinin de elimizde bulunmayışı, bu verileri anlamlı kılmamızı imkânsızlaştırmaktadır. Bu sebepten listede sadece vakıf isimlerine değinilmiş, vakıf gelirleri ise verilememiştir.

Şemseddin b. Yusuf ma'ruf bi-ibn Zureyk
Sibay Na'ibü'ş-Şam 'Ala es-Seyyid Şihabüddin b. es-Seyyid Taceddin el-Hüseynî el-Rufa'î
el-'Alaî 'Ali b. Akboğa ve veledi el-Nasırî Muhammed
İbrahim b. 'Ala'eddin 'Askerî
Ebi 'Abdullah Muhammed el-meşhur bi-ebu'l-Vefa el-Musalli eş-Şafi'î
Muhammed Ebu el-Berekat ibn Şeyh ebu'l-Vefa Muhammed b. el-Musallî
eş-Şerife bint el-Eşraf bint es-Seyyid Muhammed
Şeyh Sa'id Ebu Bekir Kevkâbanî
Muhammed b. Yusuf ibn Hüseyin b. 'Ali
'İnam b. 'İnam
Muhammed b. Ebu'z-Züheyr
Ebu Bekir Şihabüddin ve Zeyneddin 'Abdullatif
Emirhac b. Mukbil
el-Hac Muhammed 'Ali ya'rif bi'ş-şa'ir el-Benna
Şemseddin b. Cemaleddin Yusuf b. 'Ali el-ma'ruf bi-ibn ez-Zureyk el-Gazalî
'Ala'eddin 'İsa b. 'Abdulbaki
'Ala'eddin ve Zeyneddin evladı Emirhac
Ca'fer Çavuş b. Hüseyin
Salim b. Rihal
'Alaî 'Ali b. Doğan
Muhammed b. el-Mısrî
Gümüşboğa ve zevceti Akmelek
Gülistan Hatun
Evlad-ı Kadı Şihabüddin b. Nasreddin el-Ba'unî
Şemseddin Muhammed b. Zeyneddin
Ebu'l-Hasan ibn Hac
Cemaleddin Mahmud ibn 'Ala'eddin Süleyman ed-Dizdarî
Beytü'l-İhzan (Hz. Ya'kub (a.s.))
Şemseddin Muhammed b. Yusuf ma'ruf bi-ibn Artuk
Ebu Bekir Şihabüddin Ahmed
Mescid-i Haface mahalle-i Savavin
Ala'eddin b. Muhammed ibn mahmud ed- Devindarî
el-Hacı Musa b. İbrahim ve ehihi el-Hac 'Abdulkadir evlad-ı Suman
Bedreddin b. İbrahim
Ahmed b. Mahmud ibn Ebu 'Ammare
eş-Şeyh 'Ali b. Hasan Saduk
Şemseddin Muhammed b. Yusuf
Şahin bin 'Aydin
Evlad-ı Şemseddin Muhammed el-'Attarî
'İsa Beg b. 'Abdullah Miralay-ı Safed
Sabit b. Sadr el-Kürdî
Ahmed b. Seyyid 'Ali
el-Farisî Halil ibn Ebi Bekir ibn Mişak
Emir Beli'at 'Abdullah Nasırî
Muhammed ibn Sultan Gavrî
Ali Musalih Hazret-i Yahya ve Hazret-i Zekeriya (a.s.)
Cemalî Emir Mahmud el-'Alaî 'Ali ed-Dividarî
Muhammed b. Şihabüddin Ahmed
el-Merhum Ahmed Çelebi b. İlyas
Şeyh Şemseddin ve veled-i Şeyh Zeyneddin b. Ya'kub es-Safedî
Şeyh Takiyüddin Ebi Bekr eş-Şeyh ebu'l-Fazl Muhammed Celaleddin b. eş-Şeyh Şemseddin Muhammed b. Hamid eş-Şafi'î (Medrese-i Arkatay)
Cami-i Çükündarî Nefs-i Safed
Medrese-i Ahmediye Nefs-i Safed
Cami es-Sadr Nefs-i Safed Mahalle-i Savavin
Zaviye el-Mu'allak Nefs-i Safed
Burhaneddin

Cami-i Kevkebü'l-Ekrad
'Ala'eddin b. 'Ali b. merhum Şerifeddin
Safiyüddin b. Muhammed b. Şihabüddin Ahmed
Camiü'z-Zahirî ya'rif Camiü'l-Ahmer fi Safed
Camiü'l-Kebir (Türbe-i Arkatay)
Cami-i Ahmed Şeyh
Cami fi Haratü's-Savavin
Şu'ayb Nebi
Camiü'l-Harab fi Kurad Darü'l-'Adl
Mescidü'l-'Abd fi Zahiriye Darü'l-'Adl
Sibay
Zaviye-i Harmiye
Firuziye
Bimaristan-ı Tengizî
Mescid-i Mu'allak fi Ekrad
Zaviye-i Sa'deddin
Mağare-i Ya'kub
Zaviye-i Yusufşah
Zaviye-i Şemseddin
Cami-i Şeyh
Camiü'l-Kıblî fi Gazzaviye
Zaviye-i Muhammed b. Salt
Zaviye-i el-Mevla
Mescid-i ibn Şihabüddin
Cami-i fi el-Vata
Zaviye-i es-Savamiye
Umm Selatin
Zaviye-i Vakmak
Zaviye-i Argun fi Meydan
Mescid-i Mahalle-i Hakur
Cami fi Suk el-Kebir
Cami-i Mismar ve Suk el-Katl
Yunus Mescidi
Zaviye-i Şeyh 'Abdurrahman
Zaviye-i Şeyh Muhammed Safed el-Mahruse
Zaviye-i Deyr el-Tevatin
Zaviye-i Kasımiye fi Akka

EK-7: SAFED SANCAĞINDAKİ MÜLKLER (1555)

Adı	Geliri
İbrahim ve Berekât ehihi el-mezbur Şerifeddin	Fırın der Karye-i Hıttin tabi-i Taberiye tamamen bab 1
Yahya b. Hac	Tahun der Karye-i Halisa tabi-i Cire hacer 1
Mevlana Şeyh Bedreddin b. Şeyh Muhammed b. Şeyhü'l-islam	Tahun der Vadi-i Ficas arazi-i mezra'-i 'Abdiye tabi-i Taberiye hacer 1 tamamen
Şihabüddin b. Ahmed Şems es-Subutî	Mezra-i Şatuvi tabi-i Cire 9 t ve rub' ve sümn t hasıl 1000
Şihabüddin Ahmed b. Garseddin Halil b. Kebir	Tahun fi arazi-i Mezra'-i Fevicire 'ala nehr-i Rebiza 4 t
Şeyh Bedreddin b. Şeyh Ya'kub	Tahun fi Vadi-i Rebiza el-ma'ruf bi'l-Mu'aytiye der arazi-i Karye-i Yakuk hacer 3 hisse-i m 6 t
Mevlana Şeyh b. Mevlana Şemseddin el-Hamid	Bostan fi Karye-i Hıttin tabi-i Taberiye 24 t tamamen
Şeyh Şemseddin b. Şeyh Zeyneddin b. Ya'kub es-Safedî	-Karye-i Saffuriye tabi-i Taberiye 1,5 t hasıl 1415 -Mezra-i'Ayaziye der nezd-i karye-i Culis tabi-i'Akka 6 t hasıl 2501 -Mezra-i Hura der nezd-i karye-i Kefer Kula tabi-i Tibnin tamamen hasıl 1000
Fatıma bint Muhammed b. Devidarî	Tahun Karye-i Malaha tabi-i Cire 5 t
Hac 'Ali b. İlyas es-Sipahi	-Tahun Mezra-i Şebike tabi-i 'Akka hacer 1 tamamen -Tahun Karye-i Ferec tabi-i 'Akka hacer 1
'Ala'eddin b. 'Ali Zeyneddin b. 'Abdullatif b. Emirhac es-sakin besafed	Tahun Resu'l-'ayn tabi-i Sur 'ala nehr-i Resu'l-'ayn hacer 2 6 t
Ahmed es-Sipahi el-Kâtib 'an nefs-i Safed ve şerikehi Muhammed b. 'İzzeddin ve'l-Hac Ferec el-Kürdî ve Muhammed b. 'Ali el-Hicazî el-Kürdî	Tahun Mezra'-i Sanber tabi-i Safed hacer 2 tamamen
Ahmed el-Mezbur 'an nefs-i Safed	Hamam (Anberiye Hamamı) nefs-i Safed tamamen
Ahmed el-mezbur el-Kâtib	Tahun Mezra-i Hamsin Vadi-i Salamiye tabi-i Taberiye 6 t
Hac 'Ali b. el-Hac Muhammed Bostanî	Gurras bostan der arazi-i Bostan el-Fevka der kurb-i Cedid-i Safed eşcar ruman ve gayrihi 'aded 100
Safiyüddin Muhammed b. Şihabüddin Ahmed	-Fırın der Karye-i Berka tabi-i 'Akka 9t -Tahun Vadi-i Rebiza6 t -Tahun Mezra-i Ca'tin 6 t -Tahun Vadi-i Salamiye 1 hacer 9 t
Ahmed b. Hüseyin b. 'Ömer ve 'Ömer b. Muhammed el-Dekkânî ve Sa'd ibn Hamude ve Ahmed b. Zahil el-Cemi' min cema'atü'l-Ekrad el-Kabayli ber vech-i iştirak	Tahun Mezra-i Cibbin tabi-i Cire tamamen
Saniye bint Seyfeddin b. Fahreddin b.Ahi Hacib Sanî	Tahun Karye-i Resu'l-'ayn 8 t
Şihabüddin b. Ahmed b. ez-Zeytun	
Hac Safiyüddin b. Ahmed	Tahun Vadi-i Karn tabi-i 'Akka hacer 1 3t
Ahmed b. ed-DahilMahalle-i Savavin	-Gurras Hamra et-Tahta kurb-i Safed 3 kıt'a -Gurras Mezra-i namrayn Hamra et-Tahta zeytun nısf hums -GurrasHamra et-Tahta nısf hums -Gurras Hamra et-Tahta rub' hums -GurrasHamra et-Tahta hums
el-Kadı Hamideddin b. Ahmed el-Kadirî	Tahun y'arf Beşbeke tabi-i 'Akka 12 t
Muhammed b. Yahya	Tahun Baldik 13 t
el-Kadı Hamideddin el-Hac Muhammed eş-Şehrbi-ibn el-Muhtesib ve ehihi 'Osman ve ehihi 'Osman	Tahun Mezra'-i Kasr-ı Ya'kub hacer 3 5 t
Şeyh Muhammed b. Yusuf b. Şeyh Sa'deddin	-Tahun Kasr-ı Ya'kub hacer 3 1 t ve selasin t

el-Hanavî	-‘an musallih el-tahun el-harab 1 t ve selasin t
Mevlana Şeyh Muhammed b. Sa’deddin el-Hanavî	-Tahun el-Bevisa ‘ala nehr-i Şeri’a fi Kasr-ı Ya’kub hacer 3 8 t -‘an musallih el-tahun el-harab hacer 2 8 t kıt’a 9 t ve 8 t men t
‘Ali b. Ya’kub b. Mübarekşah ve ‘Ömer b. İsma’il el-‘Ömerî	Tahun el-Bevisa ve şerikehi ibn el-Muhtesib ‘ala nehr-i Şeri’a der arazi-i Kasr-ı Ya’kub 8 t (Şeyh Muhammed b. Sa’deddin’den miras)
Yahya b. Hamdan	Tahun Mezra’-i Garbiye Resu’l-‘ayn tabi-i Tibnin 3 t
Şeyh Bedreddin b. Şeyh Şemseddin Hamid ve şirketihi ehihi Mevlana Şeyh Yahya ve Şeyh Şihabüddin b. Ahmed	Tahun mezra’-i Derniye tabi-i Tibnin fi Resu’l-‘ayn hacer 3 16 t -Hisse-i Şeyh Bedreddin 8 t -Hisse-i Şeyh Yahya 4 t -Hisse-i Şeyh Ahmed 4 t
Hac Feyyaz b. ‘Ali b. Halil (fi Karye-i Deyr ‘Amis)	Tahun el-ma’ruf bi’l-Hanune hacer 1 12 t
‘Ayd b. Yusuf b. Beriket	Tahun Vadi-i Dulbay ya’rif-i Cüdeyde 12 t
Şa’ban er-Rahim	-Tahun Karye-i Hiyam tabi-i Merc ‘Uyun hacer 3 tamamen -Gurras
İbrahim b. Şemut ‘an Türkmanan-ı Gavriye ve Yusuf b. Ebu Şaye ve Hasan b. Feklen ve Hamis b. Rihal Ebni Haldî ve Süleyman b. Muhammed b. Şeref ve Muhammed ed-Divrî ibn Hasan ‘an Ekrad el-Havalide	Tahun Vadi-i Fecas tabi-i Taberiye hacer 1
Kadı Hamideddin	Tahun fi Nehr-i Ca’tun tabi-i Akka 21 t
el-Hac Ahmed b. Ahmed el-Haddad el-‘Attar	Tahun Bevisa der nezd-i Kasr-ı Ya’kub tabi-i Cire 4 t
İbn ‘Abdulkadir ‘Ala’eddin	Tahun civar-ı Kasr-ı Ya’kub hacer 7 7 tve rub’ t
el-Hac ibn Ahmed el-Haddad el-‘Attar	Tahun ‘ala Nehr-i Salamiye 4,5 t
el-Hac İbrahim b. el-Hac Halil y’arf bi-ibn ‘Asfur	Tahun el-Bevisa 4 t
Yahya b. Hamdan	Tahun Cüdeyde ‘ala Nehr-i Rebiza fi Ciş tabi-i Taberiye 2 hacer 2 t ve nısf t
Yahya b. Hamdan ve Şeyh Yusuf es-Samedî	Tahun Mezra’-i Harice tabi-i Taberiye hacer 1
Yahya b. Hamdan	-Tahun bi’l-Bevisa ‘ala Nehr-i Şeri’a 3 hacer 2 t -‘an musallih tahun el-Harab 2 t
Salim b. Süleyman el-Kürdî ‘an Ekrad-ı Aşakire	Tahun vadi-i Rebizay’arf bi’l-Cüdeyde ve bi’l-Devakiye 3 hacer 2 t ve rub’ ve sümn t
‘Ali b. eş-Şuranî (‘an Karye-i Kab’a)	Tahun el-Bevisa ‘ala Nehr-i Şeri’a fi kurb-i Kasr-ı Ya’kub 2 hacer 2 t ve nısf t ve rub’ t
Zeyneddin ‘Ömer ve Muhammed veledi el-Hac Muhammed	Tahun ya’rf bi’l-Mübarek ‘ala Nehr-i Şeri’a tabi-i Cire 1 hacer tamamen
Zeyneddin b. ‘Ömer ve Muhammed	-Tahun bi’l-Bevisa ‘ala Nehr-i Şeri’a el-Yermuk tabi-i Cire 3 hacer 6 t -‘an musallih tahun el-Harab hacer 2 6t -Kıt’a araz-i bi’l-Cezire 6
el-Hac Muhammed el-Hac ‘Ömer eş-Şehr bi-ibn el-‘Aclunî	Tahun Vadi-i Dulbay 12 t y’arf bi’l-Kendiriye
en-Nasırî Muhammed b. Ahmed eş-Şehir bi-ibn Tuveyr	Tahunbe-kurb-i Kasr-ı Ya’kub ‘ala Nehr-i Şeri’a 7 t
Şihabüddin Ahmed b. el-Haface	Tahun el-mezbur 4 t
Evlad-ı Selame ve evlad-ı Aşkai Muhammed ve Hasan ve Şerifeddin ve evladihim ve evlad-ı evladihim ‘Abdul’aziz ve Salim ve Hediye ve Ganem	Tahun Vadi-i Rebiza 8 t
Hasan b. el-Kabulî ve ‘Abdulsettar ibn el-Kabulî	Fırın Karye-i mim 1 bab 15 t
Mahna ibn İbrahim (‘an Mağar el-Hazur)	-Tahun ‘Ayluniye fi Vadi-i Rebiza 2 t

	-Gurras 40 aded
Hamide bint Yusuf (‘an Mağar el-Hazur)	Tahun ‘Ayluniye Vadi-i Rebiza 1 t
Muhammed b. ‘Ali el-Gavri el-meşhur bi’l-Hicazî el-Kürdî ve el-Hac Ebu’l-Hayr b. ‘Abdulkadir el’Arabî	-Gurras Mezra’-i Bal’am tabi-i Cire 12 t -Tahun ‘Ayluniye Vadi-i Rebiza 1,5 t
Ebu’l-Hayr b. ‘Abdulkadir el’Arabî ve Muhammed el-Hicazî b. ‘Ali el-Gavrî el-Kürdî	Tahun ‘Ayluniye fi arazi-i Mezra’-i Fevicire fi Vadi-i Rebiza 3 t
Muhammed b. ‘Ali el-Gavrî el-Hicazî el-Kürdî ve Ebu’l-Hayr b. ‘Abdulkadir el-‘Arabî	Tahun ‘Ayluniye fi arazi-i Rebiza 2 t
Kadı Yahyab. Hamdan ve Şihabüddin b. Hamid ve Muhammed b. Emirhac ve Hac ve Hac Mustafa b. Muhammed er-Rumî	Tahun fi arazi-i Mezra’-i Fuliye der nezd-i Karye-i Taberiye hacer 1 (ber vech-i iştirak)
el-Hac ‘Abdulkadir b. Ebibekir el-ma’ruf bi’l-Kürdî ve Mukaddem ‘Ali el-Kiblî el-Kürdî ve gayri	Tahun fi Vadi-i Rebiza hacer 1 tamamen
Ferec b. Muhammed b. Ferec y’arf bi-ibn el-Karcu el-Kürdî	Tahun fi mezra’-i Fevicire ‘ala Nehr-i Rebiza 4t
‘Abd b. ‘Ömer el-Kevkebanî haliya der yed-i Rihal b. Ferec	Tahun fi mezra’-i Fevicire ‘ala Nehr-i Rebiza 4 t
İbrahim b. ‘Osman b. Muhammed Kebir (‘an Zahiriye et-Tahta)	‘an tahun fi Vadi-i Dulbay y’arf be-Umm et-Tut hacer 1 12 t
el-Hac Muhammed b. el-Dehhan	Tahun fi Vadi-i Dulbay y’arf bi’l-Milkat hacer 1
‘Abdurrahman b. ‘Ali (‘an Hurfayş)	Tahun vadi-i Karn el-ma’ruf bi’l-‘Aziziye tabi-i Tibnin hacer 1 tamamen
‘Ali b. ‘Abd ve ‘Ali b. Ferec ve hisse-i vakf-ı Cami-i der Karye-i Meyrun tabi-i Cire	Tahun fi arazi-i Mezra’-i Şem’ el-ma’ruf be-tahun el-Fevka hacer 1 -Hisse-i ‘Ali b. ‘Abd 18 t -Hisse-i ‘Ali b. Ferec 5 t -Hisse-i vakf-ı Cami-i el-mezbur 1 t
‘Ali b. Ferec ve Halife ve Mes’ud ve Şerifeddin ve Muhammed b. Fazl ve Hac Ahmed	Tahun fi arazi-i Mezra’-i Şem’ tabi-i Cire hacer 1 -Hisse-i ‘Ali b. Ferec 3 t -Hisse-i Halife 3 t -Hisse-i R’ad b. Muhammed 5 t -Hisse-i Şerifeddin b. Zeytun 3 t -Hisse-i Seyfeddin b. Salih 5 t -Hisse-i Muhammed b. Fazl 2 t -Hisse-i Hac b. Ahmed 3 t
Sa’da bint Mendî (‘an ‘Ayluniye)	Tahun fi arazi-i Rebiza 1 t ve selase t ve hums t ve nısf t ve sülüs hums nısf t hacer 2
Muhammed Ebu’l-Hızır	Tahun İbn Tuveyr der Vadi-i Dulbay 9 t ve hums esba’ t erba’ ve ‘aşrin t
Seydi Muhammed b. el-Mısrî	Beyt der mahalle-i Cami’ü’l-Ahmer tamamen
Seydi Muhammed b. el-Mısrî	Tahun Mezra’-i Resu’l-‘ayn tabi-i Tibnin 3,5 t
Seydi Muhammed b. el-Mısrî	Tahun ‘ala Nehr-i Zehranî el-ma’ruf be-tahun ‘Abdulvehhab tabi-i Şakif hacer 2 12t
Seydi Muhammed b. el-Mısrî	Tahun fi arazi-i Mezra’-i Resu’l-‘ayn ‘ala Nehr-i Kebir tabi-i Tibnin hacer 2 6t
Muhammed b. el-Mısrî	Tahun fi arazi-i Mezra’-i Resu’l-‘ayn ala Nehr-i Kebir tabi-i Sur hacer 2 12t ve nısf t ve rub’ t
Nafi’ b. ‘Ali el-Lubanî (‘an Mağar el-Hazur)	Tahun ‘Ayluniye fi arazi-i Fevicire hacer 2 1 t ve hums ve nısf ve sülüs ve hums t
Nafi’ b. ‘Ali el-Lubanî	Tahun Ayluniye fi arazi-i Fevicire hacer 2
Muhammed b. Tababika	Tahun der Nehr-i Vadi-i Yetim hacer 3 tamamen
Halil b. Filfil	Tahun Vadi-i Karn tabi-i‘Akka hacer 1 6 t
Seydi Muhammed b. el-Mısrî	Tahun ‘ala Nehr-i Resu’l-‘ayn hacer 1 2 t ve rub’ t

SAFED SANCAĞINDAKİ MÜLKLER (1572-1573)

Adı	Geliri
İbrahim b. ‘Osman b. Muhammed Kebir (‘an Zahiriye et-Tahta)	‘an Tahun Vadi-i Dulbay y’arf be-Umm et-Tut -hisse-i hass-ı şahi 12 t -hisse-i mezkur 12 t
‘Abd b. Yusuf b. Berikî	‘an Tahun Vadi-i Dulbay y’arf bi’l-Cüdeyde -hisse-i mülk-i mezburin 12 t -hisse-i kadı-ı Şam 12 t
Muhammed Nasır ‘Arif bi’s-Sa’idî	Tahun Habibli fi Vadi-i Dulbay -hisse-i Muhammed 6 t -hisse-i Miri 12 t -hisse-i …… 6 t
Hacı Muhyiddin ibn el-Hacı Muhammed eş-Şehir bi-ibn el-Muhtesib ve ehihi ‘Osman	Tahun fi arazi-i Mezra’-iKasr-ı Ya’kub y’arf bi’l-Bevisa 3 hacer 5 t
el-Hacı Muhammed ibn el-Hacı ‘Ömer eş-şehir bi-ibn el-‘Aclunî	Tahun fi Vadi-i Dulbay y’arf bi’l-Kenduriye 12 t
Alagöz Çeribaşı	Tahun 1 hacer fi arazi-i Mezra’-i ‘Abidiye tabi-i Taberiye tamamen
Şeyh Muhammed ibn Şeyh Yusuf ibn Sa’deddin el-Hanavî	-‘an ‘imaretü’l-tahun fi arazi-i Kasr-ı Ya’kub y’arf bi’l-Bevisa 3 hacer 1 t ve sülüs t -‘an mu’allim el-tahun el-harab el-ma’rufe es-Sa’furiye ‘ala nehr-i Şeri’a 1 t ve sülüs t
‘Ali b. Ya’kub b. Mübarekşah ve ‘Ömer b. İsma’il el-‘Ömerî	-‘an tahun el-Bevisa beşirketihi ibn el-Muhtesib ‘ala Nehri’ş-Şeri’a bekurb-i Kasr-ı Ya’kub 10 t haliya fi yed Şeyh Muhammed b. Sa’deddin ber muceb-i hüccet-i Kadı-ı Safed -‘an tahun el-mezbur 8 t
el-Hac Muhammed el-Dehhan	Tahun fi Vadi-i Dulbay y’arf bi’l-Milkat hacer 1
Zeyneddin b. ‘Abdullatif b. ‘Ala’eddin b. Emirhac ve şeriki Kasım b. Ebu bekir	‘İmaret-i tahun fi Canib-i Vadi-i Karye-i Zib tabi’ ‘Akka tamamen
‘Ala’eddin ‘Ali b. Zeyneddin ‘Abdullatif b. Emirhac es-sakin be-Safed	‘an Tahun y’arf bekarye-i Resu’l-‘ayn tabi-i Safed ‘ala Nehr-i Resu’l-‘ayn hacer 2 6 t
Şihabüddin Ahmed b. Şemseddin es-Subutî	-‘an Mezra’-i Bendi tabi-i Cire 9 t ve rub’ t ve sümn t hasul 609,5
Hacı ‘Ali b. İlyas (‘an erbab-ı timâr)	Tahun der Mezra’-i Sebikiye tabi-i ‘Akka hacer 1
Nasıreddin Ebu’l-Hasan (min Ca’tun)	Tahun der Karye-i Ca’tun hacer 1
eş-Şeyh Necmeddin ve veledi Fetheddin Halid	‘an Mezra-i en-Nediye tabi-i Cire 12 t 250
eş-Şeyh Şemseddin b. eş-Şeyh Zeyneddin b. Ya’kub el-Safedî	-‘an Karye-i Saffuriye tabi-i Taberiye hisse 1,5 mülk-i mezbur hasıl 1275 -Mezra’tü’-l Fiyaza nezd-i Karye-i Culis tabi-i ‘Akka hisse-i mülk-i mezbur 6 t hasıl 2160 -Mezra’-i Cerar nezd-i Kefer Kula tabi-i Tibnin mülk-i Muhammed b. Ya’kub tamamen hasıl 2000
Seniye bint Seyfeddin b. Fahreddin	Hisse-i ‘an tahun el-ma’ruf bekarye-i Resu’l-‘ayn fi liva-i Safed 8 t
Şeyh Bedreddin ibn Şeyh Ya’kub	Tahun be-Vadi-i Rebiza y’arf Mu’aytiye hacer 2 hisse-i mezkur 2 t
Seyyid Muhammed ibn Seyyid ‘İsa eş-şehir bekabil ve uhuvve Seyyid ‘Ömer ve Seyyid Ya’kub	‘an Ma’sara-i zeyt bekarye-i Saffuriye tabi-i Taberiye 12 t
eş-Şeyh Cemaleddin b. Ya’kub	‘an Tahun fi Karye-i Mallaha tabi-i Cire 7 t
el-Kadı Hamideddin Ahmed el-Kadirî	‘an Tahun y’arf Sebikiye tabi-i ‘Akka 12 t
‘Ali ibn Ebubekir	Hisse-i tahun-ı Sebikiye tabi-i ‘Akka 6 t
Ahmed Çelebi el-Kâtib ve şüreka-i Muhammed ibn ‘Arşeddin ve el-Hac Fera el-Kürdî ve Muhammed b. ‘Ali el-Hicazî el-Kürdî	Tahun der mezra’-i His tabi-i Tibnin tamamen

Ahmed Çelebi el-Kâtib be-Safed	Hamam der nefs-i Safed y'arf bi'l-'Anberî tamamen
Sa'b b. 'Abdulsettar ve şerikehi	'an Tahun el-Bahr fi arazi-i Mezra'-i Garbiye Resü'l-'ayn nezd-i Ma'şuka tabi-i Tibnin tamamen haliya be-yed-iBudak Çavuş 'an tahun el-mezbur 18 t el-baki fi mülk-i sa'b el-mezbur 6 t
el-Kadı Bedreddin b. Muhammed Ya'kub eş-Şafi'i	Tahun-ı harab der Karye-i Mallaha tabi-i Cire tamamen
Muhammed b. Ahmed b. Cerrah	Ma'sara der karye-i Rama tabi-i 'Akka tamamen
Fatma bint Nasırî Muhammed b. Devindarî	'an Tahun fi karye-i Mallaha tabi-i Cire
Şemseddin el-'Almavî	Tahun y'arf bi'l-Kababü'l-'ala 'ala Nehr-i Farradiye tamamen tabi-i Cire
el-Kadı Hamideddin b. eş-Şeyh Şihabüddin el-Kadirî	'an Tahun y'arf be-Karye-i Resü'l-'ayn 'ala Nehr-i Resü'l-'ayn tabi-i Cire
el-Hacı Ebu'l-Vefa ibn Bedreddin Hasan	'an Tahun Libane fi Vadiü'l-Mu'azzamiye 6 t
Hamideddin b. Muhammed	fi Vadi-i Dulbay2 t
el-Hacı Ahmed b. Haddad el-'Attar	'an Tahun y'arf bi'l-Fecriye 'ala vadi-i Salamiye
Zeyneddin 'Abdulkadir b. 'Ala'eddin 'Ali Şarabî	'an Tahun fi civar-ı Kasr-ı Ya'kub el-ma'ruf bi'l-Bevisa 2 hacer 2 t ve rub' t
en-Nasırî Muhammed b. Ahmed eş-Şehir bi-ibn Tur	'an Tahun be-kurb-i Kasr-ı Ya'kub 7t
Muhammed b. Yahya	'an Tahun el-mezkur 13 t
Şihabüddin Ahmed b. Haface	'an Tahun el-mezkur 4 t
Ferec b. Muhammed b. Ferec y'arf bi-ibnKarcu el-Kürdî	'an Tahunfi Mezra'-i Fevicire 'ala Nehr-i Rebiza 4 t
'Abd b. 'Ömer el-Kevkebanî el-Kürdî	'an Tahun fi Mezra'-i Fevicire 'ala Nehr-i Rebiza 4 t
el-Hac 'Abdulkdir b. Ebibekir el-ma'ruf bi'l-Kürdî ve Mukaddem 'Ali el-Kıblî el-Kürdî ve gayrihi	Tahun fi Vadi-i Rebiza y'arf bi'l-mezkurin hacer 1 tamamen
Muhammed b. 'Ali el-Gavrî el-meşhur bi'l-Hicazî el-Kürdî ve'l-Hac Ebu'l-Hayr b. 'Abdulkadir el-'Arabî	-'an Gurras fi arazi-i Mezra'-i Bal'am tabi-i Cire 12 t -'an tahun fi vadi-i Rebiza y'arf bi'l-'Ayluniye 1,5 t
Muhammed b. 'Ali el-Gavrî ve Ebu'l-Hayr b. 'Abdulkadir el-'Arabî	'an tahun fi arazi-i Mezra-i er-Rebiza y'arf bi'l-'Ayluniye 2 t
Ebu'l-Hayr b. 'Abdulkadir el-'Arabî ve Muhammed el-Hicazî 'Ali en-Nuri el-Kürdî	'an Tahun y'arf bi'l-'Ayluniye fi Vadi-i Rebiza tabi-i Cire 4,5 t
Muhammed b. 'Ali el-Gavrî el-Hicazî el-Kürdî Ebu'l-Hayr b. 'Abdulkadir el-'Arabî	'an Tahun 'Ayluniye fi arazi-i Mezra'-i Fevicire fi Vadi-i Rebiza 3 t
Evlad-ı Selame ve Evlad-ı İm'an Muhammed ve Hasan ve Şerifeddin ve Evlad-ı evladihim 'Abdul'aziz ve Salim ve Hediye ve Ganem	Tahun fi Vadi-i Rebiza 8 t
Bin'ali el-Lubanî	'an Tahun 'Ayluniye 1,5 t
Muhammed ve Ebu bekir ve Seyf evladı 'Abdullah ed-Dekkanî	'an Tahun y'arf bi'l-Cüdeyde arazi-i Ciş hacer 20,5t ve rub' t
Hasan b. 'Ali b. 'Abidin el-Kürdî	'an Tahun fi arazi-i Ciş fi Vadi-i Rebiza hacer 2 3 t ve nısf ve rub' t
el-Hacı Ahmed b. Ahmed el-Haddad el-'Attar	'an Tahun el-Bevisa 4 t
el-Hacı İbrahim b. Halil bi-ibn 'Asfur	'an Tahun el-mezbur 4 t
eş-Şihabî Ahmed b. Muhammed b. et-Türkmanî	-'an Tahun fi arazi-i el-Ledan 'ala Nehr-i Kar'unî tabi-i Hula 6 t -'an Tahun y'arf bi'l-Gars ve'l-'Asr 'ala Nehr-i Vadiü'l-Hacer tabi-i Baysan 3 t
Şihabüddin Ahmed b. 'Arşeddin Halil b. Kebir	'an Tahun fi Mezra'-i el-Fevicire 'ala Nehr-i Rebiza 4 t
Zeyneddin 'Ömer ve Muhammed veledi el-Hac Muhammed el-ma'ruf bi'l-Muhtesib	Tahun y'arf el-Mübarek 'ala Nehr-i Şeri'a tabi-i Cire tamamen hacer 1
Safiyüddin Muhammed b. Şihabüddin Ahmed	-'an Tahun der Vadi-i Rebiza 4 t -'an Tahun der mezra'-i Ca'tun 6 t -'an fırın der Karye-i Berka tabi-i 'Akka 9 t

	-‘an Tahun bi’l-Fahuriye fi Vadi-i Salamiye fi 9 t hacer 1
‘Abdurrahman b. ‘Ali	Tahun fi Vadü’l-‘Arab y’arf bi’l-‘Aziziye tabi-i Beni Beşare tamamen 1 hacer
Yahya b. Hamdan	‘an tahun el-Cüdeyde ‘ala Nehr-i Rebiza fi arazi-i Ciş tabi-i Taberiye 2 t ve nısf t hacer 2
Süleyman b. ‘Ali el-Kedan el-Kürdî	‘an Tahun el-Cüdeyde ‘ala Nehr-i Rebiza fi arazi-i Ciş tabi-i Taberiye 4,5 t ve rub’ t hacer 3
Zeyneddin ‘Ömer ve Muhammed	-‘an Tahun y’arf bi’l-Bevisa ‘ala Nehr-i Şeri’a el-Yermuk tabi-i Cire 6 t 3 hacer -‘an Tahun y’arf bi’l-Sa’furiye 16 t hacer 2
‘Ömer b. Muhammed el-Beka’î	‘an Tahun civar-ı Karye-i Minye tabi-i Taberiye 16 t
Muhammed b. Hasan Şureym	‘an Tahun fi civar-ı el-Mensiliye 6 t
Hacı Hüseyin ‘Ali b. el-Huceyc min karye-i Beyt Cubeyl	Tahun senevi fi Vadiü’l-Hacer ma’ gurras el-bostan civar-ı el-mezkur hacer 2 tamamen
Sa’da bint Mehdi (‘an‘Ayluniye)	‘an Tahun ‘Ayluniye fi vadi-i Rebiza 1 t ve sülüs t ve hums t ve sülüs hums nısf t hacer 2
Hacı Hüseyin b. ‘Ali	Tahun hacer 4 tamamen minha hisse-i Hacı Hüseyin ber muceb-i defter-i ‘atik 6 t Hisse-i Zeyneddin ve Ahmed b. Sahib ve Muhammed b. Bete 18 t
Salim b. Süleyman Kürdî Aşakire	‘an Tahun der Vadi-i Rebiza yârf bi’l-Cüdeyde ve bi’l-Devakiye hacer 2 2 t ve rub’ ve sümn t
el-Hac Muhammed b. Ahmed eş-Şarabî	‘an Tahun bi’l-Bevisa 12 t

SAFED SANCAĞINDA MÜLKLER (1595)

Adı	Geliri
el-Hac Muhammed b. ed-Dehhan	Tahun fi civar-ı Kasr-ı Ya’kub el-ma’ruf bi’l-Bevisa 1 hacer tamamen
Zeyn ‘Abdulkadir b. ‘Ala’eddin ‘Ali eş-Şarabanî	‘an Tahun civar-ı Kasr-ı Ya’kub 7 t ve rub’ t
el-Hac İbrahim el-Hac Halilbi-ibn ‘Asfur	‘an Tahun el-Bevisa 4 t
Fatıma bint Nasırî Muhammed b. ed-Devidarî	Tahun fi kurb-i Halasa tabi-i Cire 5 t
Hac Muhyiddin b. el-Hac Muhammed ve ‘Osman.	Tahun el-Bevisa ma’ kıt’a-i arazi Harire 5 t
‘Ala’eddin ‘Ali b. Zeyneddin b. ‘Abdullatif b. Emirhac	‘an Tahun Resu’l-‘ayn tabi-i Sur ‘ala Nehr-i Resu’l-‘ayn 2 hacer 6 t
el-Hac Muhammed b. Ahmed	Tahun 8 t
Şihabüddin Ahmed b. Haface	‘an Tahun Kasr-ı Ya’kub 4 t
Muhammed el-Hayr	‘an Tahun fi Vadi-i Dulbay 24 t (Mahmud b. Muhammed b. Rihal 6 t)
Hac Muhammed b. ‘Ömer el-meşhur bi’l-Ceyş	Tahunel-ma’ruf bi’l-Mübarek der nezd-i Cisr Ya’kub tabi-i Cire 18 t (Muhammed b. el-Hac ‘Ali 15 t)
Nasırî Muhammed b. Ahmed eş-Şehir bi-ibn Tur	‘an Tahun Kasr-ı Ya’kub 7 t
Şeyh Muhammed b. Yusuf b. Sa’deddin	Tahun Bevisa fi arazi-i Kasr-ı Ya’kub
el-Hac Ahmed b. el-Hac Ahmed el-Haddad el-‘Attar	‘an Tahun Bevisa 4 t
Ahmed ve Nasır evlad-ı Muhammed	‘an Tahun el-Bevisa 1 t sülüs t men t
------	Tahun 2 hacer tamamen (Seyyid Muhammed b. ‘Arşeddin 6 t)
Yahya veled-i Hamdan	‘an Tahun el-Bevisa 3t, arazi-i harbur hisse 6 t
‘Abid b. Yusuf	Tahun fi Vadi-i Dulbay bi’l-Cüdeyde 12 t
‘Ala’eddin ve Zeyneddin evlad-ı Emirhac ‘Ali Musallih el-Kıblî	
Yayha b. Hacı ‘Abid	Tahun

Zeyneddin ‘Ömer ve Muhammed	‘an Tahun bi’l-Bevisa hisse 6 t (Hacı Halif veled-i Muhammed 3 t)
es-Seyyid el-Muhammed el-Meczub ibn es-Seyyid Şerifeddin	Hakure tamamen be-Safed el-mahruse
Seniye bint Seyfeddin b. Muhyiddin	‘an Tahun Resu’l-‘ayn 8 t
Muahmmed b. Ebu’l-Hayr	‘an Tahun Vadi-i Dulbay tabi-i Cire 9 t ve hums ısba’ t ve men t
Hac Ferec el-Kürdî ve Muhammed b. el-Hicazî	Tahun 2 hacer 12 t şüreka Ahmed Çelebi ve ‘Arşeddin
Zeyneddin ‘Ömer ve Muhammed	‘an Tahun bi’l-Bevisa 3 t
İbrahim veled-i ‘Osman b. Muhammed	Tahun Vadi-i Dulbay 1 hacer 12 t
el-Emir ‘Ala’eddin b. ‘Ali b. ‘Abdullatif b. Emirhac	Tahun Vadi-i Dulbay 1 hacer 8 t
el-Hatib Şemseddin Muhammed b. el-Merhum el-Hac Muhammed el-Kadirî	‘an Tahun Vadi-i Dulbay 1 hacer 6 t
Şeyh Bedreddin veled-i Şeyh Şemseddin b. Hamid ve şerike ehihi Mevlana Şeyh Yahya ve Şeyh Şihabüddin b. Ahmed	Tahun fi Resu’l-‘ayn -Hisse-i Şeyh Bedreddin 8 t -Hisse-i Şeyh ‘Ali 4 t
Muhammed b. Ahmed es-Sipahi	Tahun Vadi-i Dulbay 5 t
Ahmed b. ed-Dahil	Gurras Hamra et-Tahta 3 kıt’a tamamen (haliya mülk-i Yusuf b. ‘Abdurrahman 8 t)
Ganem b. Nasır el-Hicazî el-Ekrad el-Kabayli	Tahun-ı ‘Ayluniye 6 t Tahun-ı ‘Ayluniye 6 t Tahun-ı Umm el-Mud 2 t
Mahmud b. Ebu’l-Hayr el-Karvî	Tahun-ı ‘Ayluniye 6 t Tahun-ı ‘Ayluniye 6 t Tahun-ı Umm el-Mud 3 t
Ebu Kadı Şeyh	Tahun Vadi-i Garb 6 t
eş-Şeyh ibn	Tahun Vadi-i Garb 6 t
Cebe bint Bedreddin b. Mağidanî	Tahun Vadi-i Rabtiye 2 t
Muhammed b. Muhammed b. Mustafa ve ‘Ömer Mustafa b. ‘Ali b. Mustafa	-Tahun Vadi-i Dulbay 2 t ve erba’ ahmas t ve men t -Tahun vadi-i dulbay 6 t ve hamis t
Kadı veled-i Hüseyin	‘an Tahun Karye-i Haris tabi-i Akka7 t
Mahmud veled-i el-Hac İbrahim	Tahun Vad-i Dulbay 12 t
Yahya b. Hamdan	İmaret-i tahun Vadi-i Dulbay 1 hacer 1 t
Yayha b. Hamdan	Tahun 3 t

KAYNAKÇA

I. ARŞİV VESİKALARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Tapu Tahrir Defterleri

132, 300, 312, 427, 522, 559, 602, 656, 686, 998, 1025, 1034, 1038, 1039 numaralı defterler

Maliyeden Müdevver Defterler

39, 144, 459, 17738 numaralı defterler

Timâr ve Zeâmet Tevcih Defterleri

2, 7, 14, 33, 34, 38, 39, 43, 98, 106 numaralı defterler

Mühimme Defterler

2, 3, 4, 6, 11, 13, 14-1, 19, 21, 22, 25, 26, 28,33, 34, 36, 37, 46, 50, 68, 70, 73, 80 numaralı defterler

2. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kâdime Arşivi

72, 100, 185, 312, 581 numaralı tahrir defterleri

3. Topkapı Sarayı Arşivi

E.12321

II. YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Tıpkıbasım, Ankara, 1993 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 12. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; 1)

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Özet ve Transkripsiyon, Ankara, 1993 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 12. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; 1)

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Tıpkıbasım, Ankara, 1994 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 21. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; II)

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet ve İndeks, Ankara, 1994 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 21. Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; II)

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Tıpkıbasım, Ankara, 1995 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 28. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; III)

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-transkripsiyon ve İndeks, Ankara, 1995 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 28. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; III)

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Tıpkıbasım I, II, Ankara, 1997 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 37. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; V)

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks I, Ankara, 1998 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 37. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; V)

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks III, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1999 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 37. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; V)

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Tıpkıbasım, Ankara, 1996 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 33. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; IV)

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet-Transkripsiyon ve İndeks, Ankara, 1996 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 33. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; IV)

82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2000 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 47. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; VI)

83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/1626-1628) Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2001 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 54. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; VII)

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040/1630-1631) Tıpkıbasım, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2001 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 56. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; VIII)

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632)), Özet-Transkripsiyon-İndeks, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 2002 (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 60. Divân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi; VIII)

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) II: Şam, Gazze, Safed, Salt-'Aclûn, Haleb, Hama-Humus, Trablus, 'Ayntâb, Birecik, Adana, 'Üzeyr, Tarsus, Sis, Mar'aş ve Boz-ok Livâları: Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1999(T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı; yayın nu. 40, Defter-i Hâkânî Dizisi: IV)

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *OsmanlıKanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, I-IX, İstanbul, 1990-1994

BAKHİT, Muhammed A., "Safad et sa Région d'Aprés des Documents de Waqf et des Titres de Propriété", *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranes*, 55-56, 1990/1-2, s. 101-123

BARKAN, Ö. Lütfi, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar I*, İstanbul, 1943

BAYAT, Fadıl, *Biladü'ş-Şam fi'l-Ahkâm es-Sultaniye el-Varidât fî Defteri'l-Mühimme H. 975-977 M. 1567-1570*, I-II, Amman, 2006

EMECEN, Ferudun M.–ŞAHİN, İlhan, "Osmanlı Taşra Teşkilatının kaynaklarından 957-958(1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler-Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, XIX/23, Ankara, 1999, s. 53-122

HEYD, Uriel, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615 A Study of the Firman According to the Mühimme Defteri*, Oxford, 1960

İNALCIK, Halil, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987

İPŞİRLİ, Mehmet - et-TEMÎMÎ, Muhammed Davud, *Evkâfu'l-Müslimîn fî-Filistîn fî-Elviyyeti Gazze, el-Kuds-i Şerif, Safed, Nablus, Aclûn Hasbe'd-Deftere Rakam 522 min- Defâtîri't- Tahrîri'l- Osmanîyyeti'l- Müdevvereti fî'l-Karni'l-âşiri'l-Hicrî*, Merkezü'l-İbhâse li't-Tarîhi ve'l-Funûnu ve's-Sakâfete'l-İslamiyyete bi-İstanbul, 1402-1982

SALHİYYE, Muhammed İsa, *Sicill-i Arazi Elviye (Safed, Nablus, Remle ve Kazâü'r-Remle) Hesâbü'l-defter Rakam 312 Tarih H. 963/1556*, Amman-Ürdün, 1999

ÜNAL, M. Ali, *Mühimme Defteri 44*, İzmir, 1995

III. KANUNNAMELER ve RİSALELER

Kanunname-i Sultan Süleyman Han, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, nr. 1969

AYN ALİ, *Kavânin-i Âli Osman der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul, 1280

HAZERFEN HÜSEYİN EFENDİ, *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i Ali Osman*, (Hazırlayan: Sevim İlgürel), Ankara, 1998

SOFYALI ALİ ÇAVUŞ, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (nşr. Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992

ŞAHİN, İlhan, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risale", *İÜEFTD*, XXXII (1979), s. 905-935

IV. KLASİK KAYNAKLAR ve GENEL TARİHLER

1. Arapça Eserler

BELÂZURÎ, (Ahmet b. Yahya b. Cabir b. Davud), *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enis et-Tübba ve Ömer Enis et-Tübba), Beyrut, 1987

DIMAŞKÎ (Muhammed b. Tulun es-Salihi), *İ'lamü'l-Vera Bimen Vulliye Naiben mine'l-Etrak bi-Dimaşki'ş-Şam el-Kübra*, (nşr. Muhammed Ahmed Duhman), Dimaşk, 1963

HASAN, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, I-X, (çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991

İBNU'L-CEVZÎ, (Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed), *El-Muntazam fî Tarihi'l-Mulûk ve'l-Umem,* IV, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992

İBNU HALDÛN, Abdurrahman, *Mukaddimetü İbni Hadûn*, V, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001/1421

İBN İYAS, *Beda'i'uz-Zühur fi Veka'i'id-Dühur* (nşr. Muhammed Mustafa), V, Kahire, 1963

İBNU KESÎR, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX, Dâru Hicr, Beyrut, tsz.

İBNU'L-ESÎR, Ebu'l-Hasan İ'zuddîn, *El-Kâmil fi't-Târîh*, (thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah El-Kâdi), II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987

KALKAŞANDÎ, *Subhu'l-'Aşa*, IV, Kahire, 1914

TABERÎ, (Ebu Ca'fer Muhemmed b. Cerîr),*Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Meârif, Mısır, tsz.

ZEHEBÎ, *Tarihu'l-İslâm ve Vefâyâtü'l-Meşâhire ve'l-'Alâm*, (thk. Ömer Abdusselam Tedmurî), XLVII, Beyrut, 1995

2. Osmanlı Tarihleri

CELALZADE MUSTAFA, *Selimnâme*, (nşr. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara, 1990

CELALZADE MUSTAFA, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*,(nşr. Petra Kappert), Wiesbaden, 1981

FERİDUN BEY, *Münşeatü's-Selatin*, I, İstanbul, 1264

HOCA SADETTİN, *Tacü't-Tevarih*, II, İstanbul, 1279

MÜNECCİMBAŞI AHMED, *Sahaifu'l-Ahbar*, III, İstanbul, 1285

SİLAHŞOR, *Fethname-i Diyar-ı 'Arab*, (nşr. Selahattin Tansel), *Tarih Vesikaları*, Sayı 17, İstanbul, 1957

SOLAKZADE, *Tarih*, İstanbul, 1297

3. Süryanice-Ermenice Kaynaklar

GREGORY ABÛ'L-FARAC (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi I*, (Süryaniceden İngilizceye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1999

SÜRYANİ MİHAİL, *Süryani Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi I (1042-1195)*,(çev. Hrant Andreasyan, Ankara, 1944

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Türkçeye çeviren: Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer, Halil Yinanç (çeviren)), Ankara, 2000

V. SEYAHATNAMELER

BAEDEKER, Karl, *Palestine and Syria with Routes through Mesopotamia and Babylonia and the Island of Cyprus*, Leipzig, 1912

BURCKHARDT, John Lewis, *Travels in Syria and the Holy Land*, London, 1822

EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,*(Haz. Yücel Dağlı, Ali Kahraman, Robert Dankoff), 9. Kitap, İstanbul, 2005

İBN BATTÛTA (Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî), *İbn Battûta Seyahatnamesi I*, (çev. A. Sait Aykut), İstanbul, 2000

MEHMED BEHCET-MUHAMMED REFİK TEMİMÎ, *Beyrut Vilayeti (I) Cenub Kısmı*, Beyrut, 1335

NÂSIR-I HÜSREV, *Sefernâme*, (çev. Abdülvehhab Tarzî), İstanbul, 1994

POLONYALI SİMEON, *Polonyalı Simeon Seyahatnamesi 1608-1619*, (haz. Hrand D. Andreasyan), İstanbul, 1964

TUDELALI BENJAMİN ile RATİSBONLU PETACHİA, *Ortaçağ'da (12. yy) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri Üç Kıtada Ekonomik, Siyasi, Sosyal İlişkiler Azınlıklar, Dini Kurumlar ve Haçlı Seferleri*, (Türkçesi: Nuh Arslantaş), İstanbul, 2001

YAKUBÎ, *Ülkeler Kitabı*, (çev. Murat Ağarı), İstanbul. 2002

YAKUT EL-HAMEVÎ, (Şihâbuddîn Ebu Abdullah), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru Sâdr, Beyrut, 1977

VI. SALNAMELER

1311 ve 1318 Beyrut Salnameleri

VII. TETKİK ESERLER

ABU HUSAYN, Abdul-Rahim, *Provincial Leaderships in Syria (1575-1650)*, Beyrut, 1985

AFYONCU, Erhan, "Defterhane", *DİA*, IX, s. 100-104

AĞIRAKÇA, Ahmet, "İhşidîler", *DİA*, XXI, İstanbul, 2000, s. 551

AKDAĞ, M., "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, XII/1-2, Ankara, 1955, s. 27-51

_____, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, İstanbul, 1979

AKSIN, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999

ALPTEKİN, Coşkun, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul, 1985

ALTUNDAĞ, Şinasi, "Osmanlılarda Kadıların Sâlahiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961 Ankara-Tebliğler)*, Ankara, 1967, s. 342-354

_____, "Selim I", *İA*, X, s. 423-434

_____, "Tolunlular", *İA*, XII/1, s. 430-439

AMİTAİ-PREİSS, R., "Safad", *EI*^{2}, VIII, s. 757-759

ARIKAN, Zeki, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988

ARMAĞAN, Latif, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", *Osmanlı,* IV, Ankara, 1999, s. 142-150

ARNOLD, T. W.,*İntişâr-ı İslâm Târihi*,(nşr. H. Gündüzler), İstanbul, 1971

ASHTOR, Eliyahu, "Profits from Trade with the Levant in the Fifteenth Century", içinde: *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, bölüm IX, London, 1978, s. 250-275

_____, "Spices Prices in the Near East in the 15th Century", içinde: *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, bölüm XI, London, 1978, s. 26-41

_____, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle Ages", içinde: *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, bölüm VII, London, 1978, s. 675-715

_____, "The Volume of Levantine Trade in the Later Middle Ages (1370-1498)", içinde: *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, bölüm X, London, 1978, s. 573-612

el-'ASKERÎ, Yesâr "Safed", *Mevsû'atü'l-Müdüni'l-Filistiniyye*, Dimaşk, 1990, s.371-419

ATALAR, Münir, "Emir-i Hac", *DİA*, VIII, s. 131-133

ATAR, Fahrettin, "Kadı", *DİA*, XXIV, s. 66-69

ATEŞ, A.,"Yabgulular Meselesi"*, Belleten*, XXIX/115, (Temmuz 1965)**,** s.517-526

AYALON, D., "Halka", *Eİ*^{2}, III, Leiden, 1979, s. 99

BAKHİT, Adnan, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beyrut, 1982

BAKIR, Abdulhalık, "Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi", *Belleten*, LXIV/241, Aralık 2000, Ankara, 2001, s. 762-763

_____, *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Ankara, 2005

BALTACI, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976

BARKAN, Ö. Lütfi, "Avârız", *İA*, II, s. 14

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfının Hukuki Statükosu", *Ülkü Mecmuası*, X, (1937), s. 414, 420

_____, "Öşür", *İA*, IX, s. 485-488

_____, "Timar", *İA*, XII/I, s. 286-333

_____,"Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s. 231-247

_____,"Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s. 209-230

_____,"Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller Malikâne-Divânî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s. 151-208

_____, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948*, Ankara, 1952, s. 290-294

_____,"Tarihî Demoğrafi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, (1951-1953), s. 1-24

_____,"Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s. 249-280

_____,"Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I, *İÜİFM*, II/1, 1940, s. 20-59

BAYATLI, Nilüfer, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Ankara, 1999

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988

BAYRAKTAR, Hilmi, *Tanzimattan Cumhuriyete Urfa Sancağı*, Elazığ, 2007

_____, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Elazığ, 2004

BECKER, C. H., "Eyyubiler", *İA*, IV, s. 424-429

_____, "İhşîdîler", *İA*, V/2, s. 945

_____, "Cizye", *İA*, III, s. 199-201

BELDİCEANU, Nicora, *XIV. Yüzyldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (çev: M. Ali Kılıçbay), Ankara, 1985

BİLGE, Mustafa L., "Hayfa", *DİA*, XVII, s. 41-43

BİLGİLİ, Ali Sinan, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri,* Ankara, 2001

BROCEKELMAN, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (çev. Neşet Çağatay), Ankara, 1992

BUHL, F., "Fihl", *İA*, IV, 445-446

_____, "Ecnâdeyn", *İA*, IV, s. 105

_____, "Akka", *İA*, I, s. 250-251

_____, "Akka", *EI*^{2}, s. 341

_____, "Filistin", *İA*, IV, s. 636-640

_____, "Nablus", *İA*, IX, s. 13-15

_____, "Taberiye", *İA*, XI, s. 599-601

_____, "Ürdün", *İA*, XIII, s. 113-115

BUZPINAR, Şit Tufan, "Nablus", *DİA*, XXXII, s. 265-268

CARRA de VAUX, B., "Buhtunnasr", *İA*, II, s. 774-777

CİPOLLA, *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, (çev. Mehmet Sırrı Gezgin), İstanbul, 1999

COHEN, Amnon–LEWİS, Bernard, *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*, New Jersey, 1978

ÇABUK, Vahid, "Ürdün", *İA*, XIII, s. 115-119

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâ'nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları", *IV. Türk Tarih Kongresi, 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1952, s. 426-433

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", *DTCFD*, V, 1947, s. 483-511

ÇAKAR, Enver, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", *FÜSBD*, XIII/1, Elazığ, 2003, s. 351-374

_____, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003

_____,"Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *FÜSBD*, XII/1 (Ocak, 2002), s. 261-282

_____,"XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti (İdarî Taksimat-Eyalet ve Sancak Yöneticileri), *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, I/2, Elazığ, 2003, s. 41-60

_____, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Humus Şehri", *FÜSBD*, III/2, Elazığ, 2003, s. 375-392

_____, "Tahrir Defterlerine Göre 16. ve 17. Yüzyıllarda Hama", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, III/1, Elazığ, 2005, s. 19-65

_____,"Suriye'de Erken Dönem Osmanlı Timar Düzeni: Hama ve Humus Örneği", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, V/2, Elazığ, 2008, s. 1-26

ÇELİK, Aydın, *Kuruluş Dönemi Fatimî Devleti-Siyasî Tarihi (909-969)*, Ankara, 2007

ÇİÇEK, Kemal, Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metot Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97 (Ağustos 1995), s. 93-111

DAVİD, Avraham, "The Jewish Settlement in Palestine at the Beginning of the Ottoman Empire (1517-1599), *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881*, (edt. Alek Karmel-Peter Schafer-Yossi Ben Artzi), Wiesbaden, 1990, s. 47-101

DÁVİD, Géza, *Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı (çev Hilmi Ortaç)*, İstanbul, 1999

DEMİREL, Ömer, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara, 2000

DEMİRKENT, Işın, "Bizans", *DİA*, VI, s. 230-244

_____, "Haçlılar", *DİA*, XIV, s. 525-546

_____, "Herakleios", *DİA*, XVII, s. 210-215

_____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara, 1987

DENY, J., "Sancak", *İA*, X, s. 186-189

DOĞRU, Halime, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*,İstanbul, 1992

DRORY, Joseph, "Founding A New Mamlaka: Some Remarks Concerning Safed and the Organization of the Region in the Mamluk Period", *Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, (edt. Michael Winter), Leiden, 2004, s. 163-187

DUSSAUD, René, *Topographie Historique de la Syrie Antique et Médiévale*, Paris, 1927

DÜNDAR, Recep, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, Malatya, 1998

ELLENBLUM, Ronnie, *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of the Jerusalem*, Cambridge, 1998

EMECEN, Feridun, "Baştina", *DİA*, VI, s. 135-136

_____, "Selim I", *DİA*, XXXVI, s. 407-414

_____,"Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı,* IV, Ankara, 1999, s. 91-97

_____, "Akka", *DİA*, II, s. 265-267

_____, "Canbirdi Gazâlî", *DİA*, VII, s. 141-143

_____, "Çift Resmi", *DİA*, VIII, s. -309-310

_____, "Fahreddin Ma'noğlu", *DİA*, XII, s. 80-82

_____, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, *28-29 Mayıs 1990Bildiriler*, İstanbul, 1991, s. 143-156

_____, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara,1989

ERCAN, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, LV/213, TTK, Ankara 1991, s. 371-391

ERDEM, Sargon, "Amâlika", *DİA*, II, s. 556-558

ERDOĞRU, Mehmet Akif, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İstanbul, 2006

ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995

ERİNÇ, Sırrı, "İsrail", *DİA*, XXIII, s. 181-183

ERKAL, Mehmet, "Cizye", *DİA*, VIII, s. 42-45

FAYDA, Mustafa, "Ebû Bekir", *DİA*, X, s. 101-108

FEKETE, L., "Türk Vergi Tahrirleri", (çev. Sadrettin Karatay), *Belleten*, XI/42 (Ankara, 1947), s. 299-328

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, "Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı", *Osmanlı,* C.6, Ankara, 1999, s.453-469

FURAT, Ahmet Suphi, "Yûşa", *İA*, XIII, s. 443-444

FUREYHA, Enis, *Mu'cemu Esmâi'l-Mudun ve'l-Kura'l-Lübnaniye*, Beyrut, 1996

GADEFROY-DEMOMBYNES, *La Syrie A L'époque des Mamelouks*, Paris, 1923

GENCER, Ali İhsan, "Doğu Akdeniz'deki Türk Kömür Anbarları", *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 1986, s. 20

GHANAİM, Zuhair, "Vilayet-i Beyrut fî Fiteretü't-Tanzimat el-Osmaniye", *Research in the History of Bilad al-Sham During the Ottoman Period*, Amman, 1992, s. 133-193

GİRGİN, Güneş, *Fenikeliler'de Akdeniz Ticareti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006

GOFFMAN, Daniel S., "The Maktu' System and the Jewish Community of Sixteenth Century Safed: A Study of two Documents from the Ottoman Archives", *Osmanlı Araştırmaları III*, (Neşir Heyeti: Halil İnalcık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry), İstanbul, 1982, s. 81-90

GÖĞEBAKAN, Göknur, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi", *Türkler*, IX, Ankara, 2002, s. 459-469

_____, *XVI . Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya, 2002

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *XV-XVI. Asırlarında Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul, 1952

_____, "Kanuni Sultan Süleymanı'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları", *Tarih Dergisi*, XVII/22, (İstanbul, 1968), s. 35-48

_____, "Nahiye", *İA*, IX, s. 37-39

GÖYÜNÇ, Nejat, "Diyarbekir Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", *İÜEFTD*, 23 (1969), s. 23-34

_____,*XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991

_____, "Hâne Deyimi Hakkında", *İÜEFTD*, XXXII, 1979, s. 331-348

_____, "Hâne", *DİA*, XV, s. 552-553

GRAEFE, E., "Fatimîler", *İA*, IV, s. 521-526

GROHMANN, A., "Öşür", *İA*, IX, s. 482-485

GÜÇER, Lütfi, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi*, İstanbul, 1964

GÜLSOY, Ersin, "Safed", *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008, s. 445-447

GÜNALTAY, Şemsettin, *Yakın Şark III Suriye ve Filistin*, Ankara, 1987

GÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Elazığ, 2003

HALİFE, 'İsam Kemal, *Nevahi-i Lübnan*, Beyrut, 2004

HAMMAD, Nezih, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, İstanbul, 1996

HARB, Muhammed, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi*, İstanbul, 1986

HARMAN, Ömer Faruk, "Buhtunnasr", *DİA*, VI, s. 380-381

_____, "İsrâil (Benî İsrâil)", *DİA*, XXIII, s. 193-195

HARTMAN, R., "Baybars II", *İA*, II, s. 363

HEYD, W.,*Yakın-Doğu Ticaret Tarihi,* (çev. Enver Ziya Karal), Ankara, 2000

HİZMETLİ, Sabri, "Karmatîler", *DİA*, XXIV, s. 510-514

HİTTİ, Philip K.,*History of Syria, İncluding Lebanon and Palestine*, London, 1951

el-HMOUD, Noufan, "Tanzimat el-Osmaniye fî Vilayet-i Suriye", *Research in the History of Bilad al-Sham During the Ottoman Period*, Amman, 1992, s. 14-68

HOLT, P. M.,*Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, (çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1999

_____,"Kansawh al-Ghawry", *EI*^{2}, IV, s. 552-553

HONİGMAN, E., "Sûr", *İA*, XI, s. 42-46

_____, "Yafa", *İA*, XIII, s. 330

HÜTTEROTH, Wolf-Dieter- ABDULFETTAH, Kamal, *Historical Geograpy of Paletsine, Transjordan and Southern Syria in late 16th Century*, Erlangen, 1977

ID. "Nazareth in the Sixteenth Century According to the Ottoman Tapu Registers", *In Arabic and Islamic Studies in honour of Hamilton A. R. Gibb*, Leiden, 1969, s. 416-425

İLGÜREL, Mücteba, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. II, Ankara, 1981, s. 1275-1281

İNALCIK, Halil, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, s. 1-14

_____, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu", *Belleten*, XXIII/92 (Ankara, 1959), s. 575-610

_____, "The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation", *The Otoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, London 1978, s. 237-242

_____, "Cizye", *DİA*, VIII, s.45-48

_____, "Eyalet", *EI*^{2}, II, s. 721-722

_____, "Eyalet", *DİA*, s. 548-550

_____,*Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, 2000

_____,*Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul, 2003

İNAN, Kenan, "II. Bayezid Dönemi", *Türkler*, IX, Ankara, 2002, s. 383-392

İNBAŞI, Mehmet, *XVI. Yüzyılın Başlarında Kayseri*, Kayseri, 1992

İPŞİRLİ, Mehmet, "Beylerbeyi", *DİA*, VI, s. 69-74

İSEN, Mustafa, "Beytülahzân", *DİA*, VI, s. 88

İslam Ansiklopedisi, "Cisr Benât Yakûb", *İA*, III, İstanbul, 1963, s. 198

KAEGİ, W.E.,*Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*,(nşr. M. Özay), İstanbul, 2000

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*,Ankara, 1977

KALLEK, Cengiz, "Kantar", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001,s. 318-319

KARADENİZ, Hasan Basri, "Osmanlı Devletinin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliğinin İlhakı", *Türkler*, IX, Ankara, 2002, s. 486-498

KARAGÖZ, Mehmet, "Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)", *Osmanlı,* IV, Ankara, 1999, s.103-110

KARAMAN, M. Lutfullah, "Filistin", *DİA*, XIII, s. 89-103

KARAMURSAL, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1999

KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul, 1977

KILIÇ, Orhan, XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605), Ankara, 1999

_____, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997

_____, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı– Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997

KOÇ, Ümit, "Ortaçağlardan XVI. Yüzyıl Sonlarına Tekstil Boyacılığı (Genel Özellikleri ve Ticari Nitelikleriyle Boyar Maddeler ve Boyama Tarifleri), *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, VI/1 (Ocak 2008), Elazığ, 2009, s. 109-155

_____, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/2, Elazığ, 2002, s. 395-420

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, "Baybars I", *DİA*, V, s. 221-223

_____,"Baybars II", *DİA*, V, s. 224

_____,"Barsbay", *DİA*, V, s. 84-85

_____, "Osmanlı-Memluklu Münasebetleri", *Türkler*, IX, Ankara, 2002, s. 470-485

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Baybars I", *İA*, II, s. 357-363

_____, "Çavuş", *İA*, III, s. 362-369

KÖPRÜLÜ, Orhan F., "Çavuş", *DİA*, VIII, s. 236-238

_____, "Bey", *DİA*, VI, s. 11-12

KRAMERS, J. H., "Safed", *İA*, X, s. 48-50

_____, "Sü-Başı", *İA*, XI, s. 79

KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1560 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.,*XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir, 2000

LABİB, Subhi, "Egyptian Commercial Policy in the Middle Ages", *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*, (edt. M. A. Cook), London, 1970, s. 63-77

LAMMENS, H., "Suriye", *İA*, XI, s. 51-66

LAPİDUS, Ira M., "Muslim Urban Society in Mamluk Syria", *The Islamic City*, Oxford, 1970

LEWİS, Bernard, *Tarihte Araplar*,(nşr. H.D.Yıldız), İstanbul, 1979

M.A.-Y., "Safed, Historic Buildings and Archaeological Restorations", *Encyclopedia Judaica*, XIV, Jerusalem, s. 630-631

_____, "Safed", *Encyclopedia Judaica*, XIV, Jerusalem, s. 626-629

MANTRAN, Robert–SAUVAGET, Jean, *Réglements Fiscaux Ottomans Les Provinces Syriennes*, Beyrouth, 1951

MARDİN, Ebül'ulâ, "Kadı", *İA*, VI, s. 42-46

MASİGNON, L., "Karmatiler", *İA*, VI, İstanbul, 1977, s. 352-359

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1991

MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, İstanbul, 2000

MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1560)*, Ankara, 1990

MUGHUL, Yakub, "Portekizlilerle Kızıldeniz'de Mücadele ve Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi Hakkında Bir Vesika", *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, II/3-4, Ankara, 1967, s. 37-48

_____,*Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, İstanbul, 1974

NEDKOFF, Boris Christoff, "İslam Memleketlerinde Cizye", (çev. Şinasi Altundağ), *Belleten*, VIII/32 (1944), s. 599-649

NİCOLLE, David, *The Mamluks 1250-1517 (Men at Arms Series)*, London, 1993

OCAK, Ahmet Yaşar, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, XII, 1978, s. 247-269

OCAK, Ahmet Yaşar - FARUKİ, S., "Zaviye", *İA*, XIII, s. 468-476

OĞUZOĞLU, Yusuf, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* S.1, Samsun, 1986, s.151-152

_____, "Dizdar", *DİA*, IX, s. 480-481

ORHONLU, Cengiz, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", *İÜEFTD*, XII/16 (Eylül 1961), s. 1-24

_____,*Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987

ORTAYLI, İlber, "Kadı", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 69-73

OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Târihi*,(nşr. F. Işıltan), Ankara, 1981

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*,Ankara, 1986

ÖZ, Mehmet, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, (derleyenler: Halil İ nalcık, Şevket Pamuk), DİE, Ankara, 2000, s. 16-27

_____, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXII, 1991, s. 429-439

_____, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV, s. 319

ÖZBARAN, Salih, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *İÜEFTD*, S. 31 (Mart 1977), s. 63-143

ÖZCAN, Abdülkadir, "Çeribaşı", *DİA*, VIII, s. 270-272

_____, "Hoşkadem", *DİA*, XVIII, s. 249-250

ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986

_____, "Tokat Esnaf Teşkilatı (1771-1840)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986*, Samsun, 1988, s. 397-424

ÖZKUYUMCU, Nadir, "İhşîdîler", *Türkler*, V, Ankara, 2002, s. 39-59

_____, "Tolunoğulları", *Türkler*, V, Ankara, 2002, s. 1-38

ÖZTÜRK, Mustafa, "1548 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Beyrut", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ayrıbasım, Ankara, 2000

_____,"Population of Safad in the First Half of 16th Century According to the Tahrir Defters", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, VII/2, Elazığ, 2010, s. 61-93

ÖZTÜRK, Yücel, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Ankara, 2000

PAKALIN, M. Z.,*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-II, İstanbul, 1993

PARRY, V. J., "Bayezid II", *EI*^{2}, s. 1119-1121

PETERS, F. E.,*Jerusalem The Holy City in the Eyes of Chronicles, Visitors, Pilgrims and Prophets from the Days of Abraham to the Beginings of Modern Times*, New Jersey, 1985

PRİNGLE, Denys, "Safed", *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem: A Corpus*, Volume II (L-Z), Cambridge, 1998, s. 206

RAYMOND, André, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktay), İstanbul, 1995

RHODE, H., "The Geography of the Sixteenth-Century Sancak of Safad", *Archivum Ottomanicum*, X, Wiesbaden, 1987, s. 179-218

ROSSOFF, David, *Safed The Mystical City*, New York, 1991

RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-II-III, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1992

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XVI. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İÜİFM*, XXIII, (1963), s. 146-181

_____, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı",(Arapça'dan çev. Mustafa Öztürk), *Belleten*, LIV(1991), s. 1233-1257

_____, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 1989

_____, "Bad-ı Heva", *DİA*, IV, s. 417-419

_____,"Nisbeti 'Aded-i Sukkâni'l-Mudun ilâ Mecmû'i 'Adedi's-Sükkân fî Ba'zi'l-Vilâyâti'l-Arabiyye fî'l-Hükmi'l-Osmânî" *Min-Tarihi'l- Aktâri'l-Arabiyye fi'l-'Ahdi'l-Osmanî*, İstanbul, 2000

SCHEİN, Sylvia, "The Jewish Settlement in Palestine in the Crusader Period (1099- 1291), *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881*(edt. Alex Carmel, Peter Schafer, Yossi Ben Artzi), Wiesbaden, 1990, s. 22-42

SEVİM, Ali, "Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu",*Erdem* IX/26 (Eylül 1996), Aydın Sayılı Özel Sayısı II,s.788-792

_____, “Tuğtegin”, *İA*, XII/2, s. 44-47

_____,*Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1983

SEYYİD, Eymen Fuad, “Fatimîler”, *DİA*, XII, s. 228-237

es-SEYYİD, Seyyid Muhammed, “Kansu Gavri”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2000, s. 315-316

_____,*XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul,1990

SHEİNDLİN, Raymond P.,*A History of the Jewish People from Legendary Times to Modern Statehood*, New York, 1998

SOBERNHEİM, M., “Kansu”, *İA*, VI, s. 163-164

_____, “Kayıtbay”, *İA*, VI, s. 462-464

_____, “Memlûkler”, *İA*, VII, s. 689-692

_____, “Salahaddin Eyyûbî”, *İA*, X, s. 103-110

_____,“Barsbay”, *İA*, II, s. 317-318

SÜMER, Faruk, “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar”,*Târih Araştırmaları Dergisi*, I/1 (Ankara 1963), s. 1-19

_____, “Yıva Oğuz Boyuna Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, IX (1946-1951),s. 151-166

ŞAHİN, İlhan- EMECEN, Ferudun M., “XV. Asırın İkinci Yarısında Tokat Esnafı”, *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VII (1988), s. 287-308

ŞAHİN, İlhan, “Göçebeler”, *Osmanlı,* IV, Ankara, 1999, s. 132-141

_____, “Mezra”, *DİA*, XXIX, s. 546-547

_____, “Sancak”, *DİA*, XXXVI, s. 97-99

ŞEŞEN, Ramazan, “Dâviyye ve İsbitâriyye”, *DİA*, IX, s. 19-21

_____, “Eyyûbîler”, *DİA*, XII, İstanbul, 1995, s. 20-31

_____, “Hittîn”, *DİA*, XVIII, s. 165-167

_____, *Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul, 1983

_____,“Adıd-Lidînillah”, *DİA*, I, s. 374-375

T. H., "Yahudiler", *İA*, XIII, s. 339-342

TANSEL, Selahaddin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara, 1985

_____,*Sultan II. Bayezid'in Siyasî Hayatı*, İstanbul, 1966

_____, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara, 1969

TAŞKIN, Ünal,"1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili"**,** *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,(Ed. Prof. Dr. Gürer Gülsevin- Dr. Mehmet Dursun Erdem), Volume 2/2, Spring, s. 632-653

_____, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of Social Research*, (Volume 1/3 Spring), 2008, s. 343-366

_____, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri (FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Elazığ, 2005

_____, "Osmanlı Devrinde Ortadoğu'da Kullanılan Ağırlık ve Hacim Ölçüsü Birimleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, V/2, Elazığ, 2008, s. 63-79

TEKİNDAĞ, Şehabettin, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memluklu Münasebetleri", *İÜEFTD*, XXX, 1976, s. 73-98

_____, "II. Bayezid Devri'nde Çukurova'da Nüfuz Hareketleri ve İlk Osmanlı Memluk Savaşları", *Belleten*, XXXI/123, 1967, s. 345-373

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul, 1972

_____, *Umumî Türk Târihine Giriş I*,İstanbul, 1981

TRAGAN, Hanna, "Doors That Open Meanings: Baybars's Red Mosque at Safed", *Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, (edt. Michael Winter), Leiden, 2004, s. 3-20

TURAN, Osman, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1998

TURAN, Şerafettin, "Bayezid II", *DİA*, V, s. 234-238

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara, 1984

_____, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1984

_____,*Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984

_____,*Osmanlı Tarihi*, II, Ankara, 1983

_____, "Bayezid II", *İA*, II, s. 392-398

ÜNAL, M. Ali, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Sinop Kazası", *XII.Türk Tarih Kongresi Ankara 12-16 Eylül 1994*, III, Ankara, 1999, s. 797

_____,*XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, 1999

_____,*XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989

_____,*Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997

VENZKE, Margaret L., "The Ottoman Tahrir Defterleri and Agricultural Productivity", *Osmanlı Araştırmaları*, XVII 1997, s. 1-61

_____, "Syria's Land-Taxation in the Ottoman 'Clasical Age' Broadly Considered", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, Marmara Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989*, Ankara, 1990, s. 419-434

WELLHAUSEN, J.,*İslâm'ın En Eski Târihine Giriş*, (çev. F.Işıltan), İstanbul, 1960

WİET, G., "Baybars I", *EI*^{2}, I, s. 1124

_____,"Barsbay", *EI*^{2}, I,s. 1053-1054

YEDİYILDIZ, Bahaddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara, 1985

_____, "Vakıf Istılahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, XVII, Ankara,1983, s. 55-60

YEL, Ali Murat – KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "Mahalle", *DİA*, XXVII, s. 325

YILDIZ, H. Dursun, "Ecnâdeyn", *DİA*, X, s. 385

_____,“Abbasiler”, *DİA*, I, s. 31-48

YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840),* Ankara, 1995

YİĞİT, İsmail, “Halka”, *DİA*, XV, s. 360-362

_____,“Emeviler”, *DİA*, XI, s. 87-104

_____, “Kalavun”, *DİA*, XXIV, s. 227-228

_____, “Memlükler”, *DİA*, XXIX, s. 90-97

YİNANÇ, Refet, “Dulkadiroğulları”, *DİA*, IX, s. 553-557

_____,*Dulkadir Beyliği*, Ankara, 1989

YÖRÜK, Doğan, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1522-1584)*, Konya, 2005

YÜCEL, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII/152 (1974), s. 657-708

ZAMBAUR, E. V., “Kantar”, *İA*, VI, İstanbul, 1986, s. 165

ZETTERSTEEN, K. V., “Zikreveyh b. Mihreveyh”, *İA,* XIII, s. 564

EK-8 Gravür ve Resimler

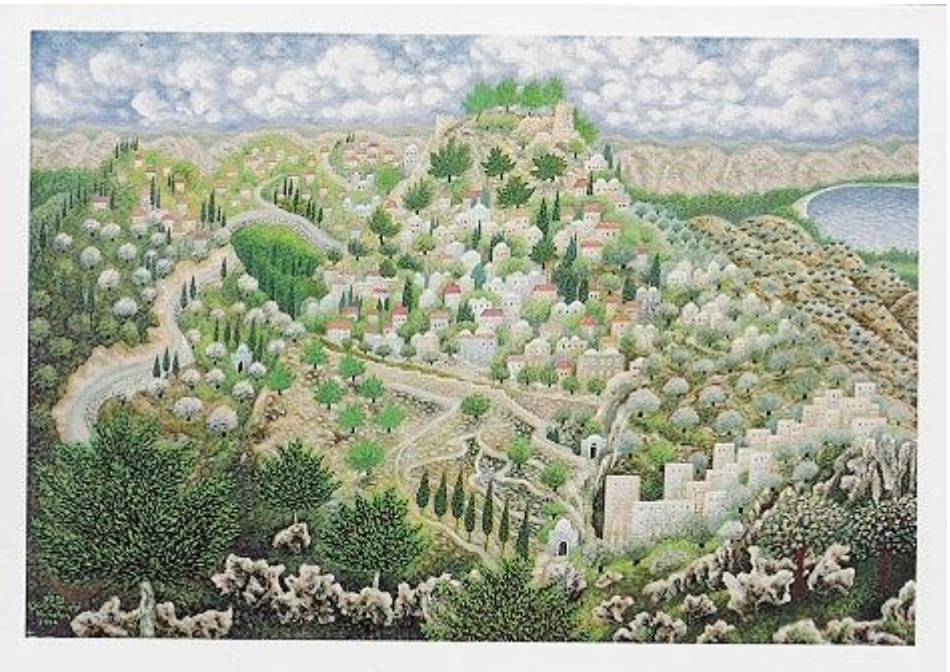

Resim-1: Safed'i Tasvir Ettiği Söylenen Gravür

(Erişim: http://www.myzohar.net/images, erişim tarihi: 19/08/2010)

Resim-2: Şakif (Beaufort) Kalesi'nin Kuzey Tarafından Görünümü ve Litani Vadisi

(Erişim: http://almashriq.hiof.no/general/castles, erişim tarihi: 01/05/2010)

Resim-3: Şakif (Beaufort) Kalesi

(Erişim: http://almashriq.hiof.no/general/castles, erişim tarihi: 01/05/2010)

Resim-4: Tibnin (Toron) Kalesi'nin Kuşbakışı Görünümü

(Erişim: http://almashriq.hiof.no/general/castles, erişim tarihi: 01/05/2010)

Resim-5: Sur Şehrinin Kuşbakışı Görünümü

(Erişim: http://almashriq.hiof.no/general/castles, erişim tarihi: 01/05/2010)

Resim-6: Taberiye Gölü ve Göl Kenarında Şehir Surları

(Erişim: http://www.lifeintheholyland.com/images, erişim tarihi: 01/05/2010)

Resim-7: Safed Kalesi Harabeleri

(Erişim: http://www.iaa-conservation.org.il/images/reports/hasia_SafedCs, erişim tarihi: 19/08/2010)

Resim-8: Safed Kalesi Harabeleri

(Erişim: http://www.thetraveleditor.com/users/453/pictures, erişim tarihi: 19/08/2010)

EK-9

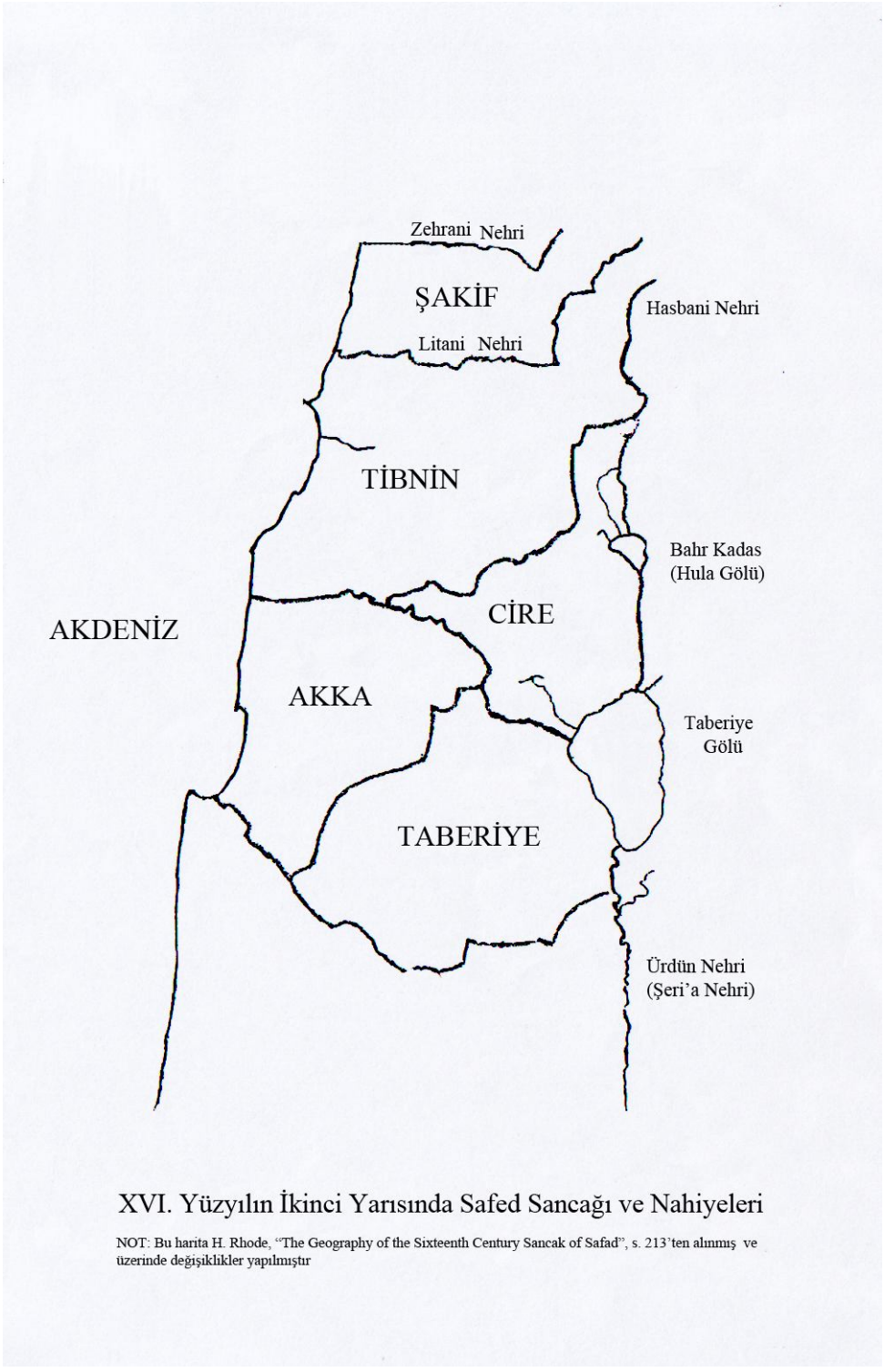

XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Safed Sancağı ve Nahiyeleri

NOT: Bu harita H. Rhode, "The Geography of the Sixteenth Century Sancak of Safad", s. 213'ten alınmış ve üzerinde değişiklikler yapılmıştır

Harita-1: SAFED SANCAĞI ve NAHİYELERİ HARİTASI

EK-10

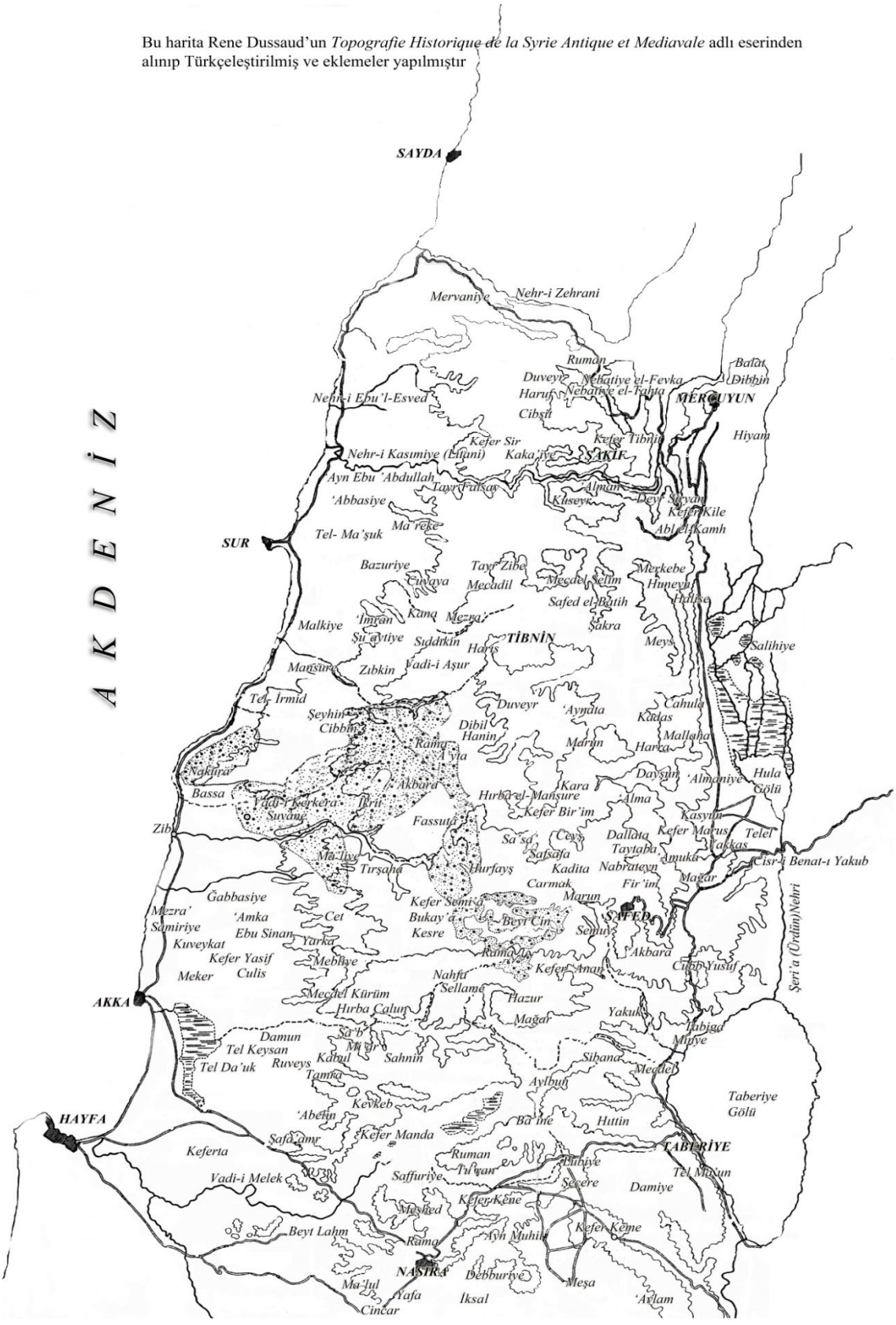

Harita-2: SAFED SANCAĞI KÖYLERİNİ GÖSTERİR HARİTA

ÖZGEÇMİŞ

Ünal TAŞKIN, 1979 yılında Elazığ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Elazığ'da tamamlayıp 2002 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı'nda öğretmenlik görevine atandı. 2002 yılında başladığı yüksek lisans eğitimini, 2005 yılında "Osmanlı Devletinde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri" başlıklı teziyle tamamladı. Hâlen öğretmenlik görevini sürdürmektedir.